

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HARRAN BÖLGESİNDE KONUŞULAN ARAP
DİYALEKTİNİN DİL BİLİMSEL ÖZELLİKLERİ VE
SÖZLÜ EDEBİYAT MALZEMELERİ**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. SABRİ TÜRKMEN

HAZIRLAYAN
ABDULHAKİM ÖNEL

MALATYA - 2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
(ARAP DİLİ VE BELAĞATI)

**HARRAN BÖLGESİNDE KONUŞULAN ARAP DİYALEKTİNİN DİL
BİLİMSEL ÖZELLİKLERİ VE SÖZLÜ EDEBİYAT MALZEMELERİ**

DANIŞMAN
PROF. DR. SABRİ TÜRKMEN

HAZIRLAYAN
ABDULHAKİM ÖNEL

(DOKTORA TEZİ)

MALATYA 2022

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Sabri TÜRKMEN danışmanlığında hazırladığım “**Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Dialektinin Dil Bilimsel Özellikleri ve Sözlü Edebiyat Malzemeleri**” başlıklı bu tezdeki tüm bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Abdülhakim ÖNEL

ÖNSÖZ

Arapça Sâmi dil ailesine mensup bir dildir. Geniş bir coğrafyada yirmiye aşkın ülkede konuşulan bir dil olma özelliğine sahiptir. Ayrıca Kuran-ı Kerimin ve temel İslam kaynaklarının dili olması sebebiyle Arap olmayan milyonlarca Müslümanın iştiğal ettiği bir dildir.

Arapçada konuşma dili ile yazı dili arasındaki fark kendisini daha fazla göstermektedir. Arap dünyasında birçok lehçenin konuşulması, Arap dilinde tarihsel süreç içerisinde meydana gelen değişim olgusunun birçok yönden incelenebileceği tipik dillerden biri olmasını sağlamaktadır. Bu yönüyle Arap lehçeleri, dilbilim araştırmaları için cazip bir alan olmayı sürdürmektedir.

Arapçanın konuşulduğu bölgelerden biri de Türkiye'nin güneydoğusunda Suriye sınırına yakın bir bölge olan Harran'dır. Harran tarihte Fasih Arapça'nın yazı ve edebiyat dili olarak kullanıldığı, bir çok edebiyatçının yetiştiği bir şehirdir. Harran, Moğol istilasından sonra tahrip edilmiş ve harap bir köye dönmüştür. Şehir bir müddet terkedilmiştir. Daha sonra Arap kabilelerin tekrar göç ettiği Harran, Arapça'nın konuşulduğu bir merkez olagelmıştır. Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Harran'da Arapça'nın yazı dili olarak kullanılması giderek zayıflamış, Arapça sadece günlük konuşmalarda ve sözlü aktarımlarda devam etmiştir. Dolayısıyla Harran'da kendine has özellikler gösteren bir Arap diyalekti günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüze kadar esas yapısını sürdürerek gelen bu diyalekt geniş yelpazeli bir sözlü edebiyat ta mevcuttur. Ancak yaşadığımız asır bu dil için çok kritik bir asırdır. Belki de Arapçanın bu bölgede konuşulduğu son yüzyıl olacaktır. Zira yeni yetişen nesil baskın dil olan Türkçe'nin etkisi altında kendi ana dillerini konuşmamaktadır. Dolayısıyla burada mevcut olan dil ve sözlü olarak aktarılan edebi birikim kaybolmakla karşı karşıyadır.

Bu araştırma Harran Arap Diyalekti'nin (HAD) özelliklerini ve mevcut edebi malzemeleri derleyip kapsamlı bir çalışma ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çalışmanın başarılı bir şekilde ortaya konmasının yolu semâ' diye adlandırabileceğimiz, lehçeyi konuşan ve edebi birikimi ezberinde tutan kişilerle görüşmeler yapıp bunları

kayıt altına almaktan geçiyordu. Bu sebeple araştırma boyunca yüzlerce kişi ile mülakatlar yapılmış ve bunlar kayıt altına alınmıştır.

Bu çalışmanın, HAD'ın yapısını ve özelliklerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyduğunu ve bu dille ilgili yapılacak diğer çalışmalara ışık tutacağını ümit ediyoruz.

Tez çalışmam boyunca tecrübelerinden yararlanırken göstermiş olduğu hoşgörü ve sabırdan dolayı değerli tez danışmanım sayın Prof. Dr. Sabri Türkmen'e, tezimi okuyup bazı tavsiyelerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Aslan'a, lehçe alanındaki çalışmalara ilk defa yönlendiren kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Yasin Kahyaoğlu'na şükranlarımı sunarım. Ayrıca diyalekte dair çalışmalarında büyük emeği olan merhum anneannem Huriye Demir'e, bazı kelimelerin anlamını ve kökünü tespit etmede yardımcı olan babam Hasan Önel'e, birçok hikayeyi bize sabırla anlatan ve kayıt altına almamızı sağlayan Hamet Horoz'a, bölgedeki çalışmalar sırasında bana eşlik eden ve yardımlarını esirgemeyen öğrencilerim Mikail Ağamolla ve Mehmet Demirtaş'a, ayrıca bu dile dair bazı kayıtları bana ulaştıran öğrencilerim İsa Guda, Abdurrahim Yılmaz ve Mustafa Çaça'ya ve değerli dostum Abdurrahman Özcan'a teşekkür ederim.

Tezimiz bir giriş, altı bölüm ve bir sonuçtan oluşacaktır. Giriş bölümünde lehçenin ait olduğu diyalekt grubuna değinilmiştir. Birinci bölümde çalışmaya konu olan bölgenin tarihi ve kültürü hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Harran Arap Diyalekti'nin sahip olduğu ses bilgisel özellikler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ilgili diyalektin sahip olduğu sentaks ile ilgili hususlar incelenmiştir. Dördüncü bölümde ilgili diyalektin morfolojik özellikleri incelenmiştir. Beşinci bölümde diyalekte kullanılan birtakım kelimeler anlam bilgisi yönünden incelenmiştir. Son bölümde ise diyalektin sözlü edebi ürünleri incelenmiştir. Sonuç bölümünde de araştırma neticesinde ulaşılan sonuçlar sıralanmıştır.

ÖZET

Harran Arap Diyalekti ile ilgili az sayıda araştırma yapılmıştır. Harran'da konuşulan diyalektin yapısı, bu diyalektin Suriye-Bedevî (çöl) lehçeleri grubuna ait olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışma da ilgili diyalektin şâvî bedevî lehçeler grubuna ait olduğu sonucuna varmıştır. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan ve Arap dünyası ile irtibatı kesilen Harran bölgesi, zamanla Arapçayı sadece sözlü olarak kullanmaya başlamış, bölgede Türkçenin de etkisiyle kendine has bazı özellikler gösteren bir diyalekt ortaya çıkmıştır.

Harran diyalektine dair yapılan araştırmalar, bu diyalektin yapısını kapsamlı bir biçimde ortaya koymamaktadır. Bu çalışma ile Harran diyalektinin ses bilgisi, söz dizimi, biçim bilgisi, ve anlam bilgisi yönünden özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Harran Arap Diyalekti'nin bu özellikleri tamamen bu dili konuşan kişilerle yapılan mülakatlar sonucu derlenen malzemelerin incelenmesi sonucu yapılan çıkarımlarla tarafımızca ortaya konmuştur.

Bu araştırma sonucunda Harran Arap Diyalekti'nin keşkeşe, istintâ', 'an'ane, teltele gibi klasik lehçelerde görülen özellikleri barındırdığı, MSA'daki bir çok kuralı ve genel yapıyı sürdürdüğü, bazı konularda kendine has kurallar geliştirdiği ve telaffuzda Modern Standart Arapçaya nazaran bazı farklılıklar olduğu anlaşılmıştır. Bu dili konuşan özellikle genç bireylerin dilinde Türkçenin etkisinin gittikçe arttığı görülmüştür. Bunda televizyon ve sosyal medya dilinin yanı sıra Türkçenin hakim dil olmasının büyük etkisi vardır. Türkçe kelimeler lehçeye bazen olduğu gibi geçerken, bazen de bu kelimeler Arapça yapıya uydurularak alınmıştır.

Harran Arap Diyalekti'nin hali hazırdaki sözlü edebiyat birikimi azımsanmayacak derecede geniş bir yelpazeye sahip olsa da yapısı itibariyle zengin olduğunu söylemek mümkün değildir. Doğaçlama şiirler ve ağıtlar söyleyen, şiir beyitleriyle karşılıklı atışmalar yapan insanların bir veya iki nesil önce vefat ettiği, kalanların bu birikimin çok azını bildiği bölgenin insanları tarafından bize defalarca aktarılmıştır. Harran diyalektinin tüm bu etkilere rağmen halen bir Arap diyalekti hüviyetini kesinlikle kaybetmediği ve Araplarla rahatça diyalog kurabildiği bir vakıa

olmakla birlikte bu dilin, gelecekte varlığını sürdürebileceği zor gözükmektedir. Bu çalışma bu dilin yapısını genel olarak kayıt altına alarak muhafaza etmeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Lehçe, Diyalekt, Harran, Şanlıurfa Arap Diyalekti, Harran Arap Diyalekti, Harran Lehçesi

ABSTRACT

Few studies have been conducted on the Harran Arabic Dialect. The structure of the dialect spoken in Harran indicates that the Harran Arabic Dialect belongs to the Syro-Bedouin (desert) dialects group. In this study, it was also concluded that the related dialect belongs to the group of Šāwi Bedouin dialects. The Harran region, which remains within the borders of the Republic of Turkey and cuts off contact with Arab world, has used Arabic only orally and has gained some specific features together with the effect of Turkish language.

Studies on the Harran dialect do not reveal the structure of this dialect comprehensively. With this study, the characteristics of phonetics, syntax, morphology and semantics of the Harran dialect were tried to be revealed. These features of the Harran Arabic Dialect have been revealed by us with the inferences made as a result of examining the materials compiled as a result of interviews with people who speak this language.

This study concludes that the Harran Arabic Dialect contains the features seen in classical dialects such as kashkasha, istintaa, ‘an‘ana, taltala, that it maintains many rules and general structure in Modern Standard Arabic and has developed its own rules in some subjects and that it differs from Modern Standard Arabic in pronunciation. It has also been observed that the effect of Turkish language has increased especially on the language of the young people. The fact that Turkish is the dominant language, as well as the language of television and social media has a great impact on this. While some Turkish words pass into the dialect as they are, sometimes these words are adapted to the Arabic structure.

Although the current oral literature accumulation of the Harran Arabic Dialect has a considerable range, it is not possible to say that it is rich in terms of its structure. We have been told many times by the people of the region that people who recite improvised poems and laments and quarrel with poetry couplets died a generation or two ago, and that the survivors know very little of this literature accumulation. Despite all these effects, the Harran dialect has still not lost its identity as an Arabic dialect and it is a fact that it can easily establish a dialogue with the Arabs, but it seems difficult for

this language to survive in the future. This study aimed to preserve the structure of this language by recording it in general.

Keywords: Arabic, Dialect, Harran, Şanlıurfa Arabic Dialect, Harran Arabic Dialect

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xviii
TRANSKRİPSİYON.....	xix
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Adı ve Kapsamı.....	5
Araştırmanın Amacı	5
Araştırmanın Önemi.....	6
Araştırmanın Yöntemi.....	7
Alanda Yapılan Çalışmalar	7
Anahtar Kavramlar	9

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLGENİN TARİHİ VE BÖLGEDE ARAP KÜLTÜRÜ	11
1.1. Bölgenin Tarihi ve Arapların Bölgeye Yerleşme Süreci	11
1.2. Bölgede Arap Kültürü.....	20
1.2.1. Aşiret Kültürü	21
1.2.2. Oda ve Meclis Kültürü.....	24
1.2.3. Kıyafet	27
1.2.4. Düğün	28
1.2.5. Taziye.....	30
1.2.6. ‘Ârfe / ‘Ârfi.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

2. HARRAN DİYALEKTİNİN SES BİLGİSEL (FONETİK) ÖZELLİKLERİ...	33
2.1. Harran Lehçesinde Kullanılan Harfler (Sesler)	33
2.2. Şemsi ve Kameri Harfler.....	36
2.3. Tenvîn	37
2.4. İ'lâl ve İbdâl	37
2.4.1. Hemzenin Tahfifi veya İbdali	40
2.4.2. Hemzenin Elif veya Ya Harfine Dönüştürülmesi.....	41
2.4.3. Hemzenin Vav Harfine Dönüştürülmesi	44
2.4.4. Hemzenin 'Ayn Harfine İbdali ('An'ane)	44
2.4.5. Ecvef Fiilin İsm-i Failinde İbdal.....	45
2.4.6. Vav Harfinin Ya Harfine İbdali	47
2.4.7. فَعَائِل ve فَوَاعِل Veznindeki Kelimelerde İbdal.....	48
2.4.8. Ecvef Füllerin İsm-i Mef'ûllerinin İ'lâli.....	49
2.4.9. Sin Harfinin Şad Harfine İbdali	51
2.4.10. Şad Harfinin Ze Harfine İbdali	52
2.4.11. Kâf Harfinin Cîm Harfine İbdali	53
2.4.12. Cîm Harfinin Ha Harfine İbdali.....	54
2.4.13. Kâf Harfinin "G" Harfine İbdali.....	54
2.4.14. Kâf Harfinin Kef Harfine İbdali	57
2.4.15. Ğayn Harfinin Kâf Harfine İbdali	57
2.4.16. Lam Harfinin Nun Harfine İbdali	58
2.4.17. Dâd Harfinin Zâ Harfine İbdali	58
2.4.18. Zâl Harfinin Zâ Harfine İbdali.....	59
2.4.19. Zâl Harfinin Ze Harfine İbdali.....	59
2.4.20. Kef Harfinin "Ç" Harfine İbdali	60
2.4.21. Kelime Çekimlerinde İbdal Değişimleri.....	61
2.4.22. Hareke İbdali	62
2.5. Hazf.....	63
2.5.1. Hemzenin Hazfi.....	63
2.5.1.1. Vasl Hemzesinin Hazfi.....	65
2.5.1.2. Hemzenin Sabit Olduğu Yerler	65

2.5.2. Nidada Hazf.....	66
2.5.3. İşaret İsimlerinde Hazf	67
2.5.4. Tekil Gâibe Zamirinde Hazf.....	67
2.5.5. Olumsuzluk Edatı Olan ما 'da Hazf.....	68
2.5.6. Bazı kelimelerde على Harf-i Cerrinde Hazf.....	69
2.5.7. Bazı Kelimelerde من Harf-i Cerrinde Hazf.....	69
2.5.8. حتى Edatında Hazf	70
2.5.9. İsm-i Faillerin Başında Hareke Hazfi.....	70
2.5.10. İsm-i Mefullerin Başında Hareke Hazfi	71
2.5.11. Çoğul Kelimelerin Başındaki Hareke Hazfi.....	71
2.6. Vakf.....	72
2.6.1. Tau't-te'nis'te Vakf.....	74
2.6.2. Cezmle Bitmeyen Kelimeler.....	76
2.7. Kalb-ı Mekânî.....	77
2.8. Naht.....	78
2.8.1. Soru Edatlarında Naht.....	78
2.8.2. Mürekkebi Sayılarda Naht	79
2.8.3. Zamirler ve Olumsuzluk Edatı (ما) İle Yapılan Naht.....	80
2.8.4. Diğer İfadelerde Naht	81
2.9. İlhak (Ziyade)	82
2.9.1. Mazi Fiillerde İlhak.....	82
2.9.2. Muzari Fiillerde İlhak.....	82
2.9.3. Emir Fiillerde İlhak	84
2.9.4. Meçhul Fiillerde İlhak.....	84
2.9.5. İsimlerde İlhak	84
2.9.6. Ecvef-i Yâi Olan İsm-i Mefullerde İlhak.....	86
2.10. Seste Muhalefet.....	86
2.11. Seste Tevâfuk	87
2.12. İmâle.....	88
2.12.1. Üç Harfli İsimlerde Dammeyle İmale (“Ô” Sesi)	90
2.13. Vâvu'l-Cema'a İle Biten Mazi Fiillerde “Ô” Sesi.....	91
2.14. Üç Harfli İsimlerde İki Sakinin Peş Peşe Gelmesi.....	92

2.15. Keşkeşe.....	92
2.16. İstintâ'	94
2.17. Telteletu Behrâ	96
2.18. Mazi Fiillerde İlk Harfin Kesreli Telaffuz Edilmesi	97
2.19. Fe‘îl Veznindeki İsimlerin İlk Harfinin Kesreli Telaffuz Edilmesi...98	
2.20. Gaib ve Gaibe Zamirlerinin Şeddeli Okunması	100
2.21. Kelimeler Arası Geçişlerde El Takısında Telaffuz Değişimi.....	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HARRAN DİYALEKTİNİN SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

3.1 Kelime Türleri.....	102
3.2 Cinsiyet Bakımından İsimler	102
3.3 Sayı Bakımından İsimler	103
3.4 Belirlilik Bakımından İsimler	103
3.5 Ekelûnî'l-Berâgîs	104
3.6 Cümle Türleri.....	105
3.6.1 İsim Cümlesi.....	105
3.6.2 Fiil Cümlesi.....	107
3.7 Soru Edatları.....	107
3.8 Zamirler.....	109
3.8.1 Merfu Munfasıl Zamirler.....	109
3.8.2 Mansub Munfasıl Zamirler.....	111
3.8.3 Bitişik Zamirler	113
3.8.3.1 Zamirlerin İsimlere Bitişmesi	113
3.8.3.2 Zamirlerin Fiillere Bitişmesi	113
3.8.3.3 Zamirlerin Harflere Bitişmesi.....	115
3.9 İşaret İsimleri	116
3.9.1 Yakın için işaret İsimleri.....	116
3.9.2 Uzak için İşaret İsimleri.....	117
3.10 İsim Tamlaması (İzafet)	119
3.11 Sıfat Tamlaması	120
3.12 İsm-i Mevsul.....	121

3.13	Harf-i Cerler	123
3.14	Esmâ-i Hamse	125
3.15	Nisbet İsmi (İsm-i Mensûb)	127
3.15.1	Ya Dışındaki Harf ve Eklerle Nisbet	128
3.15.1.1	Kapalı Tâ (ة) İle Nisbet.....	128
3.15.1.2	فَعَّال Kalıbıyla Nisbet	129
3.15.1.3	“-Cı, -Ci, -Çı, -Çi” İle Nisbet	129
3.15.1.4	“-Lı, -Li” İle Nisbet	129
3.16	Yer-Yön Zarfları	130
3.17	Olumsuzluk Edatları	132
3.18	Nehiy	135
3.19	Şart Üslubu	136
3.20	Nida Üslubu	136
3.21	Taaccüb Üslubu	139
3.22	Tevkîd Üslubu.....	139
3.23	Aded ve Madud.....	140
3.23.1	Müfred Sayılar	140
3.23.2	Mürekkebe Sayılar.....	143
3.23.3	‘Ukûd Sayılar	145
3.23.4	Ma‘tûf Sayılar	145
3.23.5	Yüz ve Katları Sayılar.....	146
3.23.6	Sıra Sayıları	150
3.24	Saatler	151
3.25	Atıf Harfleri	152
3.26	Şurû‘, Mukarebe ve Recâ Fiilleri.....	152
3.26.1	Şurû‘ Fiilleri	152
3.26.2	Mukarebe Fiilleri	153
3.26.3	Recâ Fiilleri	154
3.27	Meful-ü Mutlak.....	155
3.28	Mefulün Leh.....	156
3.29	Mefulün Maah	157
3.30	Kem-i Haberiyye ve Kem-i İstifhamiyye	159

3.31	Kasem (Yemin İfadeleri)	160
3.32	İnne ve Benzerleri	161
3.33	Hâl ve Çeşitleri.....	162
3.33.1	Müfret Hâl.....	162
3.33.2	Fiil Cümlesi Hâl.....	163
3.33.3	İsim Cümlesi Hâl.....	163
3.33.4	Şibh Cümle Hâl	164
3.34	Lehçe İçi Lahn	165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HARRAN DİYALEKTİNİN BİÇİM BİLGİSEL (MORFOLOJİK) ÖZELLİKLERİ

4.1.	Cinsiyet Bakımından İsimler	167
4.1.1.	Müzekker İsim	167
4.1.2.	Müennes İsim	167
4.2.	Sayı Bakımından İsimler.....	168
4.2.1.	Müfret İsim	168
4.2.2.	Tesniye İsim.....	169
4.2.3.	Çoğul İsimler	170
4.2.3.1.	Cem-i Müzekker Salim İsim.....	170
4.2.3.2.	Cem-i Müennes Salim İsim.....	171
4.2.3.3.	Cem-i Teksir (Düzensiz Çoğul)	172
4.2.3.3.1.	Cem-i Killet Vezinleri.....	173
4.2.3.3.2.	Cem-i Kesret Vezinleri	175
4.2.3.3.3.	Müntehâ'l-Cumû' Vezinleri	184
4.2.3.3.4.	Diğer Vezinler	194
4.2.3.3.5.	Farklı Vezinlerde Düzensiz Çoğullar	196
4.2.3.3.6.	Türkçeden Gelen Kelimeleri Çoğul Yapma Şekilleri	197
4.2.3.4.	Çoğul İsmi (İsmu'l-Cem') ve Çoğul Cins İsmi (İsmu'l- Cinsi'l-Cem'î)	200

4.3. Fiiller.....	203
4.3.1. Zaman Bakımından Fiil.....	203
4.3.1.1. Mazi Fiil	203
4.3.1.2. Muzari Fiil.....	206
4.3.1.2.1. Muzari Fiilde Şimdiki Zaman Anlamı.....	207
4.3.1.2.2. Muzari Fiilde Gelecek Zaman Anlamı.....	208
4.3.1.2.3. Gelecek Zamanın Hikayesi.....	209
4.3.1.3. Emir Fiil	209
4.3.1.4.Emr-i Gâib ve Nehiy	210
4.3.1.4.1. Emr-i Gâib	210
4.3.1.4.2. Nehy-i Hazır.....	211
4.3.1.4.3. Nehy-i Gaib.....	212
4.3.2. Aslî Harflerinin Sahih veya İletli Olması Bakımından Fiiller	212
4.3.2.1.Sahih Fiil	212
4.3.2.1.1. Sâlim Fiil	213
4.3.2.1.2. Mehmuz Fiil.....	214
4.3.2.1.2.1.Mehmûzu'l-Fâ	214
4.3.2.1.2.2.Mehmûzu'l-'Ayn	215
4.3.2.1.2.3.Mehmûzu'l-Lâm.....	216
4.3.2.1.3. Mudaaf Fiil	217
4.3.2.2.Mu'tel Fiil.....	219
4.3.2.2.1. Misal Fiil	219
4.3.2.2.2. Ecvef Fiil	220
4.3.2.2.3. Nakıs Fiil	222
4.3.2.2.4. Lefif Fiil.....	224
4.3.3. Harflerinin Aslî veya Zâid Olması Bakımından Fiiller	224
4.3.3.1.Mücerred Filler.....	224
4.3.3.1.1. Sülâsî Mücerred Filler.....	225
4.3.3.1.2. Rubâî Mücerred Filler.....	227
4.3.3.2.Mezid Fiiller	228
4.3.3.2.1. Sülâsî Mezid Fiiller	228

4.3.3.2.1.1.Sülâsî Mezîd Rubâî Fiiller.....	227
4.3.3.2.1.2.Sülâsî Mezîd Humâsî Fiiller	229
4.3.3.2.1.3.Sülâsî Mezîd Sûdâsî Fiiller.....	232
4.3.3.2.2. Rubâî Mezîd Fiiller.....	232
4.3.3.2.2.1.Rubâî Mezîd Humâsî Fiiller.....	232
4.4. Mastarlar	233
4.4.1. HAD’de Sülâsî Mücerred Fiillerin Mastarları.....	234
4.4.2. MSA’dan Farklı Şekilde Gelen Sülâsî Mastarlar	240
4.4.3. HAD’de Sülâsî Mezîd Rubâî Fiillerin Mastarları.....	241
4.4.4. HAD’de Sülâsî Mezîd Humâsî Fiillerin Mastarları	243
4.4.5. HAD’de Sülâsî Mezîd Sûdâsî Fiillerin Mastarları	245
4.4.6. HAD’de Rubâî Mücerred Fiillerin Mastarları	246
4.4.7. HAD’de Rubâî Mezîd Humâsî Fiillerin Mastarları.....	246
4.4.8. Türkçeden HAD’e Geçen Fiillerin Mastar Vezinleri.....	246
4.5. Lazım Fiili Müteaddiye Çevirmek.....	247
4.6. Meçhul Fiil.....	249
4.7. İsm-i Fail.....	250
4.8. İsm-i Mef’ûl	259
4.9. İsm-i Tafdîl	262
4.10. İsm-i Tasgîr	263
4.11. İsm-i Âlet.....	264

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. HARRAN DİYALEKTİNİN ANLAM BİLGİSEL (SEMANTİK) ÖZELLİKLERİ.....	267
5.1. Eş, Zıt ve Çok Anlamlı Kelimeler	267
5.1.1. Mürâdif (Eş Anlamlı) Kelimeler.....	268
5.1.2. Zıt Anlamlı Kelimeler	268
5.1.3. Lafzî Müşterek (Eş Sesli/Çok Anlamlı) Kelimeler	268
5.2. MSA ile Ortak Kelimeler	270
5.3. Anlam Değişimine Uğramış Kelimeler	270
5.3.1. Anlam Daralması	271

5.3.2. Anlam Genişlemesi.....	272
5.3.3. Anlam Kayması.....	274
5.4. Alternatif Kelimeler	277
5.5. Ğarîb Kelimelerin Kullanımı.....	280
5.6. İkilme Kullanımları	285
5.6.1. İki Bileşeni Anlamlı Olan İkilmeler.....	285
5.6.2. İki Bileşeni Zıt Anlamlı Olan İkilmeler	285
5.6.3. İki Bileşeninden Biri Anlamlı Olan İkilmeler	286
5.6.4. İki Bileşeni Anlamsız Olan İkilmeler.....	287
5.7. HAD’de Kullanılan Bazı Kelimeler ve Kalıp İfadeler	287
5.7.1. Vücutla İlgili İsimler	287
5.7.2. Ses İfade Eden Kelimeler.....	290
5.7.3. Deve İsimleri.....	291
5.7.4. Rica ve İstek İfadeleri	292
5.7.5. Selamlaşma.....	292
5.7.6. Açma ve Kapatma Fiilleri.....	293
5.7.7. Arama Fiilleri.....	294
5.7.8. Bakma Fiilleri.....	294
5.7.9. Hastalık ve Rahatsızlıkla İlgili Kelimeler.....	294
5.7.10. Yemek ve Yemek Pişirmeyle İlgili Kelimeler	296
5.7.11. Kıyafetle İlgili Kelimeler.....	299
5.7.12. Hayvan İsimleri.....	301

ALTINCI BÖLÜM

6. HARRAN DİYALEKTİNİN SÖZLÜ EDEBİYAT MALZEMELERİ	306
6.1. Şiir.....	307
6.1.1. Serbest Şiir	308
6.1.2. Kaside	311
6.1.3. ‘Atâbe	320
6.1.4. Nâyil.....	325
6.1.5. Suveyhilî	326
6.1.6. Na‘y.....	326

6.1.7. Midih	328
6.2. Hikayeler	332
6.3. Emsâl (Atasözleri)	347
6.3.1. Mesellerin Yapı Bakımından Kategorileri	349
6.3.1.1. Veciz Meseller	349
6.3.1.2. Kıyâsî Meseller.....	349
6.3.1.3. Hurafî Meseller	349
6.3.2. Harran Meselleri ve Fasih Meseller	350
6.4. Hikmetli Sözlür	354
6.5. Deyimler	355
6.6. Vasiyet - Nasihat.....	360
6.7. Nevâdir (Fıkra)	363
6.8. Bilmece (Luğz)	365
6.9. Halk Şarkıları.....	367
6.9.1. Muleyya	367
6.9.2. Kulle'l-Helâ	369
6.10. Çeşitli Münasbetlerle Söylenen Bazı Sözlür.....	371
6.11. Tekerlemeler	374
SONUÇ VE ÖNERİLER	376
KAYNAKÇA.....	380

KISALTMALAR

bk.	Bakınız
çev.	Çeviren
HAD	Harran Arap Dialekti
HL	Harran Lehçesi
Hz.	Hazreti
md.	Maddesi
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
MSA	Modern Standart Arapça
nşr.	Neşreden
RG	Resmi Gazete
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik
t.y.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
y.y.	Yayın yeri yok

TRANSKRİPSİYON

Arapça Harfler

Türkçe Transkripsiyonu

أ / ء

'

ب

b

پ

p

ت

t

ث

s

ج

c

چ

ç

ح

h

خ

ḫ

د

d

ذ

z

ر

r

ز

z

س

s

ش

ş

ص

s

ض

ḍ

ط

t

ظ

z

ع

غ

ف

ق

ك

گ

ل

م

ن

ه

و

ي

پ

چ

ژ

İmale (◌ِ)

,

ğ

f

ķ

k

g

l

m

n

h

v

y

p

ç

j

é

Sesler/Harekeler

◌ِ

◌ِ

◌ِ

Türkçe Transkripsiyonu

e/a

ı/i

u/ü

Uzatmalar

Türkçe Transkripsiyonu

ا

â

ي

î

و

û/ô

Harran lehçesine ait kelimelerin latin harflerine aktarımında yukarıdaki transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Bunun yanı sıra imâle de latin harfler için (ê) Arapça harflerin üstünde ise (◌̣) işaretiyle gösterilmiştir.

Harran lehçesinde bazı kelimelerin ilk harfi sakin sesi andıran bir sesle başlar. Ancak kelime sakin harfle başlamayacağından telaffuzda başında tam bastırılmayan hafif bir hemze bulunur. Bu hemze el takısı geldiğinde kendini açıkça belli etmektedir. Örneğin معلم “öğretmen” kelimesinin *m'allim* şeklinde mi yoksa *im'allim* şeklinde mi telaffuz edildiği net olamamakla birlikte telaffuzda hafif bir “i” sesi hissedilmektedir. Dolayısıyla bunu *m'allim* şeklinde yazmak daha doğru olacaktır. Bu telaffuz özelliğine işaret etmek için transkripsiyonda küçük i harfi (i) kullandık. Arapça yazımda da bunun normal harflerden daha küçük yazılan hemze (◌̣) ile gösterdik. Bunu “hafif hemze” olarak adlandıracağız.

Lehçedeki telaffuzu aktarırken hem Arapça harflerle bunu gösterdik hem de yukarıdaki transkripsiyon işaretleriyle latinize ettik. Arap lehçelerine dair çalışmalarda bunun daha sağlıklı olduğu kanaatindeyiz.

GİRİŞ

Dilin en önemli işlevi iletişimi sağlamaktır. İnsanlar birbirleriyle iletişim sağlarken en çok konuşma ve yazmayı kullanmaktadır. Bütün dillerde olduğu gibi Arap dilinde de yazı dili ile konuşma dili arasında farklılıklar mevcuttur. Arap dilindeki bu olgunun yazı dilinde kullanılan varyantına “Fusha” adı verilirken konuşma dilinde kullanılan varyantına ise “lehçe/ammice/avamca/dârice/el-luġatu'l-Mehkiyye/mahalli dil” gibi isimler verilmektedir. Tarih boyunca bu iki dil düzeyi arasında daima bir farklılık olmuştur. Ancak son iki asırda bu iki dil düzeyi arasındaki fark, daha büyük bir aşamaya ulaşmıştır.

Fasih Arap dilinin klasik dönemdeki en temel kaynakları cahiliye şiirleri ve emsallerdir. Bu kaynaklar “fasih” sayılıp, ölçü ve kıstas olarak kabul edilmiştir. Yazının yaygın olmadığı bu dönemde her kabilenin farklı bir lehçeye sahip olduğu da kaynaklarda aktarılan bilgilerden anlaşılmaktadır.

Arap dili, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulüyle kaybolmaktan kurtularak yapısını muhafaza etmiştir. Kur'ân-ı kerimde nazil olduğu dönemde bölgede konuşulan farklı lehçelere dair kullanımlara rastlanmaktadır. Hz. Peygamberin hadislerinde de bu husus göze çarpmaktadır. Hicri III. ve IV. asırdan itibaren farklı bölgelerin fethedilip, farklı dilleri konuşan halkların İslamiyet'e girmesiyle Arap dilinde birtakım bozulmalar baş göstermiştir.¹ Dilin hatalı kullanılma olgusu (lahn) cahiliyede ve İslamiyet'in ilk dönemlerinde nadiren görülse de, bu olgu, Araplar'ın fethedilen bölge ve şehirlerde yabancı uluslarla bir arada yaşamaya başlamaları sürecinde belirginleşmiştir. Arap dilini bozulmalara karşı korumak için ilk adım olarak dil bilimciler, dil müfredatını bedevî Araplardan toplamak suretiyle lügat çalışmalarına başlamış, daha sonra Arap dilinin kural ve kâidelerini koymuşlardır.

Dilcilerin ortaya koyduğu bu kurallar Arapların diğer uluslarla bir arada yaşaması ve Arap olmayan halkların Araplaşması gibi sebepler neticesinde birçok kelimenin ve cümlenin yapısında ve kaidelerinde değişiklikler meydana gelmiş böylece fasih dilin yanında âmmice dil dediğimiz gramer kaidelerinden uzak kullanımlar edebi

¹ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, thk. Ebü'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dârü'l-Me'ârif, 1973), 11.

dile de sirayet etmiştir. Bazı şair ve edipler bu tarz kullanımlara yer vermeyi tercih etmişlerdir.

Arap dilinde günlük konuşma aracı olan lehçeler daima varlığını göstermiş olsa da Fasih dildeki dildeki birtakım bozulmalar ve kaidelerden uzak kullanımlar neticesinde her bölgede farklı şekilde kendini gösteren lehçelerin sayısı da artmıştır. Öyle ki nerdeyse her şehirde farklı bir lehçe kullanılmaya başlanmıştır. Bazı yerlerde yazı dili tamamen unutulmuş sadece konuşma dili kalmıştır. Konuşma dili de zaman içinde birtakım sebepler neticesinde değişimini sürdürmektedir.

Yazılı dil üzerindeki çalışmalar çok erken dönemde başlasa da konuşma dili dediğimiz lehçeler veya âmmice, ancak 19. yüzyılın başlarından itibaren kapsamlı araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Dilbilim çalışmaları alanında konuşma dili (lehçe) ile ilgili araştırmalar önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Türkiye’de Arap dili alanında çalışmalar yürüten araştırmacılar lehçe incelemelerine gereken ilgiyi göstermemiştir. Türkiye’de konuşulan Arapça lehçeler uzun bir süre değersiz görülmüştür. Nihayet son yıllarda bu alanda birtakım araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Türkiye’de günümüzde varlığını sürdüren Arapça lehçelerin söz varlıkları ve özellikleri kayıt altına alınmazsa bu lehçeler kaybolmaya mahkûm olabilir.

Sâmî dil ailesine mensup olan Arapça, günümüzde Suriye, Irak, Suudi Arabistan, Ürdün, Lübnan, Filistin, Bahreyn, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Moritanya, Batı Sahra, Fas, Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Sudan, Cibuti, Somali, Yemen, Umman ve Ürdün olmak üzere 23 farklı ülkede 400 milyonu aşkın insan tarafından konuşulmaktadır. Zikredilen yerlerde standart dilin yanı sıra birçok lehçe de karşımıza çıkmaktadır.

Bu ülkelerin yanı sıra Arapça, Türkiye’de de Hatay’dan Şırnak’a uzanan çizgide Hatay, Mardin, Siirt, Bitlis, Muş, Batman, Şırnak, Gaziantep, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana gibi illerde ve Mersin’in Tarsus ilçesinde Arap kökenli vatandaşlar tarafından konuşulmaktadır.

Arap lehçeleri genelde yerleşik lehçeler ve bedevi/göçebe lehçeleri olmak üzere ikiye ayrılır. Diğer bir tasnife göre Arapçanın lehçeleri Suriye-Filistin grubu, Arap Yarımadası grubu, Mısır-Sudan grubu, Kuzey Afrika grubu ve Mezopotamya grubu

olmak üzere 5 gruba ayrılır. Mezopotamya grubu, kuzey-doğu Irak'ta Suriye'de, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda ve Huzistan'da konuşulan Arap lehçelerini içerir. Bu sebeple Mezopotamya lehçesi, doğuda Farsça, Kuzeydoğuda Kürtçe ve Genel olarak Türkçe ile doğrudan temas içindedir.

Blanc, Mezopotamya lehçelerini “*kaltu*” ve “*gilit*” şeklinde ayırır.² Mezopotamya lehçesinde, *kaltu* / قلت (ben dedim) fiilindeki telaffuz farklılığı sebebiyle bu ayrıma gidilmiştir. Genelde Hristiyan Arapların konuştuğu lehçe “*kaltu*”, Müslüman Arapların konuştuğu lehçe ise “*gilit*” lehçesi olarak isimlendirilmiştir.³ Bazı araştırmalarda da Harran diyalekti, Kuzey Mezopotamya lehçe grubunun altında Suriye Şâvî diyalektleri arasında zikredilir. Bu grupta Rakka lehçesi de yer alır.

Türkiye'de konuşulan Arap lehçeleriyle ilgili araştırmalar yapan Jostrow Otto da, Türkiye'deki Arap lehçelerini yerleşik Suriye lehçesi, Suriye bedevî lehçesi ve Mezopotamya lehçesi olmak üzere üçe ayırmıştır. Hatay (Antakya), Adana, Mersin ve Tarsus'ta konuşulan lehçenin yerleşik Suriye lehçesi; Mardin, Şırnak, Diyarbakır, Siirt, Muş, Kozluk-Sason (Batman)'da konuşulan lehçenin Mezopotamya (*kaltu*) lehçesi; Şanlıurfa'da konuşulan lehçenin ise Suriye bedevi (çöl) lehçesi olduğunu belirtmiştir.⁴

Harran Mahallî bedevi lehçesi, kuzeybatıda Halep'ten güneydoğuda Basra Körfezi'ne kadar Bereketli Hilal'in birçok yerinde göçebe ve yarı göçebe olarak yaşamlarını sürdüren “Şâvî/Şevâyâ” adı verilen Bedevi Arapların Şâvî lehçelerine ait olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁵ Bu bilgilerden hareketle Harran diyalektinin gilit lehçeleri grubunda yer alan şâvi-bedevî diyalekti olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Harran diyalekti Suriye'nin kuzeyinde Fırat Nehri üzerinde Harran'ın tam hizasında ve yaklaşık 100 km. güneyinde bulunan Rakka şehrinde konuşulan lehçe başta olmak üzere Deyrizzor⁶, Haseke ve Irak'ın kuzeyinde bulunan Musul ve Felluce'de konuşulan lehçeyle çok büyük benzerlikler taşımaktadır. Hatta bu bölgelerde konuşulan dil ve sözlü kültür neredeyse ortaktır.

² Haim Blanc, *Communal Dialects in Baghdad* (Cambridge (Harvard Middle Eastern Monographs X): Harvard University Press, 1964), 6-7.

³ Otto Jastrow, “Anatolian Arabic”, *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics* (Leiden: Brill, 2006), 1/87.

⁴ Jastrow, “Anatolian Arabic”, 1/87.

⁵ Şâvî lehçesi, Fırat'tan Irak'a kadar uzanan çizgide konuşulan bedevi lehçedir.

⁶ Deyrizzor'un merkezinde konuşulan lehçe ile kaza ve köylerinde konuşulan lehçe arasında birtakım farklar mevcuttur. Harran lehçesi kaza ve köylerde konuşulan dile daha yakındır.

Harran lehçesi bir yana batılı araştırmacılar tarafından yerleşik lehçelere verilen önem, bedevi lehçelere verilmemiştir. Bu nedenle bu lehçelerle ilgili kapsamlı bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Judith Rosenhouse'un *Encyclopedia of Arabic language and linguistics*'te kaleme aldığı "Bedouin Arabic"⁷ başlıklı madde bedevi lehçelere dair bir fikir sunmaktadır.

Bedevi lehçeleri, Arapça konuşulan tüm bölgelerde mevcuttur. Bedevi lehçeleri kendi içinde bazı ortak özelliklere sahiptir, ancak lehçelerin konuşulduğu bölgeler arasında da farklı özellikler göze çarpmaktadır. Bedevi lehçeleri, diğer lehçelerde kaybolan birçok klasik özelliği korudukları için yerleşik lehçelerden öze daha bağılı bir lehçe olarak kabul edilebilir. Ne var ki yerleşik hayata geçen, şehirde yaşamaya başlayan, bedevi olmayan kadınlarla evlenen ve Arap olmayan milletlerle bir arada yaşamaya başlayan bedevilerin dili de büyük değişimlere uğramıştır.

Bedevi lehçeleri de kendi içinde tasnif edilmiştir. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:⁸

- 1- Arap Yarımadası Lehçeleri: Bunlar Kuzey Arap lehçeleri, Hicaz lehçeleri, Güneybatı Arap lehçeleri ve Umman lehçeleridir. Kuzey Arap lehçeleri de kendi içinde 'Anazî lehçeler, 'Ammarî lehçeler ve Suriye-Mezopotamya lehçeleri olmak üzere üç gruba ayrılır. Suriye-Mezopotamya lehçesini konuşanlar Suriye Çölünde ve Ürdün'de bulunan ve genellikle deve değil de koyun-keçi yetiştiren bedevilerdir.
- 2- Irak ve İran Lehçeleri: Irak'ta ve güneybatı İran'da (Huzistan bölgesinde) konuşulan Bedevi Gilit lehçeleridir. Bu lehçeler bölgede oldukça eski olup, 13. yüzyıla kadar uzanır.
- 3- Sina Lehçeleri
- 4- Mısır Lehçeleri: Mısır'da Bedevi lehçeleri Nil nehrinin doğusunda ve batısında bulunur.
- 5- Kuzey Afrika'daki Batı Bedevi Lehçeleri: Bunlar Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ta bulunur. Bu lehçeler mahalli Berberî lehçelerden etkilenmiştir.

⁷ Judith Rosenhouse, "Bedouin Arabic", *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, ed. K. Versteegh (Chief Ed.) (Leiden: Brill, 2006), 1: 259-269.

⁸ Judith Rosenhouse, "Bedouin Arabic", 1: 259-260.

6- Sahra Altı Bedevi Lehçeleri

Harran lehçesinin Suriye-Mezopotamya lehçeleri grubunda konumlandırıldığını ifade etmiştik.

Araştırmanın Adı ve Kapsamı

Tezimizde “Şanlıurfa Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalekti...”, yerine “Harran Bölgesinde Konuşulan Arap Diyalekti...” ifadesini kullanmamız, lehçenin ana yurdunun tarihte Araplara yurtluk yapan merkezin Harran olması sebebiyledir. Ayrıca “Harran Bölgesi Arap Diyalekti” ifadesiyle Harran ovası⁹ ve çevresinde konuşulan lehçeyi kastediyoruz. Dolayısıyla Harran Arap diyalekti, başta Harran olmak üzere Akçakale, Şanlıurfa Merkez, Viranşehir ilçeleri ile Ceylanpınar, Hilvan, Birecik ve Siverek ilçelerinin bir kısmında konuşulan lehçedir.

Araştırmanın Amacı

Türkiye’deki Arap diyalektleriyle ilgili son yıllarda araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Türkiye’deki ilgili diyalektlere dair yapılan araştırmalarda Avrupalı araştırmacıların büyük bir ağırlığı olduğu görülmektedir. Ancak Harran lehçesi ile ilgili araştırmalar oldukça azdır. Bunun yanı sıra Harran lehçesine dair yapılan çalışmaların lehçeyi yeterli bir şekilde ele alındığını söylemek oldukça zordur. Genellikle yüzeysel olarak ve fonetik ağırlıklı çalışmalarla ele alınan bu lehçenin daha kapsamlı bir şekilde ortaya konması gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı, Harran ve çevresinde konuşulan Arap diyalektinin ses bilgisi, söz dizimi, biçim bilgisi ve anlam bilgisi incelenerek lehçeye dair kapsamlı bir çalışmanın ortaya konmasıdır. Böylece lehçenin sahip olduğu fonetik, gramatik, morfolojik ve semantik özelliklerin ortaya konması hedeflenmektedir. Ayrıca yörede kullanılan sözlü edebiyat malzemelerinin de kayıt altına alınması ve dil özelliklerinin

⁹Harran Ovası, kuzeyde Şanlıurfa ve Germiş Dağları, doğuda Tek Tek Dağları, güneyde Akçakale ve Suriye sınırı, batıda ise Fatik Dağları ile çevrilidir. Kuzey-güney yönünde uzunluğu 65 km olan Harran Ovası’nın toplam alanı yaklaşık olarak 225 bin hektar genişliğinde olan bölgedir.

incelenmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla sözlü aktarımlarla günümüze ulaşan bu edebi birikimin kaybolmasının önüne geçilecektir.

Araştırmanın Önemi

Tarihte Fasih Arapça'nın günlük konuşmanın yanı sıra yazı ve edebiyat dili olarak kullanıldığı Harran, Moğol istilasından sonra tahrip edilmiş ve bir köy haline dönmüştür. Daha sonra Arap kabilelerin tekrar göç ettiği Harran, Arapça'nın konuşulduğu bir merkez olmaya devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Harran'da Arapça'nın yazı dili olarak kullanılması giderek zayıflamış, Arapça sadece günlük konuşmalarda ve sözlü aktarımlarda devam etmiştir. Dolayısıyla Arapça'da Fasih dil ile konuşma (mahalli/'âmmî) dili farklı olduğundan Harran'da kendine has özellikler gösteren bir Arap lehçesi (diyalekt) günümüze kadar ulaşmıştır.

Günümüze kadar esas yapısını büyük ölçüde sürdürerek gelen bu lehçede zengin bir sözlü edebiyat ta mevcuttur. Ancak yaşadığımız asır bu lehçe için çok kritik bir asırdır. Zira yeni yetişen nesil baskın dil olan Türkçe'nin etkisi altında kendi ana dillerini konuşamamaktadır. Dolayısıyla burada mevcut dil ve sözlü olarak aktarılan edebi birikim kaybolmakla karşı karşıyadır. Kanaatimize göre bu yüzyıl Türkiye'de Arap lehçelerinin konuşulduğu son yüzyıl olacaktır. Bu sebeple bu kültürel birikimin bir nebze de olsa muhafaza edilmesi büyük önem taşımaktadır.

Harran lehçesinin ve Türkiye'de konuşulan diğer Arap lehçelerinin önemli bir yönü bu lehçelerin yazı dilinde kullanılmayıp sadece sözlü olarak aktarılmasıdır. Dolayısıyla bu lehçeler Modern Standart Arapçanın etkisinden tamamen uzaktır. Ayrıca Arap dünyası ile sınırı bulunmasına rağmen Türkiye'deki Araplarla Suriye ve Iraktaki Araplar arasında irtibat son yüz yıldır oldukça zayıftır. Bu da Türkiye'deki Arap lehçelerinin Suriye ve Iraktaki diğer Arap lehçelerle temasının son yüz yılda çok az olduğunu ve onlardan etkilenmediğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Harran özelinde olaya baktığımızda yüz yıl öncesinde bölgede kullanılan sözcükleri muhafaza ettiğini ve genel olarak bölgede yüz yıl öncesine kadar hakim olan sözcük durumunu genel olarak yansıttığını ifade edebiliriz. Öte yandan bu lehçeler Türkçe ve

bazı bölgelerde Kürtçe ile sıkı münasebetleri sebebiyle de bu dillerdeki bir çok kelimeyi almıştır. Bu yönüyle bu lehçelerin araştırılması önem arz etmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Harran ve çevresinde konuşulan diyalekt ile sözlü gelenekte yaşayan anlatıların derlenmesi ve kayıt altına alınması derlem (corpus) temelli bir yaklaşımla gerçekleştirilmiştir. Derleme faaliyetleri konuyla ilgili bilgiye sahip kaynak kişilerin tespiti ve sonrasında merkez, ilçe ve köylerde gerçekleştirilen mülakat ve gözlem yöntemleriyle veri elde edilmiştir.¹⁰ Aynı zamanda fotoğraf, ses kaydı ve video çekimi gerçekleştirilmiştir. Ses kayıtları ve videolarda kaynak kişilerin verdiği bilgiler orijinal biçimleri korunarak yazıya aktarılmaya çalışılmıştır. Bu aktarımlarda transkripsiyon sistemi kullanılmış olup sadece ibarelerin latinize edilmesi ile yetinilmeyip Arapçası da yazılmıştır.

Lehçenin tespit edilen özellikleri klasik Arap lehçelerinin özellikleriyle ve Fasih Arapça kaideleriyle kıyaslanmıştır. Ayrıca anlamsal olarak kelimelerde meydana gelen değişimler incelenmiştir.

Ayrıca araştırmada literatür tarama ve döküman analiz yöntemleri de kullanılmıştır. Saha çalışması neticesinde elde edilen malzemeler tarafımızca tahlil edilerek bu malzemelerden ilgili diyalekte dair ses bilgisel, söz dizimsel, morfolojik ve anlambilgisel kurallar çıkarılmıştır. Bu kaideler herhangi bir kaynakta mevcut olmayıp bölgeden derlenen hikaye, şiir, atasözü ve diğer sözlü edebi malzemeler üzerindeki mülahazalarla elde edilmiştir.

Alanda Yapılan Çalışmalar

Türkiye’de konuşulan Arapça diyalektlerle ilgili yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından ortaya konmuş birçok çalışma mevcuttur. Yaşar Acat, bu çalışmalarını “Anadolu’da Konuşulan Arap Diyalektleri Üzerine Avrupa ve Türkiye’de Yapılan

¹⁰ Araştırma için 08.01.2020 tarihli etik kurul raporu alınmıştır.

Çalışmalar”¹¹ başlıklı çalışmasında zikretmiştir. Yine Acat editörlüğünde yayımlanan “Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri”¹² adlı eserde Türkiye’de varlığını sürdüren diyalektlere dair çalışmalar mevcuttur.

Dolayısıyla burada Türkiye’de konuşulan Arapça lehçelerle ilgili çalışmalarını bir kenara bırakıp Harran veya Urfa bölgesinde konuşulan diyalektle ilgili çalışmalara değineceğiz.

Urfa bölgesinde konuşulan Arap diyalekti ile ilgili Stephan Prochazka’nın bir çok çalışması mevcuttur. Prochazka’nın, *Lexial Features Of The Arabic Dialect Spoken in The Harran-Urfa-Region in Southern Turkey* (Türkiye'nin Güneyinde Harran-Urfa Bölgesinde Konuşulan Arap Lehçesinin Sözcük Özellikleri), *The Bedouin Arabic Dialects of Urfa* (Urfa’nın Bedevi Arap Dialektleri), *Interesting Facts on Ancient Mounds - Three Texts in the Bedouin Arabic Dialect of the Harran-Urfa Region (Southeastern Turkey)* (Antik Höyükler Hakkında İlginç Gerçekler – Türkiye’nin Güneydoğusunda Harran-Urfa Bölgesi Bedevi Arap Dialektinde Üç Metin), *Does Geographical Periphery Imply Linguistic Periphery? – The Examples of The Arabic Dialects of Cilicia and Urfa in Southern Turkey* (Coğrafi Çevre Dilsel Çevre Anlamına mı geliyor? – Türkiye’nin Güneyindeki Kilikya ve Urfa Arap Dialektlerinden Örnekler), *Genüsse aus der Steppe: Kulturgeschichtliches und Etymologisches zur Wüsten-Trüffel nebst einem Text im arabischen Dialekt von Urfa (Südost-Türkei)* (Bozkır Lezzetleri: Güneydoğu Türkiye’deki Urfa’nın Arap Dialektinde Bir Metinle Çöl Trüf Mantarı (Keme) Hakkında Kültürel-Tarihsel ve Etimolojik Bilgiler), *The Arabic Dialects of Eastern Anatolia* (Doğu Anadolu’da Arap Dialektleri) başlıklarını taşıyan çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca İsmail Batan’la beraber hazırladığı *The Functions Of Active Participles in Şāwi Bedouin Dialects* (Şâvî Bedevi Dialektlerinde Aktif Eklerin Fonksiyonları) başlıklı bir çalışması da mevcuttur.

Abdulkhakim Önel’in de Harran diyalektinde sözlü olarak aktarılan atasözlerini derlediği ve çalışmanın girişinde Harran diyalektinin özelliklerine dair bazı bilgiler verdiği *Harran Araplarında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça Meseller ve Tahlilleri* başlıklı yayınlanmamış bir yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır. Önel’in ayrıca

¹¹ Yaşar Acat, “Anadolu’da Konuşulan Arap Dialektleri Üzerine Avrupa Ve Türkiye’de Yapılan Çalışmalar”, *Turkish Studies* 13/5 (2018): 29-44.

¹² Yaşar Acat, ed., *Türkiye’de Konuşulan Arap Dialektleri* (İstanbul: Akdem Yayınları, 2018).

Harran'a Arap Nüfusunun Yerleşmesi ve Meseller Örneğinde Arapçanın Harran Lehçesinin Dilsel Özellikleri ve Harran'da Konuşulan Arap Lehçesi Üzerinde Bir İnceleme başlıklı çalışmaları da mevcuttur. Son olarak “Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri” adlı eserde yayımlanmış olan *Harran'da Konuşulan Arap Lehçesi Üzerinde Bir İnceleme* başlıklı bir çalışması bulunmaktadır.

Ahmet Aslan’ın da “Dirâsât fi’l-lehecâti’l-Arabiyyeti’l-mahkiyye fi Turkiye” adlı eserde *el-Edebu’l-Arabiyyu’s-şâ’biyyu fi muntakati Diyâr Mudar (fi Harrân)* başlıklı bir çalışması mevcuttur.

İbrahim Özcan’ın da *Harran Arapçası (Dil ve Üslup Özellikleri)* başlıklı bir yüksek lisans tezi çalışması ve tezden üretilmiş *Harran Arap Lehçesi: Dil ve Üslup Özellikleri* başlıklı bir makalesi bulunmaktadır.

Haim Blanc ta *Communal Dialect n Baghdad* (Bağdat'ta Ortak Lehçeler) adlı çalışmasında yer yer Urfa ve Siverek’te konuşulan Arapça’ya değinmekte ve bazı özelliklerinden yüzeysel bir şekilde bahsetmektedir.

Ayrıca “The Semitic Languages” adlı eserde yer alan Shabo Talay’ın *Arabic Dialects of Mesopotamia* (Mezopotamya'nın Arapça Lehçeleri) başlıklı bölümü de Urfa Arap diyalektine değinmektedir.

Anahtar Kavramlar

Lehçe veya Diyalekt: Lehçe kelimesinin İngilizce karşılığı “dialect” şeklindedir. Arapça’da ise bu kavram لهجة kavramıyla ifade edilir. Lehçe veya diyalekt, bir dilin tarihsel, bölgesel, siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle büyük ayrılık gösteren koluna verilen addır.¹³

Bir dilin, tarihî gelişim sürecinde, bilinen dönemlerden önce o dilden ayrılmış ve farklı biçimde gelişmiş kollarına lehçe denir. Başka deyişle lehçe, bir dilin çok uzun zaman önce, yazılı metinlerle izlenemeyen dönemlerinde kendisinden ayrılan ve ayrıldığı dilden hem ses hem biçim olarak ayrılıklar içeren koludur. Lehçeler ana dilden

¹³ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Multilingual, 2002), 142.

ses, şekil ve kelime bakımından büyük ayrılıklar gösterir. Coğrafi değişmeler ve kültürel farklılaşmalar bu ayrılımda önemli rol oynamıştır.¹⁴

Şive:

Bir dilin izlenebilen tarihi gelişimi içinde ayrılmış kollarına verilen addır. Şiveler ve bağlı oldukları dil arasında büyük farklılıklar yoktur. Şiveler ana dilden ayrılmış ve zaman içinde ayrı dil olarak kullanılmaya başlanmış ama birbirinden çok uzaklaşmamış kollarıdır. Ayrılıklar, lehçede olduğu kadar keskin değildir. Değişiklik yapıda değil, daha çok, sesletim sistemindedir.¹⁵

Ağız: “Bir dilin veya lehçenin daha küçük yerleşim bölgelerinde yazı diline oranla birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleridir.” Türkiye Türkçesinin İstanbul ağızı, Aydın ağızı, Anadolu ve Rumeli ağızları buna örnek verilebilir.¹⁶ Dolayısıyla ağız, bir ülke içinde aynı dilin farklı konuşma şekilleri ve yörelere göre söyleyiş farklılıklarıdır.. Bu farklılıklar yalnızca söyleyişte görülür. Dolayısıyla ağızdaki farklılık biçim yönünden bir farklılık değil, ses ve telaffuz farklılığıdır.¹⁷

Ağızlarda ses (söyleyiş), şivelerde ses ve şekil, lehçelerde ise ses ve şekilden başka kelime ayrılıkları, kelime sahasına inen ayrılıklar bulunur.

Sözlü Halk Edebiyatı: Halkın asırlardan beri kuşaktan kuşağa sözlü olarak taşıdıkları sözlü kültür ve bu kültürel kesitin destan, masal, atasözü, tekerleme, efsane, türkü, ağıt ve ninni gibi manzum ve mensur anlatı ve şiir gibi verilerini içeren halk edebiyatıdır.¹⁸

¹⁴ Muharrem Ergin, *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyat Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi* (İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım, 1998), 10; Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 143.

¹⁵ Ergin, *Dil Bilgisi*, 10; Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 188.

¹⁶ Zeynep Korkmaz, *Grammer Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDK Yayınları, 1992), 4.

¹⁷ Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 14.

¹⁸ Oğuz Öcal v.dğr., *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, 9. Bs (İstanbul: Grafiker Yayınları, 2012), 15.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BÖLGENİN TARİHİ VE BÖLGEDE ARAP KÜLTÜRÜ

1.1. Bölgenin Tarihi ve Arapların Bölgeye Yerleşme Süreci

Arap coğrafyacılar Irak bölgesinin güney kısmına “es-sevâd” adını verirken, kuzey kısmına da “el-cezîre” adını vermişlerdir. Buraya el-cezîre denmesi Dicle ile Fırat nehirleri arasında bir ada görünümünde olması nedeniyledir.¹⁹ Yunanlılar ise bu bölgeye “Mezopotamya” adı vermişlerdir. Bazı Arap coğrafyacı ve tarihçiler bölgeye “el-cezîretu’l-‘irâkiyye” adını da vermişlerdir.²⁰ Bölgenin “el-cezîretu’l-furâtiyye” şeklinde isimlendirilmesi en yaygın adlarından birisidir. Hicri 681 yılında vefat eden İbn Hallikân, Kefertûsa şehrinden bahsederken bölgeden bu adla bahsetmektedir.²¹ Daha sonra Kalkaşendî²² ve İbn Haldun²³ da bu ismi kullanmış ve bölgenin bu şekilde adlandırılması yaygınlık kazanmıştır.

el-Cezîre bölgesi Irak, Şam, Bilâd-ı Rum, Azerbaycan ve Ermeniye bölgelerinin ortasında bulunması sebebiyle stratejik bir konuma sahiptir. Zira Suriye ile Irak bölgesi arasında bir tampon bölge ve köprü konumda olmuştur. Bölgede kadim şehirler ve kritik öneme haiz akarsular bulunması hasebiyle gerek İslam öncesi dönemde, gerek İslam döneminde önemli bir bölge olma özelliğini sürdürmüştür.

Bölgenin sınırları konusunda coğrafyacılar arasında birtakım şehirleri bölgeye dahil edip etmeme konusunda ihtilaf olsa da genel hatlarıyla bölgenin kuzey doğu sınırları Dicle nehri boyunca Hânî, Âmid, Siirt, Tel Fâfân, Musul, Hadîse ve Tikrit şehirleridir. Bölgenin güney sınırları ise doğudaki Tikrit şehri ile batıdaki Enbar şehri arasındaki çizgidir. Bölgenin batı sınırları Fırat nehri boyunca Hadîse’den başlar ve

¹⁹ Ebü’l-Fezâil Safiyyüddîn Abdülmü’min b. Abdilhak b. Abdillâh el-Bağdâdî İbn Abdilhak, *Merâsîdu’l-ittilâ’ ‘alâ esmâi’l-emkineti ve’l-bikâ’*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1954), 1/251.

²⁰ İbn İshâk İbrahim el-İstahrî, *Mesâlikü’l-memâlik*, 2. Bs (Leiden: Brill, 1927), 78.

²¹ Ebü’l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zemân*, thk. İhsân ’Abbâs (Beyrut: Dâr Sâdır, 1977), 5/147.

²² Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu’l-a’şâ fî sinâ’ati’l-inşâ* (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1922), 4/314.

²³ Ebü Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 2000), 6/15.

yukarı doğru ‘Âne, Rakka, Bâlis, Münbic, Sumeysât ve en kuzeyde Malatya’ya kadar devam eder.²⁴

el-Cezîretu'l-Furâtiyye Bölgesi

Arap coğrafyacılar bölgeyi Diyar Mudar, Diyar Bekr ve Diyar Rebî'a olmak üzere üç kısma ayırmışlardır.²⁵ Bu isimler bölgeye yerleşen Arap kabilelerin ismine nisbetle verilmiştir. Bu kısımların sınırları keskin çizgiler olmayıp kabaca taksim edilmiştir. Bölgenin bu şekilde taksim edilmesine ilk defa Hz. Ömer döneminde rastlanmaktadır. Hz. Ömer Şam orduları komutanı Ebu Ubeyde b. Cerrah'a gönderdiği bir mektupta bölgedeki bölümlerden "... İyad b. Ğunm ile birlikte Rebî'a yurduna ve Diyar Bekr'e bir ordu hazırla" şeklinde bahsetmiştir.²⁶ Bu husus ta bölgenin o zamandan beri bu şekilde taksim edildiğini ve bu kabilelerin burada bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

²⁴ Abdulhakim el-Ka'bî, *el-Cezîretu'l-Furâtiyye ve diyâruhâ el-'Arabiyye* (Şâm: Dâr safahât, 2009), 33.

²⁵ İzzeddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-hatîra fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*, thk. Yahya Zekerîya 'Abbara (Şâm: Vezâretu's-Sekâfe, 1991), 3/40; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ eş-Şâmî el-Makdisî, *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, 3. Bs (Kâhire: Mektebetu Medbûlî, 1991), 137; el-İstahrî, *Mesâliku'l-memâlik*, 71.

²⁶ Ebu Abdillâh Muhammed el-Vâkıdî, *Futûhu's-Şâm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, t.y.), 2/89.

Araştırmamızın konusunu teşkil eden Harran ve Urfa bölgesi, el-Cezîre bölgesinin Diyar-ı mudar (ديار مضر) denilen kısmında yer almaktadır.²⁷ Diyar-ı Mudar, Harran, Urfa (er-Ruha), Suruç (Batna), Birecik (Birtha), Ceylanpınar (Rasu'l-Ayn), Rakka, Viranşehir (Tel-Mevzin), er-Rahba, Samsat (Sumeysat), Karkisya (el-Busayra) ve Siverek (es-Suveйда) taraflarını ihtivâ etmektedir.

Bölgenin bilinen tarihi milattan önce başlamaktadır. el-Cezire bölgesi Samileri ana yurdu olarak kabul edilmektedir. Bu bölge kadim dönemlerden başlayarak Araplara yurt olmuştur. Ancak Arapların buraya yerleştiği tarihi kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Bugünkü Arapların ataları olarak kabul edilen Akkadlar, M.Ö. 2350 yılında Sargon (Sercun) liderliğinde Fırat kenarında Agede şehrinde bir devlet kurmuşlardır. Sonraki yıllarda Akkadlar Irak ve el-Cezîre bölgesinin tümüne hâkim olmuşlardır.²⁸ M.Ö. 1850 yıllarında ise Kuzey Arabistan kökenli Amurrîler, Fırat'ın doğusuna geçerek I. Babil İmparatorluğunu kurmuştur.²⁹ Babil İmparatorluğunun kralı Hammurabi, el-Cezîre bölgesini ele geçirdikten sonra buraya sami kökenli kabileler yerleştirerek bölgeyi samileştirmeye çalışmıştır.³⁰ M.Ö. 18. yüzyıldan itibaren güçlenmeye çalışan Kaşşiler (Hiksoslar) de I. Babil İmparatorluğunun zayıflamasıyla Irak ve el-Cezîre bölgesini ele geçirmişlerdir. Yine İbrîlerin el-Cezîre bölgesinde yaşadıklarına dair tarihi vesikalar mevcuttur. M.Ö. 13. Yüzyılın sonlarında Harran ovasında kurulan Paddan Aram Emirliğini İbrîler kurmuştur.³¹ M.Ö. 18. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Hurriler Urfa ve çevresinde önemli rol oynamışlardır. M.Ö. 2. binin sonlarında ise Mitanniler Vaşşukani şehrinin merkezliğinde devlet kurmuşlardır. Daha sonra bölgeye sırasıyla Aramiler, Keldaniler, Selekoslar ve Abgarlar hâkim olmuşlardır. Miladi 2. Yüzyıldan İslâmi fetihe kadar bölge Bizanslılarla Sasaniler arasında mücadele sahası olmuştur.

Bölgeye Arapların ne zaman geldiği ve ne zamandan beri bölgede bulunduğu cevaplanması gereken en önemli soruların başında gelmektedir. Bölgedeki yer isimlerinin çoğunun Arapça olması, Arapların burada uzun zamandan beri yaşamakta olduğuna işaret etmektedir. Miladi 24 yılında vefat eden Yunan tarihçi ve coğrafyacı

²⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beirut: Dâr Sâdır, 1977), 2/235.

²⁸ Ahmet Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), 24.

²⁹ Şakir Sabir ez-Zâbit, *Tarihu'l-munazaât ve'l-hurûb beyne'l-'Îrâk ve 'Îrân* (Bağdat, 1984), 58.

³⁰ Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 27.

³¹ Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 37.

Strabon, bu bölgeye Arap yurdu adını vermiştir. Aynı şekilde İran kaynakları da Nusaybin ve çevresinden “Arabistân” şeklinde bahsetmiştir.³² Roma-Bizans döneminde Osrohoene (Azaraniya) şeklinde bilinen Urfa ve çevresi M.Ö 2. yüzyıldan itibaren bölgeye yerleşen Tağlib b. Vâil kabilesine nisbetle “Diyar Vâil” şeklinde anılmaktaydı.³³ Bunu yanı sıra İslamî dönemden bu yana bölgenin “Mudar, Rebî’a ve Bekr kabilelerinin yurdu” şeklinde taksim edilmesi bunu pekiştirmektedir. Ayrıca M.Ö 132 yılında Edessa kentini hâkimiyeti altına alan sülale, Arapların bu bölgeye yerleştiğinin en eski delilidir. Zira bu sülalenin isimleri onların Arap asıllı olduğunu göstermektedir.³⁴

Arap kabilelerinin el-Cezîretu’l-Furâtiyye bölgesine yerleşmeleri İslamdan birkaç asır öncesine dayanmaktadır. Arap kabilelerinin bölgeye göç hareketi farklı dönemlerde bir süreç içinde gerçekleşmiştir.³⁵ Zira bu bölge sahip olduğu su kaynakları ve verimli topraklar ile cazip bir alandı.

el-Cezîre bölgesine göç hareketi M.Ö 612 yılında Asur devletinin yıkılmasıyla başlamıştır. Bu dönemde bölgeye Arap kabileleri tarafından büyük bir göç gerçekleşmiştir. Bu göç hareketi kuzeyde Nusaybin ve Diyarbakır’a, batıdada da Ruha’nın ötesine Antakya’ya kadar uzanmıştır.³⁶ Arap kabilelerinin bölgeye gelişi ile Urfa ve çevresine ‘Arbâyâ (Arapların memleketi) adı verilmeye başlamıştır.³⁷ Bu dönemde bazı kabileler emirlikler kurmuşlardır. Bunlardan biri de el-Hadr emirliğidir.³⁸

M.Ö yaklaşık 130 yılında Persler Selefkosları bozguna uğrattınca, Selefkoslar Mezopotamya bölgesini terk ederek Fırat’ın batısına çekilmiştir. Bu siyasi boşluktan yararlanan Arap kabileleri bu bölgeye gelip, Perslerin desteğiyle şehir devletleri kurmaya başlamıştır. Bunlardan biri de Nabatî Araplar tarafından Urfa’da kurulan Abcarlar / Abgarlar devletidir.³⁹ Abgarlar devleti kurulunca Arap kabilelerin bölgeye

³² Faysal es-Sâmîr, *ed-Devletu’l-Hamdâniyye* (Bağdat: Matbaatu’l-Îmân, 1970), 165.

³³ Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 16.

³⁴ Max Von Oppenheim v.dğr., *el-Bedv*, trc. Macid Şubber (el-Varrâk li’n-Neşr, t.y.), 1/104.

³⁵ Muhammed Câsım Hammâdî, *el-Cezîretu’l-Furâtiyye ve’l-Mûsul*, 2. Bs (Bağdat, 2011), 127.

³⁶ el-Ka’bî, *el-Cezîretu’l-Furâtiyye*, 50.

³⁷ Fuâd Sefer - Muhammed Ali Mustafa, *el-Hadar medînetu’ş-şems* (Bağdat: Vezâretu’s-sekâfe, 1974), 17.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Sefer - Mustafa, *el-Hadar medînetu’ş-şems*.

³⁹ Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 75.

göçü hız kazanmıştır. İslâmi fetihten sonra Bekr kabilesine mensup batınlar ve özellikle Şeybanlar fethedilen yerlere yerleşmeye başlamıştır.⁴⁰

Daha sonra bölge Perslerle Bizanslılar arasında el değiştirirse de Arapların bölgedeki varlığı giderek artmıştır. Bir kısım aşiretler Perslerle ittifak kurarken bir kısmı da Bizans ile ittifak içinde olmuştur.

Miladî üçüncü yüzyılda İyad, Rebî'a ve Mudar kabileleri arasında meydana gelen çekişmeler ve mücadeleler sonucunda İyad'a bağlı bazı aşiretler Tihame bölgesini terk edip Irak'a oradan da el-Cezîre bölgesine akın etmiştir. Bu bölgeye gelmelerinin sebeplerinden birisi de aralarında yakın akrabalık bulunan Tağlib b. Vâil'in daha önce bu bölgeye yerleşmiş olmasıdır.⁴¹ Miladi 3. yüzyıl'da el-Cezire bölgesinin kuzeyine gelen gruplar üçüncü yüzyılın sonlarında da el-Cezire bölgesinin Araplaşmasında büyük öneme sahip Hîre krallığını kurmuşlardır.⁴²

Miladi 495-542 yılları arasında Diyar-ı Mudar'ın hemen güneyinde Rabia ve Bekr kabileleri arasında meydana gelen Besus savaşından sonra Tağlib b. Vail ve Bekr b. Vail kabileleri el-Cezîre bölgesine hızlı bir şekilde göç etmeye başlamıştır.⁴³ Bunun yanında Kudaa kabilesinin iki kolu Tenuh ve Behra da bu bölgenin doğusuna yerleşmiştir. İlerleyen dönemlerde Ufeyle, İyâd ve Nümeyriler bölgeye göç etmişlerdir.⁴⁴ Miladî beşinci yüzyılda ise Rebî'a'ya mensup olan Tağlib, Bekr b. Vâil ile anlaşmazlığı sebebiyle Tihame bölgesini terk ederek el-Cezîre bölgesine gelmişlerdir. Bu dönemde Rebî'a'ya mensup Nimr ve Ğufeyle gibi kabileler de bölgeye göç etmiştir.⁴⁵

Arap kabilelerinin el-Cezîre bölgesine gerçekleştirdiği en büyük göç hareketi ise milâdî altıncı yüzyılın sonlarında Adnanî kabilelerin bölgeye gelmesiyle başlamıştır.⁴⁶

⁴⁰ Ahmet Aslan, *Bedii Sanatların Şairi el-Hasan b. Esed el-Fârikî Hayatı ve Şairliği* (İstanbul: Cantaş Yayınları, 2012), 14-15.

⁴¹ Abdullah b. Abdulaziz el-Endelusî el-Bekrî, *Mu'cemu meste'cem min esmâi'l-bilâdi ve'l-mevâdi'*, thk. Mustafa es-Sakka (Beyrut: Alemu'l-kütüb, t.y.), 1/69-70; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 2. Bs, 1993, 2/636.

⁴² Max Von Oppenheim v.dğr., *el-Bedv*, 105.

⁴³ Abd Muhammed Sevâdî, *el-Ahvâlu'l-ictimâ'îyye ve'l-iktisâdiyye fî bilâdi'l-Cezîreti'l-Furâtiyye* (Bağdat: Dâru's-şuuni's-sekafiyeti'l-âmmeti, 1989), 58.

⁴⁴ Ahmet Aslan, "İslâmi Fetihden Emevî Döneminin Sonuna Kadar Diyar-ı Mudar'da (Harran Bölgesinde) Arap Edebiyatı Çevresi", *Şarkiyat Mecmuası*, 22 (Ocak 2013): 2-7.

⁴⁵ el-Bekrî, *Mu'cemu meste'cem*, 1/86; el-Ka'bî, *el-Cezîretu'l-Furâtiyye*, 61-62.

⁴⁶ es-Sâmir, *ed-Devletu'l-Hamdâniyye*, 186.

Bu göçün ekonomik sebepleri olduğu gibi bir takım sosyal nedenleri de vardır. Bölgeye gelen çok sayıdaki adnanî kabileler, el-Cezîrenin farklı kısımlarına dağılmıştır. Bunun neticesinde el-Cezîre bölgesi buraya yerleşen kabilelere nisbetle adlandırılmaya başlanmıştır. Tur Abdîn dağından başlayarak Hısn Keyfâ, Âmid, Meyyâfârikîn, Siirt, Hîzân ve Hânî'yi içine alan kısma Bekr kabilesi yerleşmiştir.⁴⁷ el-Cezîrenin asıl kısmını teşkil eden orta kısma ise bir çok kabile yerleşmiştir. Ra'su'l-'ayn tarafına Nimr b. Kâsıt, er-Ruhâ tarafına Beni Süleym, Harran'a Benî Hilâl, Benî 'Âmir, Nümeyr b. 'Âmir b. Sa'sa'a yerleşmiştir.⁴⁸ Fırat havzasına da Mudarlı kabileler yerleşmiştir.

Halife Ömer b. Hattab, Şam valisi Ebu Ubeyde b. Cerrah'a İyad b. Ğanem'in bir ordu hazırlayarak el-Cezîretu'l-Furâtiyye bölgesini fethetmesini emretmiştir. Bunun üzerine 640 yılında Harran ve Urfa fethedilmiştir.⁴⁹ İyad aynı zamanda bölgedeki Arap kabileleri ile sulh ve ittifak yapmıştır.⁵⁰ Bölge Müslümanlar tarafından fethedilince Arap kabilelerin bölgeye göçü hız kazanmıştır. Bu dönemde Kays, Hazrec, Temim ve Benî Lâm, el-Cezîreye gelerek İslamî fetihlere katılmıştır.⁵¹

el-Cezîre bölgesinin Müslümanlar tarafından fethedilmesinden sonra bölgenin istikrara kavuşması için yöneticiler Arap kabilelerinin bu bölgeye yerleşmesini istemiştir. Hz. Osman, Şam valisi Muaviye'den güçlü Arap kabilelerini Bizans sınırına yerleştirme emrini vermiştir.⁵² Bunun üzerine Mudar'ın kolları olan Temim, Kays, Esed ve bazı Kureyşli kabileler de Diyar-ı Mudar'a yerleştirilmiştir.⁵³ Özellikle Sıffin Savaşından sonra Kaysî aşiretler bölgeye büyük oranda yerleşmiştir.⁵⁴

Bu dönemden itibaren bölge gelişmiş ve şehirleri büyümüştür. Bölgede refah artmıştır. Bizans'ın bölgeyi tekrar ele geçirmemesi için el-Cezîreye takviyeler yapılmıştır. Böylelikle bu bölgede kabileler yerleşik düzene geçmiştir. Hz. Osman

⁴⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 2/637-639.

⁴⁸ Hasan b. Ahmed b. Yâkûb el-Hemedânî, *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva el-Hevâlî (San'â: Mektebetu'l-İrşâd, 1990), 133.; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 1/341.

⁴⁹ İzzeddîn İbnu'l-Esîr İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1987), 2/377.; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, thk. Abdullah Enis et-Tabbâ' (Beyrut: Muessetu'l-Mu'âf, 1987), 239-241.; el-Hamevî, *Mu'cemu'l-buldân*, 236.

⁵⁰ el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 207.

⁵¹ Max Von Oppenheim, *Mine'l-bahri'l-mutavassıt ile'l-halîci'l-'Arabî*, trc. Muhammed Kîbû (London: Dâru'l-verrâk, 1986), 2/77.

⁵² el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 245; Sevâdî, *el-Ahvâlu'l-ictimâ'iyye*, 90.; Sevâdî, *el-Ahvâlu'l-ictimâ'iyye*, 90.

⁵³ el-Belâzurî, *Futûhu'l-buldân*, 245; Sevâdî, *el-Ahvâlu'l-ictimâ'iyye*, 90.

⁵⁴ Muhammed Abdulhamîd el-Hamed, *Aşâiru'r-Rakka ve'l-Cezîre* (Rakka, 2003), 11-15.

döneminde Musul valisi Arfece b. Herseme Yemenli Ezd kabilesini, 691 yılı dolaylarında ise el-Cezîre valisi Muhammed b. Mervân, Nasr b. Zehran ve Benû Sa'lebe'yi bölgeye yerleştirmiştir.⁵⁵

Emeviler döneminde de Arap kabileleri zaman zaman el-Cezîre bölgesine yerleşmeye devam etmiştir. Bu dönemde Arap dili bölgede yazı ve edebiyat dili olarak baskın dil haline gelmiştir.⁵⁶ Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan İslâm devletinin divanlarını Arapça tutma emri verince Arapça bölgede resmi dil olmuştur. Özellikle bürokraside görev almak ve sarayda yer kapmak amacıyla kızırgan siyasi rekabet bu bölgede Arap şiirinin gelişmesine vesile olmuştur.⁵⁷

Bu dönemde Yemen asıllı kabilelerin de el-Cezîre bölgesine yerleştiği görülmektedir. Tay kabilesine mensup Benû Zübeyd b. Tayy kolu⁵⁸ ile Kinde kabilesi⁵⁹ bunlardandır. Kinde kabilesinin Benu'l-Erkam kolu Harran ve Urfa bölgesine yerleşmiştir.⁶⁰ Emeviler döneminde el-Cezîre bölgesine yerleşen en güçlü aşiretlerden biri de Şam'a giden yolları kontrolü altına almış olan Yemen asıllı Kudâ'a kabilesine mensup Benu Kelb koludur.⁶¹

Emevi hükümrânlığının son dönemlerinde 'Ubade kabilesi Ebû Safvan İshak b. Müslim el-'Ukaylî önderliğinde Sumeysat (Samsat) şehrini ele geçirmiştir ve şehri Abbasilere ancak uzun bir muhasaradan sonra teslim etmiştir.⁶² Yine Abbasilere döneminde Safvan el-'Ukaylî ve oğlu İbn Safvan bir müddet Diyar-ı Mudar'da mahalli emirlik kurmuşlardır.⁶³

Beni Ümeyye'ye mensup kollarm da el-Cezîre bölgesine yerleştiği görülmektedir. Bunlardan Benu Mesleme b. Abdülmelik b. Mervan b. Hakem Harran

⁵⁵ Ebû Zekeriyâ Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Mevsilî el-Ezdî, *Târîhu'l-Mevsil* (Kâhire: Lecnetu İhyâi't-turâsi'l-İslâmî, 1967), 2/172; İzzeddîn İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-târih* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâs, 2008), 3/401.

⁵⁶ Sevâdî, *el-Ahvâlu'l-ictimâ'iyye*, 64.

⁵⁷ Aslan, *Hasan b. Esed el-Fârikî Hayatı ve Şairliği*, 19.

⁵⁸ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ*, 1/341.

⁵⁹ İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-'Arab* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1983), 2/425.

⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1990), 7/331.

⁶¹ İbn Hazm, *Cemheretu ensâbi'l-'Arab*, 1/180.

⁶² Max Von Oppenheim v.dğr., *el-Bedv*, 3/301.

⁶³ Max Von Oppenheim v.dğr., *el-Bedv*, 3/302.

yakınlarına yerleşmiştir.⁶⁴ Beni Zühre b. Kilâb b. Mürre'ye mensup Salih b. Sa'd b. Ebi Vakkas ta bölgeye yerleşmiş, Nimr b. Kâsıt kabilesinden bir kadınla evlenmiştir. Nesli Ra'su'l-'ayn civarına dağılmıştır.⁶⁵

Bilindiği üzere Son Emevi halifesi Mervan b. Muhammed (693/750) Harran'da doğup büyümüştür. Hilafete geçince de İslâm devletinin başkentini Harran'a taşımıştır. Harran'dan sorumlu Emevî valisi olan Mervan, III. Yezit'in halife seçilmesini kabullenmeyerek isyan etmiş ve 744 tarihinde halifeliğe seçilmiştir. Şam'daki işlerini düzene koyup bölge valilerini tayin ettikten sonra, yaklaşık 85 yıldır Şam'da bulunan imparatorluk merkezini terk ederek daha önce valilik yaptığı el-Cezîre bölgesine, Harran'a dönmüştür. Mervan, böylelikle yıllardır devlete başkentlik yapmış olan Şam'ı terk ederek hükümet merkezini bütün kurumlarıyla Şam'dan Harran'a taşımıştır. Zira hilafeti Kaysîlerin yardımıyla elde etmiştir. Mervan, 10 bin dirhem harcayarak Harran'da bir saray inşa ettirmiştir.⁶⁶ Bu dönemde Harran başta olmak üzere el-Cezîre bölgesi en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.⁶⁷

Abbasiler yönetime geldiğinde ise Emevi yanlısı Arap aşiretlerini yıldırma için bölgede baskıcı bir politika izlemiştir. Devlet yönetiminde Araplardan çok Acemlerin yer almasının yanı sıra baskıcı tutum karşısında bölgedeki Araplar zaman zaman Abbasilere karşı baş kaldırmıştır. Bu isyanları bastırmak bazen güç olmuştur.⁶⁸

Hicri III. asırdan itibaren gerilemeye başlayan Abbasilerde merkezi otorite zayıflamış, valiler gücünü arttırarak bağımsız gibi hareket etmeye başlamış bunun da neticesinde bölgesel emirlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan birisi de Hicri III. asırda el-Cezîre bölgesinde ortaya çıkan Benu Hamdân emirliğidir. Bu emirliği Tağlib kabilesi kurmuştur.⁶⁹

⁶⁴ Ebû İshâk İbrâhîm b. Muhammed el-İstahrî, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* (Beyrut: Dâr sâdir, 2004), 78.

⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, 3/102.

⁶⁶ Muhammed b. Cerîr el-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebu'l-Fidâ' (Beyrut, 1982), 7/312; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1987, 5/324; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-unem ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Beyrut: Dâr Suveydân, t.y.), 7/312-316.

⁶⁷ Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 154.

⁶⁸ el-Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 7/446-447; Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 179-198.

⁶⁹ Nasuhi Ünal Karaarslan, "Hamdânîler", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/446.

Hicri IV. asırda da el-Cezîre bölgesine Kuşeyr, ‘Ukayl, Kilab ve Nümeyr gibi bedevi kabileler göç etmişlerdir. Bu kabilelerden Nümeyr Urfa ve Harran bölgesine yerleşmiştir.⁷⁰ Hamdaniler döneminde Beni Nümeyr kabilesine mensup bazı reisler bölgede valilik yapmıştır. 991 yılında Hamdanîlerin Harran valsii Vessâb b. Sâbık en-Nümeyrî, bağımsızlığını ilan ederek Urfa ve Harran çevresinde Numeyrîler devletini kurmuştur.⁷¹

Devlet geleneği ve tecrübesi olmayan bu emirlikler döneminde bölge ilmî ve kültürel açıdan zayıflamıştır.

Miladi 950 yılına gelindiğinde Suriye tarafından Kaysî aşiretler yoğun biçimde yeni bir yurt arayışıyla el-Cezîre bölgesine akın etmişlerdir.⁷² Bölgede Arap aşiretleri zaman zaman farklılık gösterse de sürekli bir biçimde çoğunluğu oluşturmuştur.

Hemedanî VI. asırda Fırat’ın doğusunda Kelb kabilesi, Diyar-ı Mudar’da Mudarlı kabileler karma olarak Harran’da Benû Temim ile Benû Suleym’in, Reha’da yine Benû Suleym, Rasu’l-‘Ayn’da Nemr b. Kasit kabilesinin yaşadığını aktarmaktadır. Habur’da ise Benû ‘Ukayl, Benû Malik, Benû Habib ve Tağlib’in bazı batınlarının meskûn olduğunu ifade etmektedir.⁷³

Hicri VI. asırda el-Cezîre bölgesinde Adnanî kabilelere bakıldığında bunların Benû ‘Akil ve Esed olduğu görülmektedir. Benû ‘Akil’in kolları ‘Ubade ve Benû Hiface’dır. Bunlar Dicle ile Fırat arasında intikal etmekteydi. Esed’in en önemli kolu ise Benû Halid’tir. Bunların intikal alanlarını ise Şam, Hicaz ve Bağdat teşkil ediyordu.⁷⁴

Miladi XI. asrın ikinci yarısında Diyar-ı Mudar bölgesi Büyük Selçuklu eğemenliği altına girmiştir. Bu tarihten itibaren Türkler bölgeye yerleşmiştir.

⁷⁰ Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 205.

⁷¹ Max Von Oppenheim v.dğr., *el-Bedv*, 1/107; Aslan, *Hasan b. Esed el-Fârikî Hayatı ve Şairliği*, 21; Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 206.

⁷² Max Von Oppenheim v.dğr., *el-Bedv*, 1/107..

⁷³ Sevâdî, *el-Ahvâlu’l-ictimâ’iyye*, 90.

⁷⁴ Sevâdî, *el-Ahvâlu’l-ictimâ’iyye*, 94-95.

Daha sonra Zengiler ve Eyyübiler bölgeye hakim olmuştur. 1260 yılında Harran Moğollar tarafından ele geçirilmiştir. Moğollar şehirde tahribatlar yapmışlardır.⁷⁵ Moğollar şehre ve şehir halkına çok zarar vermişlerdir. Halkın çoğu şehri terkederek Dımaşk, Haleb, Mardin, Urfa gibi etraftaki şehirlere göç etmek durumunda kalmıştır.⁷⁶ Moğollar 671/1272 tarihinde Harran'ın Camiini, çarşılarını, surlarını ve kalesini tahribederek halkını ve şehrin kalan zenginliklerini Musul'a ve Mardin'e götürmüştür. Artık Harran bundan sonra eski parlak günlerine yeniden dönememiştir. Bu tarihten sonra Harran, bedeviler tarafından işgal edilmiştir.⁷⁷ Harran adeta bir köye dönmüştür. Memluklarla-Moğollar arasında savaş alanı olduğu için istikrar ve güven yok olmuş, ziraat tamamen bitmiştir.⁷⁸

Bölge 1517 yılında Osmanlı hakimiyetine girmiştir. 1518 tarihli tapu tahrir defterine göre Harran, yalnızca 52 hanenin bulunduğu 250-280 nüfusluk bir köydür.⁷⁹

Cumhuriyet devrinde Şanlıurfa İline bağlı Harran İlçesi 1946 yılına kadar İlçe sıfatına haizken, o tarihte Akçakale İlçesine Bucak Merkezi olarak bağlanmıştır. 1987 yılında ise tekrar İlçe statüsüne dönüştürülmüştür. Günümüzde Harran'a bağlı 100'e yakın köy bulunmaktadır. Bu köylerin tümü tamamen Arap nüfusa sahiptir. Akçakale ilçesinde de 90'a yakın Arap köyü bulunmaktadır.⁸⁰

1.2. Bölgede Arap Kültürü

Şanlıurfa, farklı dillerin ve dinlerin birleşimi noktasında önemli bir kültür merkezidir. Şanlıurfa, içinde bulunduğu bölgeye bağlı olarak geleneksel toplumsal ve kültürel yapının ağırlığını sürdürdüğü bir yerdir. Bölgede geleneksel aşiret düzeni

⁷⁵ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, trc. M. Reşat Üzmen (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993), 344..

⁷⁶ Ramazan Şeşen, *Harran Tarihi*, 2. Bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 27-28.

⁷⁷ Kazım Yaşar Kopraman, *Memlükler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 4/458.

⁷⁸ Şeşen, *Harran Tarihi*, 28.

⁷⁹ Ahmet Nezih Turan, *Ahmet Nezih Turan, XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı* (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2005), 32-33.

⁸⁰ Aynı şekilde Eyyübiye, Haliliye, Viranşehir, Ceylanpınar, Siverek, Hilvan ve Birecik ilçelerine bağlı toplamda yüzlerce Arap köyü bulunmaktadır.

devam etmektedir. Sosyal ilişkilerde, ticaretle, evliliklerde aşiret kurumunun etkisini görmek mümkündür.

Aşirete bağlılık bireyselliği geri plana itip aşiretle özdeşleşmeyi beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu bölgede kişi, aşiretiyle mevcuttur. Kişinin davranışları, toplumsal ilişkileri bireysel düzeyde değil, ait olduğu aşiret düzeyinde olmaktadır. Ancak geleneksel yapıdaki değişim ve dönüşümün doğurduğu sonuçlar gereği kente göç eden insanlarda aşiret bağı zayıflamakta ve geleneksel kurumların etkinliği azalmaktadır.

Bölgedeki Araplar tarihte oluşan birtakım sebeplere bağlı olarak geçmişten günümüze yazılı bir kültür aktaramamıştır.⁸¹ Bu sebeple bölge halkı yalnızca sözlü aktarımla aktarılan lehçeyi muhafaza edebilmiştir. Kültür de sözlü aktarımlarla nakledilmiştir.

Bölge halkı olan Araplar bedevî kültürün uzantısı sayılabilecek bir kültüre sahiptir. Bu kültür geleneklerde ve geleneksel kıyafetlerde ön plana çıkmaktadır.

1.2.1. Aşiret Kültürü

Aşiret Arapça bir kelime olup “kabile” karşılığı kullanıldığı gibi kabilenin altında daha küçük bir topluluğu da ifade etmektedir.⁸² Kabile ya da aşirette kan bağı esastır. Aşiret birkaç koldan oluşur. Aşiretin bir lideri vardır. Buna reis (reyyis) denir. Her kolun da bir ileri geleni vardır. Kabilenin alt koluna da Harran lehçesinde fuḥuz (فُحُذ) denir.

Harran ve çevresinde aşiret yapısı mevcuttur. Dolayısıyla bölgede yaşayan Arapların tümü belli bir aşirete mensuptur. İnsanlar tanıştığında veya bir münasebet kurduğunda ilk önce hangi aşiretten olduğunu sorar.⁸³ Bölgede kişinin gücü de aşiretinin gücü ile ölçülür.

⁸¹ Bölgeye hakim olan Osmanlı döneminden itibaren resmi yazı dilinin Türkçe olması ve Cumhuriyetin ilanından sonra Arap dünyasıyla irtibatın kesilmesi baş etkenlerdir.

⁸² Yusuf Halaçoğlu, “Aşiret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.), 4/9.

⁸³ Karşıdaki kişiye hangi aşiretten olduğu مِنْ هِيْ عَشِيرَةٍ؟ (min hey ‘aşîri) veya مِنْ هِيْ عَمَامٌ؟ (min hey ‘amâm) şeklinde sorulur.

Aşiret yardımlaşma ve dayanışma temeli üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla aşiret, kendisine mensup ferdin hem iyi gününde hem de kötü gününde yanında olur. Taziyesi olduğunda baş sağlığı diler, taziyede durur ve onu teselli eder. Düğünü olduğunda sevincine ortak olur. Başına bir musibet geldiğinde yardımına koşar. Örneğin bir kişi kaza ile bir ölüme sebep olursa karşı taraf bu kişiden diyet talep edebilir. Bu durumda diyet aşiret kollarına dağıtılır ve diyeti bütün aşiretin yetişkin erkek fertleri ortaklaşa öder. Genelde bu miktarın çeyreğini olayın asıl muhatabı öder. Ancak maddi durumu yeterli değilse tüm yükü aşiret kaldırır. Bu yardımı yapmaktan geri duran kişiler aşiretin dışında kabul edilir ve artık onlardan yardım talep edilmez. Bu diyeti ödemeye katılmayı reddeden kişilerin başına herhangi bir şey geldiğinde de aşiretin geri kalanı onlara yardım etmez.

Bir aşiret kolu veya bir aile mensup olduğu aşiretten ayrılıp başka bir aşirete intisab etmeyi talep edebilir. Zira zannedildiği gibi bölgedeki aşiretlerin tüm kolları akraba değildir. Zayıf aşiretler güçlü aşiretlere yanaşmış ve ittifak kurmuştur. Bu sebeple bölgedeki aşiretler doğu-batı (şerciy-şarbiy) diye iki bloğa ayrılmıştır. Aşirete katılım anlaşma yolu ile gerçekleşir. Aşirete katılım ile ilgili bir yemek daveti verilir. Bu davete aşiretin ileri gelenleri katılır. Bu kimseler, “falan aile falan tarihte bizim aşiretimizi kabul etmiş ve ona mensup olmuşlardır” diye ilanda bulunurlar. Büyük aşirete katılmak isteyen kolun veya ailenin ileri gelenleri de “bu aşiretin iyi gününde, kötü gününde yanında olacağız. Hayırda ve sorumlulukta ona ortağız” şeklinde bir söz verirler ve katılım gerçekleşir. Bundan sonra artık bu kişiler aşiretin birer ferdi olmuş olurlar. Bu durum geçmişte çok gerçekleşmiş olsa da, buna günümüzde oldukça az rastlanmaktadır.

Harran ve çevresindeki Arap aşiretlerin hemen hemen hepsinin Suriye ve Irak başta olmak üzere Arap ülkelerinde akrabaları mevcuttur. Bu aşiret mensupları zaman zaman birbirlerini ziyaret etmekte, kız alıp vermektedir. Böylelikle akrabalık bağı canlı tutulmaya çalışılmaktadır.

Arap aşiretleri veya Arap nüfusu denilince Urfa merkezdeki aşiretlerin yanı sıra genelde Harran, Akçakale, Viranşehir ve Ceylanpınar akla gelmektedir. Ancak bu ilçelerin dışında Hilvan, Siverek, Birecik, Suruç ve Halfeti ilçelerinde de Araplar mevcuttur.

Hilvan'da bir Arap aşireti olan İbhém aşiretinin birkaç köyde mevcut olduğunu tespit ettik.⁸⁴ Buradaki Araplar Kürtlerle bir arada yaşadığından hem Arapçayı hem de Kürtçeyi ana dilleri gibi konuşabilmektedir. Hilvanda bulunan Arap köyleri Kaymaz, Doğrular (Daravşî veya Dér avşe/دَرَاوِشَه), Tel Hayyi (تَل حَيَّة), Tés Harab (تَيْسَن حَرَاب) ‘éyn es-Sôdi (عَيْن السُّودَه), Hac Ekber (حَجَّ أَكْبَر), Arap Harapsor (عَرَب حَرَبُور), Alpi, Uzuncuk, Arpalı, Gölcük (Tilfetis/فَيْطِسِن/تَل), Arslanlı, Tutumlu (‘Arabük)⁸⁵ ve Mantarlı (İgbeybi/اَكْبَيْبِيَه) şeklindedir. Ovacık (Hasânîk) köyünde de Şumétî (İşmîta/Şammât) aşiretine mensup Araplar bulunmaktadır.⁸⁶ Şumétî aşiretinin ellerinde bulunan soy seçerisine de araştırmalarımız esnasında ulaştık.

Siverek te ise ağırlıklı olarak Abu Hamdan, Hadîdî ve Bini Hatîb aşiretleri yaşamaktadır. Siverek'te bulunan Arabük (Tutumlu), Büyük Kazanlı, Demeni, Arabtûl, Arastûl, Darıcalı (Araboğlu) ve Taboğa köyleri de Arapların yaşadığı köylerdir.⁸⁷ Kadioğlu (el-Kâdî) köyünde de birkaç hanenin Arap olduğunu tespit ettik.

Birecik'te de Mağaralı (Gırvalık), Özveren ve Bögürtlen köylerinde Araplar yaşamaktadır. Bunlar ağırlıklı olarak ‘Afadle aşiretine mensuptur.

Halfeti'de Kundire ve Hıbab köylerinde ve Bozok ile Hilali mezralarında Araplar yaşamaktadır. Bunlar da ağırlıklı olarak ‘Afadle aşiretine mensuptur.

Suruç'ta Bostancılar, Kalecik ve Zehvân köylerinde Araplar yaşamaktadır.

Bozova'da da Avlak (Güvend) köyü tek Arap yerleşimidir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şanlıurfa Merkez, Harran, Akçakale, Viranşehir, Ceylanpınar, Siverek, Halfeti, Hilvan, Suruç ve Birecik'te yaşayan Arap aşiretleri alfabetik olarak şunlardır: Abu ‘Âşiy (أَبُو عَاصِي), Abu ‘Atîc (أَبُو عَتِيح)⁸⁸, Abu Hamdân (أَبُو

⁸⁴ Kaynak kişi: İbhém aşireti mensubu Suphi Altaş'tır.

⁸⁵ 01.06.2017 tarihli RG'de yayımlanan kararname ile Siverek ilçesinden alınıp Hilvan ilçesine bağlanmıştır.

⁸⁶ Kaynak kişi: Şumétî aşiretine mensup Hilvan Araplarından Ahmet Gündüz'dür.

⁸⁷ Kaynak kişi: Siverek Araplarından Mehmet Demirtaş'tır.

⁸⁸ ‘Atîci/Ebu Şa‘bân

(حَمْدَانُ), ‘Advân (عَدْوَانُ), ‘Afâdli (عَفَاذِلَةٌ), Baggâra (بَغَّارَةٌ), Binî Hatîb (بَنِي حَطِيبٍ), Binî ‘Îcil
 (بَنِي إِسْدٍ), Binî M̄himmed (بَنِي إِحْمَدٍ), Binî Nm̄er/Numeyr (بَنِي اَنْمَيْرِ), Binî ‘Îsed (بَنِي إِسَدٍ),
 Binî İz (بَنِي عَزِ), Binî Yûsuf (بَنِي يُوسُفَ), Binî Zeyd (بَنِي زَيْدٍ), iBh̄em (ابْنِهِمْ), iCbûr (اِحْبُورُ),
 Céci (جَيْجِيَّةُ), Cirîç (جَرِيحُ), iCmeli/Cumeyle (اِحْمِيلَةُ), Çir‘ân (چَرْعَانُ), Dâvûd (دَاوُدُ), Denâdli
 (دَنَاذِلَةُ), iDvécât (اِدْوَيْجَاتُ), Fitîr (فَيْتِيرُ), Hadîdiy (حَدِيدِي), iH̄bét (اِحْبَيْطُ), H̄alâva (حَلَاوَةٌ),
 iH̄s̄eriy (اِحْصَرِي), iM̄k̄elât (اِحْمِيلَاتُ), ‘Îsâviy (عَيْسَاوِي), iŞrufa (اِشْرُفَةُ), Ma‘âcli (مَعَاجِلَةُ), Marâbdi
 (مَرَابِدَةُ), iMceddemi (اِحْمَدَمِي), Meşhûriy (مَشْهُورِي), Misâhri (مِسَاهِرَةُ), iN‘ém (اِنْعِيمُ), Nedvân
 (نَدْوَانُ), Nuvâcih (نُوجِحُ), Kacar (قَجَزُ), Kârâcni (قَرَاغِنَةُ), Sa‘albi (سَعَالِبَةُ), Şarâm̄di (صَرَامِدَةُ),
 iŞyâli (اصْيَالَةُ), Şéh Tuvîl (شَيْخُ طُوَيْلِ), Tammâh (طَمَّاحُ), Tarhân (طَرْحَانُ), U‘bâdi (أَعْبَادَةُ),
 Ummâr i‘bâdi (أَمَّارُ اِعْبَادَةُ), U‘beyyân (أَعْبِيَانُ), Zâhûriy (زَاهُورِي).

Bu aşiretlerden her biri birkaç koldan oluşmaktadır. Bütün bu isimleri burada zikretmeyeceğiz.

1.2.2. Oda ve Meclis Kültürü⁸⁹

Urfa’da bedevi kültürünün bir uzantısı olarak köy halkının saygın ve ileri gelen kişileri, misafir ağırlamak için ayrılmış “oda (أُوطَةٌ)” ve “kahve (اِكْهَوَةٌ)” denilen özel mekân yaptırır. Bu mekân köy meclisi şeklinde düşünülebilir. Bedevi Araplarda bu yapı kıl çadır şeklinde iken, bölgede son zamanlarda kerpiç ve beton yapıya dönüşmüştür. Bu mekânları yapan kişilere de “oda sahibi (زَاعِي أُوطَةٌ)” veya “kahve sahibi (زَاعِي اِكْهَوَةٌ)” denir. Odanın tüm masraflarını oda sahibi karşılar. Oda sahibi bu meclislerde “mırra” denilen acı kahve yapıp ikram eder. Bu mekânlar genellikle köy halkının bir araya toplanıp sohbet ettiği bir mekân olmakla birlikte yabancı kişilerin, yolcuların, kimsesizlerin uğrayıp mırra içtiği, yemek yediği ve gecelediği mekânlardır. Bu odaların

⁸⁹ Bu başlık altındaki bilgiler şahsi gözlemlerimizin yanı sıra Giyimli köyü Şeyh Hâlid el-Hâlid odasından, Horoz köyünde oda sahibi Şeyh Hamed el-‘İsa’dan ve Akmişed köyünde oda sahibi Hamed el-Hammud Ecafar’dan alınarak derlenmiştir.

kapılarının kilidi olmayıp daima açıktır. Misafir kimseyi bulmasa da oturur kahvesini içer sonra çıkıp gider. Bu odalarda insanlar genellikle sabahın erken saatlerinde ve gece toplanır, burada sohbet eder ve mırra içerler. Gece yarısından sonra herkes dağıldıktan sonra mırraya ara verilir. Sabah namazından sonra mırra, tekrar hazırlanmaya başlanır ve gelecek misafirlere ikrama hazır hale getirilir. Zira mırra sabah kahvaltıdan önce ikram edilir. Dolayısıyla bu odalarda mırra kesintisiz olarak daima hazır bulunur.

Bu tür odalarda cemaat adabına uygun davranılır. Dolayısıyla bu odalara gelen kimse oturmasına, kalkmasına dikkat eder, konuşacağı konuyu seçer.

Köy odaları geçmişte sadece aşiret reisinin açabildiği bir mekân olup herkes oda kuramaz ve kahve yapamazdı. Oda açmak isteyen kişi saygın, cömert ve adalet sahibi olmak şartıyla reisten oda açma izni ister. Reis te izin vermesi durumunda buna şartlı izin verir. Şartlı izinden sonra odayı ve oda sahibini uzun süre takip etmeye başlar. Reis odaya gelen kimseleri, konuşulan mevzuları, odada yapılan davranışları izler, fakire, yolcuya ikram yapılıp yapılmadığını takip ederdi. Aykırı bir tutum gördüğünde odayı kapattırır ve bir daha açtırmazdı. Şayet oda sahibinin tutumunu beğenirse ona süresiz icazet verdiğini beyan eder. Açılan odalar babadan oğula yüzyıllarca devam eder. Köylerde oda sahibinin vefatından sonra en büyük erkek kardeşi bu işi üstlenir. Erkek kardeş yok ise veya çok küçük ise, oda sahibinin büyük erkek çocuğu babadan sonra bu işi üstlenir. Böyle bir geleneği olmayan ailenin bir ferdi, oda açma ve kahve kaynatma işine girişmez çünkü ayıp sayılır ve hiç kimse onun odasına gitmez. Dolayısıyla bu oda geleneği atadan oğula geçen bir mirastır.

Mırranın hazırlanış ve ikramında da belli başlı ritüeller mevcuttur. Bunların sembolik anlamları mevcuttur. Mırra yedi cezvede hazırlanıp ikram edilir. Yedi cezve yedi cediti temsil eder. Dolayısıyla yedi cezve odanın ve kahve meclisinin oda sahibine yedi ceditinden miras kaldığını ifade eder.

Kahve çeşitli fincanlarda sunulur bu fincanların her biri ayrı bir mana ifade eder. Kahveyi içmeyip fincanı yere indirmek misafirin kahve sahibinden bir talebi olduğunu temsil eder. Kahve sağ elle ikram edilir, kahveyi içecek olan misafir de fincanı sağ elle alır. Bu, iyi niyeti ve barışı temsil eder. Fincanı sol elle almak hakaret kabul edilir. Ayrıca kahve içildikten sonra sağ elle kahveyi doldurana yere indirmeden geri iade

edilir. Yere indirmek ceza gerektirir. Bu ceza ya fincanı altınla doldurmak, ya da kahveyi ikram edeni evlendirmektir.

Kahve mecliste misafirlerin önünde hazırlanır. Kahve, mihmâs (المِخْمَاس) denilen özel demir tavada kavrulur. Kavrulduktan sonra indirilip soğutulur. Daha sonra nicr (نَجْر) denilen bir havanda dövülür. Ne çok ince ne de iri olamayacak şekilde orta kıvama getirilir. Daha sonra gungum (كُغْمُغْمُ) adı verilen büyük cezve içinde mangalda közde kaynatılır. Çekilmiş kahve üzerine su eklenerek kaynatılır ve belli bir kıvama geldikten sonra tortusundan ayırmak amacıyla “mutbak (مطبق)” adı verilen özel kaba süzülür. Daha sonra kahve birkaç cezvede kaynatılıp süzülür. En son mısab (المِصَب) denilen cezvede ikram edilir. Kahveyi ikram eden kişi cezveyi sol elle, fincanı da sağ elle tutup kahveyi ikram eder. Kahve genelde sağdan sola sırayla takdim edilir. Ancak yaşlı bir misafir varsa önce ondan başlanır.

Fincan beyaz renkte işlemeli kulpsuz olur. Kahve acı olduğundan fincana az miktar katılarak ikram edilir. Kahve fincanlarının da farklı isimleri vardır. Bunlar fîncâne'l-héf (فِنجَانُ الْهَيْفِ), fîncâne'z-zéf (فِنجَانُ الظَّيْفِ), fîncâne'l-kéf (فِنجَانُ الْكَيْفِ) ve fîncâne's-séf (فِنجَانُ السَّيْفِ) olmak üzere dört fîncandır. Fîncâne'l-héf, kahveyi ikram eden kişinin kahve içtiği fîncandır. Kahveyi içmekle kahvesinin lezzetli ve misafire layık olduğunu, zehir vb. zararlı bir şey içermediğini gösterir. Fîncâne'z-zéf, misafire ikram edilen ilk fîncandır. Aşiretler bu fincanı 4 fincanın esası kabul eder. Bu fincanı içmek zorunludur. Ancak düşmanlık veya kahve sahibinden bir istek, talep varsa bu fincan içilmez. Talebi olan kimse kahveyi ancak ev sahibinden talebini yerine getireceğine dair söz aldıktan sonra içer. Şayet söz alamazsa kahveyi asla içmez. Bu da kahve sahibi için çok büyük bir ayıp kabul edilir. Fîncâne'l-kéf, misafire ikram edilen ikinci fîncandır. Misafir bu fincanı içmek veya geri çevirmekte serbesttir. Fîncâne's-séf, misafire ikram edilen üçüncü fincan olup en ağır olanıdır. Misafir genellikle bu fincanı içmez. Zira bu fincanı içmek misafirin zor zamanda ve kılıçla savaşmayı gerektiren bir durumda onun yanında olacağına dair kahveyi ikram edenle bir anlaşma yapmayı taahhüt ettiği anlamına gelir. Bu fincanı genellikle aşiret bireyleri olan akrabalar içerler. Sadece oda

sahibinin yakınları dörtten fazla fincan kahve içebilir. Fincanı sallamak içenin iktifa ettiği anlamına gelir. Fincanı sallamadıkça kahveyi sunan doldurmaya devam eder. Kahveyi içtikten sonra fincan asla yere indirilmez, kahveyi sunanın eline verilir. Kahveyi ikram edecek kişi meclistikilerin sohbete daldığı bir esnada girerse fincanları takıştırıp ses çıkararak kahve ikramına hazırlanmalarını sağlar.

Meclisinde kahve hazırlayan bir oda sahibi

Bu meclisler sadece kahve içilen bir mekan olmayıp insanların kültürlendiği, usul ve âdab öğrendiği ortamlardır. Harran Arapları arasında meşhur olan bir atasözü de *المجالس مدارس* (*el-micâlis midâris*) yani “meclisler birer medresedir” şeklinde bu hususa işaret eder.

1.2.3. Kıyafet

Erkekler fistan denilen boydan entari giymektedir. Başlarına da “marhama (مرحمة)” denilen genellikle mor veya beyaz renkli ince ya da “cemdâne (جمدانه)” denilen kalın bir neçek takmaktadır. Neçek üzerine bazen “i’gâl (إغغال)” denilen yuvarlak siyah veya kahverengi bir bağ takarlar. İleri gelen kişiler “şâli (شالية)” denilen bir aba da giyerler. Eskiden bölgede neçek takmayan erkekler ayıplanırmış.

Kadınlar ise “sôb (ثوب)” denilen boydan bir elbise ile “zubûn (زُبُون)” veya “şâyı (صَايَة)” denilen boydan sırt elbisesi giyer. Kadınların ince ve mor renkli başörtüsüne de “marhama (مَرْحَمَة)” denilirken genellikle kırmızı renkli kalın örtüsüne de “cemdâne (جَمْدَانَة)” denir. Kadınlar başörtüsünün altına veya üstüne “hibriyyi (هِبْرِيَّة)” denilen kırmızı, siyah ve beyaz renklerden oluşan, desenli ince ipek kumaştan yapılmış başlık ta takmaktadır. Kadınlar dışarı çıktığında tüm vücudunu örten bir aba giyer. Buna “şâli (شَالَة)” denir. Bu abayı giymeden dışarı çıkmak bölgede on yıl öncesine kadar çok ayıp karşılanırdı. Ancak son zamanlarda bu abayı giyen kadınların sayısı azalmıştır.

1.2.4. Düğün

Bölgede görücü usulü ile evlilik halen yaygındır. Akraba evliliği ön plandadır. Genelde anne baba evlilik yaşına gelmiş erkek çocuğuna kız bakmaya başlar. Akrabalarda evlilik yaşında bir kız varsa önce o önerilir. Akraba yoksa başka tanıdık kimselerin kızlarına bakılır. O da yoksa tavsiye üzerine tanıdık tanımadık kimselerin evine gider. Ancak kızın soyu ve denk olması öncelikli şartlardandır. Önce niyet belli edilmeden kız ve ailesi hakkında bir fikir edinilir. Kız beğenilirse kızın nişanlı olup olmadığı sorulur. Daha sonra erkek çocuklarını evlendirmek istediklerini dile getirirler. Kız nişanlı değilse ve aile kızını evlendirmeyi düşünüp erkek tarafını tanımıyorlarsa aşiretlerini ve kimlerden olduğunu, çocuklarının ne işle meşgul olduğunu vs. sorar. Kız tarafı araştırma yapmak için mühlet ister ve onlara haber vereceğini ifade eder. Kız tarafı araştırma yapıp kararını verir. Kararı erkek tarafına bildirir. Erkek bazen ailesiyle ilk kez kız evine gittiklerinde kızı görmeye gider, bazen de kız tarafı olumlu cevabını iletikten sonra kızı görmeye gelir.

Kız tarafı kızı vermeyi kabul ederse erkek tarafını davet eder. Erkek tarafına ne kadar başlık parası (syâg) istediği söyler ve dayıya verilecek para veya hediyeler (hil'a) belirlenir. Ev eşyalarının alındığı çeyiz (châz) ve gelinin kıyafet çeyizi (châz ez-zahar) olmak üzere iki çeyiz vardır. şayet kız tarafı başlık almışsa aldığı tüm parayı çeyiz yapmaya harcar, hatta üstüne katarak çok eşya almaya çalışır. Ayrıca kızlarına hediye

olarak altın takılar alırlar. Erkek tarafı sadece gelinin kıyafet çeyizini yapar. Şayet iki çeyizin erkek tarafına ait olmasını talep ederlerse her şeyi erkek tarafı alır, kız tarafı kızlarına sadece takı takar.

Düğünden önce çeyiz kız evinden konvoyla erkek evine getirilir. Düğünden bir gün önce de kına gecesi düzenlenir. Kadınlar geline kına yakarlar ve bir cumhuriyet altını takarlar. Bir sonraki gün (genelde Pazar veya Perşembe günü) düğün yapılır.

Düğünler köylerde açık havada yapılır. Şehirde ise ya düğün salonunda ya da mahallede açık havada yapılmaktadır. Düğünlere genellikle Suriyeli olan sanatçıları (şâ'ir) getirerek müzikler eşliğinde halay çekilir. Bu sanatçılar düğüne gelen kişilere özel, onları öven sözleri doğaçlama olarak şarkının cümlelerine yerleştirir ve bahşiş almayı hedefler. Bu bahşişe “şôbâş” denir.

Bu tarz düğünler, dini hassasiyeti olan kişilerin kabul etmediği düğünlerdir. Dindar insanlar kadın ve erkeklerin bir arada oynadığı, orkestra çalınan düğünler yerine ya mevlitli ya da kadın erkeğin ayrı oynadığı düğünleri tercih etmektedir. Bu düğünlerde şôbâş toplanmaz ve ayıp kabul edilir.

Düğünlerde subha denilen düğün yemeği dağıtılır. Düğün yemeği genelde zerdeli pilavdan oluşur. Yemekten sonra konvoy halinde gelini almaya gidilir. Gelin geldiğinde damat yüksek bir yere çıkıp çocuklara şeker fırlatır. Bunun gelinle damadın hayatına tat katacağı kabul edilir. Gelin de eve girmeden önce cam bir çay bardağını kırarak içeri girer. Bunun da uğur getireceğı kabul edilir.

Düğünlerde ve sünnet düğünlerinde bölgedeki insanlar arasında dostluğu pekiştiren bir diğer husus “kirvelik” müessesesidir. Genelde sevilen, tanınan, saygın ve mert insanların kirve olması istenir. İki kişi arasında var olan sevgi ve muhabbet kirvelik ile pekişir. Kirve artık bu ailenin akrabası sayılır. Hatta kirve o kadar yakın kabul edilir ki zaman zaman kirvenin kızıyla evlenmenin dinen caiz olup olmadığı da sorulur. Bu husus kirvenin ne kadar yakın görüldüğünün bir göstergesidir. Kirvelik babadan oğula devam eder ve başka kirve seçilmez.

Bölgede diğer bir evlilik türü de berdel (bidîli)'dir. Berdel'de evlenme çağındaki iki erkekten her birinin kız kardeşini karşı tarafa verip onun kız kardeşini almasıdır. Bu artık pek hoş karşılanmayan bir evlilik türüdür. Zira bir gelin küstüğünde, aile kendi kızlarını da evine çağırmakta, tek ailedeki sorun iki aileye yayılmaktadır. Hatta bu kadınlardan biri boşandığında berdel olduğu için öbürü de boşanma durumunda kalmaktadır. Bu sebeple aileler bu tür evliliğe artık pek yanaşmamaktadır.

1.2.5. Taziye

Taziye, başına bir felâket gelen ya da bir yakını vefat eden kimseyi teselli etme, rahatlatma, baş sağlığı ve sabır dileme gibi anlamlara gelmektedir.⁹⁰ Yerel örf ve adetlerin, kültürel değerlerin etkin olduğu bölgede taziye geleneği canlılığını korumaktadır. Taziyeler, bütün eş, dost, akraba ve hatta aşiret fertlerinin iştirak ettiği münasebetlerdir. Taziyelere katılmak zorunluluk olup katılmayan kimseler ayıplanır ve bu davranışı sürekli yapan kimseler ile münasebetler en aza indirgenir. İşi olan kimseler de işlerini bırakarak ve iş yerlerini kapatarak taziyelere katılmaktadır. Bu sebeple taziyeler oldukça kalabalık olur.

Geçmişte taziyeler köylerde kurulan kıldan çadırlar içinde yapılırken, günümüzde geniş avlulu “taziye evleri”nde yapılmaktadır. Erkek ve kadınlar ayrı taziye evlerinde oturur. Taziyelerde, taziye gelen kimselere çay ve mirra ikram edilir. Geçmişte sigara ikramı da yapıldığı bilinmektedir. Ancak sigaranın zararlı ve rahatsız edici özelliği sebebiyle artık ikram edilmediği görülmektedir. Taziyeler genellikle üç gün sürmektedir. Nadiren de üç günden fazla sürdüğü görülür. Taziye süresince öğle ve akşam olmak üzere iki öğün yemek ikram edilir. Bu yemek ya taziye sahiplerinin yakınları ve dostları tarafından yapılır, ya da yemekler taziye sahiplerinin görevlendirdiği bir kişi yapar, daha sonra masraf aşiret koluna mensup tüm yetişkin erkekler tarafından karşılanır. Önceden taziye gelenler taziye sahiplerine yağ, şeker, pirinç gibi hediyeler getirirdi. Bu hediyeler taziye masraflarının karşılanması için bir yardım niteliğindedir. Ancak bölgenin kanaat önderleri bu hediyelerin bir zorunluluk gibi algılandığı, bu tür hediyeleri alacak gücü olmayanların taziyelere gelmesine engel

⁹⁰ Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Huseynî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Kuveyt: Dâru'l-hidâye, 1965), 15/233.

olduğu ve bu malzemeleri alıp gelmenin kişiye bir külfet getirdiği kanaatiyle bu uygulamaya son verilmiştir. Artık taziyelere hiçbir şey getirilmeden gelinmektedir. Zaman zaman taziyelerde yemek ikramının taziye sahipleri ile sınırlı kalması gerektiği de gündeme gelmekte ve tartışılmaktadır. Zira bazen taziyelerde yapılan ikramların gösteriş ve israfa kaçtığı düşünülmektedir. Ayrıca çoğu insan yemek saatlerinde taziye gelmeyi hoş görmemektedir.

Kent merkezinde taziye oturma süresi beş veya on dakika ile sınırlı iken kırsalda yerli kimseler taziyelerde çok uzun oturur. Taziye sahibinin yakınları üç gün boyunca sürekli orada bulunur. Taziye dışarıdan gelip kalkmak isteyenler Kur'an-ı kerimden birkaç ayet ('aşr) veya dua okuyup *إِلَى رُوحِ الْمَرْحُومِ / الْمَرْحُومَةِ الْفَاتِحَةَ* (*ilâ rûha'l-merhûm / merhûma el-fâtiha*)⁹¹ dedikten sonra kalkar. Dua olarak genellikle *أَعْظَمَ اللَّهُ أَجْرَكُمْ وَأَحْسَنَ عَزَاءَكُمْ وَعَفَرَ لِمَرْحُومِكُمْ / لِمَرْحُومَاتِكُمْ* şeklindeki meşhur taziye duası okunur.

Taziyelerin üçüncü gününde mevlit okutulmaktadır. Bu mevlit ile taziye sona ermiş olur. Mevlitlerde İbn Hacer el-Heytemî el-Mekkî (ö.974/1567)'nin *Mevlidu'n-Nebî* veya *Mevlidu İbn Hacer* adıyla anılan Arapça mevlidi imamlar veya ilim sahibi kimseler tarafından okunmaktadır.

1.2.6. 'Ârfe / 'Ârfî

Bedevi kültürünün yaşatıldığı Harran bölgesinde toplumda meydana gelen anlaşmazlıkların çözümü için genellikle resmi mahkemelere değil de 'ârfî (عارفه) denilen mahalli kadıya başvurulur. Hak arama davasına *talba* (طَلْبَةٌ) denir. Kadılar, genellikle kıvrak zekaya sahip ve davaların çözümünde mahir olan kişilerdir. Bu kişiler toplumda belli olup saygın kişilerdir. Asil bir soydan gelirler. Bu işi atadan miras alırlar ve baktıkları davalarda örf'e göre hüküm verirler. Toplumsal anlaşmazlıkların çözümünde bu kişilerin önemli bir rolü vardır.⁹²

⁹¹ "Merhumun/merhumenin ruhuna el-Fâtiha"

⁹² 'Ârfelik müessesesi ve kadının doğurduğu ile ilgili bölgede birçok hikaye anlatılmaktadır.

Ayrıca suçun itiraf ettirilmesi, doğrunun ortaya çıkarılması ve iftiraya maruz kalanın temize çıkarılması için “bel‘a (بلعه)”⁹³ denilen dilin ateşle yakılması işlemine de başvurulur. Ateşte bir demir kızdırılır ve sanıkların diline değdirilir. Şayet dili yanarsa bu kişi yalan söylemektedir ve suçludur. Ancak ateş dilini yakmazsa bu kişi doğru söylemektedir ve suçsuzdur.

⁹³ Arap dünyasında بشعة adıyla bilinmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM:

2. HARRAN DİYALEKTİNİN SES BİLGİSEL (FONETİK) ÖZELLİKLERİ

Dil biliminin alt dalı olan fonetik (phonetics), ses bilgisi demektir. Arapçada ‘İlmu’l-esvât (عِلْمُ الْأَصْوَاتِ), ‘İlmu’s-savtiyyât (عِلْمُ الصَّوْتِيَّاتِ) vb. adlarla bilinir. Fonetik, seslerin teşekkülünü, mahrecini, niteliklerini ve sesle ilgili diğer konuları inceler.⁹⁴

Modern Standart Arapçada 28 harf bulunur. Her harfin kendine özgü veya diğer bazı harflerle ortaklaşa oluşturduğu fonetik özellikleri, yani harflerin sıfatları vardır. Standart Arapçadaki 28 harfin (sesin) hepsi ünsüz seslerdir. Ünlü sesler ise hareke denilen fetha, kesre ve damme ile gösterilir. Bunlar kısa ünlülerdir. Med harfleri denilen ve bu kısa ünlülerin uzatılmış hali olan sakin elif, vav ve ya harfleri ise uzun ünlülerdir.⁹⁵

Araştırmamızın bu bölümünde, araştırmaya konu lehçedeki seslerin Fasih Arapçadaki seslerle mukayesesi yapılacak, i‘lâl, ibdâl, kalb, hazf, naht, ilhâk konuları ele alınacak; lehçeye özgü farklı sesler, alafon (alt sesbirim/eş sesbirim)⁹⁶, parçalar üstü fonem⁹⁷ yapısı ve imale kullanımları incelenecektir.

Çalışma boyunca lehçeye dair elde ettiğimiz dökümanlardan hareketle lehçenin sesbilgisel (fonetik) özelliklerini ortaya koymaya çalışacağız.

2.1. Harran Lehçesinde Kullanılan Harfler (Sesler)

Harran lehçesinde (ض) ve (غ) harfleri hariç MSA’daki diğer bütün harfler (sesler) kullanılmaktadır. Bunlara ek olarak p, g, ç ve j sesleri de kullanılmaktadır.

⁹⁴ İsmail Durmuş - Ahmet Yüksel, “Savtiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 36/204.

⁹⁵ Durmuş - Yüksel, “Savtiyye”, 36/204.

⁹⁶ Alafon, aynı sesin farklı kelimeler içinde birbirinden biraz farklı bir şekilde söylenişini ifade eder.

⁹⁷ Her dilde birbirinden ince farklarla ayrılan sesler mevcuttur. Bu sesler bazen iki kelimenin anlamını değiştirir. Anlam ayırma görevinde bulunan seslere fonem denir. Fonemlerde parçalarüstü sesbirimler ve parçalı ses birimler olmak üzere iki gruba ayrılır. Vurgu, ton, ezgi, uzunluk gibi öğeler, parçalarüstü sesbirimlerdir. Vurgunun yerine göre mâ kelimesinin olumsuzluk ifade edebileceği gibi olumlu bir manayı da ifade edebilir. (Ahmet Yüksel - Soner Gündüzöz, “Arap Filolojisindeki İştikak-ı Ekber-Sünaiyye Kuramları ve Müsellest Olgusuna Courtenay’ın Fonem Kuramı Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 9/22 (2005): 213.)

Lehçede kullanılan “g” sesi genellikle Standart Arapçada yer alan kâf (ق) harfinin bazen “g” şeklinde telaffuz edilmesidir. Yine “ç” sesi, kef (ك) veya kâf (ق) harfinin bazı kelimelerde “ç” sesiyle telaffuz edilmesidir. Ancak genellikle “g”, “ç”, “p” ve “j” sesleri direkt olarak Türkçeden veya Türkçe aracılığıyla diğer dillerden gelen kelimeler sebebiyle lehçeye girmiştir. Dolayısıyla cim’in “j” sesine ibdali söz konusu değildir. Nadiren de olsa MSA’daki ba (ب / b) sesi “p” sesine döner.

MSA’daki gayn (غ) harfi HAD’de kaf (ق) harfine ibdal edilir, MSA’daki dad (ض) harfi ise HAD’de za (ظ) harfine ibdal edilir. Bu bilgiler ışığında HAD’de kullanılan sesler şunlardır;

Harf (Ses)	HAD Kullanımı	MSA Kullanımı	Anlamı
أ / ’	أُرُوْح / ’erûh	أُرُوْح	Giderim
ب / b	بَارِد / bârid	بَارِد	Soğuk
ت / t	تُفَّاح / tuffâh	تُفَّاح	Elma
ث / s	ثَلِج / selic	ثَلِج	Kar
ج / c	جُرُوء / curuv	جُرُوء	Köpek yavrusu
ح / h	حَمَامِيَّة / hamâmi	حَمَامِيَّة	Güvercin
خ / h	حَسَارَةٌ / hasâri	حَسَارَةٌ	Kayıp, zarar
د / d	دُكَّان / dukkân	دُكَّان	Dükkan
ذ / z	ذَيْل / zél	ذَيْل	Kuyruk
ر / r	رِجْل / ricil	رِجْل	Ayak
ز / z	زَنْبُور / zanbûr	زَنْبُور	Yaban arısı

س / s	سُكَّر / <i>sukkar</i>	سُكَّر	Şeker
ش / ş	شِجَر / <i>şicar</i>	شِجَر	Ağaç
ص / ş	صَبْر / <i>şabır</i>	صَبْر	Sabır
ض / d	ظِرْب / <i>zırab</i>	ضَرَب	Vurdu
ط / t	طَوِيل / <i>tuvil</i>	طَوِيل	Uzun
ظ / z	ظَالِم / <i>zâlim</i>	ظَالِم	Zalim
ع / ‘	عَنَز / <i>‘aniz</i>	عَنَز	Keçi
غ / ğ	كَاب / <i>kâb</i>	كَاب	Kayboldu
ف / f	فَرَوَة / <i>farva</i>	فَرَوَة	Kürk
ق / k	قَلَم / <i>kalam</i>	قَلَم	Kalem
ك / k	كَتَب / <i>kiteb</i>	كَتَب	Yazdı
ل / l	لَيْل / <i>lél</i>	لَيْل	Gece
م / m	مِطْر / <i>mıtar</i>	مِطْر	Yağmur
ن / n	نَوْم / <i>nom</i>	نَوْم	Uyku
ه / h	هَجَسِت / <i>hicesit</i>	هَجَسِت	İçime doğdu
و / v	وَرْدَة / <i>vardi</i>	وَرْدَة	Gül
ي / y	يَمْشِي / <i>yimşiy</i>	يَمْشِي	Yürüyor
گ / g	گَمَر / <i>gumar</i>	قَمَر	Ay
پ / p	پَاپُوجَة / <i>pâpûci</i>	بَابُوج	Pabuc, ayakkabı
چ / ç	چُول / <i>çol</i>	صَحْرَاء	Çöl
ژ / j	ژَاپُون / <i>jâpôn</i>	يَاپَان	Japon

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere birçok lehçenin aksine iki harf haricinde MSA'da kullanılan tüm sesler HAD'de de kullanılmaktadır.

HAD'de sesli harfle başlayıp ardından gelenin de sesli harf olduğu bazı kelimelerde ilk harfin cezmlî mi telaffuz edildiği yoksa başına kesreli bir hemze mi eklendiği konusu tam belirgin değildir. Örneğin معلم kelimesi, مُعَلِّم *m'allim* mi yoksa اِمْعَلِّم *im'allim* şeklinde mi telaffuz edilmektedir. Aslında burada belirgin bir ا (i) sesi yoktur. Ancak i sesinin tamamen yokluğu da söylenemez. Buradaki i sesi kelimenin başına, çok hafif bir edayla eklenmektedir. Bilindiği üzere i sesinin çıkış yeri damağın ön kısmıdır. Dudakların köşesi kulaklara doğru açılır ve dil damağın iki yanına dayanarak dar bir geçitten havayı bırakır. Ancak HAD'de peş peşe iki sesli harfle başlayan ilgili kelimeler telaffuz edilirken ilk harfte dudakların köşesi kulaklara doğru açılmaz ve dil damağın iki yanına dayanmaz. İlk harf dudaklar çok hafif açılacak şekilde telaffuz edilir. İşte bu ses detayına işaret etmek için de örneklerin Arapça yazılışında başa küçük bir elif (ا) harfi, Latin harfleriyle yazımında ise başa küçük bir i harfi (i) ekledik. Örnek: اِمْعَلِّم *im'allim*

2.2. Şemsi ve Kameri Harfler

MSA'da ا، ب، ج، ح، خ، ع، غ، ف، ق، ك، م، و، ه، ي harfleri kameri harf olup el takısından sonra geldiğinde el takısındaki lam harfi cezmlî olarak telaffuz edilir. Ancak ن، ل، ظ، ط، ض، ص، ش، س، ز، ر، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ل، ن harfleri şemsi harfler olup el takısından sonra geldiğinde el takısındaki lam harfi telaffuz edilmeyip bu harfler şeddelenir.

HAD'de de cim harfi (ج) hariç durum aynıdır. Cim harfi MSA'da kameri harflerden olduğu halde HAD'de şemsi bir harf gibi muamele görür. Örneğin العِجْنَةُ (*el-*

cennetu) kelimesi HAD’de الْجَنَّةَ (*ec-cenni*) şeklinde telaffuz edilir. Burada cim harfi şeddelenmiş ve şemsi bir harf gibi telaffuz edilmiştir.

2.3. Tenvin

Tenvin, pekiştirme amacı olmaksızın kelimenin sonuna eklenen, söyleyişte okunan, ancak yazıda ve vakf hâlinde gösterilmeyen harekesiz nûn harfidir.⁹⁸ İsimlerin sonuna eklenen çift harekeler tenvindir.⁹⁹

HAD’de irab olgusu bulunmayıp kelimelerin sonu çoğunlukla sakin olarak telaffuz edilir. Ancak bazı kelimelerin sonunda tenvin varmış gibi telaffuz edildiği de görülmektedir. Örneğin دفتر kelimesi HAD’de “deftar” şeklinde sonu cezmlî olarak telaffuz edilir. Ancak أَهْلًا وَسَهْلًا (*ehlen ve sehlen*)¹⁰⁰, زَهِيدٍ يَكْفِي أَحَبُّ مِنْ جَشِيرٍ يَلْهِي (*zihîdin yikfiy ehér min çişîrin yilhiy*)¹⁰¹, مَيْتَةٍ حُلْوَةٍ (*maytin hulva*)¹⁰² ifadelerinde görüldüğü üzere bazen tenvin de kullanılmaktadır. Genellikle nekre mevsuftan sonra gelen sıfatta nekre mevsuf kesreli ve tenvinli gelmektedir.

2.4. İ‘lâl ve İbdâl

İ‘lâl (الإِعْلَالُ), telaffuzda hafiflik ve kolaylık sağlamak amacıyla illet harflerinin veya hemzenin, atılması (hazf), harekesinin kaldırılması (teskin) veya başka bir harfe dönüştürülmesi (kalb) suretiyle değiştirilmesidir.¹⁰³ Hemzenin değiştirilmesi veya

⁹⁸ Muhammed el-Hudârî, *Hâşiyetu’l-Hudârî ‘ala Şerh İbn-i ‘Akîl ‘ala Elfiyyeti İbn-i Mâlik*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, tsz.), 1/19-20.

⁹⁹ İbn Ya‘iş Muvaffakuddîn Ebu’l-Bekâ, *Şerhu’l-Mufasssal li’z-Zemahşerî*, nşr. İmîl Bedî Yakûb, (Beyrut, 2001), 5/154.

¹⁰⁰ Hoşgeldiniz

¹⁰¹ Az olup yeten, çok olup oyalayandan daha iyidir.

¹⁰² Tatlı su

¹⁰³ er-Radi el-Esterâbâdi, *Şerhu Şâfiyyeti İbn Hâcib*, thk. Muhammed Nur el-Hasan vd. (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1982), 3/66-67.

atılması bazı dilcilere göre i‘lal değil tahfiftir.¹⁰⁴ Diğer bazı dilciler ise bunu ibdal olarak isimlendirir.¹⁰⁵

Mazi olan وَعَدَ fiilinin muzariye çevrildiğinde vav harfinin atılıp يَعِدُ şekline dönüşmesi hazf ile i‘lal’e örnektir.¹⁰⁶ يَبِيعُ fiilinde yâ harfinin harekesi olan kesrenin, kendinden önceki sakin harf olan bâ harfine aktarılarak يَبِيعُ şekline dönüştürülmesi teskin (iskan) ile i‘lal’e örnektir.¹⁰⁷ Buna nakil ile i‘lal de denir. Aslı قَوْلٌ olan fiildeki vav harfinin elif harfine dönüştürülerek قَالَ formuna dönüşmesi¹⁰⁸ veya aslı (صَاوِمٌ) şeklinde olan ism-i failindeki vav harfinin hemzeye dönüştürülerek (صَائِمٌ) yapılması kalb ile i‘lal’e örnektir.

İbdâl (الْبَدَالُ) ise, sözlükte dönüştürmek, değiştirmek, bir şeyi başka bir şeye çevirmek demektir.¹⁰⁹ Terim olarak aynı kelime içinde bir harfin yerine başka bir harfin kullanılmasıdır.¹¹⁰ İbdal, sarfî ibdal ve luğavî ibdal olmak üzere ikiye ayrılır. Sarfî ibdal, sarfin zarureti gereği hafif ve kolay telaffuz için gerçekleştirilir. Örneğin (ارْتَهَرَ) fiilini (ارْتَهَرَ) formuna çevirmek sarfî ibdaldir.

Luğavî ibdal ise ses veya telaffuzla ilgili herhangi bir zaruret bulunmamasına rağmen bir harfin değiştirilerek yerine başka bir harfin getirilmesidir. Örneğin (هَتَنَّتْ)¹¹¹ kelimesindeki nun harfinin lam ile değiştirilerek (هَتَلَّتْ) yapılması luğavî ibdaldir.¹¹²

¹⁰⁴ el-Esterâbâdi, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, 3/67.

¹⁰⁵ İbn Manzûr, “Se‘ele”, *Lisânu'l-‘Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.), 11/318..

¹⁰⁶ Abdulhasen Ceddû’ Abd el-‘Abbudî - Leys Kâbil Ubeyd, “el-İ‘lâl ‘inde’l-Eşmûni”, *Mecelletu't-turâsi'l-‘ilmî el-‘Arabî*, 1 (2013): 3.

¹⁰⁷ el-‘Abbudî - Ubeyd, “el-İ‘lâl ‘inde’l-Eşmûni”, 11.

¹⁰⁸ el-‘Abbudî - Ubeyd, “el-İ‘lâl ‘inde’l-Eşmûni”, 6.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, “bdl”, *Lisânu'l-‘Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.), 11/48.

¹¹⁰ Abdullah Emîn, *el-İştikâk* (Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyye, 1956), 331.

¹¹¹ (Gök), şiddetli yağmur yağdırdı.

¹¹² İbn Sikkît, *Kitâbu'l-kalb ve'l-ibdâl* (Beyrut: el-Matbaatu'l-Kâtûlîkiyye, 1903), 3.

Luğavî ibdalin bir çeşidi de lehecî ibdal (el-İbdâlu'l-lehecî)'dir. Lehecî ibdal, Arap kabilelerinin bir kelimeyi farklı şekilde telaffuz etmesidir.¹¹³ İbn Manzur'un Lisânu'l-'Arab adlı eserinde lehçe farklılığından doğan farklı telaffuzu ibdal saymıştır. İbn Manzur (عَدُوْفَةٌ) ve (عَدُوْفَةٌ) kelimelerini ele alıp, Rebia kabilesinin bu kelimeyi (عَدُوْفَةٌ) şeklinde telaffuz ettiğine, geri kalan Arapların ise bunu (عَدُوْفَةٌ) şeklinde kullandığına işaret etmiştir.¹¹⁴

Luğavî ibdalin diğer bir çeşidi de tahfif ibdali (ibdâlu't-tahfif)'dir.¹¹⁵ Bu tür ibdal genellikle hemzenin okunmayıp elif harfine veya başka harfe dönüştürülmesidir. İbn Manzur Lisânu'l-'Arab adlı eserinde bu hususa işaret ederek (سَأَل) kelimesinin tahfif amacıyla ibdal edilerek (سَال) şeklinde; (يَسْأَلُونَ) kelimesinin de (يَسْأَلُونَ) şeklinde telaffuz edildiğini ifade etmiştir.¹¹⁶

Harran Lehçesinde de i'lal ve ibdal özelliklerine rastlanmaktadır. İ'lal'in daha çok kalb ile i'lal türüne rastlanırken, ibdal'in de luğavî ve lehecî ibdal türlerine rastlanmaktadır. Örneğin Standart Arapçada aslı قَوْل olan ve قَالَ formuna dönüşen fiil, bu forma yakın olarak Harran lehçesinde گَال (gâl) şeklinde kullanılmaktadır. Burada sadece kaf harfinin “g” sesiyle telaffuzundan doğan bir farklılık mevcuttur. Standart Arapçada aslı (بَاعٍ / بَاعٍ) şeklinde olan kelimenin ism-i faili (بَاعٍ) şeklinde gelir. Ancak Harran Arapçasında fiilin kökündeki ya harfi olduğu şekliyle bırakılarak ism-i fail (بَاعٍ) kullanılır. Burada kelimenin aslı üzere ibkâ edildiğini görmekteyiz. Yine Standart Arapçada aslı (صَوَمَ / صَاوَمَ) şeklinde olan kelimenin ism-i faili kalb ile i'lal yoluyla (صَائِمٍ) şeklinde yapılırken, Harran Arapçasında ism-i fail yapılırken bu kelimenin aslındaki vav

¹¹³ Memduh Muhammed Hassâr, “Mu‘cemu'l-ibdâli'l-luğavî”, *Mecelletu Mecme‘u'l-luğati'l-'Arabiyye* 90/1 (2017): 7.

¹¹⁴ İbn Manzûr, “‘a-d-f”, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.), 9/235..

¹¹⁵ Hassâr, “Mu‘cemu'l-ibdâli'l-luğavî”, 8.

¹¹⁶ İbn Manzûr, “Se‘ele”, 11/318.

harfi ya harfine çevrilerek (صَائِي) şeklinde kullanılır. Dolayısıyla kalb ile i‘lal yoluyla vav harfinin ya harfine dönüştüğünü görmekteyiz. Bu hususlar kalb ile i‘lal’e örnektir.

Standart Arapçada (صَغِير) şeklindeki kelimenin Harran lehçesinde (زَغِير / ziğîr) şeklinde telaffuz edilmesi şad harfinin ze harfine ibdali olup luğavî ibdalin lehecî ibdal türüne örnektir. Ancak şunu ifade etmek gerekir ki bir harfin yerine başka bir harf getirilerek yapılan ibdalde ilgili ibdal tüm kelimelerde gerçekleşmeyebilir. Örneğin kaf harfinin “g” sesine ibdalinde HAD’inde kaf ile başlayan tüm kelimelerde bu harf “g” sesine dönüşmez. Bazı kelimelerde kaf olduğu gibi kalır.

HAD’de bazen MSA’da kelimenin ibdalden önceki şeklinin kullanıldığı da görülmektedir. Örneğin kaide gereği vav ve ya harfleri zaid bir eliften sonra kelimenin sonunda bulunursa hemzeye dönüşür.¹¹⁷ Örnek olarak (دُعَاؤ) kelimesinin (دُعَاء) kelimesine ibdal edilmesi, (بِنَائِي) kelimesinin de (بِنَاء) şeklinde ibdal edilmesi zikredilebilir. Aynı şekilde aslı (حَمْرِي) ve (صَفْرِي) gibi kelimelerde sondan bir önceki harfe zaid elif eklenmiş ve ikinci elif hemzeye dönüşerek (حَمْرَاء) ve (صَفْرَاء) şeklini almıştır.¹¹⁸

Harran Arapçasında da bu kelimeler ibdalden önceki haliyle (حَمْرِي), (صَفْرِي), (زَزْغِي), (سَكْرِي) şeklinde telaffuz edilir.

2.4.1. Hemzenin Tahfifi veya İbdali

Sibeveyh’e göre hemze üç şekilde gelebilir. Bunlar tahkik, tahfif ve ibdaldir.¹¹⁹ Tahkik hemzenin tam olarak telaffuz edilmesidir. Tahfif ise lugatte bir şeyi hafifletmek anlamına gelir. İstilah olarak hemzenin tahfifi genel manada hemze sesinin değiştirilmesi, telaffuzunun kolaylaştırılması anlamına gelir. Aynı zamanda hemzenin başka bir harfe çevrilmesini veya düşürülmesini de kapsar. Sibeveyh’in kullandığı “beyne beyne” kavramı da tahfif ile ilgilidir.¹²⁰ Tahfif, Kureyş ve Hicaz ehlinin birçok

¹¹⁷ Mustafa el-Ğalâyînî, *Câmi ‘ud-durûsi l-‘Arabîyye* (Beyrut: el-Mektebetu’l-asriyye, 1994), 2/120.

¹¹⁸ el-Ğalâyînî, *Câmi ‘ud-durûsi l-‘Arabîyye*, 2/120.

¹¹⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3. Bs (Kahire: Mektebetu’l-Hânci, 1988), 3/541.

¹²⁰ el-Esterâbâdi, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, 3/30.

lehçesinde başvurulan bir husustur. Kays ve Temim lehçelerinde ise hemze tahkik edilir.

2.4.2. Hemzenin Elif veya Ya Harfine Dönüştürülmesi

Harran lehçesinde hemzenin tahfif edilmesine (teshiline) çokça rastlanır. Hemzenin telaffuzu ağır olduğundan hemze bazen elife dönüştürülür. Hemze harekeli bir harften sonra sakin olarak gelirse elif veya ya harfine döner. Kelimenin aslındaki hemzeden önceki harf fethalı ise, hemze elif harfine dönüşür. Ancak hemzeden önceki harf kesreli ise, hemze ya harfine dönüşür.

Anlamı	HAD'de Tahfif Edilmiş Hali	MSA'da Aslı
Baş	<i>râs</i> رَأْسٌ	رَأْسٌ
Kuyu	<i>bîr</i> بَيْرٌ	بَيْرٌ
Kurt	<i>zîb</i> ذَيْبٌ	ذَيْبٌ
İntikam	<i>sâr</i> نَارٌ	نَارٌ
Balta, keser	<i>fâs</i> فَأْسٌ	فَأْسٌ
Görüş	<i>rây</i> رَأْيٌ	رَأْيٌ
Geldim	<i>cît</i> جَيْتٌ	جَيْتٌ
Kap, bardak	<i>kâsi</i> كَاسَةٌ	كَاسَةٌ

Standart Arapçayı incelediğimizde hemzenin i'lali ile ilgili şu kuralla karşılaşırız: Sahih bir harften sonra gelen hemze sakin ise, bu hemzenin aslı üzere kalması da kendinden önceki harfin harekesine uygun bir harfe kalb edilmesi suretiyle hafifletilmesi de caizdir. Örneğin رأس kelimesinin راس şeklinde tahfif edilmesi mümkündür.¹²¹ Ebu 'Ali el-Fârisî, "hemzeden önceki harf fethalıysa hemze elif harfine

¹²¹ el-Ğalâyînî, *Câmi 'ud-durûsi 'l-'Arabîyye*, 2/118.

dönüştürülür, ... öncesi kesreliyse ya harfine dönüştürülür” der.¹²² Dolayısıyla hemzenin elif veya ya harfine dönüştürülerek tahfif edilmesi Standart Arapçanın imkan tanıdığı bir kullanımdır.¹²³

Aynı şekilde kelimenin sonunda gelen ve öncesi harekeli olan kelimelerde de elif uygun bir illet harfine dönüştürülür. Burada da genellikle kelimenin aslındaki hemzeden önceki harf fethalı ise, hemze elif harfine dönüşür. Ancak hemzeden önceki harf kesreli ise, hemze ya harfine dönüşür. Ancak bu kurala uymayan kelimeler az da olsa mevcuttur.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Aslı
Okuyan, okumuş	<i>gâriy</i> گَارِي	قَارِي
Okudum	<i>girét</i> كَرَيْت	قَرَأْتُ
Hata eder	<i>yih̄tiy</i> يَخْطِي	يُخْطِئُ
Hata eden, etmiş	<i>mih̄tiy</i> مَخْطِي	مُخْطِئُ
Suçsuz	<i>biriy</i> بَرِي	بَرِيءٌ
Doldurdu	<i>mile</i> مَلَّ	مَلَأَ
Doldurur	<i>yimliy</i> يَمْلِي	يَمْلَأُ
Dolduran, Doldurmuş	<i>mâliy</i> مَالِي	مَالِيءٌ
Isınır	<i>yidfiy</i> يَدْفِي	يَدْفَأُ
Geliyor	<i>yiciy</i> يَجِي	يَجِيئُ
Söndürür	<i>yıaffiy</i> يُطْفِئُ	يُطْفِئُ

¹²² Ebu ‘Ali el-Fârisî, *et-Tekmile*, thk. Hasan Şazeli (Riyad: Câmîatu’r-Riyâd, 1981), 34.. Ayrıca bk. Ebu Muhammed Abdullah b. Ali b. İshak es-Saymerî, *et-Tabsire ve’t-tezkire*, thk. Fethi Ahmed Mustafa Aliyuddin (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1982), 2/733.

¹²³ Bk. Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3/544.

Yaşayan, Ayşe	'âyšî عَائِشَةُ	عَائِشَةُ
Yüz	imyî اِمِّيَّةُ	مِائَةٌ
Şey	şiy شَيْءٌ	شَيْءٌ

Standart Arapçada i'lal ve ibdal kurallarını incelediğimizde şu kural ile karşılaşırız: Harekeli bir harften sonra kelimenin sonunda bulunan hemzenin olduğu gibi kalması da, hafifletilerek kendisine uygun illet harfine dönüşmesi de caizdir. Dolayısıyla (فَرَأَ) fiilinin (فَرَأَ) şeklinde; (يَقْرَأُ) formunun (يَقْرَأُ) şeklinde hafifletilmesi caizdir.¹²⁴ Dolayısıyla Harran lehçesindeki bu kullanımın Fasih kullanıma dayandığını görmekteyiz.

Ayrıca kelimenin aslında hemzeden önceki harf med harflerinden vav veya ya ise önceki harfe çevrilip idğam edilmesi mümkündür.¹²⁵ Harran lehçesinde de aslı (حَطِيئَةٌ) olan kelimedede yer alan hemze bir önceki harf olan ya harfine dönüştürülerek idğam edilir ve (حَطِيئَةٌ/ ḥatiyye) şeklinde telaffuz edilir. Dolayısıyla burada da Fasih Arapçaya dayanan bir kullanım söz konusudur.

Aynı şekilde hemze, kelimenin son harfi olup zâid ve sakin olan vâv ya da yâ'dan sonra gelirse, olduğu gibi kalması da, önceki harfin harekesine uygun bir harfe dönüşmesi de caizdir.¹²⁶ Harran lehçesinde de aslı (وَضُوءٌ) olan kelimedede hemze hazf edilir ve (وَضُوءٌ/ vağiv) şeklinde telaffuz edilir.

Yine Standart Arapçada kesra veya dammeden sonra kelimenin ortasında meftûh olarak gelen hemzenin hafifletilerek kendisine uygun illet harfine dönüşmesi caizdir.

¹²⁴ el-Ġalâyînî, *Câmi 'ud-durûsi 'l- 'Arabîyye*, 2/119.

¹²⁵ es-Saymerî, *et-Tabsire ve 't-tezkire*, 2/733.

¹²⁶ el-Ġalâyînî, *Câmi 'ud-durûsi 'l- 'Arabîyye*, 2/118.

(ذئاب) kelimesinin Harran Lehçesinde (ذئاب) şeklinde kullanılması da bu fasih kullanıma dayanır.

MSA'da بِهَدَايَ şeklinde kullanılan ifadeye hemze, tahfif edilerek HAD'de بِهَدَايَ (bihdây)¹²⁷ şeklinde kullanılmaktadır.

Tüm bu hususlar lehçede bir bozulmayı değil, ya kelimenin ibdalden önceki aslı şeklinin kullanıldığını ya da fasih dilin caiz gördüğü kullanımlara başvurulduğunu göstermektedir.

2.4.3. Hemzenin Vav Harfine Dönüştürülmesi

Harran Lehçesinde hemzenin vav harfine dönüştürülmesine kelimenin ilk ve orta harflerinde rastlanmaktadır. Örneğin MSA'da “ezan okuduğu” manasına gelen (أَدَّنْ - يُؤَدِّنْ) şeklindeki fiil HAD'de (وَدَّنْ - يُؤَدِّنْ) şeklinde kullanılır. Aynı şekilde MSA'da “erteledi” manasına gelen (أَخَّرَ - يُؤَخِّرُ) şeklindeki fiil de HAD'de (وَحَّرَ - يُؤَحِّرُ) şeklinde kullanılır.

Aynı şekilde أَيْنَ soru ismindeki hemze vav harfine dönüştürülerek HAD'de وَيْنُ (vén), أولاد kelimesi de وِيلَادُ (vélâd) şeklinde telaffuz edilir.

2.4.4. Hemzenin ‘Ayn Harfine İbdali (‘An‘ane)

Harran Lehçesinde belli bir kurala bağlı olmaksızın bazı kelimelerde hemzenin ‘ayn harfine dönüştürüldüğü de görülmektedir. Bu kullanıma göre MSA'da أَرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ (erîd es‘alak) (sana bir soru sormak istiyorum) şeklindeki cümle سُؤْأَلَا (su‘âl) şeklinde telaffuz edilir.

¹²⁷ Yavaşça, yavaş yavaş manasındadır.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Aslı
Kur'an	<i>ḳur'ân</i> قُرْآنٌ	قُرْآنٌ
Cüret	<i>cur'a</i> جُرْعَةٌ	جُرْعَةٌ
Böğürdü, kükredi, anırdı	<i>ci'ar</i> جِعَرَ	جَارٌ
Böğürür, kükrer, anırır	<i>yic'ar</i> يَجْعَرُ	يَجَارُ
Soru	<i>su'âl</i> سُعَالٌ	سُؤَالٌ
Mesele	<i>mis'ali</i> مِسْعَلَةٌ	مَسْأَلَةٌ

Bu hususun, Kays, Esed ve Temim kabilelerinin kullandığı 'an'ane (الْعَنْعَنَة)'den kalma bir kullanım olması muhtemeldir. Bu kabilelerin lehçesine göre hemze 'ayn harfine çevrilir.¹²⁸

2.4.5. Ecvef Fiilin İsm-i Failinde İbdal

Harran Arapçasında ecvef fiilin kökündeki vav ve ya harfleri ism-i failin 'aynu'l-fiili (orta harfi) olduğunda 'aynu'l-fiili ya harfinden oluşan kelimeler ism-i fail yapıldığında ya hemzeye dönüştürülmeden aslı şekli üzere bırakılır. Bunun yanı sıra 'aynu'l-fiili vav olan ism-i failin vav harfi de ya harfine dönüştürülür. Dolayısıyla ecvef fiiller ism-i faile dönüştürüldüğünde vav veya ya olan orta harfleri hemzeye dönüştürülmez, ya harfine dönüştürülür.

İsm-i Failin Anlamı ¹²⁹	İsm-i Fail	Muzari Fiil	Mazi Fiil
Satıcı, satmış	<i>bâyi'</i> بَايِعٌ	<i>iybî'</i> اِيْبِعُ	<i>bâ'</i> بَاعَ
Eğilen, eğilmiş	<i>mâyil</i> مَائِلٌ	<i>ymîl</i> اِيْمِيلُ	<i>mâl</i> مَالَ

¹²⁸ Muhammed Riyâd Kerîm, *el-Muktadab fî lehecâti'l-Arab*, 1996, 126; Ahmed Taymûr Bâşâ, *Lehecâtu'l-Arab* (Kahire: el-Mektebetu's-sakâfiyye, 1973), 39-40.

¹²⁹ HAD'de ism-i fail hem fiili yapan manası, hem de miş'li geçmiş zaman manası taşır.

Korkan, korkmuş	<i>hâyif</i> حَايِف	<i>ihâf</i> اِيْحَاف	<i>hâf</i> حَاف
Oruç tutan, oruç tutmuş	<i>şâyim</i> صَائِم	<i>ışûm</i> اِيْصُوْم	<i>şâm</i> صَام
Kalkan, kalkmış	<i>gâyim</i> گَائِم	<i>ygûm</i> اِيْغُوْم	<i>gâm</i> گَام
Diyen, demiş	<i>gâyil</i> گَائِل	<i>ygûl</i> اِيْغُوْل	<i>gâl</i> گَال
Artan, artmış	<i>zâyid</i> زَائِد	<i>yzûd</i> اِيْزُوْد	<i>zâd</i> زَاد
Ziyaret eden, ziyaret etmiş	<i>zâyir</i> زَائِر	<i>yzûr</i> اِيْزُوْر	<i>zâr</i> زَار
Taşan, taşmış	<i>fâyid</i> فَائِد	<i>yfid</i> اِيْفِيْض	<i>fâd</i> فَاَض
Uyuyan, uyumuş	<i>nâyim</i> نَائِم	<i>ynâm</i> اِيْنَام	<i>nâm</i> نَام
Geceleyen, gecelemiş	<i>bâyit</i> بَائِت	<i>ybât</i> اِيْبَات	<i>bât</i> بَات
Dolaşan, dolaşmış	<i>sâyir</i> سَائِر	<i>ysîr</i> اِيْسِيْر	<i>sâr</i> سَار
Terkeden (boşayan), terketmiş	<i>'âyif</i> عَائِف	<i>y'âf</i> اِيْعَاف	<i>'âf</i> عَاف
Dönen, dönmüş	<i>'âyid</i> عَائِد	<i>y'ûd</i> اِيْعُوْد	<i>'âd</i> عَاد
Yaşayan, yaşamış	<i>'âyîş</i> عَائِش	<i>y'îş</i> اِيْعِيْش	<i>'âş</i> عَاش
Acıkan, acıkmış	<i>câyi'</i> جَائِع	<i>ycû'</i> اِيْجُوْع	<i>câ'</i> جَاع
ihanet eden, ihanet etmiş	<i>hâyin</i> حَائِن	<i>ihûn</i> اِيْحُوْن	<i>hân</i> حَانَ
Kokuşan, kokuşmuş	<i>câyif</i> جَائِف	<i>ycîf</i> اِيْجِيْف	<i>câf</i> جَاف
Geçen, geçmiş	<i>fâyit</i> فَائِت	<i>yfût</i> اِيْفُوْت	<i>fât</i> فَات
haksızlık eden, haksızlık etmiş	<i>'âyil</i> عَائِل	<i>y'îl</i> اِيْعِيْل	<i>'âl</i> عَال
Olan, olmuş, imiş	<i>çâyin</i> چَائِن	<i>ykûn</i> اِيْكُوْن	<i>çân</i> چَانَ
Ölen, ölmüş	<i>meyyit</i> مَيِّت	<i>ymût</i> اِيْمُوْت	<i>mât</i> مَات
Devam eden, devam etmiş, daima	<i>dâyim</i> دَائِم	<i>ydûm</i> اِيْدُوْم	<i>dâm</i> دَام

Standat Arapçanın kaideleri incelediğimizde ecvef fiilin aslındaki vav ve ya harfleri ism-i failin ‘aynu’l-fiili (orta harfî) olduğunda hemzeye dönüştüğünü görürüz. Örneğin (يَبِيعُ-بَاعَ) fiilini ism-i faile dönüştürdüğümüzde (بَاعِ) olur ve ‘aynu’l-fiil ya harfi olduğundan hemzeye dönüştürülür, dolayısıyla (بَاعِ) şekline döner.¹³⁰ Aynı şekilde (قَالَ-يَقُولُ) fiilini ism-i faile dönüştürdüğümüzde (قَاوِلٌ) olur. Burada ‘aynu’l-fiil vav harfi olduğundan hemzeye dönüştürülür ve (قَائِلٌ) olur. Dolayısıyla aslı (بَاعِ) ve (قَاوِلٌ) olan ism-i failer (بَاعِ) ve (قَائِلٌ) formuna dönüştürülmüştür. Buradan hareketle Harran lehçesinde mevcut kullanımın kelimenin ibdalden önceki hal üzere veya ona yakın şekilde kullanılmasıdır. Dolayısıyla HAD’deki bu kullanım kuralsız bir kullanım olmayıp Standart Arapçanın kaidelerine dayanmaktadır.

2.4.6. Vav Harfinin Ya Harfine İbdali

Vâv ilk harfî dammeli, orta harfî şeddeli, son harfî sahih olan (فُعَلٌ) veznindeki çoğul kelimenin orta harfî olursa, yâ harfine dönüştürülür. Örnek olarak (صَائِمٌ) kelimesi (صَوْمٌ) şeklinde çoğul yapıldığında orta harfî vav olduğundan ya harfine dönüştürülerek (صِيَمٌ) yapılır.¹³¹ Harran Arapçasında da şaz olarak صَوَام, نُوَام yerine صِيَام (sıyyâm), نِيَام (niyyâm) denir.

Mudar’a mensup şair Ebü’l-Hâris Zürrumme (ö. 117/735) de şu şiirinde en-nüyyâm kelimesini kullanmıştır;

أَلَا طَرَقْنَا مَيَّةً بِنَّةً مُنْدِرٍ فَمَا أَرْقَى النَّيَامَ إِلَّا سَلَامُهَا¹³²

¹³⁰ el-Esterâbâdi, *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*, 3/102; el-Ğalâyînî, *Câmi ‘ud-durûsi ‘l-‘Arabiyye*, 2/121.

¹³¹ Enceb Gulâm Nebî, *el-İ’lâl ve ‘l-ibdâl ve ‘l-idğâm fi dav ‘i ‘l kırââti ‘l-Kur ‘âniyye ve ‘l-lehcâti ‘l-Arabiyye* (Doktora Tezi, Ummu’l-Kurâ Üniversitesi, Külliyyetü’t-Terbiye li’l-Benât, Doktora Tezi, 1989), 221.

¹³² Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhu ‘ş-şevâhidi ‘ş-şi ‘riyye fi ummâti ‘l-kutubi ‘n-nahviyye* (Beyrut: Muessesetu’r-risâle, 2007), 3/141.

“Münzirin kızı Meyye gece çıkıp gelse bize.
Zira uyuyanların uykusunu kaçırın ancak onun selamıdır.”

2.4.7. فَوَاعِل ve فَعَائِل Veznindeki Kelimelerde İbdal

Harran lehçesinde, Standart Arapçada فَوَاعِل ve فَعَائِل vezninde olup müfredindeki üçüncü harfi vav veya ya olan kelimeler çoğul yapıldığında aslı ya olan harf aslî şekli üzere bırakılır, vav harfi de ya harfine çevrilir.

Standart Arapçada ise فَوَاعِل ve فَعَائِل gibi sîga-i muntehe'l-cümû' veznindeki cem' elifinden sonra gelen ve müfredinde üçüncü sırada zâid med harfi olarak bulunan vâv ile yâ, hemze'ye dönüşür.¹³³ Dolayısıyla burada aslı vav veya ya olan harfler hemzeye dönüşmüştür. Buradan hareke HAD'deki kullanımın kelimeyi aslî hali üzere veya benzer şekliyle bırakmak olduğunu ifade edebiliriz.

Anlamı	HAD'de Kullanımı	MSA İbdal Sonrası	MSA İbdal Öncesi	Müfred Hali
Gariplikler	'acâyib عَجَائِب	عَجَائِب	عَجَائِب	عَجِيب
Kabileler	'kabâyil قَبَائِل	قَبَائِل	قَبَائِل	قَبِيلَة
Yaşlılar	'acâyiz عَجَائِز	عَجَائِز	عَجَاوِز	عَجُوز
Gelinler	'arâyis عَرَائِس	عَرَائِس	عَرَاوِس	عَرُوس

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere (عَجِيب) ve (قَبِيلَة) gibi müfredinde üçüncü sırada zâid olarak bulunan harf ya ise, Harran lehçesinde bu kelime çoğul yapıldığında ya hemzeye dönüştürülmeyip aslî şekli üzere bırakılarak (عَجَائِب/ 'acâyib) ve

¹³³ Nebî, *el-İ'lâl ve'l-ibdâl*, 82.

(كَبَائِيل/ kabâyil) şeklinde kullanılır. Burada kelimenin ibdal yapılmadan önceki haliyle kullanıldığını görmekteyiz. Ancak (عَجُوز) ve (عَرُوس) gibi müfredinde üçüncü sırada zâid olarak bulunan harf vav olan kelimelerdeki vav harfi de ya harfine dönüştürülür. Dolayısıyla (عَجَاوِز) yerine (عَجَائِز), (عَرَاوِس) yerine de (عَرَائِس) kullanılır.

2.4.8. Ecvef Fiillerin İsm-i Mef'ûllerinin İ'lâli

Sibeveyh bazı Arapların da ism-i mefulü farklı şekilde kullanarak (مَحْبُوط) yerine (مَبْبُوع) yerine (مَبْبُوع) dediklerine işaret etmiştir.¹³⁴ Harran lehçesinde de kullanılan bu ism-i meful yapma şekli Standart Arapçadan gelmektedir. Zira ecvef-i yâî olan fiiller ism-i meful yapılırken (مَفْعُول) kalıbına sokulduğunda buradaki vav harfi düşer. Örneğin كَال fiilinden ismi meful مَكِيلٌ olarak gelir. Bu fiilin ismi mefulü aslında مَكْيُولٌ şeklindedir. Ancak i'lâl'e uğrayarak ya harfinin harekesi öncesindeki sahih ve sakin olan kef harfine nakledilir ve sakin olan ya harfi hafzedilir. Neticede bu fiilin ism-i mefulu مَكُولٌ şeklinde olur. Demek ki Harran lehçesinde (مَبْبُوع) şeklindeki kullanım ism-i failin i'lâl'e uğramadan önceki hali üzere bırakılmasıdır. Bu tür ism-i mefullerin i'lâl uygulanmadan önceki hali üzere bırakılması yaygın bir kullanımdır. Örneğin Temîmoğullarının lugatında da ecvef-i yâî olan kelimelerin i'lâlli hali değil tashihi kullanılır. Dolayısıyla bu lugata göre (مَدْيُون، مَبْبُوع، مَحْبُوط) denilir. Bu şekildeki kullanımın sebebi ya harfinin üzerindeki dammenin, bir sonraki harf olan vav harfiyle uyumudur.¹³⁵

el-Müberrid te ecvef-i yâîlerin ism-i mef'ûlllerinde kelimeye i'lâl uygulamadan söylemenin gerekli olduğunu aktarır.¹³⁶

¹³⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/348.

¹³⁵ Nebî, *el-İ'lâl ve'l-ibdâl*, 277.

¹³⁶ Muhammed b. Yezîd el-Müberrid, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdulhâlık (Kahire: Vezâreu'l-evkâf, 1994), 1/238-240.

Şiirde de bu kullanıma rastlamaktayız. Cahiliye devri ilk tabaka şairlerinden olan Temim’li Alkame b. Abede b. en-Nu‘mân el-Fahl et-Temîmî (ö. 3/625 [?]) şiirinde (مغيم) demek yerine kelimeyi i‘lal’e uğramadan önceki hali üzere bırakarak, ism-i mefulü (مغيم) şeklinde kullanmıştır:

حتى تذكّر بينضاتٍ وهيجه
يومُ رذاذٍ عليه الرّيحُ مغيمٌ¹³⁷

Bir de yumurtalar hatırladı ki onu harekete geçirdi

Yağmur çiseleyen, rüzgarlı, bulutlu bir günde...

Aynı şekilde yedi kıraat imamından biri olan Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ’ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771) de şiirinde ism-i mefulu i‘lal’e uğramadan önceki hali üzere bırakarak (وكأتمّا تفاحه مطيوبة) demiştir.¹³⁸

Dolayısıyla HAD’de ecvef fiillerin ism-i mefulünü i‘lal’e uğramadan önceki hali üzere bırakma yönündeki kullanım, bozuk bir kullanım olmayıp fasih kullanıma dayanır.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA’da Kullanımı
Dikilen, dikilmiş	<i>maḥyûṭ</i> مَحْيُوطٌ	مَحْيُوطٌ
Satılan, satılmış	<i>mebyû‘</i> مَبْيُوعٌ	مَبْيُوعٌ
Ölçülen, ölçülmüş	<i>meçyûl</i> مَعْجُيُولٌ	مَكْيُولٌ
Borçlu, borçlanmış	<i>medyûn</i> مَدْيُونٌ	مَدْيِينٌ
Boşarılan, terkedilmiş	<i>ma‘yûf</i> مَعْيُوفٌ	مَعْيِيفٌ
Korkulan	<i>mehyûb</i> مَهْيُوبٌ	مَهْيِيبٌ
Arttırılan, arttırılmış	<i>mezyûd</i> مَزْيُودٌ	مَزْوُودٌ

¹³⁷Ebu’l-Hasen Nureddin ‘Alî b. Muhammed el-Eşmûnî, *Şerhu’l-Eşmûnî ‘ala Elfiyyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-ilmiyye, 1998), 4/127.

¹³⁸Ebi Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyim el-Cevzî, *İrşadu’s-sâlik ila halli Elfiyyeti İbn Malik*, thk. Muhammed b. Avad es-Sihâmî, t.y., 1044.

İsm-i mef'ûl, fiilden etkilenen isimdir. Türkçe'deki edilgen sıfat-fiil karşılığıdır. İsm-i mef'ûl mazi meçhûl gibi tercüme edilir. Dolayısıyla HAD'de bazı ism-i mef'ûller meçhul fiilin başına mim harfi getirilerek elde edilir.

HAD'de meçful fiil elde etmek için malum fiilin başına elif ve nun (ن) getirilir. Örneğin باع (bâ') fiili malum bir fiildir ve "sattı" manasındadır. Bu fiil meçhul yapıya dönüştürüldüğünde انباع (inbâ') şeklinde olur ve "satıldı" manasına gelir.¹³⁹

HAD'de diğer fiiller gibi ecvef fiiller de meçhul yapıya başına mim getirildiğinde ism-i mef'ûl elde edilmiş olur.

İsm-i Mef'ûl'ün Anlamı ¹⁴⁰	İsm-i Mef'ûl	Meçhul Fiil	Malum Fiil
Satılan, satılmış	minbâ' مَبَاع	inbâ' اِنْبَاع	bâ' باع
Boşanmış, terkedilmiş	min'âf مِّنْعَاف	in'âf اِنْعَاف	'âf عَاف
Borçlanan, Borçlanmış	mindân مِّنْدَان	indân اِنْدَان	dân دَانَ
Denilen, söylenmiş	mingâl مِّنْغَال	ingâl اِنْغَال	gâl غَال
Ziyaret edilen, edilmiş	minzâr مِّنْزَار	inzâr اِنْزَار	zâr زَار
Oruç tutlan, tutulmuş	minşâm مِّنْصَام	inşâm اِنْصَام	şâm صَام

2.4.9. Sin Harfinin Şad Harfine İbdali

Sin (س) harfinden sonra ğayn (غ), kaf (ق), ha (ح) veya ta (ط) harflerinden biri gelirse, sin harfi (س) şad (ص) harfine ibdal edilir.¹⁴¹ Zira sin müstefil harflerdendir. Geri

¹³⁹ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi meçhul fiil konusunda verilmiştir.

¹⁴⁰ HAD'de ism-i meful hem işten etkilenen isim manasını, hem de edilgen fiilin mişli geçmiş zamanını ifade eder.

¹⁴¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/479-481.

kalan harfler ise isti‘la harfleridir. İstifalden isti‘laya intikal güç olduğundan bu ibdale başvurulur. Sibeveyh bu ibdale örnek olarak صَلَّحْ yerine صَلَّحْ denmesini zikreder.¹⁴²

Dilde asıl olan sin harfini olduğu gibi telaffuz etmektir. Ancak Benî ‘Anber Lehçesinde şad harfine ibdal edilmesi yaygındır.¹⁴³ Harran lehçesinde bu ibdale başvurmanın asıl nedeni de telaffuzda kolaylıktır.

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
Derisini yüzdü	şilah صَلَّحْ	سلخ
Soyundu	tişillah تَصَلَّحْ	تسلخ
Kir	vışah وَصَّحْ	وسخ
Kirletti	vaşşah وَصَّحْ	وسخ
Keçi yavrusu	ışhala اصْحَلَّة	سخله
Emrine verdi, külfet verdi	şahhar صَحَّرْ	سحَّر
Sırat, yol	şırâṭ صِرَاطْ	سراط
Düştü	şıgat صِغَطْ	سقط

2.4.10. Şad Harfinin Ze Harfine İbdali

Mahreçteki yakınlık sebebiyle şad harfinin ze harfine ibdal edildiği görülmektedir. Bu ibdal genellikle kelimedede ğayn (غ), kaf (ق), ve ta (ط) harflerinden biri varsa yapılır. Buna örnek olarak صغير kelimesinin زَقِيرٌ (zikîr) şeklinde, لصق kelimesinin لَزِغٌ (lizeg) şeklinde telaffuz edilmesi örnek verilebilir.

¹⁴² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/480.

¹⁴³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/480.

2.4.11. Kâf Harfinin Cîm Harfine İbdali

Halil b. Ahmed kâf, kef ve cim harflerini bir arada zikrederek bu üçünün mahrecinin dilin ukdesiyle küçük dil arasında olduğunu ifade eder.¹⁴⁴ Arapların kâf harfini cim harfine ibdal ettiklerine İbn Kuteybe¹⁴⁵, İbn Fâris¹⁴⁶ ve Ebu't-Tayyib¹⁴⁷ gibi dilciler zikretmişlerdir. Ezd kabilesinin kâf harfini cim harfine ibdal ettiği ve Zebîd bölgesinde قليات yerine جليات denildiği ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra sahildeki 'Uman kabileleri ile Yemen'in el-Hudeyde kentinde ve çevresindeki bölgelerde kâf harfini cim harfine dönüştürüldüğü zikredilmiştir.¹⁴⁸ Bedevi lehçelerde bu ibdal oldukça yaygındır. Harran lehçesinde de bu ibdale çokça başvurulur. Aşağıda buna dair bazı örnekler verilmiştir:

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
Az	<i>cilil</i> جَلِيلٌ	قليل
Köy	<i>ceryi</i> جَرِيَّةٌ	قرية
Böldü	<i>cisem</i> جِسْمٌ	قسم
Kays kabilesi	<i>cés</i> جَيْسٌ	قيس
Kible, güney	<i>cibli</i> جَبَلَةٌ	قبلة
Duran, duruyor	<i>vâcîf</i> وَاجِفٌ	واقف
Doğu, doğulu, doğu tarafında	<i>şerciy</i> شَرْجِيٌّ	شرقي
Akıllı, uslu	<i>'âcil</i> عَاجِلٌ	عاقل

¹⁴⁴ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî - İbrahim Samerrâî (Mektebetu'l-Hilâl, t.y.), 1/52.

¹⁴⁵ İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *Edebu'l-kâtib*, thk. Muhammed ed-Dâlî (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, t.y.), 74.

¹⁴⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed el-Kazvîni el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselâm Hârûn (Dâru'l-Fikr, 1979), 1/448.

¹⁴⁷ Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *Kitâbu'l-ibdâl*, thk. İzzuddin et-Tenûhî (Dimaşk: Matbûâtü mecme'i'l-luğati'l-Arabiyye, 1961), 1/241.

¹⁴⁸ Chim Rabin, *el-Lehecâtu'l-'Arabiyyetu'l-kadîme fi ğarbi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye* (Ammân: Dâru'l-Fâris, 2002), 127-128.

Yoldaş	<i>rifc</i> رَفِيعُ	رفیق
Oturan, oturmuş, oturuyor	<i>câ'id</i> جَاعِدٌ	قاعد
Ağır	<i>sicil</i> ثَجِيلٌ	ثقیل
Kalan	<i>el-bâciy</i> الْبَاجِي	الباقی
Kaymak	<i>cişdi</i> جَشْدِيَّةٌ	قشطه
Yol	<i>tırıc</i> طَرِيعٌ	طریق
Kazan, tencere	<i>cidir</i> جِدِرٌ	قدر
İbrik	<i>biric</i> بَرِيعٌ	إبريق
Arkadaş	<i>şidic</i> صَدِيعٌ	صديق
Boynuz	<i>cirin</i> حِرْنٌ	قَرْنٌ
Küçük su kanalı	<i>sâcyi</i> سَاجِيَّةٌ	سَاقِيَّةٌ

2.4.12. Cîm Harfinin Ha Harfine İbdali

HAD'deki kelimeleri incelediğimizde çok nadir de olsa cim harfinin ha harfine ibdal edildiğini görmekteyiz. Örnek olarak زَلَجُ (kaydı) kelimesinin زَلَجُ¹⁴⁹ (zileh) şeklinde telaffuz edilmesi örnek gösterilebilir.

2.4.13. Qâf Harfinin “G” Harfine İbdali

Harran lehçesinde qaf harfi bazen “g” harfine (sesine) ibdal edilir. MSA'da da qaf harfinin kef harfine ibdali mevcuttur. Ferrâ, Benî Esed'ten Benî Ğanm b. Dâvûd'un

¹⁴⁹ Bazı köylerde زَلَجُ (zileg) şeklinde de telaffuz edilir. Bu da cim'in ge'ye ibdal edildiğini gösterir.

kağ harfini keğ harfine dönuştördüklerini zikretmiştir.¹⁵⁰ İbn Manzur ise Benî Temim'in bu ibdale başvurduğunu ifade etmiştir.¹⁵¹

Abdullah b. Mes'ud ta ¹⁵² فَلَا تَكْهَرُ فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ ayetini *(felâ tekhar/felâ teghar)* şeklinde okumuş ve muşafına bu şekilde resmetmiştir.¹⁵³ Muhtemelen Hz. Peygamber döneminde de kağ harfi Araplar tarafından "g" sesiyle teleaffuz ediliyordu. Ancak yazıya geçirildiğinde Arapçada onu karşılayacak bir harf olmadığından ona benzer olan keğ harfi seçiliyordu.

İbn Düreyd te kağ ve keğ harfi ile cim ve keğ harfi arasında bir harf kullanımının Yemen'de yaygın bir lehçe olduğunu ifade eder. Ayrıca Benî Temim'in kağ harfini küçük dile ilhak edip kağ-keğ arasında bir sese (g) dönuştördüklerini dile getirir. Bunun da yaygın ve maruf bir kullanım olduğunu söyler. Bu minvalde şu şiiri de zikreder:

وَلَا أَكُولُ لِكَيْدِ الْكُؤْمِ كَدَّ نَضَجَتْ

وَلَا أَكُولُ لِيَابِ الدَّارِ مَكْفُولُ¹⁵⁴

Ben kavmin kazanına "olgunlaştı" demem

Evin kapısına da "sürgülü" demem.¹⁵⁵

şair burada مَكْفُولُ ve كَدَّ، الْكُؤْمِ، لِكَيْدِ، أَكُولُ kelimeleri yerine أقول، لقدر، قد، القوم، مقفول kelimelerini kullanmıştır.

¹⁵⁰ İbn Sikkit, *Kitâbu'l-kalb ve'l-ibdâl*, 114.

¹⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.), "beke'a" 8/20.

¹⁵² ed-Duhâ 93/4.

¹⁵³ Zeynüddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh* (Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1986), 242..

¹⁵⁴ Muhammed b. Hasan İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-ilim li'l-melâyîn, 1987), 1/42.

¹⁵⁵ şair lahn yapmadığını dolayısıyla fasih konuştuğunu ifade etmek istemiştir.

Kaynaklar, Arapların eski dönemlerde itibaren bu sesi kullandıklarına dolaylı bir şekilde işaret etmektedir. Günümüzde de birçok Arap lehçesinde kaf harfi, g sesiyle telaffuz edilmektedir. Bu lehçelerden biri de Harran lehçesidir. Dolayısıyla bu kullanım ibdal kaidelerinin imkân tanıdığı bir husustur. HAD’de bu minvaldeki ibdale aşağıdaki örnekler gösterilebilir.

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
Dedi	<i>gâl</i> گَال	قال
Kalktı	<i>gâm</i> گَام	قام
Kalp	<i>galıb</i> گَلِيب	قلب
Mezar	<i>gabır</i> گَبِر	قبر
Önce	<i>gabıl</i> گَبِل	قبل
Hak	<i>ħag</i> حَكْ	حق
Sonra	<i>‘ugub</i> عُكُب	عقب
Kağıt	<i>uvruġa</i> أُورُؤْءَة	ورقة
Topuk	<i>‘agıb</i> عَكِب	عقب
Ay	<i>gumar</i> كُمَر	قمر
Kısa	<i>gışır</i> كِصِير	قصير
Akraba	<i>garâba</i> كَرَابَة	قَرَابَة
Yarattı	<i>ħılag</i> خَلِكْ	خَلَق
Halk, yaratma	<i>ħalıg</i> خَلِكْ	خَلَق
Kesti	<i>gaş</i> كَص	قص
İnek	<i>ıbgara</i> اِبْكُرَة	بقرة
İnekler (cins ismi)	<i>bıgar</i> بَكْرَة	بقر

Kafile	<i>gafla</i> كَفْلَة	قفلة
Süpürge	<i>migeşşi</i> مِغْشِشَة	مقشة

2.4.14. Kâf Harfinin Kef Harfine İbdali

Harran lehçesinde kâf harfinin genellikle cim, ge ve çe harflerine ibdal edildiği görülmektedir. Ancak nadir de olsa kâf harfinin kef harfine ibdal edildiğine de rastlanmaktadır.

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
Vakit	<i>vakit</i> وَكَيْت	وَقْت
Vakitler	<i>ôkât</i> أَوْكَات	أَوْقَات

2.4.15. Ğayn Harfinin Kâf Harfine İbdali

Harran lehçesinde ğayn harfi kullanılmayıp, ğayn harfi daima kâf harfine ibdal edilmektedir.

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
İş	<i>şukul</i> شُكُل	شُغْل
Kayboldu	<i>kâb</i> قَاب	عَاب
Gafûr, bağışlayan	<i>kafûr</i> قَفُور	غَفُور
Elek	<i>kîrbâl</i> كِرْبَال	غُرْبَال
Şarkı söylüyor	<i>ıykanniy</i> اِيْكَنْي	يَغْي
Çalıştı	<i>ıştikâl</i> اِشْتِكَال	اشْتَعَل

2.4.16. Lam Harfinin Nun Harfine İbdali

Nadir görülen bir ibdaldir. Bu ibdali yalnızca aşağıdaki isimlerde tespit edebildik:

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	MSA'da Kelimenin Aslı
İsmail	<i>ismâ 'în</i> إِسْمَاعِيلَ	إِسْمَاعِيلَ
Azrâil	<i>'izrayyîn</i> عِزْرَائِيلَ	عِزْرَائِيلَ
Portakal	<i>bôrdeqân</i> ¹⁵⁶ بُورْدَقَانُ	بُورْدَقَانُ

2.4.17. Dâd Harfinin Zâ Harfine İbdali

Harran lehçesinde dâd harfinin daima zâ harfine ibdal edildiği görülmektedir. Dolayısıyla telaffuzda dâd harfi kullanılmamaktadır. Zira dâd harfi telaffuzu en ağır harftir. HAD'de telaffuzda hafiflik tercih edildiğinden dâd harfi kullanılmamaktadır.

Dâd harfinin zâ harfine ibdali HAD'e özgü olmayıp başka lehçelerde de mevcut bir husustur. Ayrıca bu ibdal dile yeni girmiş bir husus olmayıp Ömer b. Hattab döneminde de görülmektedir. Halife Ömer'in yanına gelen bir adam kendisine “(ما رأيك؟) (برجل ظحى بظي؟)” diye sorunca, Ömer şaşırarak adama “(ضحى بظي؟)” şeklinde kullansaydın ya” diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine adam “ey müminlerin emiri, bu bir lehçedir” diye cevap vermiştir.¹⁵⁷

Aşağıda bu ibdalin HAD'de kullanımına dair örnekler verilmiştir:

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
Farz	<i>farz</i> فَرْظُ	فَرْضُ*

¹⁵⁶ Ayrıca bu kelime de ت harfi de د harfine ibdal edilmiştir.

¹⁵⁷ Sadık er-Râfî, *Târîhu âdâbi 'l-'Arab* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye, 2002), 1/108.

Yer	<i>arız</i> أَرْضُ	أَرْضُ
Vurdu	<i>zırab</i> ضَرَبَ	ضَرَبَ
Geniş	<i>'arîz</i> عَرِيطُ	عَرِيطُ
Dar	<i>zayyic</i> ضَيِّقُ	ضَيِّقُ
Zayıf	<i>zi'îf</i> ضَعِيفُ	ضَعِيفُ
Zarar verir	<i>ıyzur</i> يُضِرُّ	يُضِرُّ
Kaburga kemiği	<i>zili'</i> ظِلْعُ	ظِلْعُ
Buyur	<i>tifazzal</i> تَفَظَّلَ	تَفَظَّلَ
Süt emdi	<i>rıza'</i> رَضَعَ	رَضَعَ

2.4.18. Zâl Harfinin Zâ Harfine İbdali

Zâl harfi kalın bir harfle beraber aynı kelimedede bulunduğunda genellikle zâ harfine ibdal edilir.

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
Tattı	<i>zâg</i> ذَاكَ	ذَاكَ
Kuş pisliği	<i>zarıg</i> ذَرْقُ	ذَرْقُ
Stok	<i>zihîri</i> ذَخِيرَةٌ	ذَخِيرَةٌ

2.4.19. Zâl Harfinin Ze Harfine İbdali

HAD'de nadiren de olsa zâl harfinin ze harfine ibdal edildiği görülmektedir. Genellikle bu ibdal Türkçe dilindeki kullanımın etkisi sebebiyle gerçekleşmektedir.

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
Rezil	<i>rizîl</i> رزِيل	رَزِيل
Erzak	<i>zehri</i> زَهْرِي	ذَخِيرَة
Zevk	<i>zevk</i> زَوْك	ذَوْق

Yukarıdaki örneklerde “rezil” ve “zevk” kelimeleri Türkçeden Harran lehçesine geçmiştir. Dolayısıyla asıl telaffuz Türkçe’nin etkisiyle değişime uğramıştır.

2.4.20. Kef Harfinin “Ç” Harfine İbdali

HAD’de kef harfinin çe harfine ibdali oldukça yaygındır. Kelimenin başında, ortasında veya sonunda bulunan kef harfi genellikle çe harfine ibdal edilir. Ancak kef harfinin ibdal edilmediği kelimeler de çoktur. İbdal edip etmeme konusunda herhangi bir kaide olduğunu düşünmüyoruz.

Aşağıda kef harfinin çe harfine ibdaline dair örneklere yer verilmiştir:

Anlamı	İbdale Uğramış Hali	Kelimenin Aslı
Yarın	<i>bâçir</i> بَاحِر	بَاكِر
Konuşma, anlatma	<i>haçiy</i> حَاحِي	حَاكِي
Halay	<i>debçi</i> دَبْجِي	دَبْكَة
Avuç	<i>çef</i> چَف	كَف
Ölçtü, tarttı	<i>çal</i> چَال	كَال
Gelin	<i>çenni</i> چَنِّي	كَنَّة
Karaciger	<i>çebdi</i> چَبْدِي	كَبْدَة
İdi	<i>çân</i> چَان	كَان

Horoz	<i>dîç</i> دِيچ	دِيك
Köpek	<i>çelib</i> چَلِب	كَلب
Yalan	<i>çizib</i> چَزِب	كذب
Büyük	<i>çibîr</i> چَبِير	كَبِير
Çok	<i>çişîr</i> چَشِير	كثير

2.4.21. Kelime Çekimlerinde İbdal Değişimleri

Harran lehçesinde bazı kelimeler çekimlendiğinde aslî harf başka bir harfe ibdal edilebilmekte veya çekimsiz halinde ibdal varken çekimlendiğinde ibdal olgusu ortadan kalkarak aslî hali korunabilmektedir.

Örneğin aslı كَبِير olan چَبِير (*çibîr*) kelimesinde kef harfi çe harfine ibdal edilmiştir.

Ancak bu kelimeyi çoğul yaptığımızda اَكْبَار (*kbâr*) şeklinde olup burada kef harfi ibdale uğramamıştır.

Yine MSA'da كَفٌ şeklindeki kelime HAD'de چَف (çef) şeklinde kullanılmaktadır. Burada kef harfi çe harfine ibdal edilmiştir. Bu kelimenin çoğulu ise MSA'da كُفُوف şeklindedir. HAD'de de چَف kelimesinin çoğulu اَكْفُوف (*kfiûf*) şeklindedir. Dolayısıyla müfredinde ibdal varken, çoğul formunda ibdal edilmeyip asıl harf kullanılmaktadır.

Ayrıca kelimenin tekilinde farklı, çoğulunda farklı bir harfe ibdal söz konusu olabilmektedir. Bu husus genellikle kâf - cim - ge harfleri arasındaki ibdallerde görülür. Örneğin aslı قَرِيَّةٌ olan kelime HAD'de جَرِيَّة (ceryi) şeklindedir. Burada kâf harfi cim harfine ibdal edilmiştir. Bu kelimenin çoğulu ise MSA'da قُرَى şeklinde iken HAD'de

HAD’de hareke ibdalinin görüldüğü yerlerden bir diğeri de dammenin fethayla ibdalidir. Örnek olarak حَلْفُوم yerine حَلْفُومِ, صَنْدُوكُ yerine صَنْدُوكِ denilmesi zikredilebilir.

2.5. Hazf

Hazf, kelimedede bir harfin veya sesin atılması olup, hazf neticesinde kelime aslından farklı bir yapıya bürünür. Dolayısıyla bu kelime, aslından farklılaşmış olsa da türediği kelimenin ait olduğu dile aittir.

2.5.1. Hemzenin Hazfi

Harran lehçesinde hemzenin hazfine çokça rastlanmaktadır. Harran lehçesinde genellikle kelimenin sonunda yer alan hemze düşürülür. Elif-i memdûde gelmesi durumunda genellikle elif ve hemzenin ikisi hazf edilir.

Anlamı	HAD’de Kullanımı	MSA’da Aslı
Dua	<i>du‘a</i> دُع	دُعَاءُ
Gök	<i>simi</i> سِمِ	سَمَاءُ
Kış	<i>şitâ/işti</i> شِتَا / اِشْتِ	شِتَاءُ
İlaç	<i>dva</i> اِدْو	دَوَاءُ
Vefa, ödeme	<i>vifa</i> وِف	وَفَاءُ
Arkasında	<i>vara</i> وَر	وَرَاءُ
Rica	<i>rica</i> رِج	رِجَاءُ
Hava	<i>el-hava</i> اَهُو	أَهْوَاءُ
Salı	<i>es-selâsâ</i> اَلثَّلَاثَا	اَلثَّلَاثَاءُ

Hata etti

ihṭa اِخْطَأَ

أَخْطَأَ

Bu örneklerin yanı sıra kelimenin başındaki veya ortasındaki bazı hemzelerin atıldığı da görülmektedir.

Anlamı	HAD'de Kullanımı	MSA'da Aşlı
Kırmızı	<i>ḥamar</i> حَمْرٌ	أَحْمَرٌ
Yeşil	<i>ḥaḍar</i> حَضَرَ	أَخْضَرَ
Dayılar	<i>ḥavâl</i> حَوَالٌ	أَحْوَالٌ
Amcalar	' <i>amâm</i> عَمَامٌ	أَعْمَامٌ
Kız kardeşler	<i>ḥavât</i> حَوَاتٌ	أَخْوَاتٌ
Aldı	<i>ḥaza</i> حَذَّ	أَخَذَ
Şaşı	' <i>avar</i> عَوْرٌ	أَعْوَرٌ
Kör, âmâ	' <i>ami</i> عَمٌ	أَعْمَى
Dilsiz	<i>ḥaras</i> حَرَسٌ	أَحْرَسٌ
Yedi	<i>çele</i> چَلَّ	أَكَلٌ
Geldi (müe.)	<i>cet</i> جَثَّ	جَاءَتْ
Kadın	<i>mara</i> مَرَّةٌ	إِمْرَأَةٌ
İkiz	<i>tôm</i> تَوْمٌ	تَوَامٌ
Çarşamba	<i>er-rib'i</i> الرَّبِيعَةُ	الْأَرْبَعَاءُ

Yukarıda verilen örnekleri incelediğimizde, çoğunda hemzeden sonra gelen harfin boğaz harflerinden olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla genel olarak boğaz

harflerinden önce gelen hemzeler telaffuzda hafiflik için hazf edilir. Bunun yanı sıra *أَحْسَنُ*, *أُخْتُ*, *أَخٌ*, *أَحْمَدُ* kelimelerinde hemze atılmaz.

2.5.1.1. Vasl Hemzesinin Hazfi

HAD'de bazı kelimelerin başına hemze getirilir. Bu hemze vasl hemzesidir. Dolayısıyla geçişlerde bu hemze düşer. Örneğin *كِتَابٌ* kelimesi HAD'de *اِكْتَابٌ* (*iktâb*) şeklinde olur. Bu hemze vasl hemzesidir ve cümle içinde geçişlerde atılır. *اَلِكُتَابُ جَدِيدٌ* (*eliktâb cidîd*) cümlesinde hemze atılmıştır.

Yine *نَعْجَةٌ* kelimesinin başına HAD'de hemze eklenerek *اِنْعَجَةٌ* (*in'aci*) şeklinde kullanılır. *اِشْتَرَيْتِ نَعْجَةً* (*iştaréti n'aci*) cümlesinde geçiş yapıldığından bu hemze hazfedilmiştir.

2.5.1.2. Hemzenin Sabit Olduğu Yerler

Harran lehçesinde hemze genellikle hazf edilir veya başka harfe dönüştürülür. Ancak istisnalar dışında hemze başta olduğunda hazfedilmeyip telaffuz edilir. Örnek:

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Dün, geçen gün	<i>emis</i> أَمْسٌ	أَمْسٍ
Yiyorum	<i>âkul</i> أَكُلُ	أَكُلُ
Yemek, yiyecek	<i>eçil</i> أَچِلُّ	أَچِلُّ
Sen	<i>inti</i> اِنْتِ	أَنْتِ
Ben	<i>âniy</i> آني	أَنَا
Evet	<i>î</i> إِي	نَعَمْ/إِي

Daha çok	<i>akşar</i> أَكْثَرُ	أَكْثَرُ
Daha büyük	<i>akbar</i> أَكْبَرُ	أَكْبَرُ
Kalemler	<i>uqlûma</i> أَقْلُومَةٌ	أَقْلَامٌ
Emine	<i>emîni</i> أَمِينَةٌ	أَمِينَةٌ
Mavi	<i>azrag</i> أَزْرَقُ	أَزْرَقُ
Sarı	<i>aşfar</i> أَصْفَرُ	أَصْفَرُ
Siyah	<i>esvad</i> أَسْوَدُ	أَسْوَدُ

Müzekker renklerin başındaki hemzeler genellikle okunurken, istisna olarak kırmızı ve yeşil renklerinin başındaki hemze genellikle seslendirilmeden (حَمْرُ/ *hamar*)¹⁵⁹ ve (خَضْرُ/ *hadar*)¹⁶⁰ şeklinde telaffuz edilir.

2.5.2. Nidada Hazf

Harran lehçesinde nida edatlarından genellikle يَا kullanılır. Bu nida edatının sonundaki elif harfi genellikle hazf edilir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Ey Ahmet	<i>yaḥmed</i> يَحْمَدُ	يَا أَحْمَدُ
Ey baba	<i>yuba</i> ¹⁶¹ يُبَا	يَا أَبَاهُ
Ey beşer	<i>yebişar</i> يَبِشَرُ	يَا بَشَرُ
Ey mübarek	<i>yambârak</i> يَمْبَارِكُ	يَا مُبَارَكُ

¹⁵⁹ Kırmızı

¹⁶⁰ Yeşil

¹⁶¹ “Ey baba” nidası genellikle يَا (yâbâ) şeklinde kullanılır.

Ey öğretmen	<i>yem'allim</i> يَمْعَلِّم	يَا مُعَلِّم
Ey kız	<i>yebinit</i> يَبْنِيت	يَا بِنْت

2.5.3. İşaret İsimlerinde Hazf

İşaret isimlerinde bir veya birkaç harfin atılarak hazf yapıldığı görülebilmektedir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Bu	<i>zīl</i> ¹⁶² ذِي	هَذَا
Bu (müe.)	<i>ziyyi</i> ذِي	هَذِهِ
Bu ev	<i>he'l-bét</i> ¹⁶³ هَالْبَيْت	هَذَا الْبَيْت
Bu kız	<i>he'l-binit</i> هَالْبِنْت	هَذِهِ الْبِنْت

2.5.4. Tekil Gâibe Zamirinde Hazf

Harran lehçesinde tekil gaibe zamiri olan هَا'da bulunan elif harfi hazf edilir. Elif atıldıktan sonra kalan he (هـ) harfi de kesreli telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Kitabı	<i>iktâbhi</i> اِكْتَابِهَا	كِتَابُهَا
Oğlu	<i>valadhi</i> وَلَدِهَا	وَلَدُهَا
Kardeşi	<i>eḥûha</i> أَخُوهَا	أَخُوهَا

¹⁶² Habeşçe'de de benzer kullanım mevcuttur.

¹⁶³ İbranice'de ve Lihyan dilinde de benzer kullanımlar mevcuttur.

2.5.5. Olumsuzluk Edatı Olan مَا'da Hazf

Harran lehçesinde olumsuzluk edatı olan مَا'dan sonra hemzeli bir kelime geldiğinde, bazı kelimelerde hem mâ'daki elif hem de kelimenin başındaki hemze hazf edilir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Bilmiyorum	<i>medriy</i> مَدْرِي	مَا أَذْرِي
Yazmıyorum	<i>mektib</i> مَكْتِيب	مَا أَكْتُب
İçmiyorum	<i>meşrab</i> مَشْرَب	مَا أَشْرَب
Susmuyorum	<i>meskut</i> مَسْكُت	مَا أَسْكُت

Bunun yanı sıra bazı durumlarda da مَا'dan sonra hemzeli bir kelime geldiğinde mâ olduğu gibi kalır, ancak sonrasındaki kelimenin hemzesi düşer.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Gitmiyorum	<i>mârûh</i> مَارُوح	مَا أُرُوح
Yemiyorum	<i>mâkul</i> مَاكُل	مَا أَكُل
İstemiyorum	<i>mârîd</i> مَارِيد	مَا أُرِيد
Bilmiyorum	<i>mâ'arif</i> مَاعْرِف	مَا أَعْرِف
Satmıyorum	<i>mâbi'</i> مَايَبِع	مَا أَبِيع
Sevmiyorum	<i>meştehiy</i> مَشْتَهِي	مَا أَشْتَهِي
Satın almıyorum	<i>meşteriy</i> مَشْتَرِي	مَا أَشْتَرِي

2.5.6. Bazı kelimelerde عَلى Harf-i Cerrinde Hazf

Bu kullanım HAD'e özgü olmayıp, birçok lehçenin yanı sıra Ferezdak'ın şiirlerinde bile görülmektedir. Bir şiirinde Ferezdak şöyle demektedir;

فَمَا سَبَقَ الْقَيْسِيُّ مِنْ سُوءِ سِيرَةٍ وَلَكِنْ طَفَّتْ عُلَمَاءُ عُزْلَةَ حَالِدٍ¹⁶⁴

Ferezdak bu şiirinde yer verdiği عُلَمَاءِ ifadesinin aslı عَلى şeklinde iken harf-i cerde hazf meydana gelmiştir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Eve, evin üzerinde	'a'l-bét عَالِبَيْتْ	عَلى الْبَيْتِ
Kapıya, kapının üzerine	'a'l-bâb عَالِبَابْ	عَلى الْبَابِ
Yolda, yola	'a'd-darib عَالِدَرِبْ	عَلى الدَّرْبِ

2.5.7. Bazı Kelimelerde مِنْ Harf-i Cerrinde Hazf

Bu kullanım da Harran Arap Diyalektine özgü olmayıp, farklı diyalektlerde görülmektedir. Genellikle مِنْ harf-i cerrinde nun harfi düşürülür ve sadece mim bırakılır.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Evden	ma'l-bét مَالْبَيْتِ	مِنْ الْبَيْتِ
Dünden	me'l-bâriḥ مَالْبَارِحِ	مِنْ الْبَارِحَةِ
Okuldan	me'l-mikteb مَالْمِكْتَبِ	مِنْ الْمَدْرَسَةِ

¹⁶⁴ el-Müberra, *el-Kâmil fi'l-luġa ve'l-edeb*, Thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî, Muessesetu'r-risâle, Beyrut, 3. Baskı, 1997, 3/1228

2.5.8. حَتَّى Edatında Hazf

MSA'da "için, ta ki, ...ncaya kadar" gibi manalara gelen حَتَّى , Harran lehçesinde de görülmektedir. Ancak HAD'de baştaki ha harfi ve ta harfindeki şedde atılarak تَأْتِي (tâ) şeklinde kullanılır. Bazen te harfinin sonundaki uzatma da atılarak ت (te) şeklinde telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Dinlenmek için eve geldim.	جِئْتُ عَالْبَيْتِ نَى أُسْتَرِيحُ / تَسْتَرِيحُ <i>cî't 'a'l-bét tâ esterîh / testerîh</i>	جِئْتُ إِلَى الْبَيْتِ حَتَّى أُسْتَرِيحُ
Çarşıya alışveriş yapmak için gittiler.	رَاحُوا عَالسُوقِ نَى الْيَتَخَرَّجُونَ ¹⁶⁵ <i>râhav 'a's-sûg tâ-ytîharracûn</i>	ذَهَبُوا إِلَى السُّوقِ حَتَّى يَتَسَوَّقُوا
Kardeşini ziyaret etmek için hastaneye gitti.	رَاحَتْ عَالْحَسْتَهَانَةِ نَى أَنْزُورِ أَحْوَةَ <i>râhat 'al-ḥastehâni tâ-tzûr</i> <i>(tâ-zzûr) ahûha</i>	ذَهَبَتْ إِلَى الْمُسْتَشْفَى حَتَّى تَزُورَ أَخَاهَا

2.5.9. İsm-i Faillerin Başında Hareke Hazfı

HAD'de bazı ism-i faillerin başındaki harfin harekesi atılarak cezm edilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla daha çok mazisi فَعَّلَ ve فَاعَلَ kalıbında olan fiillerin ism-i failinde görülür. Aslında ötreli mim ile başlayan bu ism-i faillerin başına HAD'de hafif vasl hemzesi eklenir. Bu hemze kesreli olup çok hafif telaffuz edilir. Bu kesreli hemzeden sonraki mim harf-i de sakın bir şekilde seslendirilmektedir.

¹⁶⁵ MSA'da "öğrenimi bitirmek, mezun olmak" gibi manalara gelen bu fiil HAD'de "alışveriş yapmak" manasında kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
İndiren	<i>ımnezzil</i> اِمْنَزِلْ	مُنَزِّل
Tecrübe eden, deneyen	<i>ımcerrib</i> اِمَجْرِبْ	مُجْرِب
Öğreten, öğretmen	<i>ımallim</i> اِمْعَلِّمْ	مُعَلِّم
Tekbir getiren	<i>ımkebbir</i> اِمَكْبِرْ	مُكَبِّر
Muhalefet eden, muhalif	<i>ımhâlif</i> اِمْحَالِفْ	مُخَالِف

2.5.10. İsm-i Mefullerin Başında Hareke Hazfi

HAD'de bazı ism-i mefullerin başındaki harfin harekesi atılarak cezm edilir. Aslında fethalı veya ötreli mim ile başlayan bu ism-i failerin başına HAD'de hafif vasl hemzesi eklenir. Bu hemze kesreli olup çok hafif telaffuz edilir. Bu kesreli hemzeden sonraki mim harf-i de cezmlı telaffuz edilmektedir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Mübarek	<i>ımbârak</i> اِمْبَارِكْ	مُبَارِك
Deli	<i>ımhabûl</i> اِمْهَبُولْ	مَهْبُول
Tanınmış, bilinen	<i>ımarûf</i> اِمْعَرُوفْ	مَعْرُوف

2.5.11. Çoğul Kelimelerin Başındaki Hareke Hazfi

HAD'de bazı çoğul kelimelerin başındaki harfin harekesi atılarak cezm edilir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla daha çok fu'ûl (فُعُول) ve fi'âl (فُعَال) kalıbında olan çoğullarda görülür. Aslında ötreli veya fethalı olan bu ilk harften önce hafif bir hemze eklendiğinden ikinci harf cezimli olmaktadır. Başa gelen bu hemze kesreli olup hafif telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
İlimler, haberler	<i>i'lûm</i> اَعْلُومٌ	عُلُومٌ
Kabirler	<i>igbûr</i> اِكْبُورٌ	قُبُورٌ
Evler	<i>ibyût</i> اِبْيُوتٌ	بُيُوتٌ
Deriler	<i>iclûd</i> اِجْلُودٌ	جُلُودٌ
Küçükler	<i>izkâr</i> اِزْقَارٌ	صِعَارٌ
Şehirler	<i>iblâd</i> اِبْلَادٌ	بِلَادٌ
Dağlar	<i>icbâl</i> اِجْبَالٌ	جِبَالٌ
Köpekler	<i>içlâb</i> اِچْلَابٌ	كِلَابٌ

2.6.Vakf

Vakf, kelimenin sonunda telaffuzun, sesin kesilmesidir.¹⁶⁶ Vakf, ibdalin bir çeşididir. Sonu cezmlı kelimedeki vakf, kelimenin olduğu gibi okunmasıdır. Örnek: اُكْتُبُ.

Sonu harekeli olan kelimedeki vakf ise, son harekesinin atılıp sükun ile okunmasıdır. Örneğin (يَكْتُبُ) kelimesinin (يَكْتُبُ) şeklinde okunması bu tür vakfa örnektir.

Sonu tenvinli olup, sondan bir önceki harfi fethalı olan (مُحَمَّدًا) gibi kelimelerde tek fetha üzere (مُحَمَّدًا) şeklinde durulur. Ancak Rebia kabilesinin lehçesi merfu, mecrur ve mansub ayrımı yapmaksızın (مُحَمَّدٌ) şeklinde cezm üzere durmayı caiz görür.¹⁶⁷

Ebu'n-Necm el-İclî de şiirinde şöyle demiştir;

تُكْتَبَانِ فِي الطَّرِيقِ لَامٌ أَلِفٌ

¹⁶⁶ Mustafa el-Ğalâyînî, *Câmi 'ud'-durûsi'l-'arabiyye*, 2/126.

¹⁶⁷ Mustafa el-Ğalâyînî, *Câmi 'ud'-durûsi'l-'arabiyye*, 2/126.

Abdulkadir b. Ömer el-Bağdadî bu şiirin şerhinde “şairin burada kastettiği lam ve hemze harflerinin şeklidir. Manası ‘yürürken ayaklarım bazen elif gibi dik bazen de lam gibi çarpık olur’ şeklindedir. Zahire göre (لَا مَأْ أَلْفًا) demesi gerekirdi. Birincisinden tenvini vakf niyetiyle vasl etmekten dolayı hazf etti, ikinci kelimedede de Rebia kabilesinin lehçesine göre (sükun üzere) durdu” der.¹⁶⁸

Ayrıca bu olgu bazı edebiyatçılar tarafından lahn (konuşmada hata) olarak ta telakki edilmiştir. Dolayısıyla dili iyi bir şekilde kullanamayan ve kelimelerde irab kaidelerine uyamayanların başvurduğu bir husus olarak görülmüştür. Sonu merfu kelimeyi mansub veya mecrur okuyan kişilerin maruz kaldıkları tepkiler nedeniyle, bazı rivayetlerde insanların bu duruma düşmemek için başvurdukları bazı taktikler zikredilmiştir. Bu taktiklerden biri de tüm kelimelerin son harekesini meczûm yapmaktır. Örneğin, Câhiz el-Beyân’ının lahn bölümünde şöyle der: “Mehdî b. Hüleyl (Tüm kelimelerin son harfinin harekesini meczûm yaparak) حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ diyordu. Zira kendisi nahvi bilmediğinden (lahna düşmemek için) selameti vakıfta buluyordu.”¹⁶⁹ Dolayısıyla lahn yapmaktan kaçınmak amacıyla başvurulan bu husus birçok lehçede yerleşik bir özellik haline gelmiştir. Ancak bu kullanımın lahndan ziyade Rebia kabilesinin lehçesinde mevcut bir kullanım olduğu unutulmamalıdır.

Birçok lehçede olduğu gibi Harran lehçesinde de bu kullanıma rastlamaktayız. Harran Lehçesinde kelimelerin cümledeki konumuna bakılmaksızın hemen hemen hepsinin sonu cezmlî telaffuz edilir. Örneğin أَحْمَدُ شَافَ الْكُمْرَ بِلَمَعٍ (eḥmed şâfe ‘l-gumar yilme) cümlesinde tüm kelimelerin sonu sakin telaffuz edilmiştir.

Çocuk uyudu

el-veled nâm

أَلْوَلَدُ نَامَ

Babam geldi

ebûyi ciy

أَبُوِّي جِي

¹⁶⁸ Abdulkadir b. Ömer el-Bağdadî, *Hizânetu’l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni’l-‘Arab*, thk. Abdusselam Harun, (Kahire:Mektebetu’l-hâncî, 1997), 1/99.

¹⁶⁹ Câhiz, *el-Beyân ve ‘t-Tebyîn*, 2/221.

HAD’de kelimelerin son harfi genellikle sakin telaffuz edilir ancak kelimelerde iki sakinin peş peşe gelmesi durumunda bazen diğer kelimeye geçiş yapılabilir. Bu durumda önceki kelimenin sonu harekelenir. Örneğin Örneğin أَحْمَدُ شَافَ الْكُومَرَ يَلْمَعُ (*ehmed şâfe’l-gumar yilme’*) cümlesinde شَافَ (*şâf*) kelimesinden الْكُومَرَ (*el-gumar*) kelimesine geçişte ilk kelimenin sonu harekelenir ve شَافَ الْكُومَرَ (*şâfe’l-gumar*) şeklinde telaffuz edilir.

Geçişte gelen hareke genelde fetha olur. Bir başka deyişle diğer kelimeye genelde fetha ile geçiş yapılır.

Çocuk ikindi uyudu.	<i>el-veled nâme’l-‘aşır</i>	أَلْوَلَدُ نَامَ الْعَصِيرَ
Babam akşam geldi.	<i>ebûyi ciyye’l-mikrib</i>	أَبُوِي جِيَّ الْمَقْرِبِ
Kız, sütü içti	<i>el-binit şirbete’l-ħalib</i>	الْبِنْتُ شَرِبَتْ الْحَلِيبَ
Kafir, Allahın düşmanıdır.	<i>el-kâfir ‘aduvva’lla</i>	الْكَافِرُ عَدُوُّ اللَّهِ

Sonu cezmlı harften önce kesreli bir harf varsa geçişte bu kesre cezme dönüşür, cezm ise fethaya dönüşür. Örneğin عَسَاجِرُ الْبَلَدِ (*‘asâçir el-beled*) ifadesinde ilk kelimenin sondan bir önceki harfi kesreli, son harfi ise cezmlidir. Geçiş durumunda harekeleri değişime uğrayıp عَسَاجِرُ الْبَلَدِ (*‘asâçre’l-beled*) şeklinde telaffuz edilir. Aynı şekilde اشْرَبْتُ الْحَلِيبَ (*şribit el-ħalib*) ifadesinin harekeleri değişerek اشْرَبْتُ الْحَلِيبَ (*şribte’l-ħalib*) şeklinde telaffuz edilir.

2.6.1. Tau’t-te’nis’te Vakf

Tau’t-te’nis, kelimenin sonuna bitişip ilgili kelimenin müzekkerlik ve müennesliğini belirtmek için gelen zaid bir harftir. Nahiv bilginleri isimdeki müenneslik alametinin he (هـ) harfi mi yoksa ta (ت) harfi mi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Kufe ekolüne mensup nahivciler isimdeki müenneslik alametinin he (هـ) harfi olduğunu, vasl durumunda da bu harfin, ta (ت) harfine ibdal edildiğini belirtmişlerdir. Basra ekolüne mensup nahivciler ise isimdeki müenneslik alametinin aslının ta (ت) harfi olduğunu ancak vakf durumunda bu harfin he (هـ) harfine ibdal edildiğini ifade etmişlerdir.¹⁷⁰

İsmin sonuna bitişen kapalı ta (ت) üzerinde durulduğunda, yaygın olan kullanım ta (ت) harfinin (هـ) harfine dönüşmesidir. مَدْرَسَةٌ، عَائِشَةٌ، جَنَّةٌ gibi.¹⁷¹ İbn Cinnî, bu konuyla ilgili şöyle der;

*“Ta harfi, öncesi fethalı olduğu için he harfine dönüşmüştür. Zira he harfi mehmûs (yumuşak) harflerdendir ve elif harfine yakındır. Öncesi fethalı olduğu için ve elif-i maksureyle karışmaması adına elif harfine ibdal edilmeyip he harfine ibdal olmuştur.”*¹⁷²

Harran lehçesinde de Standart Arapçada ta (ت) ile biten kelimelerin sonu (هـ) şeklinde telaffuz edilir. Ancak bu harfin sesi çoğu zaman belirgin değildir. Örneğin Standart Arapçada (شَجَرَةٌ/şeceretun) şeklindeki kelime Harran lehçesinde (شَجَرَةٌ/işcara(h)) şeklinde telaffuz edilir. Dolayısıyla buradaki he (هـ) harfinin telaffuzu belirgin olarak duyulamamaktadır. Ancak durulmayıp geçiş yapıldığında bu harf ta (ت) olarak telaffuz edilir. Örneğin (شَجَرَةُ الزَّيْتُونِ طَوِيلَةً) /işcarta'z-zeytûn tûvîli¹⁷³ cümlesinde (شَجَرَةٌ/işcara) kelimesinin sonundaki harf ta (ت) olarak telaffuz edilmiştir.

¹⁷⁰ Hasan el-Murâdî, *el-Cenâ ed-dânî fi hurûfi'l-ma'ânî*, thk. Fahrudin Kabave & Muhammed Nedim Fadıl, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1992), 58.

¹⁷¹ İbn Hişam el-Ensârî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ elfîyyeti İbn Mâlik*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, tsz.) 347.

¹⁷² İbn Cinni, *el-Munsıf*, thk. İbrahim Mustafa & Abdullah Emin, (İdâretu ihyâi't-turâsi'l-kadîm bi vizâratî'l-meârifî'l-umûmiyye, 1954) 1/161.

¹⁷³ Zeytin ağacı uzundur.

Bu sebeple tezimizde Standart Arapçada sakın ta (س) ile biten kelimeleri Harran lehçesinde (ه) şeklinde gösterdik. Latin harfleriyle telaffuzunu gösterirken ise (طویل/طويلة) örneğinde görüldüğü üzere sonda “h” sesini zikretmedik. Zira hem vasl durumunda bu harf ta (س) sesine dönüşmektedir, hem de lehçedeki telaffuza daha yakındır.

2.6.2. Cezmle Bitmeyen Kelimeler

Harran Lehçesinde kelimelerin cümledeki konumuna bakılmaksızın son harfinin cezmlı telaffuz edildiğini zikretmiştik. Ancak bazı kelimelerin sonu -son harfin hazfi gibi- birtakım sebeplerle harekeli telaffuz edilir.

HAD'deki bu tarz kelimeleri incelediğimizde son harfin harekeli okunmasının genellikle elif-i memdude veya elif-i maksurenin hazfedildiği kelimelerde olduğunu gördük. Hazf sonrası son harfin harekeli okunması hem isimlerde hem de fiillerde görülmektedir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Aslı
Arka, arkada	<i>vara</i> وَرَاءَ	وَرَاءَ
Akşam yemeği	<i>'aşi</i> عَشَاءَ	عَشَاءَ
Öğle yemeği	<i>ḳadi</i> قَدَاءَ	غَدَاءَ
Sopa, âsâ	<i>'aşa</i> عَصَا	عَصَا
Attı, indirdi	<i>ruma</i> رَمَى	رَمَى
Sevdi, istedi	<i>iştehe</i> اِشْتَهَى	اِشْتَهَى

Ayrıca iki sakinin yan yana gelmesi halinde geçiş yapıldığında ilk kelimenin cezmi atılarak harekelenir. Yine bazı kelimeler tenvinli şekilde telaffuz edilir.

2.7. Kalb-ı Mekânî

Kelime içindeki harflerin yer değiştirmesi, birbirine takdim edilmesine kalb-ı mekânî denir.¹⁷⁴ Örneğin يَس يس fiilinin bazı Araplar tarafından أيس şeklinde kullanılması kalb-ı mekânîdir.¹⁷⁵ Burada fâu'l-fiil ile 'aynu'l-fiil yer değiştirmiştir. Bu husus birçok lehçede olduğu gibi, Harran lehçesinde de görülmektedir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Lanet	<i>na'li</i> نَعْلَة	لَعْنَة
Mendil, neçek	<i>marḥama</i> مَرْحَمَة ¹⁷⁶	مَحْرَمَة
Evlendi	<i>ticavvaz</i> تَحْوُزُ	تَزْوُج
Baktı	<i>deḥḥac /deḥḥag</i> دَحَّكْ /دَحَّجْ	حَدَّقْ
Tuttu	<i>gıḍab</i> كِضْبْ	قَبَضَ
Karınca	<i>nimmâli/limmâni</i> نِمَّالَة / لِمَّانَة	نَمَلَة
Cam	<i>cizâz</i> جَزَّازْ	زُجَّاجْ
Çingeneler	<i>ḳaraç</i> قَرَّجْ	عَجْرَجْ
Sus!	<i>huş</i> هُصْ	صَهْ
Kaydı	<i>tizelgeh</i> تَزَلَّجْ	تَزَلَّجْ

Ayrıca Harran lehçesinde “çorap” manasında kullanılan رَانَة / رَانَاتْ (*râni/rânât*) kelimesi bazen نَارَة / نَارَاتْ (*nâra/nârât*) şeklinde kullanılır. Bu da lehçe içi kalb'e örnek gösterilebilir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ er-Radıy, *Şerhu Şâfiyeti İbn-i Hacîb*, thk. Muhammed el-Hasan vd., Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1975, 1/21.

¹⁷⁵ Suyûtî, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğa*, Kahire, Mektebetu'l-hâncî, 1998, 2/644.

¹⁷⁶ Bu kelime MSA'da “mendil” manasına gelirken Harran lehçesinde “başörtüsü, neçek” manasına gelir.

¹⁷⁷ Bu kelime klasik Arapçada “uzun çarık” manasına gelen الرَان kelimesinden türemiş olmalıdır.

2.8. Naht

Sözlükte “yontmak” manasına gelir. Terim olarak birden fazla kelimededen yeni bir kelime oluşturmaya denir.¹⁷⁸ Bu kelime türetme olgusu ahşap ve taş oymacılığına benzetilerek naht olarak isimlendirilmiştir.¹⁷⁹ Harran lehçesinde naht, soru edatlarında, mürekkebe sayılarda, olumsuzluk edatıyla kullanılan zamirlerde ve diğer bazı kelimelerde görülmektedir.

2.8.1. Soru Edatlarında Naht

HAD’de soru ifade eden kelimeler genellikle birkaç kelimenin naht edilerek tek kelime halinde getirilmesiyle elde edilmiştir.

Anlamı	MSA’da Aslı	HAD
Ne?	أَي شَيْءٍ هُوَ؟	شُنْهُو؟ / شُنْو؟ <i>şinuv / şinhuv</i>
Ne? (müe.)	أَي شَيْءٍ هِيَ؟	شُنْهِي؟ <i>şinhiy</i>
Nerede?	أَيْنَ؟ أَيِّ صَوْبٍ؟	أَصُوبٌ؟ / وَيْنُ؟ <i>veyn/ aşşôb</i>
Hangisi?	أَيُّهُ هُوَ؟	هَيْو؟ <i>heyuv</i>
Hangisi? (müe.)	أَيُّهَا هِيَ؟	هَيْهِي؟ <i>heyhiy</i>
Miktarı ne kadar?	أَي شَيْءٍ قَدْرُهُ؟	إِشْغَد؟ <i>işged</i>
Kaç?	بِأَي شَيْءٍ قَدْرُهُ؟	بِشْغَد؟ <i>bişged</i>
Nasıl?	أَي شَيْءٍ لَوْنُهُ؟ ¹⁸⁰	إِشْنُونُ؟ <i>işnôn</i>

¹⁷⁸ M. Reşit Özbalkıç, “Naht”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2006), 32: 310; Vâfi, Ali Abdulvâhid, *Fıkhü'l-Luğa*, Kahire, 2004, 144.

¹⁷⁹ Belâsi, Muhammed es-Seyyid Ali Belâsi, “Arap Dilinde Naht”, çev. Mehmet Ali Şimşek, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VII/2, Aralık 2003, 407.

¹⁸⁰ 17. asırda Bağdat’ta veba hastalığı (tâ’ûn) baş göstermiştir. Hastalığa yakalanan kişiler üç aşama geçirmiştir. Her bir aşamanın hastanın vücuduna yansıttığı belirtiler ve bu belirtilerin oluşturduğu renkler oluşmuştur. Bunlar kırmızı, sarı ve mavi renklerdir. Kırmızı ve sarı renkli belirtilere sahip hastaların iyileşme şansı varken, mavi renkli belirti taşıyanlar ise genellikle kurtulamamıştır. Bu sebeple hastanın durumunu sorarken “rengi nasıl?” manasında شلونو diye sorulmuş. Bu olaydan sonra bu kullanım yaygınlaşarak “nasılsın?” manasında da kullanılagelmiştir.

Niye? Niçin?	على أي شيء؟	عَلَيْشْ؟ 'alés
Niye? Niçin?	من شأن أي شيء؟	مِشَانْ أَيْشْ؟ mişânés
Niye? Niçin?	لأي شيء؟	لَيْشْ؟ léş
Nereden?	من أين؟	إِمْنِينْ؟ imnén
Ne ile? Kaça?	بأيّ شَيْءٍ؟	بَيْشْ؟ bés

2.8.2. Mürekkebe Sayılarda Naht

Arapçada 11'den 19'a kadar olan sayılara mürekkebe (bileşik) sayılar denir. Bu sayılarda önce birler sonra onlar basamağı gelir. Yaptığımız gözlem ve incelemelerde birçok lehçede olduğu gibi Harran lehçesinde bu sayılarda naht yapıldığını gördük. Harran lehçesinde mürekkebe sayıların birler basamağı ile onlar basamağı birleştirilerek tek bir kelime elde edilmektedir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Ash
On bir	ide 'aş اِيدَعَشْ	أحد عشر
On iki	işna 'aş اِئْتَعَشْ	اثنا عشر
On üç	salat̄ta 'aş ثَلَاطَعَشْ	ثلاثة عشر
On dört	arba 'ta 'aş أَرْبَعَطَعَشْ	أربعة عشر
On beş	hamiṣṭa 'aş حَمِصْطَعَشْ	خمسة عشر
On altı	ṣiṭṭa 'aş صِطْطَعَشْ	سنة عشر
On yedi	sebi 'ta 'aş سَبِيعَطَعَشْ	سبعة عشر
On sekiz	ṣimenta 'aş ثَنْطَعَشْ	ثمانية عشر
On dokuz	tisi 'ta 'aş تِسْعَطَعَشْ	تسعة عشر

Ayrıca طَعَشَ (ta‘aş) ifadesi “on üç ile on dokuz arasında” manasında da kullanılır. Örneğin “Onun kızı yaklaşık on üç yaşında oldu, on üç yaşını geçti” demek istendiğinde بِنْتُوْ صَارَتْ بِالطَّعَشِ (bintuv şarat beṭṭa ‘aş) ifadesi kullanılır.

2.8.3. Zamirler ve Olumsuzluk Edatı (مَا) İle Yapılan Naht

Harran lehçesinde olumsuzluk edatı olan مَا’dan sonra bir zamir geldiğinde iki kelime birleştirilerek naht yapılır.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA’da Ash
Ben ...değilim.	<i>mâniy</i> مَايِنِ	مَا أَنَا
Biz ... değiliz.	<i>mihni</i> مِيْحِنِ	مَا نَحْنُ
Sen ... değilsin. (e)	<i>minti</i> مِيْنْتِ	مَا أَنْتَ
Sen ... değilsin. (k)	<i>mintiy</i> مِيْنِي	مَا أَنْتِ
Onlar ... değil. (e)	<i>muhum</i> مُهُم	مَا هُمْ
Onlar ... değil. (k)	<i>mihin</i> مِيْحِن	مَا هُنَّ
O ... değil. (e)	<i>muhuv</i> مُهُو	مَا هُوَ
O ... değil. (k)	<i>mihiy</i> مِيْحِي	مَا هِيَ

Bu ifadelerin cümlede kullanımlarına aşağıda örnekler verilmiştir

Aç değilim	<i>mâniy cû‘ân</i>	مَايِنِ جُوْعَانُ
Bugün müsait değiliz	<i>el-yôm miḥni ;msâ‘dîn</i>	الْيَوْمِ مِيْحِنِ اِمْسَاعِدِيْنِ
Beşer (insan) değil misin?	<i>‘acel minti beşar</i>	عَجَلْ مِيْنْتِ بَشَرًا؟
Yer (tarla) daha kurumamış	<i>el-gâ‘a lisse‘ mihiy yebsâni</i>	الْكَاعَةُ لِسَعِ مِيْحِي يَبْسَانِه

2.8.4. Diğer İfadelerde Naht

Soru edatları ve mürekkebe sayılar dışında da naht görülen bazı kelimeler mevcuttur.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Ash
Henüz, daha, şuana kadar	<i>lisse</i> ' لِسْع	لِهذِهِ السَّاعَةِ
Benim için	<i>mişâniy</i> مِشَانِي	مِنْ شَأْنِي
Keşke	<i>'alvân</i> عُلْوَان	لَعَلَّهُ أَنْ
...olsa, eğer	<i>yelôn</i> يَلُون	لَوْ أَنَّ
Hiç kimse	<i>maḥḥad</i> مَحَّذ	مَا مِنْ أَحَدٍ
Bilmiyorum	<i>medriy</i> مَدْرِي	مَا أَذْرِي
Ne bileyim?	<i>šmidrîniy</i> اِشْمِدْرِينِي؟	أَيِّ شَيْءٍ يُدْرِينِي؟
Ne bileyim?	<i>šim'arrifniy</i> شِمْعَرَفْنِي؟	أَيِّ شَيْءٍ يَعْرِفْنِي؟
“Sübhânallah” dedi	<i>sebḥan</i> سَبَّحَن	قَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ
“Allâhu ekber” dedi	<i>kabbar</i> كَبَّر	قَالَ اللَّهُ أَكْبَر
“Euzu billahi mineşşeytanirracim” dedi.	<i>ti'avvaz</i> تَعَوَّذُ	قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ
Şimdi, şu an	<i>elḥaz</i> الْحَزْ	هَذَا الْحَزْ
Ne istiyorsun?	<i>işbiddek</i> اِشْبِدْكَ؟	أَيِّ شَيْءٍ يُؤَدِّكَ؟
Hemen, hızlıca	<i>bsâ</i> ' اِبْسَاعُ	بِسْرَعَةٍ
Bu kadar	<i>helged</i> هَلْكَدْ	هَذَا الْقَدْرُ

2.9. İlhâk (Ziyade)

İlhâk, kelimenin anlamına ek bir anlam katmak için değil, mananın aynı kalmasıyla birlikte farklı bir kalıpta yeni bir kelime elde etmek için yapılan ziyâde işlemidir. Bir başka deyişle lafzî bir sebep dolayısıyla kelimelere harf eklenmesidir.¹⁸¹

HAD’de de ilhak yapıldığı görülmektedir. Aşağıda tespit edebildiğimiz ilhak türleri zikredilmiştir.

2.9.1. Mazi Fiillerde İlhâk

Gaibe müennes siğâsındaki mazilerin başına hafif hemze getirilmektedir. Ancak bu kural tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece salim ve mehmuzu’l-‘ayn fiiller için geçerlidir. Diğer fiillerde (ecvef, mudaaf, nakıs vb.) başa hemze getirilmemektedir. Bu hemzenin telaffuzu sönüktür.

Anlamı	HAD	MSA
İndi	<i>nzilet</i> انزَلَتْ	نَزَلَتْ
Yazdı	<i>ktibet</i> كَتَبَتْ	كَتَبَتْ
Açtı	<i>ftihat</i> فَتَحَتْ	فَتَحَتْ
Sordu	<i>s’alet</i> سَأَلَتْ	سَأَلَتْ

2.9.2. Muzari Fiillerde İlhâk

Arapça’da muzari fiillerin başında “muzaraat” harfleri denilen elif, nun, ya ve ta harflerinden biri bulunur. HAD’de de muzaraat harfleri görülür. Ancak HAD’de muzari fiillerin bazılarının başına hemze getirilirken, bazı fiillere ise bu hemze ilhak edilmemektedir. Bunun bir kaidesi olup olmadığını inceledik. Araştırmamız sonucunda şu kaideyi tespit ettik: Muzarilerde muzaraat harfinden sonra gelen harf sakin ise başa

¹⁸¹ İbn Cinnî, *el-Munsif şerhu’t-Tasrîf*, Thk. İbrahim Mustafa ve Abdullah Emin, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1954, 1/34; Necât Abdul’azîm el-Kûfî, *Ebniyetü’l-ef’âl: Dirâse lügaviyye Kur’âniyye* (Beyrut: Dârü’sSekâfe, 1989), 20

hemze gelmez. Ancak muzaraat harfinden sonra gelen harf harekeli ise başa hemze getirilir ve muzaraat harfi de cezm edilir. Ancak bu hemzenin telaffuzu oldukça zayıftır.

Örneğin يُسَافِرُ (yolculuk yapıyor/yusâfiru) fiilinde muzaraat harfi olan ي harfinden sonra gelen س harfi harekeli. Bu durumda bu fiilin başına bir elif harfi eklenir ve يُسَافِرُ (yusâfir) şeklinde telaffuz edilir. يَكْتُبُ (yazıyor/yektubu) fiilinde muzaraat harfi olan ي harfinden sonra gelen ك harfi cezmlidir. Bu durumda fiilin başına herhangi bir harf eklenmez ve يَكْتُبُ (yiktib) şeklinde telaffuz edilir.

Anlamı	HAD	MSA
Öğreniyor	يَتِي 'allem اِتَّعَلَّمَ	يَتَعَلَّم
Konuşuyor	يَتِيkellem اِتَّكَلَّمَ	يَتَكَلَّم
Gülümsüyor	يَتِيbessem اِتَّيَسَّم	يَتَبَسَّم
Şarkı söylüyor	يَتِيkanniy اِتَّقَنَّي	يُعَنِّي

Yukarıdaki muzari fiillerin muzaraat harfinden sonra gelen ikinci harfi harekeli olduğundan Harran Lehçesindeki kullanımında başına bir elif harfi eklenmiştir. Muzaraat harfi cezm edilmiştir.

Aşağıdaki muzari fiillerin muzaraat harfinden sonra gelen ikinci harfi cezmlidir olduğundan fiilin başına herhangi bir harf eklenmemiştir.

Anlamı	HAD	MSA
Seviniyor	يَفْرَاحُ اِفْرَحَ	يُفْرِحُ
İşitiyor	يِيسْمَعُ اِيسْمَعُ	يَسْمَعُ

Ancak nadiren de olsa bu kuralın dışına çıkan kullanımlara rastlamak mümkündür. Örneğin يَعْرِفُ fiilinin ‘aynu’l-fiili muzaride cezmlı olmasına rağmen HAD’de اِعْرِفْ (i) ‘arif) şeklinde telaffuz edilir.

2.9.3. Emir Fiillerde İlhâk

Genellikle MSA’da başında hemze bulunmayan mehmuz fiillerin emirlerinde başa hemze eklenir.

Anlamı	HAD	MSA
Sor	<i>is‘al</i> اسْأَلْ	سَلْ
Al	<i>uhuz</i> اُخْذْ	خُذْ
Ye	<i>ukul</i> اُكُلْ	كُلْ
Emret, emir ver	<i>âmir</i> آمِرْ	مُرْ

2.9.4. Meçhul Fiillerde İlhâk

HAD’de meçhul fiil, malum fiilin başına elif nun ilhak edilerek elde edilmektedir.

Anlamı	HAD	MSA
Yazıldı	<i>nkiteb</i> اِنْكَيْتَبْ	كَيْتَبْ
Vuruldu	<i>nzırab</i> اِنظَرِبْ	ظَرِبْ
Kırıldı	<i>nkısar</i> اِنكَسَرَ	كَسَرَ

2.9.5. İsimlerde İlhâk

HAD’de birçok ismin de başına hafif hemze getirilerek ilhak yapılmaktadır. HAD’de ilhak yapılan isimleri incelediğimizde bu kelimelerin ortak bazı özellikleri

olduğunu gördük. MSA’da ilk harfi ile ikinci harfi harekeli olan yani ikinci harfi cezmlî olmayan isimlerin çoğu HAD’de başına hafif hemze ilhâk edilerek kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
İlimler, haberler	<i>i'lûm</i> اِعْلُومٌ	عُلُومٌ
Mübarek	<i>mbârak</i> اِمْبَارَكٌ	مُبَارَكٌ
Öğretmen	<i>m'allim</i> اِمْعَلِّمٌ	مُعَلِّمٌ
Şehirler	<i>blâd</i> اِبْنَادٌ	بِلَادٌ
Lavaş	<i>rkîf</i> اِرْقِيفٌ	رَغِيفٌ
Toprak	<i>trâb</i> اِتْرَابٌ	تُرَابٌ
Ağaç	<i>şcara</i> اِشْجَرَةٌ	شَجَرَةٌ
Kitap	<i>ktâb</i> اِكْتَابٌ	كِتَابٌ
Yatak, halı	<i>ifrâş</i> اِفْرَاشٌ	فِرَاشٌ
Evler	<i>byût</i> اِبْيُوتٌ	بُيُوتٌ
Köpekler	<i>çlâb</i> اِحْلَابٌ	كِلَابٌ
İnek	<i>bgara</i> اِبْكَرَةٌ	بَقْرَةٌ
Küçükler	<i>zkâr</i> اِرْكَازٌ	صِعَارٌ

Ayrıca ikinci harfi cezmlî olmasına rağmen MSA’da اَفْعَالٌ vezninde olan kelimelerin de başına HAD’de hafif hemze getirilmektedir.

Anlamı	HAD	MSA
Sebepler	<i>sbâb</i> اِسْبَابٌ	أَسْبَابٌ
Haberler	<i>hbâr</i> اِحْبَارٌ	أَخْبَارٌ
Dedeler, atalar	<i>cdâd</i> اِحْدَادٌ	أَجْدَادٌ

Sebepler	<i>isbâb</i> اسباب	أسباب
Baldırlar, aşiretin kolları	<i>ifhâz</i> إِفْحَازٌ	أفْحَازٌ

2.9.6. Ecvef-i Yâî Olan İsm-i Mefullerde İlâk

Ecvef-i yâî olan ism-i mefullerde vav harfinin ilhak edildiği görülmektedir. Ecvef fiillerin ism-i mefulünün i'lâli konusunda bu hususa değinilmiştir.

Anlamı	HAD Kullanımı	MSA'da Kullanımı
Satılan, satılmış	<i>mebyû'</i> مَبْيُوعٌ	مَبْيِعٌ
Ölçülen, ölçülmüş	<i>meçyûl</i> مَعْيُولٌ	مَكِيلٌ
Borçlu, borçlanmış	<i>medyûn</i> مَدْيُونٌ	مَدِينٌ
Arttırılan, arttırılmış	<i>mezyûd</i> مَزْيُودٌ	مَرْوَدٌ

2.10. Seste Muhalefet

Peş peşe gelen ve aynı olan iki harfin ikincisinin başka bir harfe çevrilmesidir. İkinci harfin başka bir harfe çevrilmesinin nedeni telaffuzda şeddenin ağırlığıdır. Bu olguya ilk dilciler de değinmişlerdir.¹⁸² Dolayısıyla تَطَنَّتٌ yerine تَطَنَيْتٌ demenin caiz olduğunu söylemişlerdir.¹⁸³ Aynı şekilde bu olguya göre فَصَّصْتُ أَطَافِرِي cümlesindeki فَصَّصْتُ fiili فَصَّبْتُ şeklinde olur.¹⁸⁴ Harran lehçesinde mudaaf fiillerde aynı olan ve peş peşe gelen harflerden ikincisi ya harfine çevrilir ve ilk harf şeddelenir. Ayrıca fethadan sonra sakin ya geldiği için bu kelimelerin imaleli telaffuz edildiği görülmektedir.

¹⁸² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3. Bs (Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1988), 4/369-417.

¹⁸³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/424.

¹⁸⁴ Hibetullah b. Ali el-Hasenî, *Emâlî İbnu'ş-Şecerî*, thk. Mahmud Muhammed et-Tannâhî (Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1992), 2/172.

Anlamı	HAD	MSA
Çevirdin/m, reddettin/m ¹⁸⁵	<i>raddét</i> رَدَّيْتُ	رَدَّدْتُ
Uzattım, uzattım	<i>meddét</i> مَدَّيْتُ	مَدَّدْتُ
Çevirdim, uzaklaştırdım	<i>şaddét</i> صَدَّيْتُ	صَدَّدْتُ
Kaçındım, kontrol altına aldım, vazgeçirdim	<i>keffét</i> كَفَّيْتُ	كَفَّفْتُ
Kokladınız	<i>şemmétav</i> شَمَّيْتُو	شَمَّمْتُم

2.11. Seste Tevâfuk

Ses tevafukuyla, seste insicâm kastedilmektedir. Cümledeki kelimelerin hareke konusunda bir biriyle uyumlu hale getirilmesine tevâfuk denir.¹⁸⁶ Harran lehçesinde de kısa ünlüler genellikle sondan bir önceki harekeyle uyumlu olması için fetha veya damme yerine kesre ile telaffuz edilir.

Anlamı	HAD	MSA
Kırılmış	<i>minkesir</i> مَنكِسِر	مُنكِسِر
Müslüman	<i>mislim</i> مِسْلِم	مُسْلِم
Seven, isteyen	<i>el-miştehiy</i> الْمِشْتَهِي	الْمُشْتَهِي
Müşteri	<i>el-mişteriy</i> الْمِشْتَرِي	الْمُشْتَرِي
Muhsin, iyilik eden	<i>el-mihsin</i> الْمِحْسِن	الْمُحْسِن

¹⁸⁵ HAD'de son harf sakin telaffuz edildiği için mazi fiilde müfred müzekker muhatab çekimi ile müfred mütakellim çekimi aynı şekilde telaffuz edilir.

¹⁸⁶ İbrâhîm Enîs, *el-Esvâtu 'l-luğaviyye*, 5. Bs (Mektebetu'l-Enclû el-Mısriyye, 1975), 178,206.

2.12. İmâle

Fethanın (e sesinin) fetha ile kesre arasındaki bir sesle telaffuz edilmesidir. Bir başka deyişle fethanın kesreye, elifin de ya harfine meylederek telaffuz edilmesidir.¹⁸⁷ Temim, Kays, Esed, Hevazin, Sa'd b. Bekr, Bekr b. Vail kabileleri ile bazı bölgelerde Yemenli kabileler ile Necd ve Yemame ehli imale yapmaktadır.¹⁸⁸ Bedeviler kelimada iktisadı tercih ettikleri için imaleyi daha çok kullanırlar.¹⁸⁹ Harran lehçesinde de imâle, telaffuzda çokça başvurulan bir unsurdur.

İmaleyi Arapça harflerin üzerinde (◌ْ) işaretiyle, transkripsiyonda ise “ é ” işaretiyle gösterdik. HAD'de sakin ya'dan önce fethalı bir harf geldiğinde (ey/ay sesi) imaleli telaffuz görülür. Örneğin لَيْل (lejl) ve ضَيْف (ḍayf) kelimeleri Harran lehçesinde imaleli olarak “lél” ve “ḍéf” şeklinde telaffuz edilir.

Anlamı	HAD	MSA
Ev	<i>bét</i> بَيْتْ	بَيْتْ
Arasında	<i>bén</i> بَيْنْ	بَيْنْ
Teke	<i>tés</i> تَيْسْ	تَيْسْ
Cep	<i>céb</i> جَيْبْ	جَيْبْ
Hayır, iyilik	<i>hér</i> حَيْرْ	حَيْرْ
İp	<i>hét</i> حَيْطْ	حَيْطْ
Borç	<i>dén</i> دَيْنْ	دَيْنْ
Kuyruk	<i>zél</i> ذَيْلْ	ذَيْلْ
Sıvı yağ	<i>zét</i> زَيْتْ	زَيْتْ

¹⁸⁷ Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*, thk. Semîh Ebu Muğlî (Amman: Dâru Mecdulâvî, 1988), 156; Mahmud Fehmi Hicâzî, *'İlmu'l-luğati'l-'Arabiyye* (Dâru ğarîb, t.y.), 227.

¹⁸⁸ 'Abdulfettah İsmail eş-Şelbî, *el-İmâle fi'l-kırâati ve'l-lehecâti'l-'Arabiyye* (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 2008), 111-113; Kerîm, *el-Muktadab*, 169-170.

¹⁸⁹ Kerîm, *el-Muktadab*, 170-171.

İyi, güzel	<i>zén</i> زَيْن	زَيْن
Kılıç	<i>séf</i> سَيْف	سَيْف
Sel, su baskını	<i>sél</i> سَيْل	سَيْل
Yaşlılık, saçın ağarması	<i>şéb</i> شَيْب	شَيْب
Şeyh	<i>şéh</i> شَيْخ	شَيْخ
Kusur, ayıp (HAD:Kötü)	<i>şén</i> شَيْن	شَيْن
Av	<i>şéd</i> صَيْد	صَيْد
Misafir	<i>zéf</i> ظَيْف	ظَيْف
Kuş	<i>tér</i> طَيْر	طَيْر
Ayıp, kusur	<i>'éb</i> عَيْب	عَيْب
Göz	<i>'én</i> عَيْن	عَيْن
Bulut	<i>kém</i> كَيْم	كَيْم
Durum, keyif	<i>kéf</i> كَيْف	كَيْف
Ölçek, tahıl ölççeği	<i>çél</i> چَيْل	كَيْل
Gece	<i>lél</i> لَيْل	لَيْل
Nerede?	<i>vén</i> وَيْن؟	أَيْن؟

Ayrıca Harran lehçesinde ikillerin ya nunlu telaffuzunda da imale yapılmaktadır. Zira ikiller daima ya-nun ile telaffuz edilmekte ve HAD'de öncesi fethalı olup kendisi cezmlı olan yâ harfleri imaleli söylenir.

Anlamı	HAD	MSA
İki, Pazartesi	<i>ışnén</i> اِثْنَيْنِ	اِثْنَيْنِ
İki ev	<i>bétén</i> بَيْتَيْنِ	بَيْتَيْنِ

2.12.1. Üç Harfli İsimlerde Dammeye İmale (“Ô” Sesi)

Üç harfli olup ilk harfi fethalı ve orta harfi sakin vav olan isimler Harran lehçesinde ilk harfi dammeli olarak kullanılır ve vav harfinin harekesi atılır. Dolayısıyla bu kelimelerin aslında yer alan “ev” ve “av” sesi Harran lehçesinde, Türkçedeki “o” sesinin uzatmalı şekline dönüşmektedir. Bu dammeye meyl edilerek yapılan imale kabul edilebilir. Bu olgu Kahire, Bağdat ve Şam lehçeleri gibi birçok Arap lehçesinde görülmektedir. Ayrıca İbrânicede de benzer telaffuzlar bulunmaktadır.

Bu ses “û” diye telaffuz edilmeyip “ô” şeklinde telaffuz edilir. Kelimelerin transkripsiyonunda “ô” işaretiyle gösterilirken, Arapça yazımda damme üzerinde bir uzatma işaretiyle gösterilmiştir.

Anlamı	HAD	MSA
İdrar, bevl	<i>bôl</i> بَوْل	بَوْل
Elbise	<i>sôb</i> ثَوْب	ثَوْب
Öküz	<i>sôr</i> ثَوْر	ثَوْر
Ceviz	<i>côz</i> جَوْز	جَوْز
Karın (HAD: ciğer)	<i>côf</i> جَوْف	جَوْف
Avlu	<i>hôş</i> حَوْش	حَوْش
Bir yıl	<i>hól</i> حَوْل	حَوْل
Sıra	<i>dôr</i> دَوْر	دَوْر
Sürme, sevketme	<i>sôg</i> سَوَّك	سَوَّك
Özlem, arzu	<i>şôg</i> شَوَّك	شَوَّك
Diken	<i>şôk</i> شَوَّك	شَوَّك

Oruç	<i>şôm</i> صَوْمٌ	صَوْمٌ
Geçme, fırsatı kaçıрма	<i>fôt</i> فَوَتْ	فَوَتْ
Üst, üstünde, üstte	<i>fôg</i> فَوَكٌ	فَوْقٌ
Söz, görüş, dedikodu, atasözü, deyiş	<i>gól</i> كَوْلٌ	قَوْلٌ
Kavim, topluluk	<i>gôm</i> كَوْمٌ	قَوْمٌ
Kınama, ayıplama	<i>lôm</i> لَوْمٌ	لَوْمٌ
Ölüm	<i>môt</i> مَوْتٌ	مَوْتٌ
Uyku	<i>nôm</i> نَوْمٌ	نَوْمٌ
Gün	<i>yôm</i> يَوْمٌ	يَوْمٌ

2.13. Vâvu'l-Cema'a İle Biten Mazi Fiillerde "Ô" Sesi

Harran lehçesinde vavu'l-cemâ'a denilen çoğul gaib müzekker sığasının mazi çekimine bir zamir bitiştiğinde "ô" sesi telaffuz edilmektedir. Örneğin عَرَفُوا fiiline ؤ zamiri bitiştiğinde عَرَفُوهُ şeklinde ifade HAD'de ¹⁹⁰ عَرَفُوْ (irfô) şeklinde uzatmalı olarak telaffuz edilir.

Anlamı	HAD	MSA'da Aslı
Onu hapsedtiler	<i>ihbisô</i> اِحْبِسُوْ	حَبَسُوْهُ
Sizi tanıdılar	<i>irfôkum</i> عَرَفُوْكُمْ	عَرَفُوْكُمْ
Onları gördüler	<i>şâfôhum</i> شَافُوْهُمْ	رَأَوْهُمْ
O bayanlara yardım ettiler.	<i>âvanôhin</i> عَاوَنُوْهِنَّ	عَاوَنُوْهُنَّ

¹⁹⁰ HAD'de ؤ zamiri و' a dönüşmektedir.

2.14. Üç Harfli İsimlerde İki Sakinin Peş Peşe Gelmesi

HAD’de kelimelerin sonu sakin telaffuz edilir. Üç harfli kelimelerin de orta harfi sakin olunca iki sakin peş peşe gelmiş olur. İki sakin peş peşe geldiğinde ilk sakin bazen kesreli bazen de dammeli telaffuz edilir. HAD’ın kelimelerini incelediğimizde bunun kurallı olduğu sonucuna vardık. Şöyle ki, -ortadaki harf vav veya ya olmamak şartıyla¹⁹¹- kelimenin ilk harfi fethalı veya kesreli ise sakin olan ilk harf kesreli yapılır. Örneğin شَمْسٌ kelimesi HAD’de شَمْسٌ (*şems*) şeklinde telaffuz edilmesi gerekirken iki sakin peş peşe geldiğinden ilki kesreli yapılarak شَمِسٌ (*şemis*) şeklinde telaffuz edilir. Ancak kelimenin ilk harfi dammeli ise sakin olan birinci harf dammeli yapılır. Örneğin رُبْعٌ kelimesi HAD’de رُبْعٌ (*rub*‘) şeklinde telaffuz edilmesi gerekirken iki sakin peş peşe geldiğinden ilki dammeli yapılarak رُبْعٌ (*rubu*‘) şeklinde telaffuz edilir.

Aşağıdaki örnekler de bu şekildedir.

Anlamı	HAD’de Telaffuzu	MSA’da Ash
Buzağı	‘icil عِجْلٌ	عِجْلٌ
Yer	arız أَرْضٌ	أَرْضٌ
İş, meşguliyet	şukul شُكْلٌ	شُكْلٌ

Burada sakin harfin harekelenmesi, dile kolaylık ve telaffuzda hafiflik içindir.

2.15. Keşkeşe

Keşkeşe, muhatab müzekkeri muhataba müennesten ayırt etmek için kafu’l-hitab yerine şîn harfinin kullanılmasıdır.¹⁹² Bu kullanım Benî Esed, Rebî’a ve Mudar

¹⁹¹ Zira vav veya ya olunca imale yapılır.

¹⁹² İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.), 6/342; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 17/361; Kerîm, *el-Muktadab*, 133; Taymûr Bâşâ, *Lehecâtu’l-Arab*, 61.

kabilelerinin lehçelerinde görülür.¹⁹³ Bu ses “ç (چ)” sesi iken, Arapça’da “ç” harfi kullanılmadığından bu harfin en yakın sesli olan “şin” harfiyle yazılmış olması muhtemeldir.

Bu kullanıma göre Kur’an-ı kerim’de Meryem suresinin 24. Ayetinde geçen قد فعیناش عیناها وجیدش جیدها şeklinde okumak mümkündür.¹⁹⁴

Şiirde de bu kullanıma rastlanmaktadır;

سوی أنّ عظم الساق منش دقیق¹⁹⁵ فعیناش عیناها وجیدش جیدها

Bu beyitte muhataba için kullanılan zamir olan kef harfi yerine şin harfi kullanılmıştır. Beyit aslında şöyledir:

سوی أنّ عظم الساق منك دقیق فعیناک عیناها وجیدک جیدها

Gözlerin onun gözleri gibidir ve boynun onun boynu gibidir

Şu var ki senin incik kemiğin incedir

İbn Cinnî de Ebu Bekir Muhammed b. Hasan’a, Ebu’l-‘Abbâs Ahmed b. Yahya’dan rivayetle bir beyit okumuş ve içinde geçen kafu’l-hitabları şin harfine çevirmiştir. Dolayısıyla keşkeşeyi kullanmıştır.¹⁹⁶

Keşkeşedeki şin harfi yerine günümüzde birçok lehçede Farsçadaki چ (çe) veya İngilizcedeki “ch” kullanılmaktadır.¹⁹⁷ Harran lehçesinde de “ش (şin)” harfi yerine “چ (çe)” harfi kullanılmaktadır.

¹⁹³ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 17/361; Kerîm, *el-Muktadab*, 133.

¹⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Abdilhak, *Merâsîdu’l-ittilâ’*, 8/278.

¹⁹⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 6/342; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 17/361.

¹⁹⁶ Beyit için bkz. İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 4/342.

¹⁹⁷ Said Muhammed İsmail Şavâhine, “et-Tahakkukâtu’n-nutkiyye li savteyi’l-kef ve’l-kâf fi’l-dârice el-Filistîniyye”, *Mecelletu camiati’l-Ezher* 11/B-1 (2009): 82-83..

Anlamı	HAD	MSA
Kitabın	<i>kitabiç</i> كتابچ	كتابك
Sana	'aleyç عليچ	عليك
Senden	<i>minniç</i> مینچ	منك

2.16. İstintâ'

Sa'd b. Bekr, Huzeyl, Ezd, Kays, Ensar kabilelerinin lehçeleriyle Yemen ehlinin lehçesine göre sakin 'ayn harfi nun harfine çevrilir. Örneğin أعطى (verdi/a 'tâ) yerine أنطى (*anṭâ*) denilir.¹⁹⁸

Bu kullanım Harran lehçesinde aynen kullanılmaktadır. Örneğin أعطاني (bana verdi/ a 'tânî) yerine أنطاني (*anṭânî*) denilmektedir. Hz. Peygamber de bazı hadislerde bu lehçeyi kullanmıştır. Mesela يَدُ الْمُنْطِئَةِ خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّقْلَى (*veren el alan elden üstündür*) hadisinde bu kullanım mevcuttur.¹⁹⁹ Yine Hz. Peygamber (s.a.v), Temim ed-Dârî'ye yazdığı vesikada isitintâ'ı kullanarak هذا ما أنطى رسولُ الله صلى الله عليه وسلم (*Bu, Allah resulünün (s.a.v)'in verdiği*) buyurmuştur. Dua hadisinde de لَا مَانِعَ لِمَا أَنْطَيْتَ وَلَا مُنْطِئَ لِمَا مَنَعْتَ (*Verdiğini engelleyecek ve engel olduğunu verecek kimse yoktur*).²⁰⁰

¹⁹⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 40/105-106; Celâleddin es-Suyûtî, *el-İktirâh fi usûli'n-nahv*, thk. Abdülhakim Atiyye, 2. Bs (Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 155; Celâleddin es-Suyûtî, *el-Muzhir fi ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ*, 3. Bs (Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, t.y.), 1/222; Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fi ġarîbi'l-hadîs*, thk. Muhammed 'Ali el-Beccâvî - Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, 2. Bs (Beyrut: Dâru'l-kutub, 1971), 1/17; Kerîm, *el-Muktadab*, 141.

¹⁹⁹ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fi ġarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî -Mahmud Muhammed et-Tannâhî (el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1963), 5/76. Benzer bir ifadeyle bk. Ebû Hayyan el-Endelesî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2010), 10/556.

²⁰⁰ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 40/106; Taymûr Bâşâ, *Lehecâtu'l-Arab*, 114; el-Cezerî, *en-Nihâye fi ġarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 5/76; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/333.

Bazı kıraatlerde de bu kullanım mevcuttur. Örneğin el-Hasan, Talha, İbn Muhaysın ve ez-Ze‘ferânî gibi kıraat imamı Kevser Sûresinin ilk ayetini إِنَّا أَنْطَيْنَاكَ إِنَّا أَنْطَيْنَاكَ şeklinde okumuşlardır ve bu kıraat Hz. Peygamber’den de rivayet edilmiştir.²⁰¹

Ebû Hayyan’ın (1256/1344) *el-Bahru’l-Muhît* adlı eserinde Tebrîzî’nin “Bu dil Kureys’in ilklerinden Arab-ı âribe’nin dilidir” dediği nakledilir.²⁰²

Bu kullanıma Arap şiirinde de rastlamak mümkündür. Örneğin el-A‘şa bir beyitinde *istintâ*’ kullanarak şöyle demiştir:

تُصَانُ الْجِلَالُ وَتُنْطَى الشَّعِيرَا²⁰³

جِيَادُكَ خَيْرُ جِيَادِ الْمَلُوكِ

Atın meliklerin atlarının en hayırlısıdır

Ona zırh giydirilir ve arpa verilir.

İşte bu kullanım bugün Harran lehçesinde varlığını sürdürmektedir. Ayrıca günümüzde Ürdün’deki Suveylih şehrinde de *istinta*’ kullanılmaktadır.²⁰⁴ HAD’de *istinta*’nın kullanımına örnek olarak aşağıdaki kullanımlar zikredilebilir.

Anlamı	HAD	MSA
Ona kitabı verdim	أَنْطَيْتُو الْكِتَابَ	أَعْطَيْتُهُ الْكِتَابَ
	<i>nṭéytuv el-kitâb</i>	
Bana defteri ver	أَنْطَيْتَنِي الدَّفْتَرَ	أَعْطَيْتَنِي الدَّفْتَرَ
	<i>nṭîniy ed-defter</i>	

²⁰¹ el-Endelesî, *Tefsîru’l-bahri’l-muhît*, 10/555-556; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 15/333; Muhammed b. Abdillâh el-Uremî el-Heredî, *Tefsîru hadâiki’r-rûh ve’r-reyhân fî ravâbi’ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Hâşim Muhammed Ali b. Huseyn Mehdî (Dâru tavki’n-necât, 2001), 32/377; Muhammed Edîb ‘Abdulvâhid, *Mu‘cemu’l-fasîh min el-lehecâti’l-Arabiyye* (Riyad: Mektebetu’l-‘Ubeykan, 2000), 550.

²⁰² el-Endelesî, *Tefsîru’l-bahri’l-muhît*, 10/555-556; el-Heredî, *Tefsîru hadâiki’r-rûh ve’r-reyhân fî ravâbi’ulûmi’l-Kur’ân*, 32/377.

²⁰³ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 40/105-106; el-Endelesî, *Tefsîru’l-bahri’l-muhît*, 10/555-556.

²⁰⁴ Kerîm, *el-Muktadab*, 142..

Burada şunu belirtmek gerekir ki bu lehçeyi kullanan kabilelerden “Behra ve Kelb Şam’da Irak’a yakın bir bölgede, Rabia Hîre, Kufe ve civarında çeşitli bölgelerde yaşıyordu. Temim ise el-Cezîre bölgesinin doğusunda ikamet ediyordu. Huzeyl dışında kelimeyi esre okumaya meyleden bütün bu kabileler el-Cezîre bölgesi ve Irak civarında yaşıyordu.”²¹⁰ Dolayısıyla telteletu behra el-Cezîre bölgesinde ve çevresinde kullanılmıştır. Harran Lehçesi de bu kullanımı almıştır.

Anlamı	HAD	MSA
Annem yürüyor	أُمِّي تَمْشِي <i>ummiy timşiy</i>	أُمِّي تَمْشِي
Ahmet yazdı	كَتَبَ أَحْمَدُ <i>kitéb ahmed</i>	كَتَبَ أَحْمَدُ
Onlar Kuran’ı anlıyorlar	هُمَّ يَفْهَمُونَ الْقُرْآنَ <i>humma yifhemûne’l- kur’ân</i>	هُمَّ يَفْهَمُونَ الْقُرْآنَ

2.18. Mazi Fiillerde İlk Harfin Kesreli Telaffuz Edilmesi

Harran lehçesinde bazı mazi fiillerin ilk harfi kesreli telaffuz edilmektedir. Genelde tüm harfleri fetha olan veya cezm dışında hareke barındırmayan fiillerde olduğu anlaşılmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Ders çalıştı, eğitim gördü	<i>diras</i> دَرَسَ	دَرَسَ
Oturdu	<i>gi’ad</i> كَعَدَ	قَعَدَ
Durdu	<i>vıgaf</i> وَكَّفَ	وَقَفَ
Yürüdü	<i>mişe</i> مَشَى	مَشَى
Attı, (HAD: indirdi)	<i>rıma</i> رَمَى	رَمَى

²¹⁰ er-Râcihi, *el-Lehecâtü’l-‘Arabiyye fi’l-kirâati’l-Kur’âniyye*, 116-117.

Secde etti	<i>siced</i> سَجَدَ	سَجَدَ
Ruku etti	<i>rıka'</i> رَكَعَ	رَكَعَ
Yazdı	<i>kiteb</i> كَتَبَ	كَتَبَ
Okudu	<i>gıra</i> كَرَأَ	قَرَأَ
Geldi	<i>ciy</i> جِي	جَاءَ
Öğrendi	<i>ti'allem</i> تَعَلَّمَ	تَعَلَّمَ
Sallandı, saga sola çarptı	<i>tilehleḥ</i> تَلَخَّلَحَ	تَلَخَّلَحَ

2.19. Fe'îl Veznindeki İsimlerin İlk Harfinin Kesreli Telaffuz Edilmesi

Bilinen kullanıma göre فَعِيل (fe'îl) veznindeki kelimenin ikinci harfi boğaz harflerinden olsun ya da olmasın bu kelimenin ilk harfi fethalı okunur. صَغِير، كَثِير، كَبِير vb kelimeler örnek olarak zikredilebilir.

Behra, Temim, Esed, Kays, Huzeyl, Rabia ve Kelb²¹¹ kabilelerine nisbet edilen lehçeye göre ise فَعِيل (feilun) veznindeki kelimenin ikinci harfi boğaz harflerinden biriye ilk harf kesreli okunur.²¹² Örnek: شَعِير (arpa/şa'îr) yerine شِعِير (şi'îr); رَغِيف (lavaş/rağîf) yerine رِغِيف (riğîf) denir.

Ebû Zeyd el-Ensari (737/830) de Yemen ehlinin bir kısmının فَعِيل (fe'îl) veznindeki bütün kelimelerin fau'l-fi'lini (ilk kök harfini) kesreli okuduğunu ifade eder.²¹³ Bu kullanım Harran lehçesinde varlığını sürdürmektedir.

²¹¹ er-Râcihî, *el-Lehecâtü'l-'Arabîyye fi'l-kırââti'l-Kur'âniyye*, 116; Kerîm, *el-Muktadab*, 147-148.

²¹² Kerîm, *el-Muktadab*, 44, 147.

²¹³ Kerîm, *el-Muktadab*, 148.

Anlamı	HAD	MSA
Cimri	<i>biḥîl</i> بَحِيلٌ	بَحِيلٌ
Uzak	<i>bi'îd</i> بَعِيدٌ	بَعِيدٌ
Kalın, yoğun	<i>siḥîn</i> ثَخِينٌ	ثَخِينٌ
Yakın	<i>cirîb</i> حَرِيبٌ	قَرِيبٌ
Tüm, hepsi, beraber	<i>cimî'</i> جَمِيعٌ	جَمِيعٌ
Dar, ince	<i>digîc</i> دَكِيجٌ	دَقِيقٌ
Bağlı, rehin, mesul	<i>rihîn</i> رَهِينٌ	رَهِينٌ
Küçük	<i>zîkîr</i> زَقِيرٌ	صَغِيرٌ
Az	<i>ziḥîd</i> زَهِيدٌ	زَهِيدٌ
Ortak	<i>şirîç</i> شَرِيجٌ	شَرِيبٌ

Ayrıca HAD'de fe'îl vezninde olup ilk harfî kesreli olmayan bazı kelimeler de tespit ettik. Bu kelimeler lehçedeki genel kullanıma aykırı olarak MSA'da olduğu gibi ilk harfî fethalı olarak telaffuz edilmektedir. Bu kelimeler *ḥasîn* (ḥasîn/güzel), *ḥabîs* (ḥabîs/pis) kelimeleridir. *arîz* (arîz/geniş) ve *arîz* (arîz/geniş) kelimeleridir.

Fe 'îl veznindeki kelimeler cümle içinde de şu şekilde kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Ev büyüktür	الْبَيْتُ كَبِيرٌ <i>el-bét çibîr</i>	الْبَيْتُ كَبِيرٌ
Kız küçüktür	الْبِنْتُ زَقِيرَةٌ <i>el-bint zîkîri</i>	الْبِنْتُ صَغِيرَةٌ

Bu, arpadan bir ekmektir

هَذَا ارْتِفَإٌ مِّنَ الشَّعِيرِ
hâza ,rkîf ,mne 'ş-şî 'îr

هَذَا رَغِيفٌ مِّنَ الشَّعِيرِ

2.20. Gaib ve Gaibe Zamirlerinin Şeddeli Okunması

Hemedan lehçesine ait olan kullanıma göre²¹⁴ هُوَ ve هِيَ zamirlerinin son harfi şeddeli olarak هُوَ (*huvve*) ve هِيَ (*hiyyi*) şeklinde okunur. Kisâ' de, هو zamirinin aslının هُوَ gibi üç harfli olduğunu söyler ve هُوَ فعل ذلك ifade eder.²¹⁵

HAD'de ise tüm gaib ve gaibe zamirlerinin son harfleri şeddeli telaffuz edilir. Ayrıca HAD'de Tesniye zamirleri ise kullanılmaz. Hem ikil hem de çoğullar için çoğul zamirleri kullanılır.

Gaib zamirleri incelediğimizde karşımıza aşağıdaki tablo çıkmaktadır;

HAD	MSA	
هُوَ <i>huvve</i>	هُوَ O	Müzekker - Tekil
-	هُمَا O ikisi	Müzekker - İkil
هُمَّ <i>humma</i>	هُمَّ Onlar	Müzekker - Çoğul
هِيَ <i>hiyyi</i>	هِيَ O	Müennes - Tekil
-	هُمَا O ikisi	Müennes - İkil
هِنَّ <i>hinni</i>	هُنَّ Onlar	Müennes çoğul

²¹⁴ Kerîm, *el-Muktadab*, 45, 150.

²¹⁵ Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, 40/540; 'Abdulvâhid, *Mu'cemu'l-fasîh min el-lehecâti'l-'Arabîyye*, 563.

Bu zamirlerin cümlelerde kullanımını da aşağıdaki şekilde karşımıza çıkmaktadır;

Anlamı	HAD	MSA
O, Irak'tan geldi	هُوَ جِيٍّ مِّنَ الْعِرَاقِ <i>huvve ciyyi-mne'li- 'irâg</i>	هُوَ جَاءَ مِنَ الْعِرَاقِ
O, çarşıya gitti	هِيَ رَاحَتْ عَالِشُوكَ <i>hiyyi râhet 'a's-sûg</i>	هِيَ رَاحَتْ إِلَى السُّوقِ

2.21. Kelimeler Arası Geçişlerde El Takısında Telaffuz Değişimi

HAD'de başına vasl hemzesi getirilen kelimelerin başına el takısı getirildiğinde vasl hemzesi düşer. El takısındaki lam ise kesreli telaffuz edilir. El takısından sonra gelen harf te cezmlî telaffuz edilir.

Anlamı	El Takılı Telaffuzu	El Takısız Telaffuzu
Öğretmen	<i>el,m'allim</i> الْمَعْلَمُ	<i>m'allim</i> اِمْعَلِمُ
Mühendis	<i>el,mhendis</i> اَلْمُهَنْدِسُ	<i>mhendis</i> اِمُهَنْدِسُ
Hükümet	<i>el,ħkûma</i> اَلْحِكُومَةُ	<i>ħkûma</i> اِحْكُومَةُ
Toprak	<i>el,itrâb/etrâb</i> اَلتُّرَابُ / اَلتُّرَابُ	<i>itrâb</i> اِتْرَابُ
Bereket	<i>el,brika</i> اَلْبِرْكَةُ	<i>brika</i> اِبْرِكَةُ
Kitap	<i>el,ktâb</i> اَلْكِتَابُ	<i>ktâb</i> اِكْتَابُ
Ağaç	<i>el,şcara/eşcara</i> اَلشَّجَرَةُ / اَلشَّجَرَةُ	<i>şcara</i> اِشْجَرَةُ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HARRAN DİYALEKTİNİN SÖZ DİZİMSEL ÖZELLİKLERİ

Umumi olarak lehçelerin hususi olarak ta Harran lehçesinin standart dilden tamamen uzaklaştığı ve gramatik özelliklerini tamamen kaybettiği düşünülebilir. Ancak Harran lehçesini incelediğimizde nahiv ve sarf ile ilgili kaidelerin bu sözlü dilde de karşımıza çıktığını görmekteyiz. Ne var ki diğer Arap lehçelerinde olduğu gibi Harran lehçesinde de irabın varlığından bahsetmek mümkün değildir. Zira kelimelerin sonu sakin (cezmlî) telaffuz edilmekte, ikil ve cem-i müzekker salim isimler de sürekli yâ-nun ile telaffuz edilmektedir. Dolayısıyla kelimenin fail veya meful olması, merfu veya mecrur olmasının telaffuza bir yansıması olamamaktadır.

İrab dışında MSA'daki birçok yapının HAD'de de karşımıza çıktığı görülmektedir. Çalışma boyunca lehçeye dair elde ettiğimiz dökümanlardan hareketle lehçenin dilbilgisel özelliklerini MSA'daki kaidelere kıyas ederek ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. Kelime Türleri

MSA'da kelime isim, fiil ve harf olmak üzere üç çeşittir. HAD'de de kelimeler isim, fiil ve harf olmak üzere üç türde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin وَدَّ (*valad*) isim, يَمْشِي (*yimşiy*) fiil, مِنْ (*min*) ise harftir.

3.2. Cinsiyet Bakımından İsimler

MSA'da olduğu gibi HAD'de de isimler cinsiyet bakımından müzekker ve müennes olmak üzere iki kısımdır. HAD'de kelimelerin müzekkerlik müennesliği MSA'daki kullanımla örtüşmektedir. Örneğin بَاب (*bâb/kapı*) müzekker bir isimken, طَاقَةٌ (*tâga/pencere*) müennes bir isimdir.

3.3. Sayı Bakımından İsimler

MSA’da olduğu gibi HAD’de isimler sayı bakımından müfred (tekil), müsennâ (ikil) ve cem‘ (çoğul) olmak üzere üç kısımdır. HAD’de tesniyeler ve cem-i müzekker salimler daima yâ-nun ile kullanılır.

Örneğin اَمْعَلِمُ (m‘allim) tekil, اَمْعَلِمَيْنِ (m‘almén) ikil, اَمْعَلِمِيَّةُ / اَمْعَلِمَيْنِ (m‘almîn/ m‘almiyyi) çoğul bir isimdir.

3.4. Belirlilik Bakımından İsimler

Arapça’da isimler belirlilik açısından nekre ve marife olmak üzere iki kısımdır. Marife belirli, nekre ise belirsiz isimdir.

El takısı almış olan isimler, alem (özel) isimler, zamirler, işaret isimleri, ism-i mevsuller ve marife isme muzaf olan isimler marife isim olarak kabul edilir. Bu altı türün dışında kalan isimler ise nekredir.

HAD’de de isimler belirlilik açısından nekre ve marife şeklinde kullanılmaktadır. Örneğin شِفْتُ الْعَجِي (šifte’l-‘aciy) ifadesi “çocuğu gördüm” manasında olup ‘çocuk’ belirli bir isim olarak kullanılmıştır. Ancak شِفْتُ عَجِي (šifit ‘aciy) ifadesi “bir çocuk gördüm” manasında olup ‘çocuk’ belirsiz bir isim olarak kullanılmıştır.

HAD’de isimlerin sonu sakin telaffuz edilir. Ancak nekre isim bir mevsuf olup ardından da nekre bir sıfat geldiğinde geçişte tenvin telaffuz edilir. Örneğin چَايِ (çây) ve يَابِسِ (yâbis) kelimelerinden bir sıfat tamlaması oluşturduğumuzda چَايِ يَابِسِ (çâyin yâbis) şeklinde mevsufun tenvinli olarak telaffuzuyla karşımıza çıkmaktadır.

MSA’da olduğu gibi Harran lehçesinde de nekre isim yalın haliyle yani başına el (ال) takısı getirilmeden seslendirilir. Nekre olan bir ismi marife yapmak için de başına el (ال) takısı getirilir.

Anlamı	HAD Marife	HAD Nekre
Bir ev / ev	<i>el-bét</i> أَلْبَيْت	<i>bét</i> بَيْت
Bir ağaç / ağaç	<i>e-şcara</i> اَلشَّجَرَة	<i>işcara</i> إِشْجَرَة
Bir duvar / duvar	<i>el- hâyıṭ</i> اَلْحَائِط	<i>hâyıṭ</i> حَائِط
Bir direk / direk	<i>el- ‘âmûd</i> اَلْعَامُود	<i>‘âmûd</i> عَامُود
Bir beşik / beşik	<i>es-sirîr</i> اَلسِّرِير	<i>sirîr</i> سِرِير

Ayrıca Harran diyalektinde el takısı “ibn, bin” yani “...nın oğlu” manasında da kullanılır. Örneğin اَلْحَمْدُ اَلْحَلِيلُ (*aḥmede ’l-ḥalîl*) ifadesi, اَلْحَمْدُ بِنِ خَلِيلٍ (*Ahmed b. Halil*) yani “Halil oğlu Ahmed” anlamına gelir. El takısının “ibn” manasına gelmesi özel isimler arasında kullanılmasına özgüdür. Bu kullanımın “âl (آل)” kelimesinden gelmiş olması muhtemeldir.

3.5. Ekelûnî’l-Berâgîs

Sibeveyh (ö. 796) bazı Arapların fail tesniye veya çoğul ise fiili de tesniye veya çoğul kullandıklarını ifade etmiştir.²¹⁶ Lehçe biliminde buna “ekelûnî’l-berâgîs (yediler beni pireler)” lehçesi denir. Bu lehçe Tay veya Ezd-i Şenua kabilelerinin ya da Yemen’deki bir kabilenin dilidir.²¹⁷ Bu kullanım Harran lehçesinde tamamen bu şekilde mevcut durumdadır. Şu kadar var ki Harran lehçesinde fiillerde tesniye kullanımı yoktur. Tesniye yerine de çoğul kalıp kullanılır.

²¹⁶ Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, 3. Bs (Kahire: Mektebetu’l-Hânci, 1988), 2/40-41.

²¹⁷ Muhammed b. ‘Alî es-Sabbân, *Hâşiyetu’s-Sabbân ‘alâ şerhi’l-Eşmûnî li Elfıyyeti İbn Mâlik* (Beyrut: Dâru’l-kutub, 1997), 2/68. Ayrıca bu kullanıma Aramice ve İbranice’de de rastlanmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Adamlar öldü	مَاتُوا الرِّجَالُ <i>mâtev e-rcâl</i>	مَاتَ الرِّجَالُ
Kadınlar öğreniyor	يَتَعَلَّمْنَ الْحَرِيمَ <i>yti 'allemen el-ħarîm</i>	تَتَعَلَّمُ النِّسَاءُ
İnsanlar ölüyor	يَمُوتُونَ النَّاسُ <i>yymûtûn en-nâs</i>	يَمُوتُ النَّاسُ

Kur'ân-ı Kerîm'de de Enbiya Sûresi 3. ayette (وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا)²¹⁸ bu lehçeye ait bir kullanım mevcuttur.²¹⁹ Bu ayette fail olan (الَّذِينَ ظَلَمُوا) ibaresi fiilden sonra geldiği halde fiil (أَسْرُوا) şeklinde çoğul zikredilmiştir.

3.6. Cümle Türleri

MSA'da olduğu gibi Harran lehçesinde de cümle isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere ikiye ayrılır.

3.6.1. İsim Cümlesi

İsimle başlayan cümleye isim cümlesi denir. İsim cümlesi mübteda ve haberden oluşur. Mübteda, kendisiyle cümleye başlanan marife bir isimdir. Haber ise kendisiyle mananın tamamlandığı kelimedir. Haber genellikle nekre gelir. Mübteda ile haber sayı ve cinsiyet yönünden uyumlu olur. Harran lehçesinde de isim cümlesinin kurulması Standart Arapçadaki gibidir. Ancak ikil mübtedaların haberleri çoğul gelir.

²¹⁸ “Zalimler gizli fısıltı yaptılar”

²¹⁹ er-Râcihi, *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fi'l-kirââti'l-Kur'âniyye*, 221.

وَهَلْ أَتَاكَ نَبَأُ
 الْحَصْمِ إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ، إِذْ دَخَلُوا عَلَى دَاوُدَ فَفَرَعَ مِنْهُمْ قَالُوا لَا تَخَفْ خَصْمَانِ بَعَى بَعْضُنَا عَلَى بَعْضٍ فَأَخَكُمُ بَيْنَنَا
²²⁰ بِالْحَقِّ وَلَا تَشْطِطْ وَاهْدِنَا إِلَى سَوَاءِ الصِّرَاطِ²²⁰ “Davalaşanlara dair bilgi sana ulaştı mı? Bu adamlar
 mâbedin duvarına tırmanıp Dâvûd’un yanına girmişlerdi. Dâvûd onları görünce
 telâşlanmıştı. “Korkma” dediler, “Birimizin diğerini haksızlık etmekle suçladığı iki
 davacıyız biz. Aramızda âdil bir hüküm ver; doğruluktan sapma, bize de doğru yolu
 göster” ayetini delil olarak gösterir.²²¹ Zira burada iki davacıdan تَسَوَّرُوا fiili kullanılarak
 çoğul kipiyle bahsedilmiştir. Bunun Kur’an’da örnekleri çoktur.²²²

Yine Sibeveyh, Halil b. Ahmed’e وَجُوهُهُمَا “o ikisinin yüzleri ne kadar da
 güzeldir” manasındaki cümleyi sorduğunu, Halil b. Ahmed’in de ona لِأَنَّ الْإِثْنَيْنِ جَمْعٌ “zira
 ikil bir nevi çoğuldur” dediğini aktarmaktadır.²²³

Anlamı	HAD	MSA
Ev büyüktür.	الْبَيْتُ كَبِيرٌ. el-bét çibîr	الْبَيْتُ كَبِيرٌ.
İki ev büyüktür.	الْبَيْتَيْنِ كَبَارٌ. el-bétén kbâr	الْبَيْتَانِ كَبِيرَانِ.
(Bayan) öğretmenler eve gidiyor.	الْمُعَلِّمَاتُ رَايِحَاتٌ عَالِيَتٌ. el-m ‘almât râyhât ‘al-bét	الْمُعَلِّمَاتُ ذَاهِبَاتٌ إِلَى الْبَيْتِ.
Kitaplar ucuzdur.	الْكِتَابُ رَخِيصَةٌ el-kutub rihîşa	الْكِتَابُ رَخِيصَةٌ

²²⁰ Sâd suresi, 38/21-22.

²²¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/48.

²²² Bk. Şuara 15, Nisa 11, Taha 130, Hadid 27, Enbiya 78.

²²³ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 2/48.

3.6.2. Fiil Cümlesi

Fiille başlayan cümleye fiil cümlesi denir. Fiil cümlesi fiil ve failden oluşur. Fail fiilden sonra gelir. Fail işi yapan isimdir. Standart Arapçada olduğu gibi Mardin ve Harran lehçelerinde de fiil cümlesi fiil+fail isimden oluşur.

Anlamı	Harran Lehçesi	MSA
Çocuk dersini yazdı.	كَتَبَ الْوَلَدُ دَرَسُو. <i>kiteb el-veled dersuv</i>	كَتَبَ الْوَلَدُ دَرَسَهُ.
Yumurtayı kahvaltıda yeriz.	نَأْكُلُ الْبَيْضَ بِالْفُطُورِ. <i>nâkul el-béz be'l-fuûr</i>	نَأْكُلُ الْبَيْضَ فِي الْفُطُورِ.
Çocuklar öğleden sonra geldi.	جَاءَ الْوِلْدَانُ بَعْدَ الظُّهْرِ. <i>cev el-velâd 'ugba'z-zuhur</i>	جَاءَ الْوِلْدَانُ بَعْدَ الظُّهْرِ.
Ahmet yarın gidecek.	دِيرُوخُ أَحْمَدُ بَاجِرِ. <i>dîrûh ehmed bâçir</i>	سَيُسَافِرُ أَحْمَدُ عَدَا.
Çocukla beraber gittim.	رَحْتُ إِبْسَاكْتِ الْوَلَدِ. <i>rîhut ibsâkte'l-veled</i>	رُحْتُ مَعَ الْوَلَدِ.

3.7. Soru Edatları

MSA'da on bir istifham edatı bulunmaktadır. Bunlardan dört tanesi isim, beş tanesi zarf, geri kalan iki tanesi ise harftir. İsim olan istifham edatları كَمْ، كَيْفَ، مَا، مَنْ'dir. Zarf olan istifham edatları أَيْ، أَيْنَ، أَيْتَى، أَيْتَى'dir. Harf olanlar ise هَلْ ve أْ edatlarıdır.²²⁴

HAD'de أَيْ، أَيْنَ، أَيْتَى، أْ، مَا، أَيْتَى edatları hariç diğer tüm soru edatları kullanılmaktadır.

HAD'de soru edatlarında naht çokça görülmektedir. Dolayısıyla birden fazla kelimededen

²²⁴ el-Hatîb Muhammed b. Abdîrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğa* (Beyrut: Dâru'l-cîl, t.y.), 55.

bir kelimelik bir soru edatı çıkarılmaktadır. Bazı soru edatlarında harf ibdalleri yapılmış, böylelikle telaffuzu değişmiştir. Ayrıca MSA'da kullanılmayan soru edatları da görülmektedir.

Anlamı	MSA'da Aslı	HAD
Ne?	أي شيء هو؟	شئهُو؟ / شئهُو؟ <i>şinuv / şinhuv</i>
Ne?	أي شيء؟ / ماذا؟	إش <i>iş</i>
Kim?	من هو؟	منهُو؟ / منهُو؟ <i>minuv / minhuv</i>
Ne zaman?	متى؟	أيمت؟ <i>émet</i>
Nerede?	أين؟	وين؟ <i>vén</i>
Nereye? / Nerede?	أَيَّ صَوْب؟	أصُوب؟ <i>aşşôb</i>
Hangi?	أَيّ؟	هَيّ <i>hey</i>
Hangisi?	أَيّه؟	هَيُّو؟ <i>heyyuv</i>
Kaç?	كم؟	چم؟ <i>çem</i>
Ne kadar?	أي شيء قدره؟	إشگد؟ <i>işged</i>
Nasıl?	كيف؟	چيف <i>çéf</i>
Nasıl? ²²⁵	أي شيء لونه؟	إشئو؟ <i>işnôn</i>
Niye? Niçin?	على أي شيء؟	عليش؟ <i>'alés</i>
Niye? Niçin?	من شأن أي شيء؟	میشان أيش؟ <i>mişânés</i>
Niye? Niçin?	لأي شيء؟	ليش؟ <i>lés</i>
Nereden?	من أين؟	إمنين؟ <i>imnén</i>

²²⁵ Körfez ülkelerinde de “كيف/nasıl?” edatı yerine bu kelime kullanılır.

Soru kelimelerinden *إِشْنُونُو*, *هُيُو*, *مِنُو*, *شِنُو* gibi ifadeler *هو* zamirine göre çekimlenmiş olup diğer tüm zamirlere göre de çekimlenebilir. Örneğin *شِنِي* (*şinhiy/o ne?*), *مِنِهِن* (*minhin/onlar kim?*), *هَيْهَم* (*heyhum/hangileri?*) ve *إِشْنُونَكُم* (*işnônkum/siz nasılsınız?*) şeklinde kullanılmaktadır.

Avlunun kapısını hangi bayan açtı?	<i>miniy (minhiy) fekkat bâbe`l-hôş</i>	مِنِي (مِنِي) فَكَّتْ بَابَ الْحَوْشِ؟
Ders ne zaman başladı?	<i>émet deşşene`d-deris</i>	أَيْمَتْ دَشَّعَنَّ الدَّرْسِ؟
Bugün nasılsın?	<i>işnônek el-yôm</i>	إِشْنُونَكُ الْيَوْمِ؟
Kaç adam davet ettiniz?	<i>çem`zlimi (çemmi-zlimi) 'izemtev</i>	چَمَّ إِزْلِمَهُ عَزَمْتَوُ؟
Dün niye gelmedin?	<i>'alés mâ cît el-bârih</i>	عَلَيْشَ مَا جِئْتَ الْبَارِحِ؟

3.8. Zamirler

Harran lehçesinde kullanılan zamirler, Standart Arapçadaki zamirlerden -küçük telaffuz değişiklikleri bir yana bırakılırsa- farklı değildir. Ancak Harran lehçesinde tesniye zamirleri kullanılmayıp ikil ve çoğullar için çoğul zamirleri kullanılır.

3.8.1. Merfu Munfasıl Zamirler

Ayrıca Harran lehçesinde gaib zamirler; *هُو* (*huvve*), *هِي* (*hiyyi*), *هُم* (*humma*), *هِنَّ* (*hinni*) şeklinde sonu şeddeli olarak telaffuz edilir. Hemedan lehçesinde de *هُو* (*huve*) ve *هِي* (*hiye*) zamirlerinin son harfi şeddeli olarak *هُو* (*huvve*) ve *هِي* (*hiyyi*) şeklinde kullanılır.²²⁶ Ayrıca küfe ekolüne mensup nahivcilerin de bu zamirleri şeddeli telaffuz

²²⁶ Kerîm, *el-Muktadab*, 45, 150.

ettiği nakledilmiştir.²²⁷ İbn Hanbelî de “*Bahru’l-‘avvâm*” adlı eserinde bu zamirlerin şeddeli okunmasına şirden bir şahid getirir.²²⁸ Bu kullanım çağdaş lehçelerde de görülmektedir. Beni Yusuf, Feyyum ve el-Muneyya kabilelerinin dilinde görülür. Bunlar Kays kabilesinden Beni Selim’e mensuptur. Dolayısıyla Harran lehçesinde görülen bu kullanım bozuk bir kullanım değildir.

Yaptığımız incelemeler sonucunda Harran lehçesinde kullanılan munfasıl (ayrık) zamirlerin aşağıdaki gibi olduğu ortaya çıkmıştır.

Anlamı	HAD	MSA	
O	(<i>huvve</i>) هُوَ	هُوَ	
O ikisi	-	هُمَا	Gaib
Onlar	(<i>humma</i>) هُمَّ	هُمَّ	
O	(<i>hiyyi</i>) هِيَ	هِيَ	
O ikisi	-	هُمَا	Gaibe
Onlar	(<i>hinni</i>) هِنَّ	هُنَّ	
Sen	(<i>inti</i>) أَنْتِ	أَنْتِ	
Siz ikiniz	-	أَنْتُمَا	Muhatab
Sizler	(<i>intav</i>) أَنْتَوُ	أَنْتُمْ	
Sen	(<i>intiy</i>) أَنْتِي	أَنْتِ	
Siz ikiniz	-	أَنْتُمَا	Muhataba
Sizler	(<i>inten</i>) أَنْتَنُ	أَنْتُمْ	

²²⁷ Ebu Hayyân el-Endelüsî, *İrtişâfu’l-darab min lisâni’l-‘Arab*, thk. Receb Osmân Muhammed - Ramadân Abdu’ttevâb (Kâhire: Mektebetu’l-Hânci, 1998), 928.

²²⁸ Radyuddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf İbn Hanbelî, *Bahru’l-‘avvâm fimâ asâbe fihi’l-‘avâm*, thk. Şaban Salâh (Kahire: Dâru’l-ğarîb, 2007), 144-145.

birleştirildiği için başındaki hemze hazf edilmektedir. Yine MSA’da olduğu gibi nesne görevinde kullanılmaktadır. HAD’de kullanılan mansub munfasıl zamirler şunlardır:

Cem‘	Müfred	
(yyâhum) يَاَهُمْ	(yyâ) يَاَہ	Gaib
(yyâhin) يَاَهُنْ	(yyâha) يَاَہَا	Gaibe
(yyâkum) يَاَكُمْ	(yyâk) يَاَكْ	Muhatab
(yyâçen) يَاَچُنْ	(yyâç) يَاَچْ	Muhataba
(yyâni) يَاَنِ	(yyâyi) يَاَيْ	Mütellim

Bu zamirler nesne olarak genelde muttasıl mütellim ve muhatab zamirlerden sonra gelir. HAD’de bu zamirlerin kullanımına örnekler aşağıdaki gibidir.

Yeni evi bana gösterdi.

أَلْبَيْتَ الْجَدِيدِ شَوَّفَنِيَاَ
el-bête 'c-cidîd şevvafniyyâ

Meseleyi bana anlattı

أَلْمَسْئَلَةَ فَهَّمَنِيَاَ
el-mis 'ali fehhemniyyâha

Kim onları sana bildirdi?

مَنْ عَلَّمَكَ يَاَهُنْ؟
minuv 'allemekiyyâhin?

Bu hikayeyi (mevzuyu) sana kim konuştu
(anlattı)?

السَّالِفَةُ هَدَيْتِي مِنْ هِيَ سَوْلَفَتِي يَاَهُنْ؟
es-sâlfî hâziy min hiy sôlefettiçiyâha?

Onu bana verdi.

إِنطَانِيَاَ
inţâniyâ

Bu zamirlerden önce kesreli vav getirilerek “... ile beraber” manasında kullanılır. Örneğin جِيَتْ وَيَاَهُمْ (cît viyyâhum) ifadesi “onlarla birlikte geldim” manasına gelir. Bu da mefulün maah’ın yaygın bir kullanımıdır.

3.8.3. Bitişik Zamirler

MSA'da olduğu gibi Harran lehçesinde de zamirler isimlere, fiillere ve harflere bitişebilir.

3.8.3.1. Zamirlerin İsimlere Bitişi

MSA'daki ھُ zamiri Harran lehçesinde isimlere bitiştiğinde vav'a (و) dönüşür. Bunun yanı sıra ھا (hâ) ve ھا (nâ) zamirlerinin sonundaki elif atılarak uzatmasız olarak ھا (ha) ve ھن (ni) şeklinde kullanılır. Aşağıda ھَم ismine bitişen zamirler gösterilmiştir.

Çoğul	İkil	Tekil	
qalamhum قَلَمُهُمْ	-	qalamuv قَلَمُو	Gaib
qalamhin قَلَمِهِنَّ	-	qalamha قَلَمَهَا	Gaibe
qalamkum قَلَمَكُم	-	qalamak قَلَمَاكَ	Muhatab
qalamçen قَلَمِجْن	-	qalamiç قَلَمِجْ	Muhataba
qalamni قَلَمِنِ	-	qalamiy قَلَمِي	Mütekellim

3.8.3.2. Zamirlerin Fiillere Bitişi

MSA'daki ھُ zamiri Harran lehçesinde isimlere bitiştiğinde vav'a (و) dönüşür. Bunun yanı sıra ھا (hâ) ve ھا (nâ) zamirlerinin sonundaki elif atılarak uzatmasız ve kesreli olarak ھي (hi) ve ھن (ni) şeklinde kullanılır.

Aşağıda ھَم (fhim/anladı) fiiline bitişen zamirler gösterilmiştir.

Çoğul	İkil	Tekil	
<i>fhimhum</i> أَفْهِمُهُمْ	-	<i>fhummuv</i> أَفْهِمُوْهُ	Gaib
Onları anladı		Onu anladı	
<i>fhimhin</i> أَفْهِمِهِنَّ	-	<i>fhimhi</i> أَفْهِمِهِ	Gaibe
Onları anladı		Onu anladı	
<i>fhimkum</i> أَفْهِمَكُمُ	-	<i>fhimmek</i> أَفْهِمَكَ	Muhatab
Sizi anladı		Seni anladı	
<i>fhimçen</i> أَفْهِمِجْنَ	-	<i>fhimmiç</i> أَفْهِمِجْ	Muhataba
Sizi anladı		Seni anladı	
<i>fhimni</i> أَفْهِمِنِ	-	<i>fhimniy</i> أَفْهِمِنِي	Mütekellim
Bizi anladı		Beni anladı	

Aşağıda da شَافَ (*şâf*/gördü) fiiline bitişmiş zamirler gösterilmiştir.

Çoğul	İkil	Tekil	
<i>şâfhum</i> شَافُهُمْ	-	<i>şâfuv</i> شَافُوْهُ	Gaib
Onları gördü		Onu gördü	
<i>şâfhin</i> شَافِهِنَّ	-	<i>şâfhi</i> شَافِهِ	Gaibe
Onları gördü		Onu gördü	
<i>şâfkum</i> شَافَكُمُ	-	<i>şâfek</i> شَافَكَ	Muhatab
Sizi gördü		Seni gördü	
<i>şâfçen</i> شَافِجْنَ	-	<i>şâfiç</i> شَافِجْ	Muhataba
Sizi gördü		Seni gördü	
<i>şâfni</i> شَافِنِ	-	<i>şâfniy</i> شَافِنِي	Mütekellim
Bizi gördü		Beni gördü	

HAD’de kullanımlar incelendiğinde ğayr-ı âkıl çoğulların müfred müennes zamir aldığı gibi normal zamir de aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin أَلْقَنَمَ بِعِنِّهِ (*el-kanam* *bi’ithi*) denildiği gibi أَلْقَنَمَ بِعِثْنِهِ (*el-kanam bi’ithin*) de denilmektedir.

HAD’de müennes müfred muhatabaya göre mazi veya emir olarak çekimlenmiş bir fiile müzekker tekil gaib zamir bitiştiğinde, zamir “i” sesi ile ifade edilir. Örneğin

MSA'daki “sen onu anladın” manasına gelen *أَفْهَمْتِي* (*ifhimti*), “onu getir” manasına gelen *هَاتِي* (*hâti*) şeklinde kullanılır.

3.8.3.3. Zamirlerin Harflere Bitişmesi

MSA'daki *ه* zamiri Harran lehçesinde isimlere bitiştiğinde vav'a (و) dönüşür. Bunun yanı sıra *ها* (*hâ*) ve *نا* (*nâ*) zamirlerinin sonundaki elif atılarak uzatmasız ve kesreli olarak *ه* (*hi*) ve *ن* (*ni*) şeklinde kullanılır. Aşağıda da *من* (*min/-den, -dan*) harf-i cerrine bitişmiş zamirler gösterilmiştir.

Çoğul	İkil	Tekil	
<i>minhum</i> مِنْهُمْ	-	<i>minnuv</i> مِنْهُ	Gaib
Onlardan		Ondan	
<i>minhin</i> مِنْهِنَّ	-	<i>minhi</i> مِنْه	Gaibe
Onlardan		Ondan	
<i>minkum</i> مِنْكُمْ	-	<i>minnek</i> مِنْكَ	Muhatab
Sizden		Senden	
<i>minçen</i> مِنْچَنْ	-	<i>minniç</i> مِنْچِ	Muhataba
Sizden		Senden	
<i>minni</i> مِنْنِ	-	<i>minniy</i> مِنْي	Mütেকellim
Bizden		Benden	

Çoğul gaibe müenneslerde zamir “*hunne*” değil de “*hinni*” ve “*hin*” şeklinde telaffuz edilmektedir. Tağlib kabilesi de kullanımlarda “*minhim*, ‘*anhim*, *beynihim*” der. Lehçe biliminde buna vehm denir.²²⁹

²²⁹ Ramazan Abduttevvab, *Fusûl fi fikhi'l-'Arabiyye*, 6. Bs (Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1999), 152-153.

3.9. İşaret İsimleri

Zamirlerde olduğu gibi işaret isimlerinde de ikil işaret isimleri kullanılmamaktadır. İkiler için çoğul işaret isimleri kullanılır. MSA'da olduğu gibi HAD'de de yakına ve uzağa işaret etmek için farklı işaret isimleri kullanılır.

3.9.1. Yakın için işaret İsimleri

Anlamı	HAD	MSA	
Bu	<i>hâza</i> هَذَا	هَذَا	
Bu ikisi	-	هَذَانِ	Müzekker
Bunlar	<i>hezôli</i> هَذُولِ	هَؤُلَاءِ	
Bu	<i>hâziy/hâziyyi</i> هَازِي/هَازِيِي	هَذِهِ	
Bu ikisi	-	هَاتَانِ	Müennes
Bunlar	<i>hezenni</i> هَذَنْ	هَؤُلَاءِ	

Ayrıca bu işaret isimleri, başlarındaki ه harfi ile bazen diğer harfler atılarak kısaltmalı olarak ta kullanılır.

Anlamı	Hazifli Kullanımı	Tam Kullanımı	
Bu	<i>zi</i> ذِ	<i>hâza</i> هَذَا	
Bunlar	<i>zôli</i> ذُولِ	<i>hezôli</i> هَؤُولِ	Müzekker

Bu	<i>ziyyi</i> ذِي ²³⁰	<i>hâziy</i> هَذِي	Müennes
Bunlar	<i>zenni</i> ذَنَّ	<i>hezenni</i> هَذَنَّ	

3.9.2. Uzak için İşaret İsimleri

Anlamı	HAD	MSA	
Şu	<i>hazâk</i> هَظَاكُ	ذَلِكَ	
Şu ikisi	-	ذَانِكَ	Müzekker
Şunlar	<i>hazôlâk</i> هَظُولَاكُ	أُولَئِكَ	
Şu	<i>zîç/hezîç</i> ذِيچ / هَذِيچ	تِلْكَ	
Şu ikisi	-	تَانِكَ	Müennes
Şunlar	<i>zennîç/hezennîç</i> ذَنِّيچ / هَذَنِّيچ	أُولَئِكَ	

Uzak için kullanılan işaret isimleri de, başlarındaki ه harfi ile bazen diğer harfler atılarak kısaltmalı olarak kullanılır.

Anlamı	Hazifli Kullanımı	Tam Kullanımı	
Şu	<i>zâk</i> ظَاكُ	<i>hazâk</i> هَظَاكُ	
Şunlar	<i>zôlâk</i> ظُولَاكُ	<i>hazôlâk</i> هَظُولَاكُ	Müzekker
Şu	<i>zîç</i> ذِيچ	<i>hezîç</i> هَذِيچ	
Şunlar	<i>zennîç</i> ذَنِّيچ	<i>hezennîç</i> هَذَنِّيچ	Müennes

²³⁰ İbn Malik, işaret ismi الذي ve التي'nin tasğir edilerek ذِيًا ve تِيًا şeklinde kullanılabileceğini ifade eder. Bk. Muhibbuddin Muhammed b. Yusuf, *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*, Thk. Ali Muahmmmed Fâhir vd., Dâru's-selâm, 2007, 10/4871.

İşaret ismi MSA’da genellikle isimden önce gelir. İşaret sıfatı olarak kullanıldığında ise müşarun ileyh marife olarak gelir. هَذَا الْبَيْتُ كَبِيرٌ örneğinde görüldüğü üzere işaret ismi müşarun ileyhten önce gelmiş ve işaret sıfatı olarak kullanıldığı için müşarun ileyh marife olarak kullanılmıştır. Ancak HAD’de işaret sıfatı olarak kullanıldığında MSA’dakinin aksine genellikle önce marife isim, ardından işaret ismi gelmektedir. Bu farklı kullanıma dair örnekler aşağıda yer almaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Bu ev büyüktür.	الْبَيْتُ هَذَا كَبِيرٌ <i>el-bét hâza çibîr</i>	هَذَا الْبَيْتُ كَبِيرٌ
Bu ağaç yüksektir.	الشَّجَرَةُ هَذِي عَالِيَةٌ <i>e-şcara hâziy ‘âlyi</i>	هَذِهِ الشَّجَرَةُ عَالِيَةٌ
Bu çocuklar dışarıda oynuyorlar.	الْعِجْيَانُ هَذُولٌ يَلْعَبُونَ بَرَّةً <i>el-‘icyân hezôli yil‘abûn barra</i>	هَؤُلَاءِ الْأَوْلَادُ يَلْعَبُونَ فِي الْخَارِجِ

Ancak işaret ismi marife olan müşarun ileyhten önce de kullanılabilir. Bu şekilde kullanıldığında işaret ismi kısaltılarak sadece هـ şeklinde kullanılır. Bu kullanıma dair örnekler de aşağıda yer almaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Bu ev	هَذَا الْبَيْتُ <i>he’l-bét</i>	هَذَا الْبَيْتُ
Bu kadın	هَذِهِ الْمَرْأَةُ <i>he’l-ħurma</i>	هَذِهِ الْمَرْأَةُ
Bu çocuklar	هَؤُلَاءِ الْأَوْلَادُ <i>he’l-velâd</i>	هَؤُلَاءِ الْأَوْلَادُ

MSA’da bir yeri göstermek için هُنَا (burada) işaret sıfatı kullanılır. HAD’de de “burada” manasında هُنِي (hêni) kullanılır. MSA’da uzak bir yeri göstermek için ise هُنَاكَ

(orada) kullanılır. HAD’de de “orada” manasında هَيْئَاكَ (*hînâk*) kullanılır. HAD’de aynı zamanda “orada” manasında قَادِي (*kâdiy*) kelimesi de kullanılır. Bu kelime birçok lehçede de bu manada kullanılmaktadır.

3.10. İsim Tamlaması (İzafet)

Harran lehçesinde hem belirtili hem de belirtisiz isim tamlaması kullanılmaktadır. Standart Arapça ile Harran lehçesi arasında isim tamlamasının kurulması hususunda muzafun ileyhın mecrur edilmemesi ve bazı telaffuz farklılıkları dışına bir fark söz konusu değildir. Standart Arapçada olduğu gibi ilk kelime elif lamsız ikinci kelime ise elif lamalı gelir. Ancak izafette tesniye ve cem-i müzekker salimlerin nunu Harran lehçesinde düşürülmez. Ayrıca daha önce de zikrettiğimiz gibi HAD’de kelimelerin sonu sakın telaffuz edilir. İzafette ise muzafun ileyh el takılı olduğunda geçiş durumunda muzaf fethalı telaffuz edilir.

Anlamı	HAD	MSA
Evin kapısı	<i>bâbe'l-bét</i> بَابُ الْبَيْتِ	بَابُ الْبَيْتِ
Çocuğun kalbi	<i>galba'l-veled</i> كَلْبُ الْوَلَدِ	قَلْبُ الْوَلَدِ
İki bayram günü	<i>yômen el-'îd</i> يَوْمَيْنِ الْعِيدِ	يَوْمَا الْعِيدِ
Et hırsızları	<i>bavvâgîne'l-lehem</i> بَوَاكِينِ اللَّحْمِ	سَارِقُوا اللَّحْمِ

İsim tamlamalarının HAD’de cümlelerde kullanımı da aşağıdaki şekilde olmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Divanın tahtaları kırıktır.	<i>ḥaṣabe't-teḥat mkassar</i> حَسَبَ التَّحْتِ إِمَّكَسَّرَ.	
Buğday ekmeği arpa ekmeğinden daha iyidir.	<i>ḥubze'l-ḥunṭa eḥér min ḥubze'ş-şi'îr</i> حُبَزَ الْحَنْطَةِ أَحْيَرُ مِنْ حُبَزِ الشَّعِيرِ.	
Caminin avlusu geniştir.	<i>ḥôşe'c-câmi' visî'</i> حَوْشَ الْجَامِعِ وَسِيْعٌ.	

Köyün çocukları yaramazdır.	'acâvîne' c-ceryi cilkîn	عَجَاوِينَ الْجَرِيَّةِ جَلْقِينُ.
Evin pencereleri yenidir.	tûga 'l-bét cidîdât	طُوكَ الْبَيْتِ جَدِيدَاتٍ.
Ağacın dalı kırıktır.	şunduhte 'ş-şcara maksûra	شُدْحَةُ الشَّجَرَةِ مَكْسُورَةٌ.

Ayrıca Türkçe tamlamalar da HAD'e aktarılırken Arapça izafet kalıbına konularak aktarılır. Yani ilk kelime el takısız ikinci kelime el takılı yapılır ve önce tamlanan sonra tamlayan getirilir.

HAD'e Aktarımı		Türkçe Tamlama
<i>mâtôra 't-taḥşiy</i>	مَاتُورَ التَّحْصِي	Arabanın motoru
<i>mâkinte 'ç-çamâşîr</i>	مَآكِنَةَ الْجَمَاشِيرِ	Çamaşır makinası
<i>gômlegte 't-tahtûr</i>	كُومَلَكَّةَ التَّحْتُورِ	Doktorun gömleği

3.11. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması Standart Arapçada irab, müzekkerlik-müenneslik, marifelik-nekrelik ve tekillik-ikillik-çoğulluk (sayı) açısından birbirine uyumlu gelir. Lehçelerde irab olgusuna önem verilmediğinden Harran lehçesinde de sıfatla mevsuf arasında irab bakımından uyum söz konusu değildir. Zira HAD'de son kelimeler çoğunlukla sakin telaffuz edilir. Şu var ki sıfat ve mevsuf nekre geldiğinde genellikle mevsuf tenvinli ve kesreli gelmekte, sıfatın son harfi ise cezimli olmaktadır.

HAD'de sıfatla mevsuf belirlilik ve cinsiyet bakımından genellikle uyumlu olur. Sayı uyumunda ise müfred ve çoğulda uyum söz konusudur. Ancak mevsuf ikil ise sıfat çoğul gelmektedir. Ayrıca gayr-ı âkıl çoğulların sıfatı tekil müennes veya çoğul gelebilmektedir.

Anlamı	HAD	MSA
Büyük kız	<i>bintin çibîri</i> بِنْتِ چِبِيرَه	بِنْتٌ كَبِيرَةٌ
İki büyük kız	<i>el-bintén el,kbâr</i> الْبِنْتَيْنِ الْكِبَارِ	الْبِنْتَيْنِ الْكَبِيرَتَيْنِ

Mavi bir kapı	<i>bâbin azrag</i> بَابِ أَزْرَاقٍ	بَابٌ أَزْرَاقٌ
Mavi kapı	<i>el-bâbe 'l-azrag</i> أَلْبَابُ الْأَزْرَاقِ	أَلْبَابُ الْأَزْرَاقِ
Büyük iki çocuk	<i>uvlédén kbâr</i> أَوْلَادَيْنِ كَبِيرَيْنِ	وَلَدَيْنِ كَبِيرَيْنِ
Uzun adamlar	<i>ircâlin iṭvâl</i> رِجَالٍ إِطْوَالٍ	رِجَالٌ طَوَالٌ

Sıfat tamlamalarının HAD'de cümlelerde kullanımı da aşağıdaki şekilde olmaktadır.

Anlamı	HAD
Komşuları büyük bir ev satın almış.	<i>cârhum mişteriy bétin çibîr</i> جَارُهُمْ مِشْتَرِي بَيْتٍ جَبِيرٍ
Olgunlaşmamış bir elma yedim.	<i>çelét tuffâhtin niyyi</i> جَلَيْتُ تَفَّاحَةً نَيَّيَّةً
Hasta kadını gördük (ziyaret ettik).	<i>şifni el-ḥurma el-vec'âni</i> شِيفْنِ الْحُرْمَةِ الْوَجْعَانَةِ
Çok koyunu var.	<i>'induv ḳanamîn çişîri</i> عِنْدُو قَنَمٍ جَثِيرَةٍ
Küçük çocuklar dışarıda oynuyorlar.	<i>el-'icyân e-zḳâr yil 'abûn berra</i> الْعِجْيَانُ الزَّكَارُ يَلْعَبُونَ بَرَّةً
Beyaz kapılar eve daha çok yakışıyor.	<i>el-bûb el-bîz ylügen le'l-bét ekşar</i> أَلْبُوبُ الْبَيْظِ يُلَوِّغُنُ لِلْبَيْتِ أَكْثَرَ

3.12. İsm-i Mevsul

Kendisinden sonra gelen ve sıla cümlesi denen cümleyi açıklayan isimlere ism-i mevsul denir. MSA'da has ve müşterek olmak üzere iki çeşit ism-i mevsul vardır. Has ism-i mevsuller müzekker ve müennesleriyle birlikte müfred, tesniye ve cemileri bulunan ism-i mevsullerdir. Has ism-i mevsuller şunlardır:

Cem‘	Tesniye	Müfret	
الَّذِينَ	الَّذَانِ / الَّذِينَ	الَّذِي	Müzekker
الَّذِي / الَّتِي / الَّتِي	الَّتَانِ / الَّتَيْنِ	الَّتِي	Müennes

Müşterek ism-i mevsuller ise müzekker-müennes ayrımı olmadan müfred, tesniye ve cemiler için müşterek olarak kullanılan ism-i mevsullerdir. Bunlar مَنْ ve مَا olmak üzere iki tanedir. مَنْ, akıllı varlıklar için kullanılır. مَا ise akılsız varlıklar için kullanılır.

HAD’de ise bu ism-i mevsullerden hiç biri kullanılmayıp ism-i mevsul yerine ال kullanılır. Bu kullanım HAD’e özgü olmayıp Fasih Arapçada yer yer kullanılmaktadır. MSA’da da bazı durumlarda kelimenin başındaki ال takısı ism-i mevsûl anlamında kullanılır.²³¹ ال takısının ismi mevsûl olarak değerlendirilebilmesi için eklendiği kelimenin ism-i fâil, ism-i mef’ûl veya sıfat-ı müşebbehe olması gerekir.²³²

Kûfeli dilciler de ال ile marife olan zahir ismin, ism-i mevsulun sılası gibi bir sılası olabileceğini ifade etmişlerdir. Arapların kullanımlarını buna delil olarak sunmuşlardır.²³³

Harran Lehçesinde de harf-i tarif hem belirlilik için hem de ism-i mevsulun yerine kullanılır.

²³¹ Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. ‘Osman b. Kanber, *Kitâbu Sibeveyh*, (th. Abdusselam Muhammed Harun), Beyrut, 1983/1403, IV, s. 147; İbn Cinnî, Ebu’l-Feth ‘Osman, *Sirru sinâ’ati’l-i ‘rab*, thk. Hasan Hindâvî), Dimaşk, 1985/1405, I, s. 353.

²³² İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), Dersaadet, tsz., s.102

²³³ İbnu’l-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâili’l-hulaf beyne’n-nahviyyin: el-Basriyyin ve’l-Kûfiyyîn*, Darü’l Fikr , ts., II, 722, 723

Anlamı	HAD	MSA
İşte bu reçeteyi yazan doktordur.	هَذَا هُوَ الطَّبِيبُ الِیْکْتِیْبُ الرَّجْتِیَّةَ <i>hâzâ huvva 't- ıbbîb el-yiktib er-reçeti</i>	هذا هو الطَّبِیبُ الذِی یَکْتِیْبُ الْوَصْفَةَ
İşte bu kaybettiğim kağıttır.	هَذِیْ هِیَّ الْوَرَقَةُ الطَّیْعَةُ <i>hâziyyi hiyyi el-ivrıga ez-zayya 'ithi</i>	هَذِهِ هِیَّ الْوَرَقَةُ الَّتِی ضَیْعَتْهَا
Geçen sene sattığım ev büyüktü.	الْبَيْتُ الذِی بَعْتُهُ فِي السَّنَةِ الْمَاضِیَةِ الْمَاطِیَةِ چَانَ چِیْبِرْ <i>el-béte 'l-bi 'tuv 'es-sinte 'l-mâzyi çân çibîr</i>	الْبَيْتُ الذِی بَعْتُهُ فِي السَّنَةِ الْمَاضِیَةِ کَانَ کَبِیْرًا
Gördüğüm adamlar koşuyorlardı.	الرُّجْمُ السَّیْفِیْنُهُمْ چَانُوا یُرْکُضُونَ <i>ez-zulum eş-şifithum çânev yurkuzûn</i>	الرُّجَالُ الذِّیْنَ رَأَوْهُمْ کَانُوا یُرْکُضُونَ

3.13. Harf-i Cerler

Harf-i cerler tek başına bir anlam ifade etmeyen ancak cümlede önemli görevler üstlenen ve anlam kazanan kelimelerdir. MSA'da en çok kullanılan harf-i cerler şunlardır; مِنْ، إِلَى، عَنْ، عَلَى، لِ، فِي، كَ، حَتَّى، رَبِّ، مُذْ، مُنْذُ؛

HAD'de de bu harf-i cerlerden فِي، لِ، عَنْ، عَلَى، لِ، فِي، كَ، حَتَّى، رَبِّ، مُذْ، مُنْذُ؛ kullanılmaktadır. Ayrıca HAD'de MSA'daki إِلَى yerine عَلَى kullanılarak “e, a” manası verilir. Yine فِي yerine ب kullanılarak “de, da, içinde” manası verilir.

Harf-i cerlerin birbirlerinin yerine kullanılması Arap dilinde mevcut bir husustur. Kufe ekolu mensuplarının çoğuna göre harf-i cerler birbirinin yerine kullanılabilir. Basra ekolu mensupları ise harf-i cerlerin kıyâsî olarak değil de şaz olarak birbirlerinin yerine kullanılabileceğini ifade etmişlerdir. Basralılara göre bir harf-i cerrin başka bir harf-i cer yerine kullanılabilmesi ancak tazmin veya mecaz sebebiyle

olabilir.²³⁴ İbnu's-Serrâc ta harf-i cerlerin arasında anlam yakınlığı varsa birbirlerinin yerine kullanılabileceğini aksi takdirde kullanılamayacağını belirtmiştir.²³⁵

Kanaatimizce her harf-i cerrin kendine özgü bir manası olup birbirlerinin yerine geçemezler. Ancak harflerin manaları birbirine yakın olunca birbirlerinin yerine kullanılabilir. Zira Arap dilinde bir harf-i cer birden çok mana ifade edebilmektedir. Böylelikle manalar birbirine yakınlaşmakta ve birbirinin yerine kullanılabilir.

HAD'de görülen في manasında ب kullanılmasına gelince, bu husus HAD'e özgü olmayıp birçok lehçede yer almaktadır. Ayrıca Arap dilinde ب harf-i cerrinin في manasında kullanıldığını görmekteyiz. ب harf-i cerrin mulâsaka ve iktirân anlamında kullanıldığında في manasında kullanılabilir. Fâdıl es-Semerrâî بِالْبَلَدِ أَقْمْتُ cümlesinde ب harf-i cerrinin في manasında kullanıldığını işaret ederek aslının أَقْمْتُ فِي الْبَلَدِ olduğunu zikretmiştir.²³⁶ Yine Kur'ân-ı kerimde الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ²³⁷ ayetinde بِاللَّيْلِ yerine فِي اللَّيْلِ kullanılmıştır.

Yine HAD'de إِلَى yerine عَلَى kullanılması hususu da farklı lehçelerde görülmektedir. Bağdatlı Fâdıl es-Semerrâî günlük konuşma dilinde (dârice) لَهُ رُحْتُ ve عَلَيْهِ denildiğini, جَاءَ إِلَى yerine جَاءَ عَلَيَّ şeklinde kullanıldığını dile getirmiştir.²³⁸ Bu hususlar fasih dilde olmasa bile günlük konuşma dilinde harf-i cerlerin birbirinin yerine kullanıldığını işaret etmektedir.

²³⁴ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-nahv* (Ürdün: Dâru'l-fikr li'tibâa ve'n-neşr, 2000), 3/7.

²³⁵ Ebu Bekr Muhammed b. Sehl en-Nahvî el-Bağdâdî İbnu's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, thk. Abdulhasîn el-Fetlî (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, t.y.), 1/414.

²³⁶ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-nahv*, 3/8.

²³⁷ el-Bakara 2/274.

²³⁸ es-Sâmerrâî, *Ma'ânî'n-nahv*, 3/8.

Anlamı	HAD	MSA
Allah'a iman ediyor.	<i>yimmin billâh</i> يَمِّنُ بِاللَّهِ	يُؤْمِنُ بِاللَّهِ
Kaşıkla yedim.	<i>çelét be 'l-hâşûga</i> چَلَيْتُ بِالْحَاشُوكَةِ	أَكَلْتُ بِالْمِلْعَقَةِ
Günahlardan tövbe etti.	<i>tâb mne-znûb</i> تَابَ مِنْ الذُّنُوبِ	تَابَ مِنَ الذُّنُوبِ
Evden geldim.	<i>cît mne 'l-bét</i> حَيْثُ مِنَ الْبَيْتِ	حَيْثُ مِنَ الْبَيْتِ
Okula gitti.	<i>râh 'al-mikteb</i> رَاحَ عَالِمِ الْكُتُبِ	ذَهَبَ إِلَى الْمَدْرَسَةِ
Çocuğu ateşten uzaklaştır.	<i>ib 'id el- 'acy 'inne 'n-nâr</i> اِبْعِدِ الْعَجِيَّ عَنِ النَّارِ	أَبْعِدِ الْوَلَدَ عَنِ النَّارِ
Arkadaşıma selam verdim.	<i>sellemit 'ala ribî 'iy</i> سَلَّمْتُ عَلَ رَبِّي	سَلَّمْتُ عَلَيَّ صَدِيقِي
Bu kitap onundur.	<i>el-iktâb hâza luvva</i> الْكِتَابُ هَذَا لِي	هَذَا الْكِتَابُ لِي
Annem evdedir.	<i>ummiy be 'l-bét</i> أُمِّي بِالْبَيْتِ	أُمِّي فِي الْبَيْتِ

3.14. Esmâ-i Hamse

Esmâ-i hamse, أَبُّ (baba), أَخٌ (erkek kardeş), حَمٌّ (kayınbaba), ذُو (sahip) ve فُو (ağız) kelimelerinden oluşan beş isimdir. Bu isimlerin irabı -şartları taşıdığı takdirde-harekeyle değil harf ile olur. Esmâ-i hamse vav (و) harfiyle merfu, elif (ل) harfiyle mansub ve ya (ي) harfiyle mecrur olur.

Harran lehçesinde ise bu isimlerden sadece أَبُّ (baba) ve أَخٌ (erkek kardeş) MSA'daki şekliyle kullanılır. أَبُّ ve أَخٌ kelimeleri gerek izafet, gerekse müfret olma durumlarında daima vav harfiyle kullanılır. Mütekellim yasına muzaf olduğunda dahi vav harfiyle kullanılır. Harran lehçesinde irab olgusu olmadığından mansub olduğu durumlarda elif, mecrur olduğunda ise ya almaz. Dolayısıyla sürekli vav alır.

Anlamı	HAD	MSA
Baban hastadır.	أَبُوكَ مَرِيضٌ. <i>ebûk mirîz</i>	أَبُوكَ مَرِيضٌ.
Babanı camide gördüm.	شَفِيتُ أَبُوكَ بِالْجَامِعِ <i>şifit ebûk be'c-câmi'</i>	رَأَيْتُ أَبَاكَ فِي الْجَامِعِ.
Bu evi babandan satın aldım.	اِشْتَرَيْتُ الْبَيْتَ هَذَا مِنْ أَبُوكَ. <i>iştarét el-bét hâza min ebûk</i>	اِشْتَرَيْتُ هَذَا الْبَيْتَ مِنْ أَبِيكَ.
Babam evdedir.	أَبُوِي بِالْبَيْتِ. <i>ebûyi be'l-bét</i>	أَبِي فِي الْبَيْتِ.
Kardeşin yeni bir ev satın aldı.	اِشْتَرَى أَخُوكَ بَيْتَ جَدِيدٍ. <i>iştara ehûk bétin cidîd</i>	اِشْتَرَى أَخُوكَ بَيْتًا جَدِيدًا.
Kardeşinin savaş hakkında konuştuğunu duydum.	اسْمَعْتُ أَخُوكَ يُسَوِّفُ عَنِ الْحَرْبِ. <i>ismi 'it ehûk iysôlif 'inne'l- harib</i>	سَمِعْتُ أَخَاكَ يَتَحَدَّثُ عَنِ الْحَرْبِ.
Kardeşine uğradım.	مَرَرْتُ عَلَى أَخُوكَ. <i>marrét 'ale ehûk</i>	مَرَرْتُ بِأَخِيكَ.

حَمَّه ise Harran lehçesinde “kayınbaba” değil “kayın” manasındadır. Müennesi de حَمَاهُ olup “görümce” manasındadır. Daima elif ile kullanılır.

Anlamı	HAD	MSA
Kayın babası hastadır. (HAD: Kayını)	حَمَاهُ مَرِيضٌ. <i>hamâha mirîz</i>	حَمُوهَا مَرِيضٌ.

Kayın babasını camide
gördüm.

(HAD: Kaynını)

شَفِيتُ حَمَاهَ بِالْجَامِعِ

şifit hamâha be'c-câmi'

رَأَيْتُ حَمَاهَا فِي الْجَامِعِ.

Bu evi kayın babasından satın
aldım.

(HAD: Kaynından)

إِشْتَرَيْتُ هَذَا الْبَيْتَ مِنْ حَمَاهَ.

iştarét el-bét hâza min hamâha

إِشْتَرَيْتُ هَذَا الْبَيْتَ مِنْ

حَمَيْهَا.

Harran lehçesinde فُو (ağız) yerine أُؤْم (uşum) kullanılır. دُو (sahip) kelimesi ise kullanılmamaktadır.

Ayrıca أَبُو kelimesi sadece “baba” manasında kullanılmayıp, meslek, ayıp, kusur, birini diğerlerinden ayıran alamet, sahiplik vb. için de kullanılmaktadır. Örneğin أَبُو طَاحُونَةَ (*ebû tâhûni*) ifadesi “değirmenci” manasındadır. Kumaş satan manifaturacıya ise أَبُو حَامٍ (*ebû hâmi*)²³⁹ denir. Bunun yanı kusur için “topal” manasında أَبُو رِجْلٍ (*ebû ricil*), “kör” veya “şaşı” manasında أَبُو عَيْنٍ (*ebû 'én*) ifadeleri kullanılır. Ayrıca birini diğerlerinden ayıran bir alamet olarak أَبُو رَاسٍ (*elim 'allim ebû râs*) yani “saçı (uzun vb) olan öğretmen” şeklinde kullanılır. أَبُو ذَهَبٍ (*ebû zehab*) ifadesi ise hem meslek olarak “kuyumcu” manasında, hem de birini diğerlerinden ayıran “zengin” manasında kullanılır. أُمُّ (*umm/anne*) kelimesi de aynı manalarda ve tarzda müennes için kullanılır.

3.15. Nisbet İsmi (İsm-i Mensûb)

İsm-i mensûb, bir şahsın veya bir şeyin bir yere ait olduğunu bildiren bir sıfattır. Bir şeyin herhangi bir şeye aidiyetini belirtmek için ilgili kelimenin sonuna şeddeli yâ eklenerek ism-i mensûb elde edilir.

²³⁹ Kumaşçı, kumaş satıcısı

MSA'da kullanıldığı şekliyle ism-i mensûb, HAD'de de çokça karşımıza çıkmaktadır. Ancak sondaki yâ harfi şeddelenmeyip cezmlî telaffuz edilir. Örnek olarak اِغْرَاقِي (i'ragiy/Iraklı), اِسْعُودِي (is'ûdiy/Suudili), تُرْكِي (turkiy/Türk), سُورِي (sûriy/Suriyeli), شَافِعِي (şâf'iy/Şafîî), اِنْعَبِلِي (is'elbiy/Benu Salebeli), كُرْدِي (kurdiy/Kürt) şeklindeki ism-i mensûb isimler zikredilebilir.

Şayet ismin sonunda aslı kapalı ta olan bir he (هـ) harfi varsa nisbet yapıldığında atılır. Örneğin اُعْبَادَة (u'bâdi) kelimesinin aslı عُبَادَة şeklindedir. HAD'de bu kelimeye nisbet yapıldığında اُعْبَادِي (u'bâdiy)²⁴⁰ şeklinde yapılır.

3.15.1. Ya Dışındaki Harf ve Eklerle Nisbet

Harran diyalektinde nispet sadece şeddeli ya ile yapılmamaktadır. Bunun dışında da nisbet anlamı katan bazı ekler mevcuttur.

3.15.1.1. Kapalı Tâ (ة) İle Nisbet

Arapça sözlüklerde ة ile biten çoğul ve aidiyet bildiren isimlere rastlamaktayız. HAD'de de özellikle kabile ve aşiret isimleri bu şekilde kullanılır. Örneğin عُبَادَة ismi اُعْبَادِي (Ubade aşiretine mensup kişi) şeklindeki ismi mensubun çoğuludur. Burada ة ile nisbet yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁴¹

Bir aşiret ismi olan اَلتَّعَالِبِيَّة (es- Se'âlbi) ve اَلْبَغَّارَة (el-Baggâra) isimleri de bu şekilde ism-i mensûb yapılmıştır.

²⁴⁰ 'Ubâde aşiretine mensup kişi

²⁴¹ Celâleddin es-Suyûtî, *Hem'u'l-havâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Mısır: el-Mektebetu't-tevfikiyye, t.y.), 3/330.

HAD’de ات ile de bu şekilde nisbet yapıldığına rastlanmaktadır. Örneğin aşiret ismi olarak kullanılan اُرُجَات (i’*zrécât*) ve اِعْجِدَات (i’*gédât*) gibi kullanımlar bunlara örnektir.

3.15.1.2. فَعَال Kalıbıyla Nisbet

Özellikle sanat ve meslek isimlerine yapılan nisbette kullanılır. Örnek olarak جَمَّال (cemmâl), صَرَاف (şarrâf) ve حَبَّاط (hayyât) gibi isimler zikredilebilir.²⁴²

3.15.1.3. “-Cı, -Ci, -Çı, -Çi” İle Nisbet

Türkçeden bir çok kelime alan Harran lehçesi, bunun yanında bir çok eki de almıştır. Bunlardan birisi de özellikle meslek isimlerine nisbet yapmak için kullanılan “-ci, -ci, -çı, -çi” ekidir. Bunların sonuna genel olarak nisbet yâ’sı da eklenir. Örnek olarak طَاخُونْچِي (tâhunçiy/değirmenci), گُوزَلْکِچِي (gözlekçiy/gözlükçü), فِرِنْجِي (firinci/fırmacı) kelimeleri zikredilebilir.

3.15.1.4. “-Lı, -Li” İle Nisbet

Harran lehçesinde yine Türkçeden alınan bir ek olan “-lı, -li” ile de nisbet yapılmaktadır. Bu eklerin de sonuna genel olarak nisbet yâ’sı eklenir. Örnek olarak اُرْدُنْلي (ürdünliy/Ürdünlü), اِسْطَنْبَلْلي (istanballiy/İstanbullu), اُرْفَلْلي (urfaliy/Urfalı) kelimeleri zikredilebilir.

²⁴² Ayrıntılı bilgi için bk. Sibeveyh, el-Kitâb, 3/381; Ebu Ali el-Fârisî, et-Tekmile, 65; Ebu Bekr el-Enbârî, ez-Zâhir fî ma ‘ânî kelimâti ‘n-nâs, 2/246.

3.16. Yer-Yön Zarfları

Zarf, fiilin meydana geldiği zamanı ya da mekânı ifade edip “içinde (في)” manası taşıyan isimdir.²⁴³ MSA’da kullanılan başlıca mekan zarfları, أَمَامَ، قُدَّامَ، خَلْفَ، فَوْقَ، تَحْتَ، بَيْنَ، وَرَاءَ، عِنْدَ، يَمِينِ، يَسَارَ، جَانِبَ، مُقَابِلَ، وَسَطَ، تَجَاهَ، حِذَاءَ، قَرَبَ، حَوْلَ، شَرْقَ، غَرْبَ، جَنُوبَ، شِمَالَ، دَاخِلَ، خَارِجَ şeklinde zikredilebilir.

Harran lehçesinde kullanılan yer-yön zarfları ise şunlardır:

Anlamı	HAD Yer-Yön Zarfları	MSA
Önünde	<i>ciddâm</i> حِدَّامَ	قُدَّامَ / أَمَامَ
Arkasında	<i>vara</i> وَرَ	خَلْفَ / وَرَاءَ
Üstünde	<i>fôg</i> فَوْكَ	فَوْقَ
Altında	<i>taht/ taht</i> تَحْتِ	تَحْتَ
Arasında	<i>bén</i> بَيْنَ	بَيْنَ
Yanında	<i>'ind / 'inid</i> عِنْدَ	عِنْدَ
Yan tarafında	<i>cenb / cenib</i> جَنْبَ	جَانِبَ
Karşısında	<i>ugbâl</i> اُكْبَالِ	مُقَابِلَ
Ortasında	<i>vası / vasıt</i> وَسَطَ	وَسَطَ
Etrafında	<i>havâl / havâle</i> حَوَالِ	حَوْلَ
Doğusunda	<i>şerc / şerce</i> شَرْجَ	شَرْقَ
Batısında	<i>karb / karbe</i> قَرْبَ	غَرْبَ
Kuzeyinde	<i>şimâl / şimâle</i> شِمَالِ	شِمَالَ

²⁴³ es-Suyûtî, *Hem 'u'l-havâmi 'şerhu Cem'i'l-cevâmi'*, 2/137.

İçeride	<i>cevva</i> جَوَّة	داخِل
Dışarıda	<i>barra</i> بَرَّة	خارج

Bu zarflar HAD’de sonuna ya harfi eklenip öncesi kesreli yapılarak ta yaygın olarak kullanılmaktadır.

Anlamı	Telaffuzu	HAD Nisbet İsmi
Önde, ön tarafla ilgili	<i>ciddâmiy</i>	جِدَامِي
Doğuda, doğulu, doğu ile ilgili	<i>şerciy</i>	شَرْحِي
Batıda, batılı, batı ile ilgili	<i>ķarbiy</i>	قَرْبِي
Güneyde, güneyli, güneyle ilgili	<i>cibliy</i>	جَنْبِي
Kuzeyde, kuzeyli, kuzeyle ilgili	<i>şimâliy</i>	شِمَالِي
Sağda, sağdaki, sağ ile ilgili	<i>yumniy</i>	يُمْنِي
Solda, soldaki, sol ile ilgili	<i>yisriy</i>	يِسْرِي

Zarflara nisbet ile ilgili olarak nahivciler ve sözlük müellifleri nisbet yâ’sından elif ve nun eklenerek şaz bir şekilde nisbet ismi yapılan bir çok kelimeye değinmişlerdir. Zebidî, *Tâcu’l-‘arûs* adlı eserinde çok kullanımı sebebiyle ittırad seviyesine ulaştığını zikrederek نَحْتْ nin نَحْتَائِي şeklinde ism-i mensub yapıldığını zikreder.²⁴⁴

Harran lehçesinde de bu zarfların bazılarına nisbet yapıldığında “iy” eki yerine “âniy” eki almaktadır. Dolayısıyla nisbet yasından önce elif ve nun eklenmektedir. Bu kullanım HAD’e muhtemelen Aramice’den geçmiştir. Bu kullanıma örnek olarak aşağıdaki kelimeler zikredilebilir.

²⁴⁴ ez-Zebidî, *Tâcu’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 4/468.

Anlamı	Telaffuzu	Nisbet İsmi
Altta, altla ilgili, içeride, içeri ile ilgili	<i>cevvâniy</i>	جَوَانِي
Dışarıda, dışarı ile ilgili	<i>barrâniy</i>	بَرَّانِي
Üstte, üstle ilgili	<i>fôgâniy</i>	فُؤْكَانِي
Altta, altla ilgili	<i>tehtâniy</i>	تَحْتَانِي
Önde, önle ilgili	<i>cedmâniy</i>	جَدْمَانِي
Arkada, arka ile ilgili	<i>varrâniy</i>	وَرَّانِي
Ortada, orta ile ilgili	<i>vasfâniy</i>	وَسْفَانِي
Altta, aşağıda, aşağı ile ilgili	<i>seflâniy</i>	سَفْلَانِي

Bu zarflar HAD'de cümleler içinde aşağıdaki şekilde kullanılmaktadır.

Evleri caminin arkasındadır.	<i>béthum vara 'c-câmi'</i>	بَيْتُهُمْ وَرَ الْجَامِعِ
Doğudaki ev onlara aittir.	<i>el-béte 'ş-şerciy lilhum</i>	الْبَيْتِ الشَّرْجِيِّ لِيَهُمْ
Arkadaki duvar yıkılmış.	<i>el-hâyta 'l-varrâniy minhed</i>	الْحَائِطُ الْوَرَّانِي مِنْهَدٌ

3.17. Olumsuzluk Edatları

MSA'da mazi fiil مَا ile olumsuz yapılırken muzari fiil مَا، لَمْ، لَنْ، لَمْ، لَمْ، لَمْ gibi edatlarla olumsuz yapılır. İsim ise لَيْسَ ve مَا ile olumsuz yapılır.

HAD'de ise olumsuzluk edatı olarak fiillerden önce getirilen مَا ve لَا kullanılır. Bu iki edat hem mazi hem de muzari fiille kullanılır.

Dayım bize gelmedi.	<i>mâ ciy hâliy 'aléni</i>	مَا جِي حَالِي عَلَيْنِ

Kızı halen yürümüyor.	<i>mâ timşiy bintuv lisse‘</i>	مَا تَمْشِي بِنْتُو لِسَّعْ
Babam ne ekti ne bişey.	<i>ebuyi lâ zıra‘ lâ şiy</i>	أَبُوِي لَا زِرْعَ لَا شِي
Bize ne gitti ne geldi.	<i>lâ râh lâ ciy ‘aléni</i>	لَا رَاَحَ لَا جِي عَلَيْنِ

İsimleri olumsuz yapmak için ise م getirilir. Olumsuzluk edatı olan م kendisinden önce gelen isme göre zamir alır. Aslında olumsuzluk edatı olarak kullanılan bu mim, مَا edatının kısaltılmış halidir. Öncesindeki isme göre eklenen zamirler ile ortaya çıkan kelime مَا ve zamirin birleşimidir. Dolayısıyla HAD’de de isimleri olumsuz yapmak için مَا edatının kullanıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu edat MSA’daki ليس manasındadır.

MSA’da Ash	HAD’de مَا’nın Kullanımı	Kip
مَا هُوَ	<i>mû-muhuv</i> مُو - مُهُو	Gaib - Müfred - Müzekker
مَا هِيَ	<i>mî-mihiy</i> مِي - مِيهِي	Gaibe - Müfred - Müennes
مَا هُمْ	<i>muhum</i> مُهُم	Gaib - Çoğul - Müzekker
مَا هُنَّ	<i>mihin</i> مِيهِن	Gaibe - Çoğul - Müennes
مَا أَنْتَ	<i>minti</i> مِنْتِ	Muhatab - Müfred - Müzekker
مَا أَنْتِ	<i>mintiy</i> مِنْتِي	Muhataba - Müfred - Müennes
مَا أَنْتُمْ	<i>mintav</i> مِنْتَو	Muhatab - Çoğul - Müzekker
مَا أَنْتُنَّ	<i>minten</i> مِنْتُنَّ	Muhataba - Çoğul - Müennes
مَا أَنَا	<i>mâniy</i> مَايِنِ	Mütekellim - Müfred
مَا نَحْنُ	<i>miḥni</i> مِيْحِنِ	Mütekellim - Çoğul

İsimlerin ve zamirlerin başına getirilen olumsuzluk edatı ile ilgili örnekler aşağıda verilmiştir.

Kalem kırık değildir.	الْقَلَمُ مُوْ مَكْسُورٌ <i>el-ḳalam mû maksûr</i>
Çocuk aç değildir.	الْعَجِي مُهُوْ جُوعَانُ <i>el-‘aciy muhuv cû‘ân</i>
Halı kirli değildir.	الْكَطِيفَةُ مِي مُوْصَحَةٌ <i>el-ḡıfî mî môşḡa</i>
Misafirler yememişler.	الْحُطَّارُ مُهُمَّ مَا جَلِينُ <i>el-ḡuṭṭâr muhum mâçlîn</i>
Kadınlar sesi duymamışlar.	الْحَرِيمُ مِهِنُ سَمْعَانَاتِ الْحِسِنِ <i>el-ḡarîm mihin sem‘ânât el-ḡis</i>
Kardeşim yanılmış değilsin.	يَا حُوِيْ مِنْتِ قَلْطَانُ <i>ya ḡûyi minti ḡaltân</i>
Anne, kastettiğimi anlamış değilsin.	يُمَّا مِنْتِي فَهْمَانِيَهْ قَصْدِي <i>yummâ mintiy fehmaniye ḡasdiy</i>
Yorgun değilim.	مَا بِي تَعْبَانُ <i>mâniy ta‘bân</i>

Örnekler incelediğinde olumsuz edatının özellikle gaib zamirlerle kullanıldığında başa gelmeyip bir isimden sonra geldiği görülmektedir.

Ayrıca مُوْ (*mû*), hem nehiy hem de soru edatı olarak ta kullanılmaktadır.²⁴⁵

Örneğin مُوْ تُطْلَعُ وَاتَّخَلَّى الْبَابَ مَفْكُوكُ (*mû tuṭlu ‘ vithalliy el-bâb mafkûk*) ifadesi “dışarı çıkıp kapıyı açık bırakma” manasında nehiy ifade etmektedir. *آبِي أَنْطَيْتُو فَكَّةُ شُكْلِهِ مُوْ هِيچ؟* (*âniy inṡetuv fakkit şukli mû hîç?*) ifadesi ise “ben ona borç verdim, öyle değil mi?”

²⁴⁵ Olumsuz soru edatı olarak مُوْ “değil mi” manasında Sümercede de kullanılmaktadır.

manasında istifham ifade etmektedir. Burada *مُو* (*mû*), MSA'daki *كَذَلِكَ* ifadesine karşılık gelmektedir.

Ayrıca Türkçe'den alınan “-sız, -siz” ekinde “i” uzatılarak *أَدْبَسِيْزُ* (*edebîsîz*), *حَيَاسِيْزُ* (*hayâsîz*) şeklinde olumsuzluk yapılmaktadır.

3.18. Nehiy

HAD'de nehiy üslubu da kullanılmaktadır. HAD'de nehiy üslubunda MSA'da olduğu gibi *lâ nâhiye* (لَا) kullanılır. Tüm kelimelerde olduğu gibi *lâ*'nın başına geldiği kelime sakin telaffuz edilir. Ancak bu durum MSA'daki cezm olgusunu ifade etmez. Zira kelime sonundaki illet harfi ve ef'âl-i hamsenin nunları hafz edilmez. Nehy-i hazırın yanı sıra nehy-i gaib te HAD'de kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD Nehiy Kullanımı	Kip
Utanma	<i>lâ tistehiy</i> لَا تِسْتَحِيْ	Müzekker-müfred- muhabab
Utanma	<i>lâ tistehîn</i> لَا تِسْتَحِيْنَ	Müennes-müfred- muhababa
Gitme	<i>lâ-trûh</i> لَا تُرُوْحْ	Müzekker-müfred- muhabab
Yazmayın	<i>lâ tiktibûn</i> لَا تَكْتُبُوْنَ	Müzekker-cem'- muhabab
Yürümeyin	<i>lâ timşen</i> لَا تَمْشُوْنَ	Müennes-cem'- muhababa
Hakkını vermesin	<i>lâ yinṭiy ḥagguv</i> لَا يَنْطِيْ حَكُوْ	Müzekker-müfred- gaib
Bana ağlamasınlar	<i>lâ yibçûn 'aleyyi</i> لَا يَبْجُوْنَ عَلَيَّ	Müzekker-cem'- gaib

3.19. Şart Üslubu

MSA'da لَوْ، لَوْمَا، إِذَا، لَوْ، لَوْلَا، لَوْمَا gibi kelimeler şart için kullanılan başlıca kelimelerdir.

HAD'de ise إِذَا، لَوْ، لَوْمَا ve لَوْ kelimeleri şart için kullanılır. لَوْ kelimesi de kanaatimize göre لَوْ أَنَّ kelimelerinin birleşerek naht yöntemiyle tek kelime haline getirilmiş şeklidir. Bazen bu kelime يَلُونُ (yelôn) şeklinde de telaffuz edilir. لِي (lé) şart kelimesi ise muhtemelen لَوْ kelimesinin imaleli telaffuzudur.

Eğer akşam yemeğine gelmezsen artık
seninle konuşmayacağım.

إِذَا مَا جِئْتَ عَالَعِشْ مَعَدَّ سَوْلْفَكَ
izâ mâ cît 'al-'aşi ma 'da sôlfak

Eğer gelirse seni öldürürüm.

إِنْ جِئْتِكَ أَذْبَحُكَ
in cîtek ezbahak

Çalışırsa dersi geçer.

لِي جَالَشْ إِيْفُتِ الدَّرْسِ
lé çâlaş iyfûte 'd-ders

Param olsaydı bir ev satın alırdım.

لُونُ عِنْدِي مِصَارِي جَانْ إِشْتَرَيْتْ بَيْتْ
lôn 'indiy mişâriy çân işterét bét

3.20. Nida Üslubu

MSA'da karşı tarafa hitap ederken nida harfleri denilen آ، أَيْ، هَيْ، أَيْ، أ harflerinden birisiyle seslenilir. HAD'de ise bu nida harflerinden yalnızca يَا kullanılır.

Ey Ahmet gel.

yâ aḥmed ta'âl

يَا أَهْمَدُ تَعَالُ

Ey Fatma yürü.

yâ fâṭım imşiy

يَا فَاطِمَةُ امْشِي

HAD’de nida edatı hazfedilerek karşıdakine seslenmek te oldukça yaygındır. Bu durumda seslenen kişinin isminin sondan ikinci harfî imaleye yakın şekilde uzatılır.

Ahmet! Gel.	<i>aḥmâd ta‘âl</i>	أَحْمَادُ تَعَالُ
Fatma! Yürü	<i>fâtéém imşiy</i>	فَاتِيمُ إِمْشِي
Amca/hala	<i>‘ammô/‘ammé²⁴⁶</i>	عَمُّوهُ / عَمُّه

Harran lehçesinde hitapta terhîm ve hipokoristik formlar da görülmektedir. Terhim, ifadeyi hafifletmek veya sevimli hale getirmek amacıyla münadanın son harfinin -illetli harf olup harekeleri uyumlu ise son iki harfinin- hazfedilmesidir.²⁴⁷ Örneğin *يَا جَعْفَرُ* ifadesinin *يَا جَعْفُ* şeklinde, *يَا مَرْوَانَ* ifadesinin *يَا مَرْوُ* şeklinde kullanılması terhimdir.

Terhimin tasğiri ise zaid harfler atıldıktan sonra ismin tasğir edilmesidir.²⁴⁸ Örneğin *أَحْمَدُ* isminin *حُمَيْدُ* şeklinde tasğir edilmesi terhimin tasğiridir.

Harran lehçesinde hitapta isimler terhimde ve terhimin tasğirinde olduğu gibi kullanılmakla birlikte bunun dışında kalan kullanımlar da mevcuttur. Bunu en yakın kavram “hipokoristik” olabilir. Hipokoristik (sevimli) adlar kişi adlarının genelde kısaltılmasından oluşur. Bunun yanı sıra harfleri kırpma yoluyla veya farklı ses değişmelerine uğramış şekillerinden oluşabilmektedir. Dolayısıyla hipokoristik hitap genelde ismin kısaltılması veya başka şekilde değiştirilmesidir.²⁴⁹

HAD’de isimler nidada farklı şekillerde kullanılmaktadır. Örneğin *أَحْمَدُ* ismi aşağıdaki şekillerde kullanılmaktadır:

²⁴⁶ Benzer sesle nida Aramice ve Farsça’da da mevcuttur.

²⁴⁷ İbnu’s-Serrâc, *el-Usûl fi’n-nahv*, 1/359.

²⁴⁸ Muhibbuddin Muhammed İbn Yusuf, *Temhîdu’l-kavâid bi şerhi Teshîli’l-fevâid*, thk. Ali Muahmmmed Fâhir vd. (Dâru’s-selâm, 2007), 10/4872.

²⁴⁹ Bk. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 123.

<i>aḥmed</i>	أَحْمَدُ
<i>aḥmée</i>	أَحْمِي
<i>aḥmôş</i>	أَحْمُوشُ
<i>aḥmedôş</i>	أَحْمُدُوشُ
<i>aḥmedân</i>	أَحْمَدَانُ
<i>ḥammôş</i>	حُمُوشُ
<i>ḥamdôş</i>	حَمْدُوشُ
<i>ḥamad</i>	حَمْدُ
<i>uḥmeyyid</i>	أَحْمَيْدُ
<i>ḥammâdiy</i>	حَمَّادِي
<i>mâdiy</i>	مَادِي

Yine مَرْيَمَ ismi HAD'de aşağıdaki şekillerde kullanılmaktadır:

<i>meryem</i>	مَرْيَمَ
<i>meryâni</i>	مَرْيَانِي
<i>meryûma</i>	مَرْيُومَةُ
<i>merrôş</i>	مَرْوُوشُ
<i>merrôşi</i>	مَرْوُوشِي
<i>mirrée</i>	مَرْيِي
<i>rîmi</i>	رَيْمَةَ
<i>rîm</i>	رَيْمَ

Bu isimlerden bazıları sevgi ve şımartma amacıyla kullanılırken, bazıları da küçümseme için kullanılır.

3.21. Taaccüb Üslubu

Bir şeye karşı duyulan hayranlığı veya şaşkınlığı ifade eden cümledir. Taaccüb üç harfli fiilleri ما أَفْعَلُهُ ve ما أَفْعَلُ بِهِ kalıbına sokmak suretiyle yapılır. HAD'de de ما'dan sonra أَفْعَلُ vezninde olan bir kelime getirilerek taaccüb yapılır. Ancak baştaki hemze hazf edilir ve sondaki هُ zamiri vav'a dönüştürülür. Bazen de ما'dan önce veya müstakil olarak kelimenin başına اِشْ getirilerek taaccüb yapılır. اِشْ kelimesinden sonra getirilen kelime أَفْعَلُ kalıbında olmasa bile taaccüb ifade eder.

Anlamı	HAD	MSA
Ne kadar da büyük	<i>makbaruv</i> ما اكْبَرُوْهُ	ما اكْبَرُهُ
Yüzü ne kadar da güzel	<i>meḥsen vachuv</i> ما احْسَنَ وَجْهُهُ	ما احْسَنَ وَجْهُهُ
Kulağı ne kadar da küçük	<i>iṣmazkar iznuv</i> اِشْمَزَقَرُ اِذْنُوْهُ	ما اصْغَرَ اُذْنُهُ
Evleri ne kadar da geniş	<i>iṣvusu' béthum</i> اِشْ وُسْعَ بَيْتَهُمْ	ما اَوْسَعَ بَيْتَهُمْ
O ne kadar da güzel	<i>iṣmizzénuv</i> اِشْمِزَّيْنُوْهُ	ما اَجْمَلُهُ

3.22. Tevkîd Üslubu

Arapçadaki tevkîd, sözü pekiştirme, muhâtabı sözüme inandırma amacıyla kullanılır. Tevkîd üslubu lafzî ve manevî olmak üzere iki kısımda ele alınır. Lafzî tevkîd yapılırken bir isim, bir fiil, bir harf veya bir cümle tekrarlanır. Manevî tevkîd ise كُنْ، كُنَّا gibi lafızlar kullanılarak yapılır.

HAD’de lafzî tevkîd kelime veya cümle tekrarıyla çokça kullanılırken, manevî tevkîd sadece كَلَّ kelimesiyle yapılır.

Anlamı	HAD	MSA
Bu sözü o söyledi o.	هُوَ كَالْكَلامِ ذِ هُوَ <i>huvva gâla’l-keâm zi huvva</i>	هو هو قال هذا الكلام
Misafirimiz geldi geldi.	جِي جِي حَاطِرِنِ <i>ciy ciy hâıırni</i>	جاء جاء ضيفنا
Bütün adamlar geldi.	جَوَّ الرُّمِّ كُلُّهُم <i>cevve’z-zulum kulhum</i>	جاء الرجال كلهم
Bütün yemeği yedi.	چَلَّ العَيْشِ كُلُّو <i>çele’l-‘eş kulluv</i>	أكل الطعام كله

3.23. Aded ve Madud

Arapça’da sayılar müfred, mürekkeb, ‘ukûd ve ma’tûf olmak üzere dört kısma ayrılır.

3.23.1. Müfred Sayılar

Müfred sayılar, 1’den 10’a kadar olan sayılardır. Bu sayıların temyizi çoğul ve mecrur olur. Sayı ile sayılan cinsiyet bakımından birbirine zıt olur.

Harran lehçesinde 1-10 arası sayılar, ufak telaffuz farklılığı hariç MSA’daki sayılarla aynıdır. Harran lehçesinde de 1’den 10’a kadar olan sayıların temyizi çoğul gelir. Ancak irab olgusu olmadığından mecrur yapılmayıp sonu teskin edilir. Ancak Harran lehçesinde sayı ile sayılan cinsiyet bakımından zıt olmamaktadır.

Bir ve iki sayıları MSA'da olduğu gibi HAD'de de sayılandan önce gelir. Bir sayısı müzekker olduğu zaman *وَاحِدٌ* (*vâḥad*), müennes olduğunda ise *وَاحِدَةٌ* (*vîḥdi*) şeklinde gelir.

Anlamı	HAD	MSA
Bir	<i>vâḥad/vîḥdi</i> <i>وَاحِدٌ / وَاحِدَةٌ</i>	<i>وَاحِدٌ</i>
İki	<i>iṣnēni</i> <i>إِثْنَيْنِ</i>	<i>إِثْنَانٍ</i>
Üç	<i>ṣalâsi</i> <i>ثَلَاثَةٍ</i>	<i>ثَلَاثَةٌ</i>
Dört	<i>arba'a</i> <i>أَرْبَعَةٍ</i>	<i>أَرْبَعَةٌ</i>
Beş	<i>ḥemsi</i> <i>خَمْسَةٍ</i>	<i>خَمْسَةٌ</i>
Altı	<i>sitti</i> <i>سِتَّةٍ</i>	<i>سِتَّةٌ</i>
Yedi	<i>seb'i</i> <i>سَبْعَةٍ</i>	<i>سَبْعَةٌ</i>
Sekiz	<i>simânyi</i> <i>ثَمَانِيَةٍ</i>	<i>ثَمَانِيَةٌ</i>
Dokuz	<i>tis'i</i> <i>تِسْعَةٍ</i>	<i>تِسْعَةٌ</i>
On	<i>'aşra</i> <i>عَشْرَةٍ</i>	<i>عَشْرَةٌ</i>

Bir sayısı müzekkerin sıfatı olarak kullanıldığında *وَاحِدٌ*, müennes bir ismin sıfatı olduğunda ise *وَاحِدَةٌ* şeklinde kullanılır.

MSA'da iki sayısı merfu olduğunda *إِثْنَانٍ*, mansub veya mecrur olduğunda ise *إِثْنَيْنِ* şeklinde gelir. Ancak HAD'de daima *إِثْنَيْنِ* şeklinde kullanılır. Cümlede isim ikil kullanılmışsa ardından iki sayısı getirilirse pekiştirme yapılmış olur. Sadece ikil isim zikretmekle de yetinilebilir. Ancak yaygın olmasa da bazen iki sayısından önce çoğul isim kullanılabilir. Bu durumda zikredilen çoğul isimden sonra iki sayısı getirilir. Örneğin *شَفِثْتُ عَجِيَّاتَ إِثْنَيْنِ* (*şifit 'aciyyât iṣnēni/iki kız gördüm*) cümlesinde çoğul

olan عَجِيَّاتٌ kelimesinden sonra iki sayısı getirilmiş ve çoğul zikredilmesine rağmen iki kızın kastedildiği belirtilmiştir.

Üç sayısından on sayısına kadarki sayılar tek başına veya sayılandan sonra kullanıldığında yukarıda zikredilen telaffuz yapısıyla ثَلَاثَةٌ, أَرْبَعَةٌ, خَمْسَةٌ, سِتَّةٌ, سَبْعَةٌ, ثَمَانِيَةٌ, تِسْعَةٌ, ثَلَاثُ (seles), أَرْبَعُ (arba'), خَمْسٌ (hamis), سِتٌّ (sitt), سَبْعٌ (sebi'), ثَمْنٌ (simen), تِسْعٌ (tisi'), عَشْرٌ ('aşir) şeklinde kullanılır.

HAD'de aded ve madûd'un cümlelerde kullanımını aşağıdaki şekildedir.

Bir çocuk geldi.

جِي عَجِي وَاحِدٌ.
ciy 'aciy vâhad

Biz kız geldi.

جَتْ حُرْمَةٌ وَاحِدَةٌ.
cet hurma vihdi

İki adam geldi.

جَوَا اِزْلِمْتَيْنِ اِثْنَيْنِ.
cev izlimtén işnéni

İki kadın geldi.

جَنْ حُرْمَتَيْنِ اِثْنَيْنِ.
cen hurmitén işnéni

Üç adam gitti.

رَاخُوا ثَلَاثُ زُومٌ.
râhav seles zulum

Üç kadın gitti.

رَاخُنْ ثَلَاثُ حَرِيمٌ.
râhan seles harîm

Dört kilo şeker satın aldım.

اِشْتَرَيْتُ اَرْبَعُ كَيْلَوَاتِ سَكَّرٌ.
iştarét arba 'kilevât sukkar

Beş oğlak sattım.

بِعْتُ حَمْسَ جِدَايِ.
bi 'it hamis cidâyi

Altı kitap okudum.

كُرَيْتُ سِتِّ كُتُبٍ.
gırét sit kutub

Bu ona ait olan yedi dönümdür.

هَدَيْتُ سَبْعَ دَوَانِمٍ لُو.
hezenni sebi' duvânim luvva

Bayrama sekiz gün kaldı.

ظَلَلْتُ ثَمَنَ تِيَّامٍ لِّلْعِيدِ.
zallan şimen tiyyâm le'l- 'îd

Dokuz ay sonra gelir.

عُكِّبْتُ تِسْعَ ثُشُرٍ يَجِي.
'ugub tisi' tuşur yiciy

On yıldır onu görmüyorum.

صَارَ لِي عَشْرُ سِنِينَ مَا شَوْفُو.
şâr liy 'aşri snîn mâ şûfuv

Yukarıdaki örneklerde ثَمَنُ تِيَّامٍ (*şimen tiyyâm*) ifadesinde تِيَّامٍ kelimesinin aslı أَيَّامٍ iken geçiş yapıldığında hemze düşmüş ve ta harfi gelmiştir. Dolayısıyla ثمانية أَيَّامٍ ifadesi ثَمَنُ تِيَّامٍ (*şimen tiyyâm*) şeklinde telaffuz edilmiştir. Aynı şekilde تِسْعَ ثُشُرٍ (*tisi' tuşur*) ifadesinde ثُشُرٍ kelimesinin aslı أَشْهُرٍ iken geçiş yapıldığında hemze düşmüş ve ta harfi gelmiştir. Dolayısıyla تِسْعَةَ أَشْهُرٍ ifadesi تِسْعَ ثُشُرٍ (*tisi' tuşur*) şeklinde telaffuz edilmiştir. Dolayısıyla bazı durumlarda ta harfi de eklenebilmektedir.

3.23.2. Mürekkebe Sayılar

Mürekkebe (bileşik) sayılar, 11'den 19'a kadar olan sayılardır. Harran lehçesinde mürekkebe sayılarda hazf ve idğamlar meydana geldiğinden telaffuzu MSA'daki kullanımından farklılaşmıştır. Mürekkebe sayılarda birler basamağıyla onlar basamağı birleştirilerek naht yöntemiyle tek bir kelime haline getirilmiştir.

11 sayısında ha harfi ya harfine döner ve sondaki ra harfi düşer. Dolayısıyla أحد إيدعش (ide'aş) şeklinde olur. 12 sayısında elif harfi ve sondaki ra harfi düşer.

Dolayısıyla اثنا عشر sayısı اثنَعَشْرُ (*işna 'aş*) şeklinde olur. 13-19 arası sayılarda ث ve ة harfleri idğam edilerek ط harfine döner. Kelimenin sonundaki ra harfi de düşer. 13 sayısında ث ve ة harfleri şeddeli ط harfine döner. 16 sayısında da ة harfi ط harfine döner. Kalan ت harfiyle ط harfinin yan yana telaffuzu zor olduğundan ت harfi ط harfine dönüşerek ikisi idğam edilerek ط şeddelenir.

Anlamı	HAD	MSA
On bir	<i>îde 'aş</i> اَيْدَعَشْرُ	أحد عشر
On iki	<i>işna 'aş</i> اِثْنَعَشْرُ	اثنا عشر
On üç	<i>selâttâ 'aş</i> ثَلَاثَ عَشْرَ	ثلاثة عشر
On dört	<i>arba 'ta 'aş</i> أَرْبَعَةَ عَشْرَ	أربعة عشر
On beş	<i>hamiştâ 'aş</i> خَمْسَةَ عَشْرَ	خمسة عشر
On altı	<i>sittâ 'aş</i> سِتَّةَ عَشْرَ	ستة عشر
On yedi	<i>sebi 'ta 'aş</i> سَبْعَةَ عَشْرَ	سبعة عشر
On sekiz	<i>simenta 'aş</i> ثَمَنَةَ عَشْرَ	ثمانية عشر
On dokuz	<i>tisi 'ta 'aş</i> تِسْعَةَ عَشْرَ	تسعة عشر

MSA'da olduğu gibi HAD'de de 11-99 arası sayıların temyizi tekil gelir.

On iki kalem satın aldım.

اِشْتَرَيْتُ اِثْنَعَشْرَ قَلَمًا.
iştarét işna 'aş kalam

On beş dönüm sattı.

بَاعَ خَمْسَةَ عَشْرَ دُونَمًا.
bâ 'hamiştâ 'aş dônem

Yaşım on dokuz senedir.

عُمْرِي تِسْعَةَ عَشْرَ سِنَةً.
'umriy tisi 'ta 'aş sini

On bir gündür gitmiş.

لَوْ اِيدَعَشْتُ يَوْمَ رَايِحُ.
luvva îde ‘aş yôm râyih

3.23.3. ‘Ukûd Sayılar

‘Ukûd sayıları, 20’den 90’a kadar olan onlu sayılardır. MSA’da ukud sayıları merfu olduğunda vav ile merfu olur. Dolayısıyla sonları وون olur. Örnek: عِشْرُونَ. Ancak bu sayılar mansub veya mecrur olduklarında ya ile mansub ve mecrur olur. Dolayısıyla sonları ين ile biter. Örnek: عِشْرِينَ. Harran lehçesinde ise ukud sayılarının sonu daima ين ile biter. Bu husus haricinde MSA ile HAD’de ‘ukûd sayılarının kullanımı aynıdır.

Anlamı	HAD	MSA
Yirmi	<i>‘ișrîn</i> عِشْرِينَ	عشرون
Otuz	<i>selâsîn</i> ثَلَاثِينَ	ثلاثون
Kırk	<i>arba‘în</i> أَرْبَعِينَ	أربعون
Elli	<i>ḥemsîn</i> خَمْسِينَ	خمسون
Altmış	<i>sittîn</i> سِتِّينَ	ستون
Yetmiş	<i>seb‘în</i> سَبْعِينَ	سبعون
Seksen	<i>simânîn</i> ثَمَانِينَ	ثمانون
Doksan	<i>tis‘în</i> تِسْعِينَ	تسعون

3.23.4. Ma‘tûf Sayılar

Ma‘tûf (atıflı) sayılar, 21’den 99’a kadar olan sayılardır. Bu sayılar, iki kelimenin arasına atıf vavı getirilerek söylenen sayılardır. Örneğin “yirmi beş kalem”

ifadesi HAD’de *حَمْسُ وَ عِشْرِينَ قَلَمٌ* (*hamsu v ‘iṣrîn kalam*) şeklinde söylenir. Yine “elli dört ağaç” ifadesi HAD’de *أَرْبَعٌ وَ حَمْسِينَ إِشْجَرَةً* (*arba ‘a v ḥamsîn iṣcara*) şeklinde söylenir.

3.23.5. Yüz ve Katları Sayılar

MSA’da olduğu gibi HAD’de de yüz ve katları sayılarda temyiz tekil gelir. Aşağıda yüz ve katlarının cümlelerde kullanımına dair örnekler zikredilmiştir.

Örnek	HAD	MSA	Sayı
<i>Killava ‘l-guṭun yinbâ ‘ bimiyi</i> ²⁵⁰ كَيْلَوُ الْكُطُنِ يَنْبَاغُ بِمِيَّةٍ	إِمِيَّةٌ	مِائَةٌ	100
<i>el-Ḥâm mîtravuv bimîten</i> ²⁵¹ الْحَامُ مَيْتْرُووُ بِمَيْتِنِ	إِمَيْتِنِ	مِائَتَانِ – مِائَتَيْنِ	200
<i>ez-Zulme ‘l-me ‘zûmîn ‘adedhum ṣeṣimiyi</i> ²⁵² الرُّمُّ الْمَعْرُومِينَ عَدَدُهُمْ ثَلَاثِمِيَّةٌ	ثَلَاثِمِيَّةٌ	ثَلَاثِمِيَّةٌ	300
<i>eṭ-Ṭayyâra sur ‘ithi tısal le ‘l-arba ‘imiyi</i> ²⁵³ الطَّيَّارَةُ سُرْعَتُهُ تَصَلُّ لَأَرْبَعِمِيَّةٍ	أَرْبَعِمِيَّةٌ	أَرْبَعِمِيَّةٌ	400
<i>el- Ḥunṭa si ‘irhi mne ‘l-ḥamsimiyi uv fôg es-sini</i> ²⁵⁴ الْحُنْطَةُ سِعْرُهُ مِنْ الْحَمْسِمِيَّةِ أَوْ فَوْكُ الْسِّنِيَّةِ	حَمْسِمِيَّةٌ	حَمْسِمِيَّةٌ	500
<i>ed-Dônem ‘idni ibsitiimiyi</i> ²⁵⁵ الدُّوْنَمُ عِدْنِ إِبْسِئِمِيَّةِ	سِتِّمِيَّةٌ	سِتِّمِيَّةٌ	600
<i>Uvlédiy ḥaza seb ‘imiyi mne ‘l-elif</i> ²⁵⁶ أُوْلَيْدِي حَدَّ سَبْعِمِيَّةٍ مِنَ الْأَلِفِ	سَبْعِمِيَّةٌ	سَبْعِمِيَّةٌ	700

²⁵⁰ Pamuğun kilosu yüz’e satılır.

²⁵¹ Kumaşın metresi iki yüzedir.

²⁵² Davetli adamların sayısı üç yüzdür.

²⁵³ Uçağın hızı dört yüze ulaşır.

²⁵⁴ Buğdayın fiyatı beş yüzden başlar (beş yüz ve yukarısidir) bu sene.

²⁵⁵ Dönüm (ün fiyatı) bizde altı yüzdür.

الزِّيَالُ صَارَ إِثْمَنِيمِيَّةً وَكَتَبَ حِينَتَ بِالْحِجِّ	ثَمْنِيمِيَّةً	ثَمَانِمَائَةً	800
<i>e-ryâl şar ibşimenimiyi vagtin çinit be'l-ħic</i> ²⁵⁷	<i>şimenimiyi</i>		
الْتَسْعَمِيَّةُ صِرْفَتُهُنَّ إِبْلَافُ أَوْ إِمِيَّةُ أَوْ حَمْسُنُ أَوْ عَشْرِينَ	تَسْعَمِيَّةً	تَسْعَمَائَةً	900
<i>et-Tis 'imyi şırafıthin ibelıf uv imyi uv ħamsuv</i>	<i>tis 'imyi</i>		
<i>'ışrîn</i> ²⁵⁸			

Yukarıda verilen örneklerde sayı temyizsiz olarak verilmiştir. Bu sayılar temyizi ile beraber kullanıldığında sonlarındaki harf te (ت) harfine döner. Örneğin (ثَلْثِمِيَّةُ / *selsimiyi*) yerine (ثَلْثِمِيَّةُ / *selsimît*) şeklinde kullanılır.

HAD	MSA	Sayı
عِنْدِي إِمِيَّةٌ إِكْتَابُ 'İndiy imît iktéb ²⁵⁹	عِنْدِي مَائَةٌ كِتَابٍ	100
إِشْتَرَيْتُ إِمِيَّةً إِنْجَعَةً İştaréyt imîten in 'aci ²⁶⁰	إِشْتَرَيْتُ مَائَتِي نَعْجَةً	200
عَزَمْتُ ثَلْثِمِيَّةً شَخْصًا عَلَ زَفْتِي (عَرْسِي) 'İzemit selsimît şahış 'ala zeftiy ('irsiy) ²⁶¹	دَعَوْتُ ثَلَاثِمَائَةً شَخْصًا إِلَى عَرْسِي	300
هَذَا الزُّمُّ (الرِّجَالُ) عِنْدُو أَرْبَعِمِيَّةٌ دُوِّمَ Hâza zlimi (er-riccâl) 'induv arba 'imît dônem ²⁶²	هَذَا الرَّجُلُ عِنْدَهُ أَرْبَعَمَائَةٌ دُوِّمَ	400
بِعْتُ سَاعَتِي الْإِحْمَسِمِيَّةَ لِيرَةً Bi 'it sâ 'tiy ibħamsimît lera ²⁶³	بِعْتُ سَاعَتِي بِحَمْسِمَائَةٍ لِيرَةً	500
بَيْنَ أَوْفَا أَوْ أَرْزَنْجَانِ سِتْمِيَّةٌ كِيلُومَتْرُ تَقْرِيْبًا Bén Urfa uv Erzincân sittimît kılavmetr takrîben ²⁶⁴	بَيْنَ أَوْفَا وَأَرْزَنْجَانِ سِتْمَائَةٌ كِيلُومَتْرُ تَقْرِيْبًا	600

²⁵⁶ Oğlum bin üzerinden yedi yüz (puan) aldı.

²⁵⁷ Ben hacda iken Riyal sekiz yüze oldu.

²⁵⁸ Dokuz yüzü (dokuz yüz lirayı) bin yüz yirmi beşe bozdurdum.

²⁵⁹ Bende yüz kitap var.

²⁶⁰ İki yüz koyun satın aldım.

²⁶¹ Düğünüme üç yüz kişi davet ettim.

²⁶² Bu adamın dört yüz dönümü var.

²⁶³ Saatimi beş yüz liraya sattım.

الْحَزْرُ جَاعِدٌ يَبْنُونَ حَسْبَاحَانَ بِيهِ سَبْعِمِئَتٌ يَتَّقُ <i>el-Haz ca 'ad yibnûn hastâhani bihi seb 'imîť</i> <i>yatak</i>²⁶⁵	الآنَ يَبْنُونَ مُسْتَشْفَى فِيهَا سَبْعِمِائَةٍ سَرِيرٍ	700
هُوَ اِمِهْنَدِسٌ، مَعَاشُو ثَمْنِمِئَتٌ دُولَارٍ <i>Huvva imhendis, ma 'aşuv şimenimîť dolar</i>²⁶⁶	هُوَ مُهْنَدِسٌ، مَعَاشُهُ ثَمَانِمِائَةٍ دُولَارٍ	800
حَرَجَ الْمَاتُورُ تَسْعِمِئَتٍ لِتِرَّةٍ <i>Ĥarraca 'l-mâtôr tis 'imîť litri</i>²⁶⁷	اِسْتَهْلَكَ الْجَزَارُ تَسْعَمِائَةَ لِتِرٍ	900

Aşağıda da HAD'de kullanılan bin ve katları sayılar verilmiştir.

HAD	Sayı
<i>elif</i> أَلِفٌ	Bin
<i>elfên</i> اَلْفَيْنِ	İki bin
<i>sela 'ttâlâf</i> ثَلَاثَاتَا لَافٍ	Üç bin
<i>arba 'tâlâf</i> اَرْبَعَاتَا لَافٍ	Dört bin
<i>hamistâlâf</i> خَمِيسَاتَا لَافٍ	Beş bin
<i>sittâlâf</i> سِتَّاتَا لَافٍ	Altı bin
<i>sebi 'tâlâf</i> سَبْعَاتَا لَافٍ	Yedi bin
<i>simentâlâf</i> ثَمْنَاتَا لَافٍ	Sekiz bin
<i>tisi 'tâlâf</i> تِسْعَاتَا لَافٍ	Dokuz bin
<i>'aşirtâlâf</i> عَشْرَاتَا لَافٍ	On bin
<i>îde 'aş elif</i> اِثْنَعَشْرَ اَلْفٍ	On bir bin

²⁶⁴ Urfa ile Erzincan arası yaklaşık altı yüz kilometredir.

²⁶⁵ Şu an içinde yedi yüz yatak olan bir hastane inşa ediyorlar.

²⁶⁶ O mühendistir, maaşı sekiz yüz dolardır.

²⁶⁷ Traktör dokuz yüz litre tüketti.

<i>işna 'aş elif</i>	إِثْنَا عَشْرُ أَلْفٍ	On iki bin
<i>şelaṭṭa 'aş elif</i>	ثَلَاثَ عَشْرَ أَلْفٍ	On üç bin
<i>arba 'ta 'aş elif</i>	أَرْبَعَةَ عَشْرَ أَلْفٍ	On dört bin
<i>ḥamis 'ta 'aş elif</i>	خَمْسَةَ عَشْرَ أَلْفٍ	On beş bin
<i>siṭṭa 'aş eli</i>	سِتَّةَ عَشْرَ أَلْفٍ	On altı bin
<i>sebi 'ta 'aş elif</i>	سَبْعَةَ عَشْرَ أَلْفٍ	On yedi bin
<i>şimenṭa 'aş elif</i>	ثَمَنَةَ عَشْرَ أَلْفٍ	On sekiz bin
<i>tisi 'ta 'aş elif</i>	تِسْعَةَ عَشْرَ أَلْفٍ	On dokuz bin
<i>'işrîn elif</i>	عِشْرِينَ أَلْفٍ	Yirmi bin
<i>şelâşîn elif</i>	ثَلَاثِينَ أَلْفٍ	Otuz bin
<i>arba 'în elif</i>	أَرْبَعِينَ أَلْفٍ	Kırk bin
<i>ḥamsîn elif</i>	خَمْسِينَ أَلْفٍ	Elli bin
<i>Sittîn elif</i>	سِتِّينَ أَلْفٍ	Altmış bin
<i>seb 'în elif</i>	سَبْعِينَ أَلْفٍ	Yetmiş bin
<i>şimânîn elif</i>	ثَمَانِينَ أَلْفٍ	Seksen bin
<i>tis 'în elif</i>	تِسْعِينَ أَلْفٍ	Doksan bin
<i>imîṭ elif</i>	أَمِئَةَ أَلْفٍ	Yüz bin
<i>ḥamsimîṭ elif</i>	خَمْسِمِئَةَ أَلْفٍ	Beş yüz bin
<i>melyûn</i>	مَلْيُونٌ	Bir milyon
<i>milyâr</i>	مِلْيَارٌ	Bir milyar

HAD’de kullanılan aded ve madud örnekleri incelendiğinde madudun çoğul ve tekil gelmesi hususunda MSA’ya uyum söz konusudur. Zira yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere 3-10 arası sayıların temyizi çoğul gelmektedir. 11 ve yukarısı sayıların temyizi ise müfred gelmektedir. Ancak madudun irabı ile aded ve madudun cinsiyet ilişkisi konusundaki kaideler HAD’de görülmemektedir.

3.23.6. Sıra Sayıları

HAD’de sıra sayıları genellikle sıfat görevinde kullanılır. MSA’da olduğu gibi saatler için sıra sayısı kullanmak yerine sayma sayısı kullanılmaktadır. Sıra sayıları MSA’daki yapıya büyük oranda uymaktadır. Müennes sıra sayılarında uzatma harfinden sonra gelen harf cezmlî, sondan bir önceki harf ise kesreli yapılmaktadır. HAD’de sıra sayılarında 10’dan yukarı pek kullanılmamaktadır.

HAD Müennes	MSA Müennes	HAD Müzekker	MSA Müzekker
<i>el-evvaliyyi</i> الْأَوَّلِيَّةِ	الأولى	<i>el-evval</i> الْأَوَّلُ	الأوَّلُ
<i>es-sânyî</i> الثَّانِيَّةِ	الثَّانِيَّةُ	<i>es-sâniy</i> الثَّانِي	الثَّانِي
<i>es-sâlsî</i> الثَّالِثَةِ	الثَّالِثَةُ	<i>es-sâlis</i> الثَّالِثُ	الثَّالِثُ
<i>er-râb ‘i</i> الرَّابِعَةِ	الرَّابِعَةُ	<i>er-râbi ‘</i> الرَّابِعُ	الرَّابِعُ
<i>el-hâmsî</i> الْخَامِسَةِ	الخَامِسَةُ	<i>el-hâmis</i> الْخَامِسُ	الخَامِسُ
<i>es-sâdsî</i> السَّادِسَةِ	السَّادِسَةُ	<i>es-sâdis</i> السَّادِسُ	السَّادِسُ
<i>es-sâb ‘i</i> السَّابِعَةِ	السَّابِعَةُ	<i>es-sâbi ‘</i> السَّابِعُ	السَّابِعُ
<i>es-sâmnî</i> الثَّامِنَةِ	الثَّامِنَةُ	<i>es-sâmin</i> الثَّامِنُ	الثَّامِنُ
<i>et-tâs ‘i</i> التَّاسِعَةِ	التَّاسِعَةُ	<i>et-tâsi ‘</i> التَّاسِعُ	التَّاسِعُ
<i>el- ‘âşri</i> الْعَاشِرَةِ	العَاشِرَةُ	<i>el- ‘âşir</i> الْعَاشِرُ	العَاشِرُ

3.24. Saatler

Bilindiği üzere MSA'da saatleri ifade etmek için sıra sayıları kullanılır. Ancak HAD'de saatleri belirtmek için sayma sayıları kullanılır. Örneğin “saat beş” demek için السَّاعَةُ حَمْسِيَّةٌ (*es-sâ'a ḥamsi*) ifadesi kullanılır.

MSA'da saatleri ifade ederken وَ (geçe, geçiyor), إِلَّا (kala, var), نِصْفٌ (yarım, buçuk), ثُلُثٌ (yirmi), رُبْعٌ (çeyrek) gibi ifadeler kullanılmaktadır.

HAD'de de “geçe, geçiyor” manasında أُو (uv), “kala, var” manasında أَلِّ (elli), “yarım, buçuk” manasında نُصٌّ (nuş), “çeyrek” manasında رُبْعٌ (*rubu'*) kullanılır. “Üçte bir, yirmi dakika” manasındaki ثُلُثٌ (*şulüs*) ise gençler arasında bilinmeyip genelde dili güzel konuşabilen yaşlı kimselerin kullandığı bir ifadedir. Ayrıca HAD'de “geçiyor” manasında اِنْفُوتٌ (*ifût*) kelimesi de kullanılmaktadır.

Saat beş

السَّاعَةُ حَمْسِيَّةٌ
es-sâ'a ḥamsi

Saat beşi çeyrek geçiyor

السَّاعَةُ حَمْسِيَّةٌ أَوْ رُبْعٌ
es-sâ'a ḥamsi uv rubu'

Saat altıya on dakika var

السَّاعَةُ سِتَّةٌ أَلِّ عَشْرَ دَقَّاتٍ
es-sâ'a sitti elli 'aşir dakḳât

Saat on iki buçuk

السَّاعَةُ اِثْنَعَشْرَ أَوْ نُصٌّ
es-sâ'a işna 'aş uv nuş

Saat dokuzu beş geçiyor.

السَّاعَةُ تِسْعَةٌ اِنْفُوتٌ حَمْسَ دَقَّاتٍ
es-sâ'a tis'i ifût ḥamis dakḳât

3.25. Atıf Harfleri

Atıf tekrarı ve gereksiz uzatmaları önlemek için bazı edatlar vasıtasıyla bir kelimeyi veya cümleyi diğer kelime ve cümleye bağlamaktır.²⁶⁸

MSA’da atıf edatı olarak لَكِنَّ، لَا، بَلْ، إِمَّا، حَتَّى، ثُمَّ، أَمْ، أَوْ، فِ، وَ harfleri kullanılır. HAD’de kullanılan atıf harfleri ise وَ (ve), أَوْ (uv), ve يَمَّ (yamma) ile sınırlıdır. وَ (ve) ile أَوْ (uv) edatları aynı manada kullanılır. يَمَّ (yamma) edatı MSA’daki إِمَّا edatının farklı bir telaffuzudur.

Mal onun malı, hayvanlar da onun
hayvanıdır.²⁶⁹

أَلْمَالُ مَالُو وَالْحَلَالُ حَالُؤُ
el-mâl mâluv ve 'l-ḥalâl ḥalâluv

Soğan ve sarımsak satın aldım.

إِشْتَرَيْتُ بَصَلَ أَوْ سُؤْمَ
iṣṭarét bıṣal uv sūm

Ya edep sahibi ol ya da sus.

يَمَّ صَبِيرٌ رَاعِيٌ أَدَبٌ يَمَّ أَسْكُتٌ
yamma ṣîr râ'iy edeb yamma uskut

Türkçedeki “ama” ve “hem” bağlaçları da Harran Lehçesine geçmiş olup yaygın olarak kullanılmaktadır.

3.26. Şurû‘ Mukarebe ve Recâ Fiilleri

3.26.1. Şurû‘ Fiilleri

MSA’da şurû‘ fiilleri, bir isim cümlesinin başına gelerek bu cümlemin ismini ref, haberi olan muzari fiili ise mahallen nasb eden nâkıs fiillerdir. Bu fiiller, söz konusu

²⁶⁸ Ali b. Muhammed eş-Şerif Cürçâni, *et-Ta'rifât*, Beyrut, 1978 (Mektebetü Lübnan), 341.

²⁶⁹ “Dilediğini yapabilir” manasında kullanılan bir atasözüdür.

isim cümlesinin haberini teşkil eden muzari fiile alakalı olarak buldukları cümleye bir başlama anlamı kazandırır.

MSA'da أقبِلْ، علق، أنشأ، إنبرى، قام، إبتدأ، طَفِقْ، بدأ، هَبَّ، شَرَعَ، جعل، أخذ، fiilleri başlıca şurû' fiilleridir. Bu fiillerin muzarileri başında اُنْ olmadan gelir.

HAD'de ise tespit edebildiğimiz kadarıyla bu fiillerden sadece قام fiili kullanılmakta olup گَامْ (gâm) şeklinde tellaffuz edilmektedir.

Çocuk yürümeye başladı.

گَامَ الْعَجِي يَمْشِي
gâme'l-'aciy yimşiy

Babasına mektup yazmaya başladı.

گَامَ يَكْتِبُ مَكْتُوبَ لَبُو
gâm yiktib mektûb lebû

Meryem pamuk toplamaya başladı.

گَامَتْ مَرْيَمَ إِثْوَشَ كُتُونِ
gâmat miryem ;thûş guţun

أَحَدَ fiili HAD'de tam fiil olarak حَذَّ (haze) şeklinde kullanılır. Ayrıca Türkçedeki “başlama” kelimesi de aynı manada Arapça forma çevrilerek اِبْتَدَى - اِبْتَدَى (başlad - ybaşlıd) şeklinde kullanılır.

3.26.2. Mukarebe Fiilleri

MSA'da mukarebe fiilleri, bir isim cümlesinin başına gelerek bu cümlemin ismini ref, haberi olan muzari fiili ise mahallen nasb eden nâkıs fiillerdir. Bu fiiller, söz konusu isim cümlesinin haberini teşkil eden muzari fiile alakalı olarak buldukları cümleye bir yaklaşma anlamı kazandırır.

MSA'da أَوْشَكَ، كَرَبَ، كَادَ fiilleri mukarebe fiili olarak kullanılırlar. HAD'de ise bu fiillerden hiç biri kullanılmayıp mukarebe manasını ifade etmek için yine گَامَ (*gâm*) fiili kullanılır. Dolayısıyla bu fiil hem başlama hem de yaklaşma anlamı ifade eder.

Zeynep neredeyse düşecekti.

زَيْنَبُ گَامَتْ تِغَّعْ
zeyneb gâmat tîga'

Araba neredeyse kaza yapacaktı.

التَّخْصِييَ گَامَ إِيسَاوِيَّ قَرَّ
et-taḥşiy gâm ysâviy qazi

3.26.3. Recâ Fiilleri

Recâ (ümit) fiilleri bir işin meydana gelmesinin ümit edilmesini ifade eder. MSA'da اِخْلَوْلُقْ، حَرَى، عَسَى fiilleri recâ fiilleridir. HAD'de ise bu fiillerden yalnızca عَسَى fiili kullanılır. Genellikle sonundaki illet harfi hazf edilerek عَسَ ('*ase*) şeklinde telaffuz edilir. Ayrıca bu fiilden sonra daima أَنْ veya أَنَّ getirilerek bu iki kelime birleştirilir. Kelimeler birleştirilince أَنَّ veya أَنْ'nin başındaki hemze de hazf edilir. Örneğin عَسَى وَلَدَكَ عَسَى وُلْدَكَ ('*asen uvlédak ;yšalliy*) şeklinde kullanılır. Recâ fiilinden sonra bazen isim getirilmeden أَنَّ veya أَنْ'nin sonuna zamir getirilerek te cümle kurulduğu görülmektedir. Örneğin yukarıdaki cümle عَسُنُوْا إِصْلِيْ ('*asennuv ;yšalliy*) şeklinde de kullanılır. Bu cümle عَسَى أَنَّهُ يَصْلِيْ ifadesinin hazf ve naht yöntemiyle elde edilmiş şeklidir.

أَنَّ ile beraber zamir getirilmesi MSA'da mevcuttur. Örneğin şair Amr b. Saîd b. Sâlim bir şiirinde şu ifadeyi kullanmıştır:

Dolayısıyla HAD’de recâ fiilinden sonra أَنْ ve أَنَّ ile beraber zamir getirilmesi MSA’daki kullanımdan gelmektedir.

3.27. Meful-ü Mutlak

Mefül-ü mutlak, cümledeki fiilin mastarı olarak gelir. Fiili pekiştirmek, nasıl yapıldığını belirtmek veya fiilin kaç kere gerçekleştiğini açıklamak için kullanılır. Mefül-ü mutlak olan kelime tek başına mastar olarak gelirse fiile pekiştirme anlamı katar. MSA’daki yapıya benzer bir şekilde HAD’de de meful-ü mutlak ve çeşitleri kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Çocuk hızlıca koşuyor.	يُرْكُضُ الْوَلَدَ رَكْضًا. <i>yurkuḡ el-veled rakıḡ</i>	يُرْكُضُ الْوَلَدَ رَكْضًا
İnsanlar çarşıda öyle bir yürüyor ki.	يَمْشِي النَّاسُ بِالسُّوْغِ مَشْيًا. <i>timşiy en-nâs be’s-sûg meşiy</i>	يَمْشِي النَّاسُ فِي السُّوْغِ مَشْيًا.
Halit yemeği hızlıca yer.	حَالِدٌ يَأْكُلُ الْعَيْشَ أَجْلًا. <i>ḡâlid yakul el-‘eş eçil</i>	حَالِدٌ يَأْكُلُ الطَّعَامَ أَجْلًا.
Pencereyi paramparça ettik.	كَسَرْنَا الطَّكَّةَ كَسْرًا. <i>kısarî eḡ-tâga kasır</i>	كَسَرْنَا النَّافِذَةَ كَسْرًا.
Ayağıyla yere sertçe vurdu.	ظَرَبَ رِجْلُهُ عَالِغَاةً ظَرْبًا. <i>zırab ricluv ‘al-gâ’a zarıb</i>	ضَرَبَ بِرِجْلِهِ الْأَرْضَ ضَرْبًا.
Ondan Kur’an’ı iyice öğrendim.	تَعَلَّمْتُ مِنْهُ الْقُرْآنَ إِتْلَامًا. <i>ti ‘allemit minnıv el-ḡur ‘ân</i>	تَعَلَّمْتُ مِنْهُ الْقُرْآنَ تَعَلُّمًا.
	<i>t ‘illim</i>	

²⁷⁰ Ebu Bekr Muhammed b. Yahya es-Sûlî, *Kitâbu’l-evrâk kısmu aḡbârî’ş-şuarâ*, Matbaatu’s-Sâvî, b.y, 1934, 211.

Mefûl-ü mutlak, isim tamlaması veya sıfat tamlaması şeklinde gelirse fiilin çeşidini yani nasıl yapıldığını ifade eder.

Anlamı	HAD	MSA
Ceylan gibi yürüyor.	تَمْشِي مَشْيَ الْقَرَالِ. <i>timşiy meşye 'l-kazâl</i>	تَمْشِي مَشْيَ الْعَرَالِ.
Aslan gibi koşuyor.	يُرْكُضُ رُكْضَ السَّبْعِ. <i>yurkuḡ rakḡa 's-sebi</i>	يُرْكُضُ رُكْضَ السَّبْعِ.

Mefûl-ü mutlak, mastar-ı merre şeklinde gelirse fiilin kaç defa yapıldığını ifade eder.

Anlamı	HAD	MSA
İmam iki secde yaptı	سَجَدَ الْإِمَامُ سَجْدَتَيْنِ <i>siced el-imâm secditén</i>	سَجَدَ الْإِمَامُ سَجْدَتَيْنِ
Bir defa vurdu.	ظَرَبَ ظَرْبَهُ وَحْدَهُ <i>ḡrab ḡarba vuḡdi</i>	ضَرَبَ ضَرْبَةً وَاحِدَةً
İki defa döndü	فَتَلَّ فَتَلْتَيْنِ <i>fitel fetlitén</i>	دَارَ دَوْرَيْنِ

3.28. Mefulün Leh

MSA'da mefulün leh, fiilin oluş sebebini bildiren mefuldür. Fiile sorulan niçin sorusunun cevabı mefulün leh'tir.²⁷¹ Mefulün leh ya masdarla ya da harf-i cerle olmak üzere iki şekilde gelir. Örneğin دَرَسْتُ لَطَلْبِ الْعِلْمِ طَلْبًا لِلْعِلْمِ cümlesinde masdarla, دَرَسْتُ لَطَلْبِ الْعِلْمِ cümlesinde ise harf-i cerle gelmiştir.

HAD'de de mefulün leh'in MSA'daki şekliyle kullanımına rastlanmaktadır. Genelde harf-i cerli kullanımı daha yaygındır.

²⁷¹ Mansur el-Velidî, *el-İhtilâfu'n-Nahvî fi'l-Mansûbât* (Amman: İlmü Mektebeti'l-Hadis, 2006), 93.

Seni Allah rızası için seviyorum.

أَشْتَهِيكَ رِزَاءَ لِلَّهِ
eştehîk rizâen lillâh

İlim öğrenmek etmek için Mısır'a gitti.

رَاخَ عَلَ مِصْرَ لِيُطْلَبَ عِلْمٌ
râh 'ala mısır liyuṭlub 'ilim

HAD'de kelimenin başına gelen تَا (tâ) ve مِشَانُ ekleri de “için” manasında kullanır. مِشَانُ ifadesi kanaatimizce مِنْ شَأْنٍ kelimelerinin naht yöntemiyle elde edilmiş şeklidir.

Eğitim görmek için Şam'a gitti.

رَاخَ عَالِشَّامَ تَا يُدْرُسُ
râh 'a 'ş-şâm tâ yudrus

Ekmek yapmak için buğdayı
(değirmende) öğüttük.

طَحَنَ الْأَطْحَنَ مِشَانُ تَا الْأُخْبِرُ
tḥanni eli-ṭhani mişân tâ-nḥabiz

3.29. Mefulün Maah

Berberlik ifade eden vâvu'l-maiyye (و) harfinden sonra gelen, önceki ifadeye atfi doğru olmayan mansub isme mefulün maah denir. “Beraber, birlikte” manasına gelen (مَعَ) ile aynı anlamı taşır.

HAD'de vâvu'l-maiyye kesreli vav şeklinde gelir. Vav ile beraber mansub munfasıl zamirler kullanılarak mefulün maah yapılır. Örneğin وَيَا (viyyâ) “onunla beraber” manasında kullanılır. Sondaki zamir yerine isim getirilerek وَيَا أَحْمَدَ (viyyâ Aḥmed) “Ahmetle beraber” şeklinde de kullanılır. Aşağıda zamirlerle mefulün maah kullanımına dair örnekler yer almaktadır.

Cem‘	Müfred	
(viyyâhum) وَيَاهُمْ	(viyyâ) وَيَاهُ	Gaib
(viyyâhin) وَيَاهِنُ	(viyyâha) وَيَاهَاهُ	Gaibe
(viyyâkum) وَيَاكُمْ	(viyyâk) وَيَاكَ	Muhatab
(viyyâçen) وَيَاچُنُ	(viyyâç) وَيَاچُ	Muhataba
(viyyâni) وَيَانِ	(viyyâyi) وَيَايَ	Mütakellim

Mefulün maahın cümlelerde kullanımı aşağıdaki şekillerde karşımıza çıkmaktadır.

Halitle beraber geldim.

جِيثَ يِيَا حَالِدُ

cîth viyyâ hâlid

Onlarla birlikte yürüdük.

مِشِينِ وَيَاهُمْ

mişéni viyyâhum

Mefulün maahın bu şekilde kullanımı MSA’da da bulunmaktadır. Örneğin Hişam b. Abdülmelik, İbrahim el-Mahzumîye yazdığı bir mektupta إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَمْ يَعْرِزْكَ إِذْ كُنْتُ وَإِيَّاهُ كَمَا قَالَ الْقَطَامِي ifadesini kullanmıştır. Kadı Hişam’ın كُنْتُ وَإِيَّاهُ şeklindeki ifadesinin mefulün maah olduğunu ifade etmiştir.²⁷² Bu kullanım şiirde de karşımıza çıkmaktadır.²⁷³ Ebu Hayyân el-Endelusî de وَسِرْتُ وَإِيَّاهُ وَعَمْرًا فَمُتُّ وَفَمُتُّ وَفَمُتُّ şeklinde mefulün maah kullanıldığını zikretmiştir.²⁷⁴

Dolayısıyla HAD’deki bu kullanım MSA’da mevcut ve caiz olan bir kullanımdır.

²⁷² Ebu'l-Ferec el-Mu‘âfâ b. Zekeriyâ b. Yahya İbn Tırâr el-Cerîrî en-Nehrevânî, *el-Celîsu’s-sâlihu’l-kâfi ve’l-enîsu’n-nâsihu’s-şâfi* (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 2005), 564-565.

²⁷³ en-Nehrevânî, *el-Celîsu’s-sâlihu’l-kâfi ve’l-enîsu’n-nâsihu’s-şâfi*, 565.

²⁷⁴ el-Endelusî, *İrtişâfu’d-darab min lisâni’l-‘Arab*, 2154.

3.30. Kem-i Haberiyye ve Kem-i İstifhamiyye

کَم soru ismi olarak “kaç” manasındadır. Soru ismi olarak kullanıldığında “kem-i istifhamiyye” adını alır. کَم aynı zamanda çokluk edatı olarak kullanılır ve “ne kadar (çok), nice” anlamına gelir. Bu durumda “kem-i haberiyye” adını alır. Örneğin کَم كِتَابًا ifadesi “kaç kitap okudun?” anlamına gelirken, کَم كِتَابٍ قَرَأْتُ ifadesi “nice kitaplar okudum!” anlamındadır.

Harran lehçesinde kem-i haberiyye ile kem-i istifhamiyye konuşma anındaki akış veya vurgu ile anlaşılır. Ayrıca kem-i haberiyye ve kem-i istifhamiyye Harran lehçesinde başa geldiği gibi te’hîr de edilebilir.

Aşağıdaki tabloda kem’in soru ismi olarak kullanılmasına dair örnekler yer almaktadır.

Kaç kitap okudun?

چَم اِكْتَابٍ كَرَيْتُ؟
çem iktâb girét

Kaç yıldız gördün?

شَفِيتُ چَم نَجْمَةٍ
şifit çem necmi

Aşağıdaki tabloda kem’in haberiyye olarak kullanılmasına dair örnekler yer almaktadır.

Savaşlarda elimde nice kılıçlar kırıldı!

چَم سَيْفٍ اِنْكَسَرَ بِيَدِي بِالْحَرْبِ
çem séf inkisar bîdiy belî-ħrûb

Nice kasideleri (ezbere) biliyordu. Her toplandığımızda bize okurdu!

چَم كَصَيْدَةٍ چَانَتْ عِنْدُو كُلِّ مَا نَلْتَمُ اِنْكُومُ يَكْرَا لِنِ
çem gışîdi çânet ‘induv kul mâ niltem
ıygûm yıgrâ-lni

3.31. Kasem (Yemin İfadeleri)

Harran lehçesinde kullanılan yemin harfleri و, ب ve ت harfleridir. Bu harflerden en çok و ve ب harfi kullanılır. ت ise çok nadir kullanılır. Örnek: وَاللّٰه (valla), بِاللّٰه (bille), تَاللّٰه (tille)

Genel olarak yeminlerde Allaha (إِحْيَاةَ اللّٰه) *bhayâtalla* veya اِبْرٰهِيْمَ *ibrabbiy*), peygambere (بِالنَّبِيِّ / وَالنَّبِيِّ *ve'n-nebiy/be'n-nebiy*), kurana (بِالْقُرْآنِ *be'l- kur'ân*) nimete (بِالتَّعْمِيَةِ *be'n-ni'mi*) yemin edilir. Örneklerde de görüldüğü üzere yemin edatı olarak daha çok ب kullanılmaktadır.

Harran bölgesinde insanlar yemin ederken yukarıdaki yeminlerin yanı sıra türbelere ve şeyhlere de yemin ederler. Türbe ve şeyhlere yapılan yeminlerde genelde oturlan bölgeye yakın bir türbeye veya medfun şeyhe yemin ettikleri gözlemlenmiştir. Örneğin Harran ilçesindeki Araplar, Şeyh Hayat b. Kays adına بِالشَّيْخِ حَيَاةَ (be's-şéḥ *hayâ/Şeyh Hayat'a yemin olsun*) şeklinde yemin ederler. İmam Bakır köyü ve çevresindekiler İmam Muhammet Bakır adına بِإِيْمَامِ (belîmêm/İmam'a yemin olsun) şeklinde yemin ederler.²⁷⁵ Yardımcı köyü ve çevresindekiler اِبْحَابِرِ الْاَنْصَارِ (*ibcâbre'l-ensâr/Cabir el-Ensâr'a yemin olsun*) şeklinde yemin ederler.

Bu durum günümüze özgü olmayıp Hicri 580 yılında Harran'ı ziyaret eden Evliya Çelebî'nin şehre dair anlatımında da karşımıza çıkmaktadır. Evliya Çelebî

²⁷⁵ Kurtuluş savaşı yıllarında Urfa Müdafaa'yı Hukuk reisi Ali Rıza Bey, 22 Kasım 1919 tarih ve 3 numara ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa'yı Hukuk Cemiyeti Temsil Kurulu Başkanlığı'na yazdığı raporun 3. Maddesinde şu ifadeleri yazmıştır: “Urfa'nın Harran kazasında Geysi Aşireti'nin teşkilata katılması arzu edildiğinden bizzat aralarına girilerek Siyala Aşireti reisi Salih el-Abdullah (el-Abdalla) dışındakiler Binî Muhammed (İmhîmed) ve tabileri Ebû 'Assaf ve 'Ubade, Cümeyle ve tabileri Ebû Cindî, Meşhur, Cerada ve Siyala tabilerinden Muacle ve Nevacih, Binî Zeyd ve Binî Esed (İsid) Binî Yusuf ve Tammah Aşireti dahi birlik olarak teşkilatı tamamlamaya ve Müdafaa'yı Hukuk'la birlik olmaya, inanç ve saygıları bulunan İmam Bakır Hazretlerinin kabri üzerinde Kur'an-ı Azimüşşan üzerine ant içmişlerdir.” (bk. Ali Rıza, *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi* (Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2010), 37-39.

ziyareti esnasında Şeyh Hayat-ı Harrânî'nin bölge halkı üzerindeki etkisini gözlemlemiş ve bunu gözlemini şu ifadelerle zikretmiştir: “Sultan halifelerinden kutupluğa ayak basmış ulu sultandır ki Harran Kalesi'nin yakınında çöl tarafında büyük bir türbe içinde gömülüdür. Çöl Arapları bu sultana gayet inanırlar. Hatta Araplar arasında mühim bir mesele için yemin ettirmek icap ederse ta Basra, el-Ahsâ, Umman, Cezayir ve Kurna'dan gelip bu sultan üzerine 'Yahya-yı Hayatî sırrına' diye türbesi duvarına el ursa kasem-billâh yerine kabul ederler.” Ebü'l-Meâlî de Harran ehlinin Hayat-ı Harrânî üzerine yemin ettiğini ifade etmektedir.²⁷⁶ Şeyh Hayat-ı Harrânî'nin bu etkisi yaşadığı dönemden başlayarak günümüze kadar devam etmiştir.²⁷⁷

3.32. İne ve Benzerleri

MSA'da isim cümlesinin başına gelip ismini mansub, haberini de merfu yapan inne ve benzerleri denilen fiile benzeyen harfler bulunur. Bunlar اِنَّ، اَنَّ، كَآَنَّ، لَكِنَّ، لَيْتَ، اِنَّ، اَنَّ، اَنَّ، اَنَّ، اَنَّ dir. HAD'de bu harflerden لَعَنَّ ve اَنَّ kullanılmaktadır.

HAD'de اَنَّ (enne) kelimesi cümledeki yerine göre اِنَّ (in) veya اِنَّ (inne) şeklinde kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Meşgul olduğunu biliyorum	أَعْرَفَ اَنَّكَ مَشْغُولٌ e'arfi-nnek meşkûl	أَعْرَفُ اَنَّكَ مَشْغُولٌ
Korkarım ki gelmez	أَخَافُ اِنَّوَمَا يَجِي ahâf innuv mâ yiciy	أَخَافُ اِنَّهُ لَا يَجِي
İstemediklerini anladım	اِفْهَمْتُ اِنَّهُمْ مَا اِيْرِيْدُوْنَ İfhimit inhum ma-yrîdûn	فَهَمْتُ اِنَّهُمْ لَا يُرِيْدُوْنَ

²⁷⁶ Ebü'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed İbn Râfi', *el-Vefayât*, thk. Salih ve Mehdi Abbas – Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1982), 1/293-294.

²⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdulhakim Önel, “Şeyh Hayât el-Harrânî”, *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu* (Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018), 1/527-551.

HAD'de “keşke, umulur ki” manasında عَلَوَانُ (‘alvân) kelimesi kullanılır. Kanaatimizce عَلَوَانُ kelimesi لَعَلَّ ifadesinde naht yapılmak suretiyle elde edilmiştir. لَعَلَّ ifadesi عَسَى ile aynı manaya gelir. Mütemmim b. Nüveyre et-Temîmî (ö. 30/650) de şiirinde bu ifadeyi kullanarak şöyle demiştir;

لعلك يوماً أن تُلمَّ ملامّةً عليك من اللاتي يدعنك أجدعا²⁷⁸

Şair burada لعل'den sonra أن kullanmıştır. Dolayısıyla bu husus HAD'e özgü olmayıp Arap dilinde örnekleri bulunan bir kullanımdır.

Anlamı	HAD	MSA
Keşke gelse / umulur ki gelir.	عَلَوَانُ يَجِي 'alvâ-nnuv yiciy	لَعَلَّ أَنْ يَجِي
Keşke rabbine tövbe etsen / umulur ki rabbine tövbe edersin.	عَلَوَانُكَ اِتْتُوبَ إِلَى رَبِّكَ 'alvâ-nnek ittûb il-rabbak	لَعَلَّكَ أَنْ تَتُوبَ إِلَى رَبِّكَ

3.33. Hâl ve Çeşitleri

MSA'da fiil meydana gelirken failin, mefulün veya her ikisinin durumunu bildiren mansub isme hâl denir. Durumu açıklanan ögeye de sâhibu'l-hâl denir. Hâl müfret gelebileceği gibi cümle veya şibh cümle şeklinde de gelebilir. HAD'de de MSA'daki yapıya benzer şekilde hâl kullanıldığını tespit ettik. HAD'de irab olgusu olmadığından hâl'in mansub olduğundan söz edilemez.

3.33.1. Müfret Hâl

Hâl'in cümle veya şibh cümle olmadığı türe müfred hal denir.

²⁷⁸ Radiyy el-İsterâbâdî, *Şerhu'r-Radiy 'ala'l-Kâfiye*, thk. Yusuf Hasan Ömer, 2. Bs (Bingazi: Câmi'atu Kâryunis, 1996), 2/446.

Anlamı	HAD	MSA
Halit yürüyerek geldi.	جِي حَالِدٌ مَشِي <i>ciy hâlid meşiy</i>	جَاءَ حَالِدٌ مَاشِيًا
İşçi yorgun döndü.	رَدَّ الشَّاؤُلُ تَعْبَانًا <i>redde 'ş-şâkûl te 'bân</i>	عَادَ الْعَامِلُ تَعْبَانًا
Çocuklar sevinçli bir şekilde geldi.	جَوَّ الْعِجْيَانُ فَرَحَانِيْنَ <i>cevve 'l- 'icyân farhânîn</i>	جَاءَ الْأَوْلَادُ فَرِحِيْنَ
Onları oturuken gördüm	شَفِئْتُهُمْ جَاعِدِيْنَ <i>şifithum câ 'dîn</i>	رَأَيْتُهُمْ قَاعِدِيْنَ
Kadınlar sevinçli bir şekilde çıktılar.	إِطْلَعْنَ الْحَرِيْمَ فَرَحَانَاتٍ <i>ıtla 'an el-ħarîm farhânât</i>	خَرَجَتِ الْبِنَاتُ فَرِحَاتٍ

3.33.2. Fiil Cümlesi Hâl

Hâl'in muzari veya mazi bir fiilden oluşmasıdır. Bu tür hal'de hal ile sahibu'l-hâl arasında fiilin çekimi açısından uyum olur. Harran diyalektinde bu tür hal kullanımı yaygındır.

Anlamı	HAD	MSA
Halit yürüyerek geldi.	جِي حَالِدٌ بِمَشِي <i>ciy hâlid yimşiy</i>	جَاءَ حَالِدٌ بِمَشِي
Babam koşarak gitti.	رَاحَ أَبُوِّي يِرْكُظُ <i>râh abûyi yurkuz</i>	رَاحَ أَبِي يِرْكُضُ
Kızı oynarken gördüm.	شَفِئْتُ الْبِنْتَ تَلْعَبُ <i>şifte 'l-binit til 'ab</i>	رَأَيْتُ الْبِنْتَ تَلْعَبُ

3.33.3. İsim Cümlesi Hâl

MSA'da isim cümlesi şeklinde hâlin başına bu cümleyi asıl cümleye bağlayan, vâv-1 hâliye denilen bir vav harfi getirilir. Vâv-1 hâliyeden sonra zamir veya isim gelir.

HAD'de ise bazen vav ile zamirin yer değiştirdiği görülmektedir. Yani هُوَ yerine / هُوَ هُوَ / هُوَ هُوَ şeklinde kullanılır. Vav harfi yerine bazen أُو kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Halit yürüyerek geldi.	جِي خَالِدْ هُوَ اُو يَمْشِي <i>ciy hlid huvva uv yimşiy</i>	جَاءَ خَالِدٌ وَهُوَ يَمْشِي
Koşarak geldi.	جَتْ هِيَّ اُو تَرْكُضُ <i>cet hiyyi uv turkuz</i>	جَاءَتْ وَهِيَ تَرْكُضُ
Ben evdeyken adam geldi.	جِي اَزْلِمَهْ وَاِنِي بَ الْبَيْتِ <i>ciy ezlimi v-niy bel-bt</i>	جَاءَ الرَّجُلُ وَاَنَا فِي الْبَيْتِ
Atı arkasında olduğu bir halde yürüdü.	مِشَ وَفَرَسُو وَرَا <i>mişe vi-frisuv var</i>	مَشَى وَفَرَسُهُ وَرَاءَهُ
Çocuk ağlarken geldim.	جِيَتْ وَالْوَلِيدُ يَبْجِي <i>ct ve 'l-uvld yibçiy</i>	جِيَتْ وَالْوَلِيدُ يَبْجِي

3.33.4. şibh Cümle Hl

Hl'in zarftan veya harf-i cer ve mecrur isimden oluştuğu haldir.

Anlamı	HAD	MSA
mamı minberin üzerinde gördüm.	شَفْتُ الْإِمَامَ فَوْكَ الْمَنْبَرِ <i>şifte 'l-imm fga 'l-minbar</i>	رَأَيْتُ الْإِمَامَ فَوْقَ الْمَنْبَرِ
zm ağacının üzerindeyken sattım.	بِعْتُ الْعَنْبَ عَلَ اشْجَرُو <i>bi 'it eli 'neb 'ala şcaruv</i>	بِعْتُ الْعَنْبَ عَلَى شَجَرِهِ

3.34. Lehçe İçi Lahn

Lahn, dilin hatalı kullanılması, konuşmada hatalar yapılmasıdır.²⁷⁹ Lahn olgusu Arap dilinde, fetihlerden sonra Araplarla yabancıların bir arada yaşamaya başlamaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Ebu Bekr ez-Zübeydî (ö.379/989) konuya ilişkin şöyle demektedir: “Araplar, Cahiliyenin ve İslamın ilk dönemlerinde tabiatları gereği fasih ve saf bir Arapça konuşuyorlardı. Yabancı beldelerin fethedilmesiyle birlikte Arap olmayan topluluklar İslam’a girdiler. Farklı dillere sahip uluslarla Araplar fethedilen şehirlerde iç içe yaşamaya başlayınca Arap dilinde bozulmalar ve hatalı kullanımlar (lahn) meydana geldi.”²⁸⁰

Fasih dilde olduğu gibi kanaatimizce lehçe içi lahn da mümkündür. Lehçenin genel kullanımının dışına çıkmak lahn kabul edilebilir. Örneğin kelimeyi yanlış telaffuz etmek, harflerin yerini değiştirmek, müzekker ve müennes isimleri birbirinin yerine kullanmak, isimlerin çoğulunu hatalı zikretmek, yaygın Arapça kelimeler olduğu halde Arapça kelime yerine Türkçe kelimeler kullanmak lehçe içi lahn sayılabilir.

Lehçe ile ilgili araştırma yaptığımız süreçte Arapça konuşulan meclislerde ve sohbet ortamlarında konuşmada hata yapıldığında konuşanın hatasının düzeltildiğine çokça şahit olduk. Bu hatalı kullanım genelde dili iyi konuşamayan gençlerde görülmektedir. Bunlara dair bazı örnekler zikredeceğiz.

Bir ortamda yemek sofrasında genç bir kız “yemek tuzlu” demek isterken bunu الْعَيْشُ مِلْحَلِي (el- ‘éş milihli) şeklinde ifade etti. مِلْحَلِي (milihli) ifadesinde Türkçedeki “-lı, -li” eki kullanılarak “tuzlu” manası verilmiştir. Bunun üzerine orada bulunanlardan biri مِلْحَلِي (milihli) ifadesinin hatalı olduğunu ve مَالِح (mâlih) demesi gerektiğini dile getirdi.

Yine başka bir mecliste bir genç “benziyor” manasında اِيْبَنْزِر (iybenzir) dediğinde babası tepki göstererek تِشْبَه (tişbeh) demesi gerektiğini ifade etti.

²⁷⁹ Ahmed İbn Faris, *Mu‘cemu mekâyisi ‘l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Beyrut: Dâru’l-cil, 1991), 5/239.

²⁸⁰ ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn*, 11.

Yine bir ortamda birisi “o (kadın) hasta idi” ifadesini چَانِهْ وَجَعَانِهْ (*çânhi vac ‘âni*) şeklinde dile getirdi. Bir başkası da gülererek “چَانِهْ (*çânhi*) değil چَانَتْ (*çânet*) demen gerekir” diyerek hatasını düzeltilti.

Yine bazı köylerde birtakım kelimelerin yanlış kullanıldığından da bahsedildiğine şahit olduk. Örneğin شَجْر (*şicar*) kelimesini bazı kimseler tarafından سَجْر (*sicar*) şeklinde hatalı kullanıldığı aktarılmıştır. Yine bir mecliste Karaali ve Yardımcı (Arapça adı: ezyâra) köylerinden orta yaşlı iki kişinin مَاتُور (*mâtôr*) kelimesinin çoğulunun nasıl gelmesi gerektiği konusunda tartıştığına şahit olduk. Karaali köyüne mensup kişi (‘Abd e-Şhâdi) kelimenin çoğulunun مَاتُورَات (*mâtôrât*) şeklinde olduğunu ve diğer kullanımların yanlış olduğunu dile getirirken Yardımcı köyüne mensup olan kişi (Maḥmûd el-Gâsev) ise bu kelimenin çoğulunun مُوَاتِير (*muvâtîr*) şeklinde kullanılmasının daha doğru olduğunu savunuyordu.

Bu hususlar lehçe içi ihtilafların ve lahn olgusunun görülebileceğinin bir göstergesidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. HARRAN DİYALEKTİNİN BİÇİM BİLGİSEL (MORFOLOJİK) ÖZELLİKLERİ

4.1. Cinsiyet Bakımından İsimler

Harran lehçesinde isimler müzekker ve müennes olmak üzere ikiye ayrılır.

4.1.1. Müzekker İsim

Erile delalet eden veya müenneslik alameti (ة) taşımayan isimlerdir. Örnek:

دَفْتَرٌ	عَجِي	بَاب	كُمَر	إِمْعَلِم	أَحْمَدُ
<i>deftar</i>	<i>'aciy</i>	<i>bâb</i>	<i>gumar</i>	<i>m'allim</i>	<i>eḥmed</i>
Defter	Çocuk	Kapı	Ay	Öğretmen	Ahmet

Bu isimlerin yanı sıra Türkçeden veya diğer dillerden Harran lehçesine geçip müzekker kabul edilen isimler de mevcuttur. Örnek:

الْقَنَاَل	تِلْفُون	مُصْلُق	قَابَلَو	تَلَزِيُون	صَالُون
<i>el-kanâl</i>	<i>télaḫûn</i>	<i>muşluḫ</i>	<i>ḫâblav</i>	<i>telezyôn</i>	<i>şâlôn</i>
Kanal	Telefon	Musluk	Kablo	Televizyon	Salon

4.1.2. Müennes İsim

Dişile delalet eden veya müenneslik alameti (ة) taşıyan isimlerdir. Örnek:

تُفَّاحَة	سُكَّرَة	عَجِيَّة	طَاكَة	إِمْعَلِمَة	فَاطِمَة
<i>tuffâḫa</i>	<i>sukkara</i>	<i>'aciyyi</i>	<i>ṭâga</i>	<i>m'almi</i>	<i>fâtmi</i>
Elma	Şeker	Kız çocuk	Pencere	Öğretmen	Fatma

Ayrıca MSA'daki semâ'î müennesler de Harran lehçesinde müennes olarak kullanılır. Örneğin شَمْسٌ (güneş) kelimesi semâ'î müennestir. Dolayısıyla müzekker ve müennes isimler Harran lehçesi ile MSA'da aynıdır.

Bu isimlerin yanı sıra Türkçeden veya diğer dillerden Harran lehçesine geçip müennes kabul edilen isimler de mevcuttur. Örnek:

رَچِئَة	حَسْتَحَانَة	پَرْدَة	قَوْلَانِيَة	جَادَة	قُمْنْدِيَة
<i>reçeti</i>	<i>hastehâni</i>	<i>perdi</i>	<i>kolânyi</i>	<i>câddi</i>	<i>ķumandi</i>
Reçete	Hastane	Perde	Kolonya	Cadde	Kumanda

4.2. Sayı Bakımından İsimler

Arapça'da bir isim müfred (tekil), tesniye (ikil) ve çoğul (cem') olabilir. Harran Lehçesini konuşan Araplar da ismin sayı bakımından bu üç türünü kullanırlar. Cem-i müzekker salim ve cem-i müennes salimin yanı sıra cem-i teksiri de kullanırlar. Bunun yanında Harran Arapları MSA'da örneği bulunmayan bazı çoğul şekilleri de kullanmaktadır.

4.2.1. Müfret İsim

Tek bir varlığa delalet eden isimlerdir. Örnek:

Anlamı	HAD Müfret İsim
Çocuk	<i>veled</i> وَدَّ
Dişi at	<i>faras</i> فَرَسٌ
Ekmek	<i>hubuz</i> حُبُزٌ
Haber	<i>ħabar</i> حَبْرٌ
Kadın	<i>ħurma</i> حُرْمَة

Kitap	اِكْتَابُ <i>iktáb</i>
Defter	دِفْتَرُ <i>deftar</i>
Kapı	بَابُ <i>bâb</i>
Öğretmen	اِمْعَلِّمُ <i>m'allim</i>

4.2.2. Tesniye İsim

İki varlığa delalet eden isimlerdir. MSA'da tesniye isimler merfu olduğunda sonu ان alırken, mansub veya mecrur olduklarında يُن alırlar. Ancak Harran lehçesinde tesniyelerin cümledeki konumu dikkate alınmaz ve sonu daima ين şeklinde gelir. İkil isimler daima ya-nun aldığından ve ya harfinden önceki harf fethalı olduğundan (ay-ey sesi) daima imaleli telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Tesniye İsim
İki adam	اِزْلِمْتَيْنِ <i>zlimtén</i>
İki ev	بَيْتَيْنِ <i>bétén</i>
İki ağaç	اِشْجَرَتَيْنِ <i>işcartén</i>
İki gül, iki çiçek	وَرْدَتَيْنِ <i>vardítén</i>
İki kitap	اِكْتَابَيْنِ <i>iktábén</i>
İki kadın	حُرْمَتَيْنِ <i>hurmitén</i>
İki koyun	اِنْعَجْتَيْنِ <i>n'actén</i>
İki horoz	دِيَجْتَيْنِ <i>diçén</i>
İki kapı	بَابَيْنِ <i>bábén</i>
İki cami	جَامِعَيْنِ <i>câm'én</i>

Ayrıca HAD'e geçen Türkçe kelimeler de bu kalıpla tesniye yapılır.

Anlamı	HAD Tesniye İsim
İki öğrenci	<i>öğrenciyyén</i> اُكْرَجِييْنُ
İki kablo	<i>kâblavén</i> قَابَلَوِيْنُ
İki televizyon	<i>telezyónén</i> تَلَزْيُونِيْنُ
İki perde	<i>perditén</i> پَرْدَتِيْنُ
İki suçu	<i>şúciyyén</i> صُوحِييْنُ
İki çatal	<i>çatalén</i> چَتَلِيْنُ
İki reklam	<i>reklemén</i> رَكْلَمِيْنُ
İki buzdolabı	<i>bûzdûlâbén</i> بُوزْدُوْلَابِيْنُ

4.2.3. Çoğul İsimler

MSA'da olduğu gibi HAD'de de cem-i müzekker salim, cem-i müennes salim ve cem-i teksir olmak üzere üç tür çoğul vardır.

4.2.3.1. Cem-i Müzekker Salim İsim

MSA'da cem-i müzekker salimler merfu olduğunda sonu و ن alırken, mansub veya mecrur olduğunda ين alır. Ancak HAD'de cem-i müzekker salimlerin cümledeki konumu dikkate alınmaz ve sonu daima ين şeklinde gelir.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Öğretmen	<i>m 'almîn</i> اِمْعَلْمِيْنُ	<i>m 'allim</i> اِمْعَلْمُ
Yorgun	<i>te 'bânîn</i> تَعْبَانِيْنُ	<i>te 'bân</i> تَعْبَانُ

Susmuş, suskun	<i>sâktîn</i> سَاكْتِيْنُ	<i>sâkit</i> سَاكِتٌ
Oruçlu	<i>şâyimîn</i> صَائِمِيْنُ	<i>şâyim</i> صَائِمٌ
Muhtaç	<i>mihtâcîn</i> مِحْتَاجِيْنُ	<i>mihtâc</i> مِحْتَاجٌ
Mühendis	<i>mhendisîn</i> اِمْهَنْدِسِيْنُ	<i>mhendis</i> اِمْهَنْدِسٌ
Hasta	<i>vac‘ânîn</i> وَجَعَانِيْنُ	<i>vac‘ân</i> وَجَعَانٌ

4.2.3.2. Cem-i Müennes Salim İsim

MSA’da cem-i müennes salim, kapalı ta (ة) ile biten müfret müennes isimlerin sonuna elif ta (ات) getirilmesiyle elde edilir. HAD’de de aslı kapalı ta (ة) olup durulduğunda he (هـ) harfine dönen ismin sonuna elif ta (ات) getirilmesiyle elde edilir.

Ayrıca MSA’da cem-i müennes salimler sonuna gelen dammayla merfu, kesreyle de mansub ve mecrur olur. HAD’de ise daima sonu cezmlî telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Kız	<i>‘aciyyât</i> عَجِيَّاتٌ	<i>‘aciyyi</i> عَجِيَّةٌ
Çay bardağı, kase	<i>kâsât</i> كَاسَاتٌ	<i>kâsi</i> كَاسِيَةٌ
Gül, çiçek	<i>vardât</i> وَرْدَاتٌ	<i>vardi</i> وَرْدَةٌ
Gelin	<i>çennât</i> چَنَّاَتٌ	<i>çenni</i> چَنَّةٌ
Teyze	<i>hâlât</i> حَالَاتٌ	<i>hâla</i> حَالَةٌ
Hala	<i>‘ammât</i> عَمَّاتٌ	<i>‘ammi</i> عَمَّةٌ
Nine	<i>habbâbât</i> حَبَّابَاتٌ	<i>habbâbi</i> حَبَّابَةٌ

Öğretmen	<i>m 'almât</i> ²⁸¹ اِمْعَلِمَات	<i>m 'almi</i> اِمْعَلِمَةُ
İnek	<i>bgarât</i> اِبْغَرَات	<i>bgara</i> اِبْغَرَةُ
Susamış, susuz	<i>'atşânât</i> عَطْشَانَات	<i>'atşâni</i> عَطْشَانِيَّة

4.2.3.3. Cem-i Teksir (Düzensiz Çoğul)

Arapçada cem-i müzekker sâlim ve cem-i müennes sâlim dışında kuralsız gelen çoğul çeşidi de mevcuttur. Cem-i müzekker sâlim ve cem-i müennes sâlim türü dışında kalan kelimeler kalıplara uydurulmak suretiyle çoğul yapılır.

Bir isim;

- 1- Kelimenin hareketlerinde değişiklik olmasıyla,
- 2- Kelimenin harfinin artmasıyla birlikte hareketinin değişmesiyle,
- 3- Kelimenin harfinin azalmasıyla birlikte hareketinin değişmesiyle,
- 4- Kelimenin harfinin azalması, başka harf eklenmesi ve hareke değişmesiyle kırık çoğul olur.

Arapçada çoğul vezinlerinin birden çok olmasının bazı sebepleri vardır. Bunlar arasında lehçe farklılığı önemli yer tutar. Zira lehçelerde bir harfin uzatılması, hareketin değişmesi ve imâle gibi farklılıklar vezinlerin değişmesine sebep olabilmektedir.²⁸² Sibeveyh te bu hususa dikkat çekerek bazı isimlerin çoğul yapılmasında lehçelerde farklı vezinlerin olduğundan bahseder. Örneğin fa'1 (فَعْل) veznindeki isimlerin çoğul yapılmasıyla alâkalı olarak iki farklı lehçe ihtimalini zikrederek fu'ûl (فُعُول) ve fi'âl (فِعَال) şeklinde çoğul yapılmasını bu sebebe bağlar ve

²⁸¹ Bu isim *m 'almiyyât* (اِمْعَلِمِيَّات) şeklinde de kullanılmaktadır.

²⁸² Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî, *Meâni'l-ebniye fi'l-Arabiyye*, 2. Bs (Dâru'l-imâr, 2008), 84.

örnek olarak ta فَرُوح kelimesinin فُرُوح ve فُرَاح şeklinde²⁸³; كَعُوب kelimesinin de كُغُوب ve كَعَاب şeklinde çoğul yapılmasını zikreder.²⁸⁴

Yine فِعَال veznindeki isimler cem-i killet²⁸⁵ kastedileceği zaman أَفْعَلَة; cem-i kesret²⁸⁶ kastedileceği zaman فُعُل vezninde çoğul yapılır. Örneğin حَمَار kelimesi cem-i killet'te أَحْمَرَة şeklinde gelir. Cem-i kesret'te ise حُمُر şeklindedir. Ancak Sibeveyh Temim kabilesinin bunu hafifleterek حُمَر şeklinde kullandığını zikrederek bu şekilde kullanmanın mümkün olduğunu söyler.²⁸⁷

Buradan hareketle lehçe farklılıkları cem-i teksir veznlerinin çeşitliliğinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Harran lehçesinde de birçok cem-i teksir vezni kullanılmaktadır. Örnek olarak aşağıdaki veznleri zikredebiliriz.

4.2.3.3.1. Cem-i Killet Vezinleri

4.2.3.3.1.1. Ef'ile أَفْعَلَة Vezni

Bu vezinde kullanılan çoğul sayısı oldukça azdır. Örnek olarak müfredi سِلَاح (silâh) olan ismin çoğul olarak أُسْلِحَة (esliha)²⁸⁸ şeklinde kullanılması zikredilebilir.

²⁸³ Harran lehçesinde de müfredi اِفْرِيح (ifrîh) çoğulu ise فُرُوح (furuḥ), فُرْحَان (furḥân), اِفْرُوح (ifrûḥ) ve اِفْرِيحَات (ifrîḥât) şeklindedir.

²⁸⁴ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3/567.

²⁸⁵ Arapların 3-10 arasındaki sayıyı ifade etmek için kullandıkları çoğul kalıplara “cem-i killet” denir.

²⁸⁶ Arapların 10'dan fazla sayıyı ifade etmek için kullandıkları çoğul kalıplara “cem-i kesret” denir.

²⁸⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3/601.

²⁸⁸ Bu ismin çoğulu اِسْلَاحَات (islâḥât) şeklinde de kullanılır.

4.2.3.3.1.2. Ef'âl أفعال Vezni

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Kader	<i>aqdâr</i> أَقْدَارُ	<i>qadar</i> قَدَرُ
Şahıs, kişi	<i>aşhâş</i> أَشْخَاصُ	<i>şahış</i> شَخِصٌ
Sevinç	<i>afrâh</i> أَفْرَاحٌ	<i>farah</i> فَرَحٌ
Sahip, arkadaş	<i>aşhâb</i> أَصْحَابٌ	<i>şâhib</i> صَاحِبٌ
Şerefli	<i>eşrâf</i> أَشْرَافٌ	<i>şerîf</i> شَرِيفٌ

Bu kalıpta gelen bazı çoğullarda ilk harfin, fethanın yanı sıra genel olarak hem kesreli hem de dammeli kullanıldığı görülmektedir.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Çocuk	<i>evlâd/uvlâd</i> 289 أَوْلَادٌ / أُؤْلَادٌ	<i>veled</i> وُلْدٌ
Sebeb	<i>esbâb/ısbâb</i> أَسْبَابٌ / إِسْبَابٌ	<i>sebeb</i> سَبَبٌ
Haber	<i>aḥbâr/ıḥbâr</i> أَحْبَارٌ / إِحْبَارٌ	<i>ḥabar</i> حَبَرٌ
Rükün, taraf	<i>erkân/ırkân</i> أَرْكَانٌ / إِرْكَانٌ	<i>rukun</i> رُكْنٌ

Yine bu kalıpta gelen diğer bazı çoğullarda ilk harf, fetha yerine genel olarak kesreli telaffuz edilmektedir. Zira başına hafif hemze eklenmektedir.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Dede, ata	<i>ıcdâd</i> إِجْدَادٌ	<i>cid</i> جَدٌ
Baldır, but, aşiretin kolu	<i>ıfhâz</i> إِفْحَازٌ	<i>fuhuz</i> فُحُزٌ

²⁸⁹ Bu ismin çoğulu وِئِلَادٌ (*vélâd*) şeklinde de kullanılır.

Yetim	<i>iytâm</i> ²⁹⁰ اِيْتَامٌ	<i>yitîm</i> يَتِيمٌ
Şekil, suret	<i>işkâl</i> ²⁹¹ اِشْكَالٌ	<i>şekil</i> شَكْلٌ
Kulak	<i>izân</i> اِذَانٌ	<i>izin</i> اِذْنٌ
Kılıç	<i>isyâf</i> اِسْيَافٌ	<i>séf</i> سَيْفٌ
Ölü	<i>mvât</i> ²⁹² اِمْوَاتٌ	<i>meyyit</i> مَيِّتٌ

4.2.3.3.2. Cem-i Kesret Vezinleri

4.2.3.3.2.1. Fu‘ul فُعُل Vezni

Bu vezin MSA’da fu‘1 (فُعُل) şeklinde kullanılırken HAD’de Fu‘ul (فُعُل) şeklinde telaffuz edilir. Genellikle renklerin çoğul yapılmasında kullanılır.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Kırmızı	<i>humur</i> حُمْرٌ	<i>hamar</i> حَمْرٌ
Sarı	<i>şufur</i> صُفْرٌ	<i>aşfar</i> أَصْفَرٌ
Yeşil	<i>huður</i> حُضْرٌ	<i>hağar</i> حَضْرٌ
Mavi	<i>zurug</i> زُرْغٌ	<i>azrag</i> أَزْرَگٌ
Kumral, sarışın	<i>şugur</i> شُكْرٌ	<i>aşgar</i> أَشْگَرٌ
Siyah	<i>sûd</i> سُودٌ	<i>esved</i> اَسْوَدٌ
Beyaz	<i>bîd</i> بَيْضٌ	<i>ebyağ</i> اَبْيَضٌ

²⁹⁰ Bu ismin çoğulu اِيْتَامَةٌ (*iytâmi*) şeklinde de kullanılır.

²⁹¹ Bu ismin çoğulunun اِشْكَوْلٌ (*işkûl*) şeklinde de geldiği görülmektedir. Ancak اِشْكَوْلٌ (*işkûl*) sureti, insanın çehresini ifade etmek için kullanılır.

²⁹² Bu ismin çoğulu مَيِّتِينَ (*meytîn*) şeklinde de kullanılır.

Ayrıca MSA’da Fu’ul (فُعْل) vezninde kullanılan bazı çoğullar da HAD’de kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD Cem’	HAD Müfred
Kitap	<i>kutub</i> كُتُب	<i>iktâb</i> اِكْتَاب
Beygir	<i>kuduş</i> كُدُش	<i>kidîş</i> كِدِيش
Adam	<i>zulum</i> زُؤْم	<i>izlimi</i> اِزْلِمِي

Bu kalıpta gelen bazı kelimelerin çoğullarında bazen ilk iki harfin fethalı, bazen de kesreli yapıldığı görülmektedir.

Anlamı	HAD Cem’	HAD Müfred
Tahta	<i>haşab</i> حَشَب	<i>ihşibi</i> اِحْشِيْبِي
Halı, yatak	<i>firiş</i> فِرِش	<i>ifrâş</i> اِفْرَاش

4.2.3.3.2.2. Fu’al فُعْل Vezni

Anlamı	HAD Cem’	HAD Müfred
Ümmet	<i>umem</i> اُؤْمَم	<i>umme</i> اُؤْمَمَة
Devlet	<i>duval</i> دُؤْوَل	<i>devli</i> دِؤْوَلِي
Suret, resim	<i>şuvar</i> صُؤْوَر ²⁹³	<i>şûra</i> صُؤْوَرَة

Türkçeden gelen ve “oda, büyük oda” manasında kullanılan اَوْظَة (ôza) kelimesinin çoğulu da bu kalıpta اَوْظَات (uvaz) şeklindedir.

²⁹³ Bu ismin çoğulu اِصْوَر (işvar) şeklinde de kullanılır.

Ayrıca MSA’da bu vezindeki bazı çoğul kelimelerin başına HAD’de hemze getirilir. Örneğin “diz” manasında kullanılan رُكْبَة (rukba) kelimesinin çoğulu اِرْكَاب (irkab) şeklinde gelir.

Yine HAD’de müfredi 3 harfli olup orta harfi elif olan isimler çoğul yapıldığında elif sakin vav harfine döner. Çoğul kelimenin telaffuzunda uzun u sesi (û) çıkarılır.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Kapı	<i>bûb</i> بُوب	<i>bâb</i> بَاب
Oda, ev	<i>dûr</i> دُور	<i>dâr</i> دَار
Keser	<i>fûs</i> فُوس	<i>fâs</i> فَاس ²⁹⁴
Baş, temel, ana	<i>rûs</i> رُوس	<i>râs</i> رَاس ²⁹⁵
Pencere	<i>tûg</i> طُوك	<i>tâga</i> طَاكَّة
Tas	<i>tûs</i> طُوس	<i>tâsi</i> طَاسِيَّة

4.2.3.3.2.3. Fi’âl فِعَال Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Kul, köle	<i>‘ibâd</i> عِبَاد	<i>‘abid</i> عِبِيد
Yastık	<i>mihâd</i> مِحَاد	<i>mihaddi</i> مِحَادَّة

MSA’da bu kalıpta olup, HAD’de başına hafif hemze eklenerek ikinci harfin cezmlî telaffuz edildiği çoğul kelimeler de vardır:

²⁹⁴ Bu kelimenin aslındaki hemze tahfife uğrayarak elif harfine dönüşmüştür.

²⁹⁵ Bu kelimenin aslındaki hemze tahfife uğrayarak elif harfine dönüşmüştür.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Elbise	<i>syâb</i> اَثِيَابٌ	<i>sôb</i> ثُوبٌ
Büyük	<i>kbâr</i> اَكْبَارٌ ²⁹⁶	<i>çibîr</i> جَبِيرٌ
Küçük	<i>zkâr</i> اِزْقَارٌ	<i>zikîr</i> زَقِيرٌ
Şehir	<i>blâd</i> اِبْلَادٌ	<i>beled</i> بَلَدٌ
Dağ	<i>cbâl</i> اِحْبَالٌ	<i>cibel</i> جِبَالٌ
Köpek	<i>çlâb</i> اِحْلَابٌ	<i>çelib</i> چَلِبٌ
Adam	<i>rcâl</i> اِرْجَالٌ	<i>racul</i> رَجُلٌ
Aslan	<i>sbâ‘</i> اِسْبَاعٌ	<i>sebi‘</i> سَبْعٌ
Koç	<i>çbâş</i> اِحْبَاشٌ	<i>çebîş</i> چَبِشٌ
Kurt	<i>zyâb</i> اِدْيَابٌ	<i>zîb</i> ذَيْبٌ ²⁹⁷
Boyun	<i>rgâb</i> اِرْكَابٌ	<i>urguba</i> اُرْكَبَةٌ
Küp	<i>ç‘âb</i> اِحْعَابٌ	<i>çe‘ab</i> چَعَبٌ
Kemik	<i>z‘âm</i> اِعْظَامٌ	<i>‘azım</i> عَظْمٌ

4.2.3.3.2.4. Fu’ûl فُعُولُ Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Emir, iş	<i>umûr</i> اُمُورٌ	<i>amır</i> أَمْرٌ
Kral	<i>mulûk</i> مُلُوكٌ	<i>melik</i> مَلِكٌ
Eril, erkek	<i>zukûr</i> ذُكُورٌ	<i>zıkar</i> ذَكَرٌ

²⁹⁶ Bu kelimenin çoğulu اَكْبَارٌ (*ukbâr*) şeklinde de kullanılır.

²⁹⁷ Bu kelimenin MSA’da aslı ذَنْبٌ şeklinde iken HAD’de hemze tahfif edilerek ya harfine dönüşmüştür.

Aslan	<i>usûd</i> 298 أُسُودٌ	<i>esed</i> أَسَدٌ
Kuyruk ve iç yağı	<i>şuhûm</i> 299 شُحُومٌ	<i>şeham</i> شَحْمٌ
Et	<i>ilhûm</i> 300 اِلْحُومٌ	<i>leham</i> لَحْمٌ

MSA'da bu kalıpta olup, HAD'de başına hafif hemze eklenerek ikinci harfin cezmlî telaffuz edildiği çoğul kelimeler de vardır:

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
İlim, dedikodu	<i>i'lûm</i> اِعْلُومٌ	<i>'ilim</i> عِلْمٌ
Borç	<i>dyûn</i> اِدْيُونٌ	<i>dén</i> دَيْنٌ
Akıl	<i>i'gûl</i> اِعْغُولٌ	<i>'agıl</i> عَغْلٌ
Göz, nazar	<i>i'yûn</i> اِعْيُونٌ	<i>'én</i> عَيْنٌ
Ev	<i>byût</i> اِبْيُوتٌ	<i>bét</i> بَيْتٌ
Karın	<i>btûn</i> اِبْطُونٌ	<i>baṭın</i> بَطْنٌ
Kabir, mezar	<i>gbûr</i> اِكْبُورٌ	<i>gabır</i> كَبِيرٌ
Yük	<i>hmûl</i> اِحْمُولٌ	<i>himil</i> حِمْلٌ
Para	<i>flûs</i> اِفْلُوسٌ	<i>fils</i> فِلْسٌ
Şahit	<i>şhûd</i> اِشْهُودٌ	<i>şâhid</i> شَاهِدٌ
Deri	<i>clûd</i> اِحْلُودٌ	<i>cilid</i> جِلْدٌ

Ayrıca MSA'da ef'ul اَفْعُلٌ veznindeki bazı çoğulların HAD'de fu'ül فُعُولٌ vezninde kullanılıp başına hafif hemze getirildiğini tespit ettik. Örneğin MSA'da اَرْجُلٌ

²⁹⁸ Bu kelimenin çoğulu اِسُودٌ (*isûd*) şeklinde de kullanılır.

²⁹⁹ Bu kelimenin çoğulu اِشْحُومٌ (*işhûm*) şeklinde de kullanılır.

³⁰⁰ Bu kelimenin çoğulu اِلْحُومٌ (*ilhûm*) şeklinde de kullanılır.

(adamlar) şeklindeki çoğul HAD’de اِرْجُولُ (*ircûl*), MSA’da أَضْلَعُ (kaburga kemikleri) şeklindeki çoğul HAD’de اِضْلُوعُ (*idlû*), أَبْحُرُ (denizler) şeklindeki çoğul HAD’de اِبْحُورُ (*ibhûr*) şeklinde çoğul yapılır.

4.2.3.3.2.5. Fi‘lân فِعْلَانُ Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Duvar	<i>hîţân</i> حَيْطَانُ	<i>hâyıt</i> حَايِطٌ
Komşu	<i>cîrân</i> حَيْرَانُ	<i>câr</i> جَارٌ
Delik, mağara	<i>kîrân</i> قَيْرَانُ	<i>ķâr</i> قَارٌ
Fare	<i>fîrân</i> فَيْرَانُ ³⁰¹	<i>fâr</i> فَارٌ ³⁰²
Kuzu (erkek)	<i>hîrfân</i> حَيْرْفَانُ	<i>hârûf</i> حَارُوفٌ
Erkek çocuk	<i>‘icyân</i> عَجِيَانُ	<i>‘acy</i> عَجِيٌّ
Erkek çocuk	<i>şibyân</i> شَبِيَانُ	<i>şabiy</i> شَبِيٌّ
Çoban	<i>ri‘yân</i> رَعِيَانُ	<i>râ‘iy</i> رَاعِيٌّ
Duvar	<i>hîţân</i> حَيْطَانُ	<i>hâyıt</i> حَايِطٌ

Ayrıca HAD’de “kadınlar” manasında kullanılan نِسْوَانُ (*nisvan*) kelimesi de bu vezindedir ancak bu kökten gelen tekili kullanılmamaktadır.

³⁰¹ Bu kelimenin çoğulu فَيْرَانُ (*fiyârîn*) şeklinde de kullanılır.

³⁰² Bu kelimenin aslı فَارٌ şeklindedir ve hemze elife dönüşmüştür.

4.2.3.3.2.6. Fu‘lân فُعْلَان Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Kuş	<i>furhân</i> فُرْحَانُ	<i>fréh</i> اِفْرَيْحُ
Maiyet, binenler	<i>rukbân</i> رُكْبَانُ	<i>rekib</i> رَكِبُ
Kırmızı	<i>humrân</i> حُمْرَانُ	<i>aḥmar</i> أَحْمَرُ
Siyah	<i>sûdân</i> سُودَانُ ³⁰³	<i>esvad</i> أَسْوَدُ
Şehir	<i>buldân</i> بُلْدَانُ ³⁰⁴	<i>bedel</i> بَدَلُ
İbrik	<i>burgân</i> بُرْغَانُ	<i>biric</i> بَيْرِجُ

4.2.3.3.2.7. Fu‘‘âl فُعَّال Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Kafir	<i>kuffâr</i> كُفَّارُ	<i>kâfir</i> كَافِرُ
Aracı, haber getiren	<i>turrâş</i> طُرَّاشُ	<i>târîş</i> طَارِشُ
Hafız, koruyan	<i>huffâz</i> حُفَّازُ	<i>hâfiz</i> حَافِظُ
Hakim	<i>hukkâm</i> حُكَّامُ	<i>hâkim</i> حَاكِمُ
Tacir, ticaret erbabı	<i>tüccâr</i> تُجَّارُ	<i>tâcir</i> تَاجِرُ
Binen, yolcu	<i>rukkâb</i> رُكَّابُ	<i>râçib</i> رَاچِبُ
Zalim	<i>zullâm</i> ظُلَّامُ	<i>zâlim</i> ظَالِمُ

³⁰³ Bu kelimenin çoğulu سُودُ (*sûd*) şeklinde de kullanılır.

³⁰⁴ Bu kelimenin çoğulu اِبْلَادُ (*iblâd*) şeklinde de kullanılır.

4.2.3.3.2.8. Fu‘alâ’ فُعَلَاءُ Vezni

Fâ‘il فاعل ve fa‘îl فعيل veznindeki bazı kelimelerin çokluğu bu vezinde gelir. MSA’da fu‘alâ’ veznindeki kelimeler HAD’de sonundaki elif ve hemze düşürülerek kullanılır. Dolayısıyla فُعَل fu‘ala şeklinde kalır.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Alim	‘uleme عُلَمَ	‘âlim عَالِمٌ
Cahil	cuhele جُهَلٌ	câhil جَاهِلٌ ³⁰⁵
Bakan, vezir	vuzera وُزَرَ	vezîr وَزِيرٌ
Emir, yönetici	umara أَمَرَ	emîr أَمِيرٌ
Fakir	fukara فُقِرَ ³⁰⁶	faķîr فَكِيرٌ
Şehit	şuhede شُهَدَ	şehîd شَهِيدٌ

4.2.3.3.2.9. Fe‘âlîl فَعَالِلٌ Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Akrep	‘acârib عَجَارِبٌ	‘agrabah عَجْرَبَةٌ
Tilki	se‘âlib تَعَالِبٌ	se‘leb تَعَلَبٌ
Dirhem, para	darâhim دَرَاهِمٌ	dirhem دِرْهَمٌ
Dudakla çene arası kıl	‘anâfîk عَنَافِقٌ	‘anfaka عَنَفَقَةٌ
Köprü	ganâţır كُنَاطِرٌ	gunţara كُنْطَرَةٌ

³⁰⁵Bu kelimenin çoğulu جِهَالٌ (cihhâl) şeklinde de gelir. O takdirde câhil/cihhâl, “bekar/bekarlar” manasına gelir.

³⁰⁶Bu kelimenin çoğulu فِقَارَةٌ (fiķara) şeklinde de kullanılır.

Heykel	<i>heyâkil</i> هَيْكِل	<i>heykel</i> هَيْكَل
Asker	<i>'asâkir</i> عَسَاكِرْ	<i>'askar</i> عَسْكَرْ
Harar	<i>benâdiç</i> بِنَادِچ	<i>bendeç</i> بِنْدِچ

Ayrıca Türkçeden HAD'e geçen bazı kelimeler de bu kalıpta kullanılır. Örneğin "çardak" manasındaki kelimenin müfredi چَرْدَقْ (*çardak*), çoğulu ise چَرَادِقْ (*çerâdık*) şeklinde kullanılır. Yine "bardak" manasındaki kelimenin müfredi بَرْدَقْ (*bardak*), çoğulu ise بَرَادِقْ (*barâdık*) şeklinde kullanılır.

4.2.3.3.2.10. Ef'ilâ' اَفْعِلَاءُ Vezni

MSA'da ef'ilâ' veznindeki çoğullar HAD'de sonundaki elif ve hemze atılarak kullanılır. Dolayısıyla اَفْعِلْ ef ile vezninde olur.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Peygamber	<i>enbiye</i> اَنْبِيَا	<i>nebiy</i> نَبِي
Veli	<i>evliye</i> اَوْلِيَا	<i>veliy</i> وِلِي
Eşkiya	<i>eşkiye</i> اَشْكِيَا	<i>şâkiy</i> شَكِي

4.2.3.3.2.11. Fe'âlâ فَعَالِي Vezni

MSA'daki fe'âlâ veznindeki çoğullar HAD'de genellikle sonlarında yer alan elif atılıp kalan harf te kesreli telaffuz edilerek kullanılır. Dolayısıyla kelimenin sonu uzatılmaz. Dolayısıyla فَعَالِ nadiren de فَعَالْ vezninde gelir.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Evler arasındaki dar geçit	<i>senâyi</i> سِنَايِي	<i>siniyyi</i> سِنِيَّة

Köy	<i>garâyi</i> گَرَايِ	<i>ceryi</i> جَرِيَّة
Yılan	<i>hayâyi</i> حَيَايِ	<i>hayyi</i> حَيَّة
Şikayet	<i>şiçâyî</i> شِجَايِ	<i>şiçiyî</i> شِجِيَّة
Mutfak bacası	<i>tifâyî</i> تِفَايِ	<i>tifiyyi</i> تِفِيَّة
Vasiyet	<i>vaşâyî</i> وَصَايِ	<i>vaşiyî</i> وَصِيَّة
Hediye	<i>hadâyî</i> هَدَايِ	<i>hediyî</i> هَدِيَّة
Hediye, vergi	<i>'atâyî</i> عَطَايِ	<i>'atiyyi</i> عَطِيَّة
Huy, mizaç	<i>secâyî</i> سَجَايِ	<i>seciyî</i> سَجِيَّة
Hristiyan	<i>nişâra</i> نِصَارِ	<i>naşrâniy</i> نَصْرَانِيَّة

4.2.3.3.3. Müntehâ'l-Cumû' Vezinleri

4.2.3.3.3.1. Fe'â'yil فَعَائِل Vezni

MSA'da bu vezin Feail ancak HAD'de hemze teskil edilerek ya'ya dönüştürülmüştür.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Kabile	<i>kabâyil</i> قَبَايِلُ	<i>kabili</i> قَبِيلَةُ
Aşiret	<i>'aşâyir</i> عَشَائِرُ	<i>'aşîri</i> عَشِيرَةٌ
Sevgili	<i>habâyib</i> حَبَائِبُ	<i>habîbi</i> حَبِيبَةٌ
Kuma	<i>zarâyir</i> ظَرَائِرُ	<i>zarra</i> ظَرَّةٌ
Asma	<i>'arâyîş</i> عَرَائِشُ	<i>'arîşi</i> عَرِيشَةٌ
Davet	<i>'azâyim</i> عَزَائِمُ	<i>'azîmi</i> عَزِيمَةٌ

Suç	<i>carâyim</i> جَرَائِمُ	<i>cirîmi</i> جَرِيمَةٌ
Musibet	<i>mesâyib</i> مَصَائِبُ	<i>muşîbi</i> مُصِيبَةٌ
Hakikat	<i>hakâyik</i> حَقَائِقُ	<i>hakîka</i> حَقِيقَةٌ
Vazife	<i>vazâyif</i> وَطَائِفُ	<i>vazîfi</i> وَطِيفَةٌ
Hayvan	<i>behâyim</i> بَهَائِمُ	<i>bihîmi</i> بَهِيمَةٌ
İlginçlik, garip	<i>'acâyib</i> عَجَائِبُ	<i>'acîbi</i> عَجِيبَةٌ
Gelin	<i>çenâyin</i> چَنَائِنُ	<i>çenni</i> چَنَّةٌ
Akraba	<i>garâyib</i> گَرَائِبُ	<i>garâba</i> گَرَابَةٌ

Bu kalıpta gelen bazı çoğulların ilk harfi kesreli yapılmaktadır.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Entari	<i>gışâyir</i> كِصَائِرُ	<i>gışîri</i> كِصِيرَةٌ
Kurban	<i>zibâyih</i> ذَبَائِحُ	<i>zibîhi</i> ذَبِيحَةٌ
Halı	<i>gitâyif</i> كِطَائِفُ	<i>gitîfi</i> كِطِيفَةٌ
Netice	<i>nitâyic</i> نَتَائِجُ	<i>nitîci</i> نَتِيجَةٌ
Emanet	<i>vidâyi'</i> وَدَائِعُ	<i>vidî'i</i> وَدِيعَةٌ
Dakika	<i>dikâyik</i> دِقَائِقُ	<i>daķîka</i> دَقِيقَةٌ

4.2.3.3.2. Fe'âliyî Fe'âliyî Vezni

Sülâsi olup 'ayn harfi sakin ve üç harften sonra şeddeli yâ bulunan kelimeler bu kalıpta çoğul yapılır. Sondaki şeddeli ya harfinin nisbet yası olmaması gerekir. Harran Lehçesinde bu vezinde gelen birkaç çoğul tespit edebildik.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Turna kuşu	<i>karâkiy</i> كَرَائِي	<i>kurkiy</i> كُرْكِي
Cardon	<i>cerâdiy</i> جَرَادِي	<i>curdiy</i> جُرْدِي
Tezek	<i>kerâsiy</i> كَرَّاسِي	<i>kursiyyi</i> كُرْسِيَّة
Çöl	<i>şahâriy</i> صَحَارِي	<i>şahra</i> صَحْرَا
Buğday	<i>hanâtiy</i> حَنَاطِي	<i>hunta</i> حُنْطَة

Ayrıca “mısır” manasında kullanılan صَفْرَة (*şafra*) kelimesi صِفَارِي (*şifâriy*) şeklinde çoğul yapılır ve ilk harfi kesreli olarak telaffuz edilir. “Tabak” manasında kullanılan طَبَشِي (*tabşiy*) kelimesi de طَبَاشِي (*tubâşiy*) şeklinde çoğul yapılır ve ilk harfi dammeli olarak telaffuz edilir.

Ayrıca Eyyübiye ilçesine bağlı Selman köyünde bir grup akraba aileler كِيَاخِي (*kiyâhiy*) adıyla anılmaktadır. Bu isim muhtemelen Türkçedeki “kahya (كَحْيَا)” kelimesinden gelmektedir.³⁰⁷ Aynı şekilde Eyyübiye ilçesine bağlı Kötüler mahallesinde yaşayan Arap bir aşiret كُوَاتِي (*kuvâtiy*) ismini taşımaktadır. Bu isim de muhtemelen bölgede geçmiş dönemlerde hüküm süren “Gutiler” kelimesinden gelmektedir.³⁰⁸

4.2.3.3.3. Fe‘âlîl فعَالِيل Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Pire	<i>barâkîs</i> بَرَّاقِيْث	<i>barķûs</i> بَرَّقُوْث
Serçe	<i>‘aşâfir</i> عَصَافِيْر	<i>‘uşfûr</i> عُصْفُوْر

³⁰⁷ Bu bilgi yorum Hasan Önel’e ait olup kendisiyle yapılan görüşmede tarafımıza aktarılmıştır. (08.12.2019)

³⁰⁸ Aslan, *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*, 26.

Sığırcık kuşu	<i>zarâzîr</i> زَرَاذِيرُ	<i>zarzûr</i> زَرَزُورُ
Orta büyüklükte derin kap	<i>ṭarâbiş</i> طَرَابِيشُ	<i>ṭarbûş</i> طَرَبُوشُ
Büyük kemik	<i>karâdiş</i> كَرَادِيشُ	<i>kerdûş</i> كَرْدُوشُ
Masal	<i>ḥarârîf</i> حَرَارِيفُ	<i>ḥirrâfa</i> حِرْرَافَةٌ
Minik şey, kırıntı	<i>garâgîṭ</i> كَرَاكِيْطُ	<i>gurguṭta</i> كَرَكُّطَةٌ
Baloncuk	<i>canâfiş</i> جَنَافِيشُ	<i>cunfuşsa</i> جُنْفُصَّةٌ
Çıkıntı, baloncuk	<i>dalâkîş</i> دَلَاكِيْشُ	<i>dulkuşsa</i> دُلْقُصَّةٌ
Kuş vb. için yavru	<i>calâ'ût</i> جَلَاعِيْطُ	<i>cal'ût</i> جَلْعُوْطُ
Sandık	<i>şanâdic</i> صَنَادِيْجُ	<i>şandûg</i> صَنْدُوْغُ
Eşek arısı	<i>zenâbîr</i> زَنَابِيْرُ	<i>zanbûr</i> زَنْبُوْرُ
Entari	<i>fisâtîn</i> فِيسَاتِيْنُ	<i>fistân</i> فِيسْتَانُ

4.2.3.3.3.4. Fevâ'il فَوَاعِلُ ve Fuvâ'il فُوعِلُ Vezni

Fevâ'il kalıbında az sayıda kelime tespit edebildik. MSA'da bu kalıpta olan kelimeler HAD'de genellikle *fuvâ'il* şeklinde kullanılır yani ilk harfi dammeli olarak telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
İhtiyaç, eksik, gereksinim	<i>'avâyiz</i> عَوَايِزُ	<i>'ayzi</i> عَايِزَةٌ
Emir	<i>avâmir</i> أَوَامِرُ	<i>amir</i> أَمْرٌ
Deve üzerindeki mahfe	<i>havâdic</i> هَوَادِيْجُ	<i>hôdec</i> هُوْدَجُ
Cami	<i>cuvâmi'</i> جُوعَامِعُ	<i>câmi'</i> جَامِعٌ

Yüzük, mühür	<i>ḥavâtim</i> حَوَاتِمٌ	<i>ḥâtem</i> حَاتَمٌ
Bıyık	<i>şuvârib</i> شَوَارِبٌ	<i>şârib</i> شَارِبٌ
Câbirler	<i>cuvâbir</i> جَوَابِرٌ ³⁰⁹	<i>câbir</i> جَابِرٌ
Şâhit	<i>şuvâhid</i> شَوَاهِدٌ ³¹⁰	<i>şâhid</i> شَاهِدٌ
Cevher	<i>cuvâhir</i> جَوَاهِرٌ	<i>côhar</i> جَوْهَرٌ
İhtiyaç, gereksinim	<i>ḥavâyic</i> حَوَائِجٌ ³¹¹	<i>ḥâci</i> حَاجَةٌ
Tarla, yer, arazi	<i>guvâ'iy</i> كَوَاعِي	<i>gâ'a</i> كَاعَةٌ
Sinsi	<i>muvâziy</i> مُوَاذِي	<i>mûziy</i> مُوْذِي
Civciv	<i>şuvâşiy</i> صَوَاصِي	<i>şûşiy</i> صُوصِي
Maymun	<i>şuvâziy</i> شَوَازِي	<i>şâziy</i> شَازِي
Buzağı	<i>ḥavâliy</i> حَوَالِي	<i>ḥôliy</i> حَوْلِي ³¹²
Süvari	<i>fuvâris</i> فُؤَارِسٌ	<i>fâris</i> فَارِسٌ

Ayrıca Türkçe'den Harran Lehçesine geçen bazı kelimeler de bu kalıp ta kullanılır.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Çadır	<i>çuvâdir</i> چَوَادِرٌ	<i>çâdir</i> چَادِرٌ
Döşek	<i>duvâşic</i> دَوَاشِجٌ	<i>dôşeg</i> دُوشِغٌ

³⁰⁹ Câbir, “kırıkları düzelten kişi”, “kırıktan sonra düzelmiş, kaynamış kemik” manasındadır. Aynı zamanda kırıkları düzelten kişiye “micbâriy” de denir.

³¹⁰ Bu kelimenin çoğulu شَوَاهِدٌ (*şuvâhid*) şeklinde de kullanılır.

³¹¹ Bu kelimenin aslı MSA'da حَوَائِجٌ şeklindedir. HAD'de ise hemze tahfif için ya harfine dönüşmüştür.

³¹² Bu kelimenin aslı حَوَالِي / حَوْلِي şeklindedir ve “bir yaşında olan hayvan” manasındadır. HAD'de ise “buzağı” manasında kullanılır. Dolayısıyla anlamı özelleşmiş kelimelerdendir.

Boru

buvâriy بُورِي

bûriy بُورِي

4.2.3.3.3.5. Fevâ‘îl فواعيل Vezni

MSA’da çoğulu *fevâ‘îl* şeklinde gelen kelimeler HAD’de nadiren kullanılır. MSA’da *fevâ‘îl* kalıbındaki kelimeler HAD’de bu kalıpta kullanılsa da daha çok *fuvâ‘îl* vezninde kullanılır.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Gelin	<i>‘avârîs</i> عَوَارِيس	<i>‘ârûs</i> عَارُوس
Biçen, biçici	<i>havâşîd</i> حَوَاصِيد	<i>hâşûd</i> حَاصُود
Şahit	<i>şuvâhîd</i> شَوَاهِيد	<i>şâhûd</i> شَاهُود
Tarih	<i>tuvârîh</i> تُوَارِيح	<i>târîh</i> تَارِيح
Tabut	<i>tuvâbît</i> تُوَابِيت	<i>tâbût</i> تَابُوت
İşçi, şakül	<i>şuvâkîl</i> شَوَاقِيل	<i>şâkûl</i> شَاقُول ³¹³
Bekçi	<i>nuvâfîr</i> نُوَافِير	<i>nâfûr</i> نَافُور ³¹⁴
Casus	<i>cuvâsîs</i> جَوَاسِيس	<i>câsûs</i> جَاسُوس
Kanun	<i>kavânîn</i> قَوَانِين	<i>ķânûn</i> قَانُون
Fanus, fener	<i>fuvânîs</i> فُوَانِيس	<i>fânûs</i> فَانُوس
Fatura	<i>fuvâtîr</i> فُوَاتِير	<i>fâtûra</i> فَاتُورَة
Dolap	<i>duvâlîb</i> دُوَالِيب	<i>dûlâb</i> دُولَاب
Değirmen	<i>tuvâhîn</i> طُوَاحِين	<i>tâhûni</i> طَاحُونَة

³¹³ Bu kelimenin aslı شَاقُول şeklinde iken ğayn harfi, ķâf harfine dönmüştür.

³¹⁴ Bu kelime muhtemelen Akkadça’dan lehçeye girmiştir.

Ayrıca Türkçe'den Harran Lehçesine geçen bazı kelimeler de bu kalıp ta kullanılır.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Kaşık	<i>havâşic</i> حَوَاشِيَج	<i>hâşûga</i> حَاشُوْغَه
Kürek	<i>kuvârîç</i> كُوَارِيْج	<i>kârûka</i> كَارُوْكَه
Patoz	<i>buvâtîz</i> بُوَاتِيْز	<i>bâtôz</i> بَاتُوْز
Motor, traktör	<i>muvâtîr</i> مُوَاتِيْر	<i>mâtôr</i> مَاثُوْر
Çekiç	<i>çuvâkîk</i> چُوَاكِك	<i>çâkûk</i> چَاكُوْكَ

4.2.3.3.3.6. Mefâ'il Mefâ'il Vezni

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Tırpan, orak	<i>menâcil</i> مَنَاجِل	<i>mincel</i> مَنَجَل
Burun deliği	<i>menâhîr</i> مَنَاخِر	<i>minhîr</i> مَنخِر
Menfaat, yarar	<i>menâfi'</i> مَنَافِع	<i>minfi'i</i> مَنفِعَة
Elek	<i>manâhîl</i> مَنَاخِل	<i>munhul</i> مَنخُل
Yaşam	<i>me'âyiş</i> مَعَايِش ³¹⁵	<i>mi'îşî</i> مَعِيْشَة

MSA'da bu kalıpta gelen çoğulların büyük bir kısmı HAD'de genellikle kesreli telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Meclis	<i>micâlis</i> مَجَالِس	<i>meclis</i> مَجْلِس
Mahkeme	<i>mihâçim</i> مِحَاجِم	<i>mihkama</i> مِحْكَمَة

³¹⁵ Bu kelimenin aslı مَعَايِش şeklindedir. HAD'de ise hemze tahfif için ya harfine dönüşmüştür.

Neçek, baş örtüsü	<i>miḥârim</i> مِحَارِمُ	<i>maḥrama</i> مَحْرَمَةٌ
Okul	<i>mikâtib</i> مِكَاتِبُ	<i>mikteb</i> مَكْتَبٌ
Seccâde, cami	<i>misâcid</i> مَسَاجِدُ	<i>misced</i> مَسْجِدٌ
Mesele	<i>misâ'il</i> مَسَائِلُ	<i>mis'ali</i> مَسْئَلَةٌ ³¹⁶
Köy odası, meclis	<i>mıgâ'id</i> مِغَائِدُ	<i>mig'ad</i> مِغَادٌ
Deri yayık	<i>mizâbid</i> مِزَابِدُ	<i>mizbed</i> مِزْبَدٌ
Mutfak	<i>miṭâbiḥ</i> مِطَابِحُ	<i>miṭbah</i> مِطْبَحٌ
Mezhep	<i>mizâhib</i> مِذَاهِبُ	<i>mizheb</i> مِذْهَبٌ
Masraf	<i>mıṣârif</i> مِصَارِفُ	<i>mıṣraf</i> مِصْرَفٌ
Medrese	<i>midâris</i> مِدَارِسُ	<i>midrasi</i> مِدْرَسَةٌ
Hayvan pisliğinin atıldığı yer, gübre yığını, mezbelelik	<i>mizâbil</i> مِزَابِلُ	<i>mizbeli</i> مِزْبَلَةٌ
Tarla	<i>mizâri'</i> مِزَارِعُ	<i>mizra'a</i> مِزْرَعَةٌ
Minare	<i>miyâzin</i> مِيَاذِنُ	<i>mézeni</i> مَيْدَانَةٌ ³¹⁷

Ayrıca Türkçe'den Harran Lehçesine geçen bazı kelimeler de bu kalıp ta kullanılır. Örneğin Türkçedeki “minder” kelimesinin HAD'de müfredi مِندَرُ (*mindar*), çoğulu da مِندَارُ (*menâdir*) şeklinde kullanılır. Aynı şekilde Türkçedeki “musluk” kelimesinin HAD'de müfredi مُصْلِقُ (*muşluk*), çoğulu da مِصَالِقُ (*mışalık*) şeklinde kullanılır.

³¹⁶ Bu kelimenin aslı مسألة, çoğulu da مَسَائِلُ şeklindedir. HAD'de ise hemze 'ayn harfine dönüşmüştür.

³¹⁷ Bu kelimenin aslı مَعْدَنَةٌ, çoğulu da مَادِنُ şeklindedir. HAD'de ise hemze tahfif için ya harfine dönüşmüştür.

4.2.3.3.3.7. Mifâ‘îl مَفَاعِيلُ Vezni

MSA’da *mefâ‘îl* veznindeki kelimelerin neredeyse hepsi HAD’de ilk harfi kesreli telaffuz edilerek *mifâ‘îl* vezninde kullanılır. Nadiren de olsa ilk harfin ötreli telaffuz edildiğini tespit ettik.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Mektup	<i>mikâtîb</i> مِكَاتِيبُ	<i>mektûb</i> مَكْتُوبٌ
Anahtar	<i>mifâtîh</i> مِفَاتِيحُ	<i>miftâh</i> مِفْتَاحٌ
Tespih	<i>misâbîh</i> مِسَابِيحُ	<i>misbâh</i> مِسْبَاحٌ
Oluk	<i>mizârîb</i> مِزَارِيبُ	<i>mizrâb</i> مِزْرَابٌ
Sapan	<i>micâlî‘</i> مِجَالِيعُ	<i>miclâ‘</i> 318 مِجْلَاعٌ
Miskin, fakir, gariban	<i>misâkîn</i> مِسَاكِينُ	<i>miskîn</i> مِسْكِينٌ
Eklem	<i>mifâşîl</i> مِفَاصِيلُ	<i>mifşal</i> مِفْصَلٌ
Muhtar	<i>mihâtîr</i> مِحَاتِيرُ	<i>mihtâr</i> مِحْتَارٌ

Ayrıca Türkçe’den Harran Lehçesine geçen bazı kelimeler de bu kalıp ta kullanılır. Örneğin Türkçedeki “memur” kelimesinin HAD’de müfredi ³¹⁹ مَامُورُ (*mâmûr*), çoğulu da مُوَامِيرُ (*muvâmîr*) şeklinde kullanılır. Aynı şekilde Türkçedeki “mendil” kelimesinin HAD’de müfredi مَنَدِيلٌ (*mendîl*), çoğulu da مَنَادِيلٌ (*menâdil*) şeklindedir.

³¹⁸ Bu kelimenin aslı مِفْلَاعٌ, çoğulu da مِفَالِيعُ şeklindedir. Ancak kaf harfi HAD’de cim harfine dönüşmüştür.

³¹⁹ Bu kelimenin aslı مَامُورٌ, şeklindedir. HAD’de ise hemze tahfif için elif harfine dönüşmüştür.

4.2.3.3.3.8. Efâ‘il أَفَاعِلِ Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Dul kadın	<i>arâmil</i> أَرَامِلٌ	<i>armala</i> أَرْمَلَةٌ
Tavşan	<i>erâ nib</i> أَرَانِبٌ	<i>erneb</i> أَرْنَبَةٌ

MSA’da *efâ‘il* vezninde gelen kelimelerin bazıları HAD’de ilk harfi kesreli olarak telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Parmak	<i>ıṣâbi‘</i> إِصْبَاعٌ	<i>ıṣbi‘</i> إِصْبَعٌ
Tırnak	<i>ıẓâfir</i> إِظْفِيرٌ	<i>ıẓfir</i> إِظْفِرٌ
Bilezik	<i>isâvir</i> إِسَاوِيرٌ	<i>isvâr</i> إِسْوَارٌ

4.2.3.3.3.9. Fe‘âvîl فَعَاوِيلِ Vezni

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
İçlik, pijama	<i>sarâvîl</i> سَرَاوِيلٌ	<i>sirvâl</i> سِرْوَالٌ
Çocuk	<i>‘acâvîn</i> عَجَاوِينٌ ³²⁰	<i>‘aciy</i> عَجِيٌّ
Testis	<i>haşâvîn</i> حَصَاوِينٌ	<i>huşyân</i> حَصْيَانٌ
Derviş	<i>darâvîş</i> دَرَاوِيشٌ	<i>dervîş</i> دَرْوِيشٌ

4.2.3.3.3.10. Fe‘â‘il فَعَاعِيلِ Vezni

MSA’da bu vezindeki çoğullar, HAD’de ilk harfi çoğunlukla fethalı gelmesine rağmen bazı kelimelerde de kesreli veya dammeli olarak telaffuz edilmektedir. Aşağıda MSA’daki kullanımla uyumlu örnekler zikredilmektedir.

³²⁰ Bu kelimenin çoğulu عَجِيَانٌ (*‘icyân*) şeklinde de kullanılır.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Tavuk	<i>farâric</i> فَرَارِيحْ	<i>ferrûci</i> فَرُوجَةٌ
Aktar	<i>‘atâtîr</i> عَطَائِرُ	<i>‘attâr</i> عَطَّارُ
Elek, kevgir	<i>karâbîl</i> قَرَابِيلُ	<i>ķirbâl</i> قَرَبَالُ ³²¹
Çingirak	<i>haşâhiş</i> حَشَاخِيشُ	<i>hışhâşi</i> حَشْحَاشِيَّةُ
Pamuk toplarken bele bağlanan ve içine pamuk doldurulan çuval	<i>barâbîn</i> بَرَابِيْنُ	<i>birbâni</i> بَرَبَانَةٌ

MSA’da fe‘â‘îl vezninde iken HAD’de ilk harfin kesreli veya dammeli telaffuz edildiği örnekler de aşağıda zikredilmiştir.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Bıçak	<i>siçâçîn</i> سِجَّاحِيْنُ	<i>seççîni</i> سِجَّيْنَةٌ
Dağlama, yanık izi ³²²	<i>şitâtîr</i> شِطَّاطِيْرُ	<i>şittâra</i> شِطَّارَةٌ
Balık	<i>şibâbî/şubâbî</i> شُبَّابِيْطُ	<i>şabbût</i> شَبُّوْطُ
Elbisenin etek kısmının hurç haline getirilmiş şekli	<i>şıgâbîn</i> شِغَابِيْنُ	<i>şugbân</i> شُغْبَانُ

4.2.3.3.4. Diğer Vezinler

4.2.3.3.4.1. Fe‘âl Féal Vezni

Bu vezindeki kelimeler genellikle cins isimlerin çoğuludur.

³²¹ Bu kelimenin aslı غَرَبَالُ şeklindedir. Ancak HAD’de ğayn harfi kaf harfine dönüşmüştür.

³²² Tedavi maksadıyla bir bezin ateşte ısıtılıp vücudun o bezle dağlanması, yakılmasıdır.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Güvercin	<i>hamâm</i> حَمَامٌ	<i>hamâmi</i> حَمَامِيَّة
Kız	<i>benât</i> بَنَاتٌ	<i>binit</i> بِنْتٌ
Toz fırtınası	<i>‘acâc</i> عَجَاجٌ	<i>‘acci</i> عَجَجَةٌ
Mantar hastalığı sonucu oluşan kızartı	<i>hazâz</i> حَزَازٌ	<i>hazâzi</i> حَزَازِيَّة

Ayrıca MSA’da bu vezinde gelen bazı kelimelerin ilk harfi HAD’de kesreli telaffuz edilir.

Anlamı	HAD Cem‘	HAD Müfred
Tavuk	<i>dicâc</i> دِجَاجٌ	<i>dicâci</i> دِجَاجِيَّة
Cam	<i>cizâz</i> حِزَازٌ	<i>cizâzi</i> حِزَازِيَّة
Yastık	<i>mihâd</i> مِحَادٌ	<i>mihaddi</i> مِحَادِيَّة

MSA’da sonu ya harfi olan kelimeler bu kalıba sokulup nekre olduğunda ya hafzedilirken HAD’de ya harfi hafzedilmeyip seslendirilir. Örneğin MSA’da أرض kelimesinin çoğulu أراضٍ şeklinde gelirken HAD’de أَرِطٌ (*arız*)³²³ kelimesinin çoğulu أَرَاطِي (*arâziy*) şeklinde gelir. Burada đad harfi ẓa harfine ibdal edilmiştir. Yine MSA’da ساقية kelimesinin çoğulu سواقٍ şeklinde gelirken HAD’inde bu kelime müfred olarak سَاجِيَّة (*sâcyi*)³²⁴, çoğul olarak سُوَاجِي (*suvâciy*) şeklinde kullanılır.

³²³ Yer

³²⁴ Su kanalı, çay, dere, su çarkı ve su değirmeni

4.2.3.3.4.2. Tifâ'îl تَفَاعِيلُ Vezni

MSA'da tefâ'îl veznindeki çoğullar HAD'de İlk harfi kesreli yapılarak kullanılır. Ancak bu kelimelerin sayısı oldukça azdır. Bu vezinde gelen kelimelerden sadece aşağıdakilerini tespit edebildik.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Tesbih, tesbihat	<i>tisâbîh</i> تِسَابِيحٌ	<i>tesbîhi</i> تَسْبِيحَةٌ
Tebrik, teberrük	<i>tibârîç</i> تِبَارِيحٌ	<i>tebrîki</i> تَبْرِيكَةٌ
Yalvarma	<i>timâlîc</i> تِمَالِيحٌ	<i>itmilci</i> اِتْمَلِجَةٌ

4.2.3.3.4.3. İF'ûle اِفْعُولُهُ Vezni

MSA'da çoğulu fi'ale فِعْلَةٌ veznindeki bazı kelimeler HAD'de if'ûle اِفْعُولُهُ vezninde kullanılır. Örneğin MSA'da دِيكٌ kelimesinin çoğulu دِيكَةٌ şeklinde gelir. Ancak HAD'de bu kelimenin çoğulu اِدْيُوكَةٌ (*dyûka*) şeklinde kullanılır. Aynı şekilde MSA'da قَرْدٌ kelimesinin çoğulu قَرْدَةٌ şeklinde gelir. Ancak HAD'de bu kelimenin çoğulu اِكْرُودَةٌ (*krûdi*) şeklinde kullanılır.

4.2.3.3.5. Farklı Vezinlerde Düzensiz Çoğullar

Yukarıda zikrettiğimiz kırık çoğul kalıplarından bazıları MSA'da kullanılmamaktadır ya da farklı şekilde kullanılmaktadır. Bunların dışında başka kalıplarla da isimler düzensiz çoğul yapılmaktadır. Aşağıda bazı örnekler zikrettik.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
İğne	<i>ibar</i> اِبْرٌ	<i>ibri</i> اِبْرَةٌ
Kardeş	<i>ihva/uhva</i> اِخْوَةٌ / اُخْوَةٌ	<i>eh</i> اَخٌ

Ayna	<i>mriy</i> اَمْرِي	<i>mrâ</i> امْرَاة
Kedi	<i>bsâs</i> اِبْسَاس	<i>bissi</i> بَسِيَّة
Paşa	<i>bâşavât</i> بَاشَوَات	<i>bâşi</i> بَاشِيَّة
Kuyu	<i>byara</i> اِبْيَرَة	<i>bîr</i> بَيْر
Oğlak	<i>cidâyi</i> جَدَايَة	<i>cediy</i> جَدِي
Kanat	<i>cenâhîn</i> جَنَاحِينَ	<i>cinhân</i> جَنَحَان
Kadın, eş	<i>harîm</i> حَرِيم	<i>hurma</i> حُرْمَة
Seyit	<i>siyyâd</i> سَيَّاد	<i>seyyid</i> سَيِّد
Sopa, asa	<i>i'siy</i> اِعْصِي	<i>'aşa</i> عَصَة
Mide	<i>m'ad</i> اِمْعَد	<i>mi'di</i> مِعْدَة
Kalem	<i>uklûma</i> اُقْلُومَة	<i>kalam</i> قَلَم
Bıçak	<i>mvâsi</i> اِمْوَاسِيَة	<i>mûs</i> مُوس
Oğul, çocuk	<i>vélâd</i> وِيلَاد	<i>uvléd</i> أُوْلَيْد
Ahır	<i>yuvâhîr</i> يُوَاخِر	<i>yâhûr</i> يَاحُور
Pamuk	<i>igtâni</i> اِغْطَانِيَة	<i>guṭun</i> كُطُن

Yukarıda verilen cem-i teksir kalıpları Harran Arap Diyalektinin Modern Standart Arapçada kullanılan kalıplara yakınlığı ve benzerliği göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu husus lehçenin her ne kadar değişime uğrasa da bazı özellikleri devam ettirdiğinin ve asıl dile aidiyetinin devam ettiğinin bir göstergesidir.

4.2.3.3.6. Türkçeden Gelen Kelimeleri Çoğul Yapma Şekilleri

Türkçeden HAD'e geçen bazı isimler çoğul yapıldığında MSA'daki düzenli çoğul veya kırık çoğul kalıplarına sokulur. Bu kelimelerin çoğu müennes kabul edilir.

4.2.3.3.6.1. Müennes Düzenli Çoğullar

Türkçeden HAD'e geçen bazı kelimelerin müennes olarak kullanıldığını ve cem-i müennes salim şeklinde çoğul yapıldığını tespit ettik.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Teneke	<i>tnikât</i> اْتِنِكَاتْ	<i>tniki</i> اْتِنِكِيْهْ
Sürahi	<i>slâhiyyât</i> اِسْلَاْحِيَّاتْ	<i>slâhiyyi</i> اِسْلَاْحِيَّيْهْ
Kız öğrenci	<i>öğrenciyyât</i> اُوْغْرَنْجِيَّاتْ	<i>öğrenciyyi</i> اُوْغْرَنْجِيَّيْهْ
Belge	<i>belgât</i> بَلْغَاتْ	<i>belgi</i> بَلْغِيْهْ
Hastane	<i>hastehânât</i> حَسْتَهَانَاتْ	<i>hastehâni</i> حَسْتَهَانِيْهْ
Halı	<i>hâliyyât</i> حَالِيَّاتْ	<i>hâliyyi</i> حَالِيَّيْهْ
Destekleme	<i>desteklemât</i> دَسْتَكْلِمَاتْ	<i>desteklemi</i> دَسْتَكْلِمِيْهْ
Düğme	<i>digmât</i> دِغْمَاتْ	<i>digmi</i> دِغْمِيْهْ
Reçete	<i>reçetât</i> رِجْتَاتْ	<i>reçeti</i> رِجْتِيْهْ
Sandalye	<i>sendeliyyât</i> سَنْدَلِيَّاتْ	<i>sendeliyyi</i> سَنْدَلِيَّيْهْ
Şişe	<i>şûşât</i> شُوْشَاتْ ³²⁵	<i>şûşi</i> شُوْشِيْهْ
Karne	<i>ķarnât</i> قَرْنَاتْ	<i>ķarni</i> قَرْنِيْهْ
Kepçe	<i>kepçât</i> كَيْچَاتْ	<i>kepçi</i> كَيْچِيْهْ
Hemşire	<i>hemşîrât</i> هَمْشِيْرَاتْ	<i>hemşîri</i> هَمْشِيْرِيْهْ
Vazo	<i>vâzovât</i> وَاْزَوَاتْ	<i>vâzova</i> وَاْزُوْهْ
Çanta	<i>çentât</i> چَنْتَاتْ	<i>çenti</i> چَنْتِيْهْ

³²⁵ Bu kelime اِشْوَشْ (işvaş) şeklinde de çoğul yapılır.

Çuval	<i>çuvâlât</i> جُؤَالَاتُ	<i>çuvâla</i> جُؤَالَةٌ
Peçete	<i>peçetât</i> پَيْجَتَاتُ	<i>peçeti</i> پَيْجَتَةٌ
Perde	<i>perdât</i> پَرْدَاتُ	<i>perdi</i> پَرْدَةٌ
Poşet	<i>pôşétât</i> پُوشِيَتَاتُ	<i>pôşéti</i> پُوشِيَتَةٌ
Gömlek	<i>gômlegât</i> گُؤْمَلِكَاتُ	<i>gômlege</i> گُؤْمَلِكَةٌ

4.2.3.3.6.2. Düzensiz Çoğullar

Türkçeden HAD'e geçen bazı kelimelerin de düzensiz şekilde çoğul yapıldığı görülmektedir. Bu çoğulların çoğu müennesli hâ'sı (ة) ile bitmektedir.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Öğrenci	<i>öğrenciyyi</i> أُؤْمُرُنِيَّةُ	<i>öğrenciy</i> أُؤْمُرُنِيَّةُ
Elektrikçi	<i>elektirikçiyyi</i> أَلِكْتِرِكِيَّةُ	<i>elektirikçiy</i> أَلِكْتِرِكِيَّةُ
Sucu	<i>şûciyyi</i> صُؤجِيَّةُ	<i>şûciy</i> صُؤجِيَّةُ
Kalıpçı	<i>kâlibçiyyi</i> قَالِبِيَّةُ	<i>kâlibçiy</i> قَالِبِيَّةُ
Çiftçi	<i>çifçiyyi</i> چِفِّيَّةُ	<i>çifçiy</i> چِفِّيَّةُ
Cigerci	<i>cigerciyyi</i> جِغَرِيَّةُ	<i>cigerciy</i> جِغَرِيَّةُ
Çukur	<i>çhûra</i> اِجْحُورَةٌ	<i>çuhur</i> چُحْرُ
Çatal	<i>çatalât/çtûla</i> چَتَالَاتُ / اِجْتُولَةٌ	<i>çatal</i> چَتَانُ
Kılıf	<i>uklûfa</i> أُكْلُؤْفَةٌ	<i>kılıf</i> قَلِفُ
Çöl	<i>çvâl</i> اِجْوَالُ	<i>çöl</i> چُولُ
Yatak	<i>yatakât</i> يَتَقَاتُ	<i>yatak</i> يَتَقُ

Dolap	<i>dûlâbât/duvâlîb</i>	دُولَابَات / دُولَابِ	<i>dûlâb</i> دُولَاب
Motor, traktör	<i>matôrat / muvâtîr</i>	مَاتُورَات / مُوَاتِير	<i>matôr</i> مَاتُور
Yurt	<i>yurtât</i>	يُورَات	<i>yurt</i> يُورْت
Koltuk	<i>kôltukât</i>	كُولْتُكَات	<i>kôltuk</i> كُولْتُك
Telefon	<i>télefûnât</i>	تِيلِفُونَات	<i>télefûn</i> تِيلِفُون
Bilgisayar	<i>bilgişayyârât</i>	بِلْغِصِيَّارَات	<i>bilgişayyâr</i> بِلْغِصِيَّار
Kontür	<i>kôntirât</i>	كُونْتِيرَات	<i>kôntir</i> كُونْتِير
Kablo	<i>kâblavât</i>	كَابَلَوَات	<i>kâblav</i> كَابَلَو
Ağa	<i>kavât</i>	كَوَات ³²⁶	<i>aka</i> أَكَا
Terlik	<i>terâlig</i>	تِيرَالِغ	<i>terlig</i> تِيرَالِغ
Ambar	<i>'anâbir</i>	عَنْبِير	<i>'anbar</i> عَنْبِير
Tembel	<i>tenâbil</i>	تَنْبَال	<i>tenbel</i> تَنْبَال
Bayrak	<i>biyâriq</i>	بِيرَاق	<i>bayraq</i> بِيرَاق
Tosun	<i>tıyâsîn</i>	طِيَّاسِين	<i>tésûn</i> طِيَّسُون
Tepsi	<i>tibâsiy</i>	تَبَّاسِي	<i>tebsiyyi</i> تَبَّسِيَّة
Boru	<i>buvâriy</i>	بُورِي	<i>bûriy</i> بُورِي
Doktor	<i>tihâtîr</i>	تِيخَاتِير	<i>tehtûr</i> تِيخْتُور

4.2.3.4. Çoğul İsmi (İsmu'l-Cem') ve Çoğul Cins İsmi (İsmu'l-Cinsi'l-Cem'î)

Çoğul ismi, kendi lafzından müfredi olmayan, ancak mana itibariyle müfredi bulunan ve çoğula delâlet eden isimlere denir.³²⁷ Örneğin *عَنَم* (*ganem*) çoğul ismidir.

³²⁶ Muhtemelen bu çoğulun aslı *أَقَوَات* (*aqavât*) şeklinde olup hemze düşmüştür.

Tekili olan نَعْجَة (*na'ce*) ise bu kendi lafzından gelmemektedir. Bu isimler genellikle çoğul vezinlerinde değildir. Bunların manası her ne kadar cem'e delalet etse de lafız yönünden tekil oldukları için tesniye ve cem' yapılabirler.

Anlamı	HAD Çoğul ismi
Kavim, topluluk	<i>ḳavm</i> قَوْمٌ
Kadınlar	<i>nisvân/nisi</i> نِسْوَانٌ / نِيسٍ
Atlar	<i>ḥél</i> حَيْلٌ
Koyunlar	<i>ḳanem</i> قَنَمٌ

Çoğul cins ismi ise, herhangi bir varlığın cinsine delalet ettiğinden dolayı, bu varlığın cinsinin kapsadığı her şeyi içine alan ve çoğul olan isimdir.³²⁸ Bu ismin müfredi ile arasındaki fark sonundaki *tâ* veya nisbet *yâ*'sıdır.

Anlamı	HAD Cem'	HAD Müfred
Tavuk	<i>dicâc</i> دِجَاجٌ	<i>dicâci</i> دِجَاجَةٌ
Şeker	<i>sukkar</i> سُكَّرٌ	<i>sukkara</i> سُكَّرَةٌ
İnek	<i>bıgar</i> بَگَرٌ	<i>ıbgara</i> اِبْغَرَةٌ
Ağaç	<i>şıcar</i> شَجَرٌ	<i>ışcara</i> اِشْجَرَةٌ
Taş	<i>ḥıcar</i> حَجَرٌ	<i>ıḥcara</i> اِحْجَرَةٌ
Sivrisinek	<i>bag</i> بَغٌ	<i>bagga</i> بَغَّةٌ
Sinek	<i>zıbbân</i> ذَبَّانٌ	<i>zıbbâni</i> ذَبَّانَةٌ
Elma	<i>tuffâh</i> تَفَّاحٌ	<i>tuffâha</i> تَفَّاحَةٌ

³²⁷ Muvaffakuddîn Ebul-Bekâ Ya'îş b. 'Alî el-Mavsilî İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî* (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l 'ilmiyye, 2001), 3/332.

³²⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 3/582.

Yumurta	<i>béz</i> بَيْضَة	<i>béza</i> بَيْضَة
Kavun	<i>biṭṭīḥ</i> بَطِيح	<i>biṭṭīḥa</i> بَطِيحَة
Türk	<i>turuk</i> تُرُوكْ ()	<i>turkiy</i> تُرْكِي
Arap	<i>'arab</i> عَرَبْ	<i>arabiy/u'rubiy</i> عَرَبِي/أُورُبِي

Harran Lehçesinde, gayrı akıl varlıklar için kullanılan çoğul isimler müennes kabul edilir ancak tekil muamelesi görmez. Mübteda olduğunda çoğul haber alır. Haber fiil cümlesi şeklinde geldiğinde de çoğul kipe göre çekimlenerek kullanılır. Ekeluni'l-berâğîs lehçesinde olduğu gibi fiil başta geldiğinde de yine çoğul olarak çekimlenir.

Anlamı	Cümlede Kullanımı	Gayr-ı Akıl İsim
Çay bardakları kırıldı.	إِنْكَسَرْنَ الْكَاسَاتُ <i>inkasran el-kâsât</i> الْكَاسَاتُ إِنْكَسَرْنَ <i>el-kâsât inkasran</i>	الْكَاسَاتُ
Kitapları sattım.	الْكَتُبُ بَعْتُهُنَّ <i>el-kutub bi'ithin</i> بَعَتِ الْكَتُبُ <i>bi'te'l-kutub</i>	الْكَتُبُ
Bulaşıklar yıkandı.	الْمَاعِيْنَ تَقَسَّلْنَ <i>elummâ'in tiḳasselen</i> تَقَسَّلْنَ الْمَاعِيْنَ <i>tiḳasselen elummâ'in</i>	الْمَاعِيْنَ
Elbiseler satıldı	الْهَدُومُ إِنْبَاعَنْ <i>elihdûm inbâ'en</i> إِنْبَاعَنْ الْهَدُومُ <i>inbâ'en elihdûm</i>	الْهَدُومُ

İnekler acıktı	الْبَنَغْرَاتُ جَاعَتِ <i>elibgarât câ'an</i>	الْبَنَغْرَاتُ
	جَاعَتِ الْبَنَغْرَاتُ <i>câ'an elibgarât</i>	

Çoğul gayr-1 âkıl isimlerin aksine çoğul cins ismi genellikle müfred müennes muamelesi görür.

Anlamı	Cümlede Kullanımı	Cins Çoğul İsim
Tavuklar öldü.	الْدِّجَاجُ مَاتَ <i>ed-dicâc mât</i>	الْدِّجَاجُ
Koyunlar pahalılaştı.	الْقَنَمُ قَلِيَتْ <i>el-kanem kılyet</i>	الْقَنَمُ
Hayvanlar ucuzladı.	الْحَوَاطِينُ رَخِصَتْ <i>el-havâvîn rişat</i>	الْحَوَاطِينُ

4.3.Fiiller

4.3.1. Zaman Bakımından Fiil

Standart Arapçada olduğu gibi Harran lehçesinde de mazi, muzari ve emir olmak üzere üç tür fiil kullanılır. Harran lehçesinde fiillerin ikil çekimi kullanılmayıp ikiller için çoğul çekimi kullanılır.

4.3.1.1. Mazi Fiil

HAD'de mazi fiil çekimi büyük oranda MSA'daki çekime benzemektedir. Fiillerde tesniye çekimi kullanılmamaktadır. Dolayısıyla yalnızca tekil ve çoğul kipler kullanılır. İkil isimler için çoğul fiiller kullanılır. Kelimelerin sonu teskin edildiğinden müfred muhatab ile müfred mütekellim çekimi aynı gelir.

Anlamı	Harran Lehçesi	MSA	
Yazdı	كَتَبَ (kiteb)	كَتَبَ	Gaib
-	-	كَتَبَا	
Yazdılar	اِكْتَبُوا (iktibav)	كَتَبُوا	
Yazdı	اِكْتَبْتَ (iktibet)	كَتَبْتَ	Gaibe
-	-	كَتَبْتَا	
Yazdılar	اِكْتَبْتُمْ (iktiben)	كَتَبْتُمْ	
Yazdın	كَتَبْتِ (kitebit)	كَتَبْتِ	Muhatab
-	-	كَتَبْتُمَا	
Yazdınız	كَتَبْتُمْ (kitebtev)	كَتَبْتُمْ	
Yazdın	كَتَبْتِي (kitebtiy)	كَتَبْتِ	Muhataba
-	-	كَتَبْتُمَا	
Yazdınız	كَتَبْتُنَّ (kitebten)	كَتَبْتُنَّ	
Yazdım	كَتَبْتِ (kitebit)	كَتَبْتِ	Mütekellim
Yazdık	كَتَبْنَا (kitebni)	كَتَبْنَا	

Dikkat edilirse mazi fiilde ta-i muhataba'dan sonra kesre işbâ' edilmektedir. Kesrenin işbâ'ı, kesreli olan ta-i muhatabadan sonra bir ya harfî getirilerek ta harfinin uzatılarak telaffuz edilmesidir. Sibeveyh el-Kitab adlı eserinde, “el-Halil bana bazı insanların (ضَرَئِيهِ) dediklerini bana zikretti. Bu kullanım azdır” der.³²⁹

Bu kullanıma şiirde de rastlamaktayız. el-Buhturî şiirinde şöyle der;

تَلَهَّبَ ضَرْبٍ فِي سَوَالِكِ مُبِينٍ

فَعَمِيرٌ عَجِيبٌ إِنْ رَأَيْتَهُ أَنْ تَرَى

³²⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/200.

Şair burada (رَأَيْتَ) yerine (رَأَيْتِي) demiştir. Bu beyiti yorumlayan Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî de şöyle der: “He harfinden önce ya harfi getirilerek (رَأَيْتِيه) şeklinde rivayet edilmesi bir luğa (lehçe)’dir. Bu kullanımın ‘Adi er-Rebâb’a ait olduğu rivayet edilmiştir. Onlar, (ya harfi ekleyerek) (ضَرَئِيه) ve (أَكْرَمِيه) derler.”³³⁰

Bu husus birçok Arap lehçesinde mevcuttur. Harran lehçesinde de (كَيْتَبْتِ) yerine (كَيْتَبْتِي/kitebtiy), (رُحْتِ) yerine (رُحْتِي/rihtiy), (جَنْتِ) yerine (جَيْتِي/cîtiy) denir.

HAD’de bazı sülasi mücerred mazi fiillerin başına hemze getirildiği görülmektedir. Hemzeden sonra gelen harf cezmedilip sondan bir önceki de kesreli yapılmaktadır. Yaptığımız tümevarımsal incelemelerde başına hemze getirilen sülasi mücerred fiillerin genel olarak dördüncü ve beşinci babta yer alan fiiller olduğunu gördük. Nadiren de ikinci babta yer alan bazı fiillerin başına hemze aldığı görülmektedir.

Bâbı	HAD’de Kullanımı	MSA’daki Ash
İkinci bab	اعْرِفْ	عَرَفَ - يَعْرِفُ
Dördüncü bab	اسْمِعْ	سَمِعَ - يَسْمَعُ
Dördüncü bab	افْرِخْ	فَرِحَ - يَفْرَحُ
Dördüncü bab	ارْزَعْ	رَعِيَ - يَرْزَعُ
Dördüncü bab	اعْطِشْ	عَطِشَ - يَعْطِشُ
Dördüncü bab	اتَّعِبْ	تَعَبَ - يَتَّعِبُ
Dördüncü bab	امْرِضْ	مَرَضَ - يَمْرُضُ
Dördüncü bab	احْجَلْ	حَجَلَ - يَحْجَلُ
Dördüncü bab	ارْظِي	رَضِيَ - يَرْضَى

³³⁰ Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, *Abesu'l-Velîd fi'l-keîâmî 'ala şî'ri Ebî 'Ubade el-Velîd b. Ubeyd el-Buhturî*, thk. Nadiya Aliyyu'd-Devle, 1978, 505-506.

Beşinci bab	اِجْرَمَ	كَرِمَ
Beşinci bab	اِزْفَرَ	صَعُرَ
Beşinci bab	اِجْرَمَ	كَرِمَ
Beşinci bab	اِنْظَفَ	نَطَفَ

4.3.1.2. Muzari Fiil

Muzari çekimde de fiillerin ikil çekimi kullanılmayıp ikiller için çoğul çekimi kullanılır. Muzari fiilin çekimi ise aşağıdaki şekildedir;

Anlamı	Harran Lehçesi	MSA	
Yazıyor	يَكْتِيبُ (yiktib)	يَكْتُبُ	Gaib
-	-	يَكْتُبَانِ	
Yazıyorlar	يَكْتِيبُونَ (yiktibûn)	يَكْتُبُونَ	
Yazıyor	تَكْتِيبُ (tiktib)	تَكْتُبُ	Gaibe
-	-	تَكْتُبَانِ	
Yazıyorlar	تَكْتِيبِينَ (yiktiben)	يَكْتُبِينَ	
Yazıyorsun	تَكْتِيبُ (tiktib)	تَكْتُبُ	Muhatab
-	-	تَكْتُبَانِ	
Sizler yazıyorsunuz	تَكْتِيبُونَ (tiktibûn)	تَكْتُبُونَ	
Yazıyorsun	تَكْتِيبِينَ (tiktibîn)	تَكْتُبِينَ	Muhataba
-	-	تَكْتُبَانِ	
Sizler yazıyorsunuz	تَكْتِيبِينَ (tiktiben)	تَكْتُبِينَ	

Yazıyorum	اَكْتُبُ (ektib)	أَكْتُبُ	Mütakallim
Yazıyoruz	نَكْتُبُ (niktib)	نَكْتُبُ	

4.3.1.2.1. Muzari Fiilde Şimdiki Zaman Anlamı

Muzari fiilde şimdiki zamana işaret etmek için جَعَدُ (ca'ad) veya جَعَدُ (ca'd) kelimesi kullanılır. Şayet muzari fiil muzaraat harfi olan ي ile başlıyorsa telaffuzda kolaylık için جَعِي (ca'ay) şeklinde söylenir. Bazı köylerde دَعِي (da'ay) şeklinde kullanıldığına da rastladık. Kanaatimizce bu ifadede جَعَدُ ve جَعِي kelimeleri esas alınarak ibdal ve kalb yapılmıştır.

Bu kelimenin aslı جَاعِدٌ şeklinde olup elif harfi hazfe uğramıştır. MSA'daki aslı قَاعِدٌ şeklinde olup burada da ibdal meydana gelmiştir. قَاعِدٌ kelimesi körfez lehçelerinde de şimdiki zaman ifadesi olarak kullanılmaktadır.

Yürüyor	ca'ad yimşiy / ca'ay yimşiy / da'ay yimşiy	جَعَدُ يَمْشِي / جَعِي يَمْشِي / دَعِي يَمْشِي
Geliyor	ca'ad yiciy	جَعَدُ يَجِي
Yazıyor	ca'ad yiktib	جَعَدُ يَكْتُبُ
Gidiyor	ca'di-yrûh	جَعَدُ اِيْرُوْحُ
Yazıyorum	ca'de-ktib	جَعَدُ اَكْتُبُ

Satın alıyoruz	<i>ca'ad nişteriy</i>	جَعَدُ نِشْتَرِي
Alıyorlar	<i>ca'ad yâhẓûn</i>	جَعَدُ يَأْخُذُونَ
(O bayan) oynuyor / (sen) oynuyorsun	<i>ca'ad til'ab</i>	جَعَدُ تَلْعَبُ
Yaramazlık yapıyorsunuz	<i>ca'ad ;tsâvûn calâk</i>	جَعَدُ اِتْسَاوُونَ جَلَاقُ
Konuşuyorlar	<i>de'ay sôlfûn</i>	دَعِيَ اِسْوَلْفُونَ

4.3.1.2.2. Muzari Fiilde Gelecek Zaman Anlamı

Muzari fiilde gelecek zamana işaret etmek için ise اَيِدْ، اَيِدْ، اَيِدْ gibi ifadeler kullanılır. Kanaatimizce bu ifadeler يَرِيد fiilinin harflerinden bazılarının hazfiyle elde edilmiştir. اَيِدْ gelecek muzari fiile göre çekimlenir.

Yürüyecek	<i>yrîd yimşiy / di yimşiy</i>	اَيِدْ يَمِشِي / دِ يَمِشِي
Gelecek	<i>yrîd yiciy / di yiciy</i>	اَيِدْ يَجِي / دِ يَجِي
Yazacak	<i>yrîd yiktib / di yiktib</i>	اَيِدْ يَكْتِبُ / دِ يَكْتِبُ
Gidiyor	<i>yrîdi yrûh / diyûh</i>	اَيِدْ اَيُرُوخُ / دِ اَيُرُوخُ
Yazacağım	<i>eydektib / eyderîd ektib</i>	اَيِدْ اَكْتِبُ / اَيِدْ اَكْتِبُ
Satın alacağız	<i>nrîd nişteriy / di nişteriy</i>	اَيِدْ نِشْتَرِي / دِ نِشْتَرِي
Alacaklar	<i>yrîdûn yâhẓûn</i>	اَيِدْ اَيُحْذُونَ
(O bayan) oynayacak / (sen)	<i>trîd til'ab / dî til'ab</i>	اَيِدْ تَلْعَبُ / دِ تَلْعَبُ

oynayacaksın

4.3.1.2.3. Gelecek Zamanın Hikayesi

HAD'de gelecek zamanın hikayesi de kullanılmaktadır. MSA'da gelecek zamanın hikaye kipi, muzari fiilin başına كان ve ardından س getirilerek elde edilir. HAD'de ise كان ve س yerine گام kelimesinden sonra muzari fiil getirilerek elde edilir. Dolayısıyla گام (gâm) fiili HAD'de tam fiil, şuru fiili ve gelecek zamana delalet eden bir ifade olarak kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Dersini yazacaktı	<i>gâm yiktib dersuv</i> گام يكتيب درسو	كان سيكتيب درسهُ
Çayı içecekti	<i>gâm yişrab eç-çây</i> گام يشرّب العجاي	كان سيشرّب الشاي
(O bayan) yere düşecekti	<i>gâmat tige' 'al-gâ'a</i> گامت تگعع الغاعة	كانت ستقع على الأرض
Ölecektim	<i>gimit emût</i> گيمت أموت	كنت ساموت

4.3.1.3. Emir Fiil

Harran lehçesinde emir fiilde de ikil çekimi kullanılmayıp ikiller için çoğul zamirler kullanılır. Emir fiilin çekimi de şu şekildedir;

Anlamı	HAD	MSA	
Yaz	اكتب (iktib)	اكتب	Müzekker
-	-	اكتبوا	
Sizler yazın	اكتبوا (iktibav)	اكتبوا	
Yaz	اكتبي (iktibiy)	اكتبي	

-	-	اُكْتُبَا	Müennes
Sizler yazın	(iktiben) اِكْتَبِينَ	اُكْتُبْنَ	

4.3.1.4.Emr-i Gâib ve Nehiy

Bu başlık altında emr-i gâib, nehy-i hâzır ve nehy-i gâib incelenecektir.

4.3.1.4.1. Emr-i Gâib

Malum olduğu üzere MSA'da emr-i gaib muzari fiilin başına lâmu'l-emr denilen ل edatı getirilerek yapılır. Bu yöntemle üçüncü şahıslara yönelik emir verilmiş olur. HAD'de ise emr-i gaib elde etmek için iki yöntem vardır. Birincisi حَلُّو (halluv) ve hemen ardından bir muzari fiil getirilmesidir. Böylelikle gaiblere yönelik emir verimiş olur. حَلَّ (halla) “bıraktı” manasında kullanılan bir mazi fiildir. MSA'daki aslı حَلَّى şeklindedir. حَلُّو (halluv) ise “onu bırak” manasına gelir. Muzari fiille kullanıldığında dolaylı emir manasına gelir.

Anlamı	HAD	MSA
Yazsın / bırak yazsın	halluv yiktib حَلُّو يَكْتُبْ	لَيَكْتُبْنَ
İçsin / bırak içsin	halluv yişrab حَلُّو يَشْرَبْ	لَيَشْرَبْنَ
Oynasın (müennes) / bırak oynasın	halha til'ab حَلَّة تَلْعَبْ	لَتَلْعَبْنَ
Otursunlar / bırak otursunlar	halhum yug'udûn حَلُّهُم يُكْعَدُونَ	لَيَقْعَدُوا
Girsinler (müennes) / bırak girsinler	halhin yhuşşen حَلِّهِنَّ يَحْشُشْنَ	لَيَحْشُشْنَ

İkinci yöntem ise ؤ eki ile beraber muzari fiil kullanılmasıdır. Bu ek MSA'daki ل yerine kullanılır. Zira ل hem lâmu'l-emr olarak hem de lâmu't-ta'lil olarak kullanılır. Bu ek HAD'de de gaibe yönelik emir bildirmesinin yanı sıra sebep bildirir ve “için” manasında kullanılır. Dolayısıyla emir mi bildirdiği cümledeki siyaktan anlaşılır. Cümlenin başında geliyorsa emir bildirir. Sebep bildiren bir ek olarak ta genelde başka bir fiilden sonra cümlenin ortasında gelir. Örneğin تَا يَكْتِبُ دَرَسُو (tâ yiktib dersuv) cümlesi “dersini yazsın” manasında emir bildirir. Ancak رَا حَ عَلَ مِ كْتَبَ تَا يَكْتِبُ دَرَسُو (râh ‘al mikteb tâ yiktib dersuv) cümlesi “dersini yazmak için okula gitti” manasında sebep bildirir.

Aşağıda ؤ ekinin HAD'de emr-i gaib bildirmesine örnekler yer almaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Yazsın	tâ yiktib تَا يَكْتِبُ	لِيَكْتُبَ
İçsin	tâ yişrab تَا يَشْرَبُ	لِيَشْرَبَ
Oynasın (müennes)	tâ til‘ab تَا تَلْعَبُ	لِتَلْعَبَ
Otursunlar	tâ yug‘udûn تَا يُكْعِدُونَ	لِيَقْعُدُوا
Girsinler (müennes)	tâ iħuşşen تَا إِحْشَسْنَ	لِيَحْشَسْنَ

4.3.1.4.2. Nehy-i Hazır

MSA'da muzari fiilin muhatab ve muhataba çekiminin başına lâ nâhiye denilen لَ getirilerek ikinci şahıslara yönelik yasaklama bildirilir. Yaptığımız incelemelerde HAD'de de nehy-i hazır kullanımının olduğunu gördük. HAD'de de nehy için لَ edatı kullanılmaktadır.

Anlamı	HAD	MSA
Yazma	لَا تَكْتُبُ لَا تَكْتُبُ	لَا تَكْتُبُ

İçme	<i>lâ tişrab</i>	لَا تَشْرَبْ	لَا تَشْرَبْ
Oynamayın (müennes)	<i>lâ til'ab</i>	لَا تَلْعَبْ	لَا تَلْعَبْ
Oturmayın	<i>lâ tug'udûn</i>	لَا تُكْعِدُونَ	لَا تَقْعُدُوا
Girmeyin (müennes)	<i>lâ thuşşen</i>	لَا تَخْشَسْنَ	لَا تَخْشَسْنَ

4.3.1.4.3. Nehy-i Gaib

MSA'da muzari fiilin gaib ve gaibe çekimlerinin başına lâ nâhiye denilen لَا getirilerek üçüncü şahıslara yönelik yasaklama bildirilir. HAD'de de aynı şekilde kullanıldığını görmekteyiz.

Anlamı	HAD	MSA
Yazmasın	<i>lâ yiktib</i>	لَا يَكْتُبْ
İçmesin	<i>lâ yişrab</i>	لَا يَشْرَبْ
Oynamasın (müennes)	<i>lâ til'ab</i>	لَا تَلْعَبْ
Oturmasınlar	<i>lâ yug'udûn</i>	لَا يُكْعِدُونَ
Girmesinler (müennes)	<i>lâ yhuşşen</i>	لَا يَخْشَسْنَ

4.3.2. Aslî Harflerinin Sahih veya İletli Olması Bakımından Fiiller

Aslî harflerinin sahih veya illetli olması bakımından fiiller, sahih fiiller ve illetli fiiller olmak üzere ikiye ayrılır.

4.3.2.1. Sahih Fiil

Arapçada ي، و، ا illet harfleridir. Bu harflerin bulunmadığı fiile sahih fiil denir. Sahih fiiller salim, mehmuz ve mudaaf olmak üzere üç kısımdır.

4.3.2.1.1. Salim Fiil

Aslı harflerinde illet harfi, hemze ve şedde bulunmayan fiildir. Örneğin، عَرَفَ،
فَهَمَّ، جَلَسَ، فِهَمَّ salim fiillerdir.

HAD’de salim fiiller telaffuz edilirken bazı siğaların başına hafif hemze getirilir. Bu hemze bazen mazi ve muzarinin başına getirilirken bazen de sadece mazinin başına gelir. Örnek olarak اِعْرِفُ / اَعْرِفُ (i’rif/iy’arif), اِفْهَمُ / اِفْهَمُ (fhim/yifham) fiilleri zikredilebilir.

Aşağıda salim bir fiilin HAD’de örnek çekimi yer almaktadır.

Emir	Muzari	Mazi	
	يَفْهَمُ (yifhem)	اِفْهَمَ (fhim)	هُوَ
	تَفْهَمُ (tifhem)	فَفْهَمْتَ (fihmet)	هِيَ
	يَفْهَمُونَ (yifhamûn)	فَفْهَمُوا (fihmav)	هُمْ
	يَفْهَمْنَ (yifhemên)	فَفْهَمْنَ (fihmen)	هِنَّ
اِفْهَمْ (ifhem)	تَفْهَمْ (tifhem)	اِفْهَمْتَ (fhimti)	اَنْتَ
اِفْهَمِي (ifhemiy)	تَفْهَمِينَ (tifhemîn)	اِفْهَمْتِي (fhimtiy)	اَنْتِي
اِفْهَمُوا (ifhemav)	تَفْهَمُونَ (tifhemûn)	اِفْهَمْتُوا (fhimtav)	اَنْتُمْ
اِفْهَمْنَ (ifhemên)	تَفْهَمْنَ (tifhemên)	اِفْهَمْتُنَّ (fhimten)	اَنْتُنَّ
	اَفْهَمْ (efhem)	اِفْهَمْتَ (fhimti)	اَيْنِي
	نَفْهَمْ (nifhem)	اِفْهَمْنِي (fhimni)	اِحْنِي

4.3.2.1.2. Mehmuz Fiil

Aslı harflerinden biri hemze olan fiildir. Fâu'l-fiili hemze olan fiillere mehmuzu'l-fâ, 'aynu'l-fiili) hemze olan fiillere mehmuzu'l-'ayn, lâmu'l-fiili) hemze olan fiillere mehmuzu'l-lâm denir.

Örneğin أَكَلَ mehmuzu'l-fâ, سَأَلَ mehmuzu'l-'ayn, فَرَأَى ise mehmuzu'l-lâm'dır.

MSA'da mehmûz fiillerin mazi ve muzari çekimleri salim bir fiil gibidir. Sadece mehmuzu'l-fâ olan fiillerin emirlerinde genellikle, mehmuzu'l-'ayn olan fiillerin emirlerinde de bazen hemze hazf edilir.

4.3.2.1.2.1. Mehmûzu'l-Fâ

HAD'de ise mehmuzu'l-fâ olan fiillerin mazi çekiminde hemze hazf edilir. Dolayısıyla أَكَلَ yerine أَكَلْ (çele), حَذَّ yerine حَذَّ (haze) kullanılır.³³¹ Muzari çekimde ise mehmuzu'l-fâ'nın hemzesi teshil edilerek elife dönüştürülür. Böylelikle يَأْكُلْ yerine يَأْكُلْ (yâkul), يَأْخُذْ yerine يَأْخُذْ (yâhuz), يَأْمُرْ yerine يَأْمُرْ (yâmir) kullanılır. Müfred mütekellim çekiminde ise MSA'daki gibi أَكُلْ (âkul) ve آخُذْ (âhuz) şeklinde hemzenin tahkikiyle telaffuz edilir. Emirde ise hemze hazf edilmez ve dammeli telaffuz edilir. Dammeli telaffuzun sebebi birinci babdan olup 'aynu'l-fiilin muzaride dammeli olmasıdır.

Çoğul gaibe ile müfred ve çoğul muhataba çekimlerinde telaffuzda hafif bir damme hissedilir. Tam olarak تَأْكُلِينَ (tâkulîn) şeklinde damme ("u" sesi) belirgin olmayıp oldukça hafif, sönük bir şekilde hissedilir.

Aşağıda mehmuzu'l-fâ'nın HAD'de örnek çekimi yer almaktadır.

³³¹ آمَرَ fiilindeki kullanım bundan müstesna olup hemze hazf edilmeden آمَرَ (amar) şeklinde telaffuz edilir.

Emir	Muzari	Mazi	
	يَاكُلْ (yâkul)	چَل (çele)	هُوَ
	تَاكُلْ (tâkul)	چَلْتْ (çelet)	هِيَ
	يَاكُلُونْ (yâklûn)	چَلُوا (çelev)	هُمْ
	يَاكُلْنَ (yâk.len)	چَلْنَ (çelen)	هِنَّ
أَكُلْ (ukul)	تَاكُلْ (tâkul)	چَلَيْتْ (çelét)	أَنْتِ
أَكُلِي (ukliy)	تَاكُلِينَ (tâk.lîn)	چَلَيْتِي (çelétiy)	أَنْتِي
أَكُلُوا (uklev)	تَاكُلُونْ (tâklûn)	چَلَيْتَوْ (çelétav)	أَنْتَوْ
أَكُلْنَ (uklen)	تَاكُلْنَ (tâk.len)	چَلَيْتَنْ (çeléten)	أَنْتَنْ
	أَكُلْ (âkul)	چَلَيْتْ (çelét)	أَنْي
	نَاكُلْ (nâkul)	چَلِينِ (çeléni)	إِحْنِ

4.3.2.1.2.2. Mehmûzu'l-'Ayn

HAD'de mehmuzu'l-'ayn fiil kullanımını oldukça azdır. Bu fiillerde de hemze ya ibdal ve teshil edilir. Örneğin سَأَلَ fiilindeki hemze 'ayn harfine ibdal edilir ve سِعَلْ / يَسْعَلْ (si'al / yis'al) şeklinde kullanılır.

Aşağıda mehmuzu'l-'ayn'ın HAD'de örnek çekimi yer almaktadır.

Emir	Muzari	Mazi	
	يَسْعَلْ (yis'al)	سِعَلْ (si'al)	هُوَ
	تَسْعَلْ (tis'al)	سِعَلْتْ (is'alet)	هِيَ
	يَسْعَلُونْ (yis'alûn)	سِعَلُوا (is'alev)	هُمْ

	يَسْعَلُنْ (<i>vis 'alen</i>)	اسْعَلُنْ (<i>is 'alen</i>)	هِنَّ
اسْعَلْ (<i>is 'al</i>)	تَسْعَلْ (<i>tis 'al</i>)	سِعَلَتْ (<i>si 'alit</i>)	إِنَّتِ
اسْعَلِي (<i>is 'aliy</i>)	تَسْعَلِينَ (<i>tis 'alîn</i>)	سِعَلْتِي (<i>si 'altiy</i>)	إِنِّي
اسْعَلُوا (<i>is 'alev</i>)	تَسْعَلُونَ (<i>tis 'alûn</i>)	سِعَلْتُو (<i>si 'altev</i>)	إِنَّتُو
اسْعَلْنِ (<i>is 'alen</i>)	تَسْعَلْنِ (<i>tis 'alen</i>)	سِعَلَنْتِ (<i>si 'alten</i>)	إِنَّتِنِ
	أَسْعَلْ (<i>es 'al</i>)	سِعَلَتْ (<i>si 'alit</i>)	آيِي
	نَسْعَلْ (<i>nis 'al</i>)	سِعَلْنِ (<i>si 'alni</i>)	إِخْنِ

4.3.2.1.2.3. Mehmûzu'l-Lâm

HAD'de mehmuzu'l-lâm fiillerin sonundaki hemze mazi çekimde hazf edilir. Dolayısıyla قَرَأَ yerine كَرَى (*gıra*), مَلَأَ yerine مَلَّ (*mile*) denilir. Emirde ise baştaki hemze hazf edilmeyip sondaki hemze hazf edilir. Dolayısıyla إِفْرَأَ yerine إِكْرَى (*igir*), اِمْلَأَ yerine اِمْلَ (*imil*) denilir. Muzari çekimde ise hemz hazf edilmeyip teshil ederek yâ harfine dönüştürülür. Böylece يَفْرَأُ yerine يِكْرِي (*yigriy*), يَمْلَأُ yerine يَمْلِي (*yimliy*) denilir.

Aşağıda mehmuzu'l-lâm'ın HAD'de örnek çekimi yer almaktadır.

Emir	Muzari	Mazi	
	يَمْلِي (<i>yimliy</i>)	مَلَّ (<i>mile</i>)	هُوَ
	يَمْلِي (<i>timliy</i>)	مَلَّتْ (<i>milet</i>)	هِيَ
	يَمْلُونَ (<i>yimlûn</i>)	مَلُّوا (<i>milev</i>)	هُمْ
	يَمْلَنْ (<i>yimlen</i>)	مَلَنْ (<i>milen</i>)	هِنَّ
اِمْلَ (<i>imil</i>)	يَمْلِي (<i>timliy</i>)	مَلَيْتَ (<i>milét</i>)	إِنَّتِ

(imliy) اِمْلِي	(timlîn) تَمْلِينُ	(milétiy) مِلَيْتِي	إِنْتِي
(imlev) اِمْلَوَا	(timlûn) تَمْلُونُ	(milétev) مِلَيْتَوُ	إِنْتَوُ
(imlen) اِمْلَنُ	(timlen) تَمْلَنُ	(miléten) مِلَيْتَنُ	إِنْتَنُ
	(emliy) اَمْلِي	(milét) مِلَيْتُ	آيِي
	(nimliy) نَمْلِي	(miléni) مِلَيْنِي	إِحْنِ

4.3.2.1.3. Mudaaf Fiil

Kök harflerinden ikinci ve üçüncü harfi aynı cinsten olan fiile mudaaf fiil denir. MSA'da mudaaf fiilin mazi sigası çekilirken cem'i gaibeden itibaren şedde açılarak çekimlenir.

HAD'de de mudaaf fiiller kullanılmaktadır. HAD'de kelimenin son harfi cezmlî telaffuz edildiğinden gaib müfred müzekker çekiminde şedde kendini göstermemektedir. Örneğin MSA'daki مَرَّ fiili مَرَّ (mar) şeklinde telaffuz edilir. Muzaride ise gaib müfred müzekker, gaibe müfred müennes, muhatap müfred müzekker ve mütekellimlerin çekiminde şedde bulunmaz. Örneğin يَمُرُّ fiili HAD'de şeddesiz olarak يَمُرُّ (ymur) şeklinde telaffuz edilir.

Müfred gaib müzekker dışındaki mazi çekimde ise şedde telaffuz edilir. Örneğin MSA'daki مَرَّتْ fiili HAD'de de aynen مَرَّتْ (merrat) şeklinde, مَرُّوا fiili de مَرُّوا (merrav) şeklinde şeddeli olarak telaffuz edilir.

MSA'da çoğul gaibe müennes çekiminde şedde açılır ve muhatap, muhataba, nefsi mütekellim çekimlerinde şedde açılmış (fekk) olarak çekimlenir. HAD'de ise fiilin mazi çekiminde şedde açılan (fekk) yerlerde ya-i vikaye getirilir ve 'aynu'l-fiil şeddeli kalır. Ayrıca ya-i vikaye imaleli olarak telaffuz edilir. Örneğin مَرَّتْ fiili HAD'de

مَرَّتْ (marrét) şeklinde telaffuz edilir. Ancak Harran lehçesinde çoğul müennes gaibelerin çekimi مَرَّنْ şeklinde şeddelidir ve ya-i vikaye getirilmemektedir.

Muzari çekiminde şedde açılmaz. Ayrıca muzarrat harfinden önce hafif hemze getirilir. Müfred mütekellimde muzarrat harfi hemze olduğu için ayrıca hemze getirilmez.

Emir çekiminde de şedde açılmamaktadır. Müfred müzekker muhataba verilen emirde şedde kullanılmaz. Aşağıda HAD'de mudaaf fiilin çekimine dair örnek yer almaktadır.

Emir	Muzari	Mazi	
	اَيْمُرْ (iymur)	مَرَّ (mar)	هُوَ
	اَيْمُرْ (itmur)	مَرَّتْ (marrat)	هِيَ
	اَيْمُرُّونَ (iymurrûn)	مَرَّوْا (marrav)	هُمْ
	اَيْمُرُّونَ (iymurran)	مَرَّنْ (marran)	هِنَّ
مُرْ (mur)	اَيْمُرْ (itmur)	مَرَّتْ (marrét)	إِنْتِ
مُرِّيْ (murriy)	اَيْمُرِّيْ (itmurriy)	مَرَّتِيْ (marrétiy)	إِنْتِيْ
مُرَّوْا (murrav)	اَيْمُرُّونَ (itmurriy)	مَرَّتِيْ (marrétey)	إِنْتُوْ
مُرَّنْ (murran)	اَيْمُرُّونَ (itmurran)	مَرَّتِيْ (marréten)	إِنْتَنَّ
	أَمُرْ (amur)	مَرَّتْ (marrét)	أَنْتِ
	اَيْمُرْ (inmur)	مَرَّتِيْ (marréni)	إِنْ

4.3.2.2. Mu'tel Fiil

Arapçada ي، و، ا illet harfleridir. Bu harflerin bulunduğu fiile mu'tel (illetli) fiil denir. Mu'tel fiiller misal, ecvef, nakıs ve lefif olmak üzere dört kısımdır.

4.3.2.2.1. Misal Fiil

Fâu'l-fiili (aslî harflerinden ilki) vav veya yâ olan fiile misal fiil denir. Fâu'l-fiili vav olan fiillere misal-i vâvî denirken, fâu'l-fiili yâ olan harflere misal-i yâî denir. Örneğin وَصَلَ misal-i vâvîdir, يَيْسَ ise misal-i yâîdir.

MSA'da misal fiilin mazi çekimi salim fiilin çekimlenmesi gibidir. Ancak misâl-i vâvî fiiller muzariye çevrildiğinde vav harfi düşer. Emirde de bu vav fiili görülmez.

HAD'de misal fiil bir çok yönden MSA'daki yapıyla aynıyken bazı durumlarda farklılık arz etmektedir. Mazi çekimde birçok kipte başa hafif hemze getirilmektedir.

Muzari çekimde ise MSA'da olduğu gibi fiilin aslî harflerinden olan vav harfi düşürülür. MSA'da ikinci babtan olan misal fiillerin muzari çekiminde muzaraat harfi fethalı, bir sonraki harf ise kesrelidir. Ancak HAD'de hareketlerin yeri değiştirilerek muzarrat harfi kesreli, bir sonraki harf ise fethalı yapılıdır. Müfred mütekellim çekiminde ise hem muzaraat harfi hemde sonraki ilk harf fethalı gelir.

Emir çekiminde de başa tahkikli bir hemze getirilir. Aşağıda HAD'de misal fiilin çekimine dair örnek yer almaktadır.

Emir	Muzari	Mazi	
	يَصَلُّ (yişal)	أَوْصَلَ (uvşıl)	هُوَ
	تَصَلُّ (tişal)	وَصَلَّتْ (vişlat)	هِيَ
	يَصَلُّونَ (yişalûn)	وَصَلُّوا (vişlav)	هُمْ
	يَصَلُّنَ (yişalan)	وَصَلَّنَ (vişlan)	هِنَّ

(iṣal) اِصْلًا	(tiṣal) تِصَالًا	(iṣīlit) اِوْصِلْتُ	إِنْتِ
(iṣaliy) اِصْلِي	(tiṣalīn) تِصَالِينَ	(iṣīltiy) اِوْصِلْتِي	إِنْتِي
(iṣalav) اِصْلَاوًا	(tiṣalūn) تِصَالُونَ	(iṣīltav) اِوْصِلْتُوا	إِنْتُوا
(iṣalan) اِصْلَانًا	(tiṣalan) تِصَالَانًا	(iṣīlten) اِوْصِلْتُنَّ	إِنْتُنَّ
	(aṣal) أَصْلًا	(iṣīlit) اِوْصِلْتُ	أَيْنِ
	(niṣal) نِصَالًا	(iṣīlīn) اِوْصِلِينَ	إِحْنِ

4.3.2.2.2. Ecvef Fiil

‘Aynu’l-fiili (aslî harflerinden orta harfi) vav veya yâ olan fiile ecvef fiil denir. ‘Aynu’l-fiili vav olan fiile ecvef-i vâvî denirken, ‘aynu’l-fiili yâ olan fiile de ecvef-i yâî denir.

MSA’da ecvef-i vâvî fiillerin mazi çekiminde cem-i gaibe çekiminden itibaren ilk harf dammeli gelir. Ecvef-i yâî fiillerin ise mazi çekiminde cem-i gaibe çekiminde ve sonrasındaki siğalarda ilk harf kesreli gelir.

HAD’de ise gerek ecvef-i vâvî, gerekse de ecvef-i yâî olsun mazide cem-i gaibeden itibaren ilk harf kesreli gelir. Cem-i gaibe çekiminde ilk harf fethalı gelir.

Muzaride MSA’daki çekimle büyük oranda aynıdır. MSA’da cem-i müennes gaibe ve muhatabada illet harfi atılırken, HAD’de hiçbir çekimde illet harfi atılmaz. Ayrıca HAD’de muzari çekimde muzarrat harfinden önce hafif hemze getirilir. Müfred mütekellimde muzarrat harfi hemze olduğu için ayrıca hemze getirilmez.

MSA’da emir fiilin müfred muhatab ve cem-i muhataba çekimlerinde illet harfi atılırken HAD’de illet harfi hiçbir siğada düşürülmez. Aşağıda HAD’de ecvef-i vâvî bir fiilin çekimine dair örnek yer almaktadır.

Emir	Muzari	Mazi	
	اِنْكُوْلُ (iḡûl)	گَالُ (gâl)	هُوَ
	اِنْكُوْلُ (itḡûl)	گَالَتْ (gâlat)	هِيَ
	اِنْكُوْلُوْنَ (iḡûlûn)	گَالُوا (gâlav)	هُمْ
	اِنْكُوْلِيْنَ (iḡûlen)	گَالَنْ (gâlan)	هِنَّ
كُوْلُ (gûl)	اِنْكُوْلُ (itḡûl)	كَلْتُ (gilit)	اَنْتِ
كُوْلِيْ (gûliy)	اِنْكُوْلِيْنَ (itḡûlîn)	كَلْتِيْ (giltiy)	اِنْتِيْ
كُوْلُوْا (gûlev)	اِنْكُوْلُوْنَ (itḡûlûn)	كَلْتُوْ (giltev)	اِنتُوْ
كُوْلِيْنَ (gûlen)	اِنْكُوْلِيْنَ (itḡûlen)	كَلْتِيْنَ (gilten)	اِنتِيْنَ
	اَكُوْلُ (egûl)	كَلْتُ (gilit)	اَيْ
	اِنْكُوْلُ (iḡûl)	كَلْنِ (gilni)	اِحْنِ

Aşağıda HAD'de ecvef-i yâî bir fiilin çekimine dair örnek yer almaktadır.

Emir	Muzari	Mazi	
	اِتَّبِعْ (iḡbî')	بَاعَ (bâ')	هُوَ
	اِتَّبِعْ (itḡbî')	بَاعَتْ (bâ'at)	هِيَ
	اِتَّبِعُوْنَ (iḡbî'ûn)	بَاعُوا (bâ'av)	هُمْ
	اِتَّبِعِيْنَ (iḡbî'an)	بَاعَنْ (bâ'an)	هِنَّ
بِيعْ (bî')	اِتَّبِعْ (itḡbî')	بِعْتُ (bi'it)	اَنْتِ
بِيعِيْ (bî'iy)	اِتَّبِعِيْنَ (itḡbî'in)	بِعْتِيْ (bi'tiy)	اِنْتِيْ
بِيعُوْا (bî'av)	اِتَّبِعُوْنَ (itḡbî'ûn)	بِعْتُوْ (bi'tav)	اِنتُوْ

(bi'an) بِعَنُ	(,tbi'an) اِنْبِيعُنُ	(bi'ten) بَعْتُنُ	اِنْتَنُ
	(ebi') اَبِيعُ	(bi'it) بَعِيتُ	اِنِّي
	(,nbi') اِنْبِيعُ	(bi'ni) بَعِنِ	اِحْنِ

4.3.2.2.3. Nakıs Fiil

Lâmu'l-fiili (aslî son harfi) illetli olan fiillere nakıs fiil denir. Muzariye çevrildiğinde sonu vav olan fiillere misal-i vâvî denirken, sonu yâ olan fiillere de misal-i yâî denir.

MSA'da mazide cem-i gaibe çekimine gelindiğinde misal-i vâvî fiillerde illet harfî vav'a döner ve bu şekilde devam ederken, misal-i yâî fiillerde cem-i gaibe çekiminde yâ harfine döner ve diğer kiplerde de çekim bu şekilde devam eder.

HAD'de ise nakıs fiil ister vâvî isterse de yâî olsun illet harfi daima yâ olarak gelir. Ayrıca HAD'de nakıs fiilin müfred gaib ve cem-i gaibe çekimlerinde illet harfi görülmez. Müfred muhatab çekiminden itibaren görünen yâ harfi imaleli telaffuz edilir.

HAD'de muzari çekimde cem-i gaibe ve cem-i muhatabalarda illet harfi düşürülür. Emir fiilin çekiminde de cem-i muhataba çekiminde illet harfi düşürülür. Aşağıda nakıs-ı vâvî bir fiilin HAD'de çekimi yer almaktadır.

Emir	Muzari	Mazi	
	(yid'iy) يَدْعِي	(di'a) دَعَّ	هُوَ
	(tid'iy) تَدْعِي	(di'at) دَعَتْ	هِيَ
	(yid'ûn) يَدْعُونَ	(di'av) دَعَوْا	هُمْ
	(yid'an) يَدْعَنُ	(di'an) دَعَنُ	هِنَّ
(idi') اِدْعُ	(tid'iy) تَدْعِي	(di'ét) دَعَيْتُ	اِنْتِ

(id'iy) اِدْعِي	(tid'in) تَدْعِينُ	(di'étiy) دَعِيَّتِي	إِنِّي
(id'av) اِدْعُوا	(tid'ûn) تَدْعُونُ	(di'étav) دَعِيَّتُو	إِنْتُو
(id'an) اِدْعَنْ	(tid'an) تَدْعَنْ	(di'éten) دَعِيَّتَنْ	إِنْتَنْ
	(ed'iy) اُدْعِي	(di'ét) دَعِيْتُ	آيِي
	(nid'iy) نَدْعِي	(di'éni) دَعِيْنِي	إِحْنِي

HAD'de nakıs-1 yâî fiilin de müfred gaib ve cem-i gaibe çekimlerinde illet harfi yoktur. Mazi fiilin müfred muhatab çekiminden itibaren ortaya çıkan yâ harfi ise imaleli telaffuz edilmektedir. HAD'de nakıs-1 yâî fiilin muzari çekimde de cem-i gaibe ve cem-i muhatabalarda illet harfi görülmemektedir. Emir fiilin çekiminde de cem-i muhataba çekiminde illet harfi yoktur. Aşağıda nakıs-1 yâî bir fiilin HAD'de çekimine yer verilmiştir.

Emir	Muzari	Mazi	
	(yirmiy) يَرْمِي	(rima) رَمَى	هُوَ
	(tirmiy) تَرْمِي	(rimat) رَمَتْ	هِيَ
	(yirmûn) يَرْمُونُ	(rimav) رَمَوْا	هُمْ
	(yirmen) يَرْمِنُ	(riman) رَمَنُ	هِنَّ
(irim) اِرِمْ	(tirmiy) تَرْمِي	(rimét) رَمَيْتُ	إِنِّي
(irmiy) اِرْمِي	(tirmîn) تَرْمِينُ	(rimétiy) رَمَيْتِي	إِنِّي
(irmav) اِرْمُوا	(tirmûn) تَرْمُونُ	(rimétav) رَمَيْتُو	إِنْتُو
(irmen) اِرْمِنُ	(tirmen) تَرْمِنُ	(riméten) رَمَيْتَنْ	إِنْتَنْ
	(ermiy) اَرْمِي	(rimét) رَمَيْتُ	آيِي
	(nirmiy) نَرْمِي	(riméni) رَمَيْنِي	إِحْنِي

4.3.2.2.4. Lefif Fiil

HAD'de MSA'daki lefif-i makrûn kullanılırken lefif-i mefrûk kullanımına pek rastlanmamaktadır. MSA'da lefif-i makrûn fiilin mazi çekiminde sonda yer alan illet harfi HAD'de gaib ve gaibe kipin çekimlerinde düşürülmektedir. Muzari çekimde ise gaibe cem-i müennes ve muhataba cem-i müennesler illet harfi düşürülmektedir.

Emir	Muzari	Mazi	
	(yikvıy) يَكْوِي	(kiva) كَوَى	هُوَ
	(tikvıy) تَكْوِي	(kivat) كَوَتْ	هِيَ
	(yikvûn) يَكْوُونُ	(kivav) كَوُوا	هُمْ
	(yikvan) يَكُونُ	(kivan) كَوْنُ	هِنَّ
(ikıv) اِكْوِ	(tikvıy) تَكْوِي	(kivét) كَوَيْتَ	اِنْتِ
(ikvıy) اِكْوِي	(tikvîn) تَكْوِينُ	(kivétiy) كَوَيْتِي	اِنْتِي
(ikvav) اِكْوُوا	(tikvûn) تَكْوُونُ	(kivétav) كَوَيْتُو	اِنْتُو
(ikvan) اِكْوُونُ	(tikvan) تَكْوُونُ	(kivéten) كَوَيْتُنَّ	اِنْتُنَّ
	(akvıy) اَكْوِي	(kivét) كَوَيْتَ	اَيُّ
	(nikvıy) نَكْوِي	(kivéni) كَوَيْنِ	اِحْنِ

4.3.3. Harflerinin Aslı veya Zâid Olması Bakımından Fiiller

Harflerinin aslı veya zâid olması bakımından fiiller, mücerred fiiller ve mezid fiiller olmak üzere ikiye ayrılır.

4.3.3.1. Mücerred Fiiller

Tüm harfleri aslı olup ek almamış fiillere mücerred fiiller denir.

4.3.3.1.1. Sülâsî Mücerred Fiiller

Sülâsî mücerred fiiller, asli harf sayısı üç olup, herhangi bir ek almamış olan fiillerdir. Dolayısıyla sülâsî mücerredlerde tüm harfler aslî harftir. Örneğin، كُتِبَ، جلس، فتح علم، gibi fiiller sülâsî mücerred fiillerdir.

MSA'da sülâsî mücerred fiillerin orta hafinin ('aynu'l-fiil) harekesine göre altı bab vardır. Mazide 'aynu'l-fiili fethalı, muzaride dammeli ise bu fiil birinci bابتandır. Örnek olarak يَكْتُبُ / كَتَبَ fiili zikredilebilir. Mazide 'aynu'l-fiili fethalı, muzaride kesreli ise ikinci bابتandır. Örnek olarak يَضْرِبُ / ضَرَبَ fiili zikredilebilir. Mazide 'aynu'l-fiili fethalı, muzaride de fethalı ise üçüncü bابتandır. Buna da يَفْتَحُ / فَتَحَ fiili örnek olarak verilebilir. Mazide 'aynu'l-fiili kesreli, muzaride fethalı ise dördüncü bابتandır. Dördüncü baba örnek olarak يَعْلَمُ / عَلِمَ fiili zikredilebilir. Mazide 'aynu'l-fiili dammeli, muzaride de dammeli ise beşinci bابتandır. Buna da يَحْسُنُ / حَسَنَ fiili örnek olarak verilebilir. Mazide 'aynu'l-fiili kesreli, muzaride de kesreli ise altıncı bابتan olup حَسِبَ / يَحْسِبُ fiili buna örnektir.

Ancak HAD'de bu konuda MSA'ya tam bir uyum söz konusu değildir. HAD'de mazide ve muzaride ilk harf genellikle kesrelidir. Mazide orta harf ise genellikle fethalıdır. Örneğin، سَجَدَ، فَتَحَ، كَعَدَ، كَتَبَ gibi fiilerin 'aynu'l-fiili fethalıdır. Başa hafif hemze dediğimiz vasl hemzesi getirildiğinde ise aslî harflerden orta harf kesreli olabilmektedir. Mazide orta harfi dammeli olan bir fiile ise rastlayamadık.

MSA'da birinci bابتan olan fiillerin 'aynu'l-fiili muzari çekimde dammelidir. HAD'de de bu fiiller genellikle dammeli gelirken bazen de MSA'ya uyum göstermemektedir. Örneğin، يُكْوِلُ، يُكْعِدُ، يُنْصِرُ gibi fiiller MSA'daki kullanıma uygun iken يَدْعِي، يَدْعِي، يَدْعِي، يَدْعِي gibi fiillerin 'aynu'l-fiili dammeli değildir.

MSA'da 'aynu'l-fiili mazide fethalı, muzaride kesreli olan fiiller ikinci babtandır. MSA'da muzari çekiminde orta harfi kesreli olan fiiller genellikle dammeli gelirken bazen de MSA'ya uyum göstermemektedir. Örneğin، اِنْعَرَفَ، اِنْفَرَّ، اِنْبِيعَ، يَجْلِسُ، يَكْسِرُ، اِنْعَرَفَ gibi fiiller MSA'daki kullanıma uygun iken يُضْرَبُ (aslı بَضْرَبُ) MSA'daki kullanımla örtüşmemektedir.

MSA'da üçüncü baktan gelen fiillerin orta harfi muzari çekimde fethalıdır. HAD'de de bu fiillerin orta harfi fethalı olarak telaffuz edilir. Örnek olarak يَفْتَحُ، يَرْفَعُ، يَنْجَحُ gibi fiiller zikredilebilir.

MSA'da dördüncü baktan gelen fiillerin orta harfi mazide kesreli, muzaride ise fethalıdır. HAD'deki kullanım MSA'ya uymaktadır. HAD'de dördüncü baktan olan fiillerin başına genellikle hafif hemze getirilerek 'aynu'l-fiili kesreli yapılır. Muzaride de 'aynu'l-fiili fethalı olarak telaffuz edilir. Örneğin اِشْرَبَ، اِفْرَحَ، اِسْمَعُ، اِحْزَنَ fiillerinin 'aynu'l-fiili kesrelidir. Bunların muzarisi ise يَشْرَبُ، يَفْرَحُ، يَسْمَعُ، يَحْزَنُ (اِيْحَزَنُ) şeklinde olup 'aynu'l-fiili fethalıdır.

MSA'da beşinci baktan gelen fiillerin HAD'de mazesinin başına genellikle hafif hemze getirilerek 'aynu'l-fiili kesreli, muzaride ise 'aynu'l-fiili fethalı telaffuz edilir. Örneğin اِكْرَمَ / اِكْرَمُ fiili HAD'de يَكْبُرُ / كَبُرَ şeklinde gelir. اِكْرَمَ / اِكْرَمُ fiili de HAD'de اِكْرَمَ / اِكْرَمُ şeklinde kullanılır.

MSA'da altıncı baktan olan يَرِثُ / وَرِثَ fiili ise HAD'de يَارِثُ / وَرِثَ şeklinde kullanılır. Yine يَحْسِبُ / اِيْحَسِبُ fiili HAD'de يَحْسِبُ / اِيْحَسِبُ şeklinde tamamen farklı olarak kullanılmaktadır.

Dolayısıyla fiillerin mazi ve muzarisindeki harflerin orta hareketleri konusunda bazen uyum görülürken, bazen de aykırılık göze çarpmaktadır. HAD'de hem mazi hem muzari fiillerin ilk harfinin genellikle kesreli olması da MSA'daki kullanıma uymamaktadır.

Ayrıca HAD’de bazı sülâsî mücerred fiillerin muzaraat harfi dammeli telaffuz edilmektedir. Örneğin مُطَّرٌ، يُرْكُظُ، يُصْبِرُ، يُشْكِرُ gibi fiiller sülâsî mücerred olmalarına rağmen muzaraat harfi dammelidir. Bu fiillerin muzaraat harfi tüm siğalarda dammelidir. Ancak müfred mütakellim çekiminde fethalı gelir. Dolayısıyla، أَشْكُرُ، أَصْبِرُ، أَكُظُّ şeklinde çekimlenir.

Sülâsî mücerred fiillerin muzaraat harfinin dammeli gelmesi de MSA’daki kullanıma uymamaktadır.

4.3.3.1.2 Rubâî Mücerred Fiiller

Aslî harflerinin dört harf olduğu fiillerdir. Yalnızca bir bâbı vardır. O da فَعَّلَلٌ bâbıdır. Masdarı فَعَّلَلَةٌ ve فَعَّلَلٌ şeklinde gelebilir. Dolayısıyla çekimi فَعَّلَلٌ - يُفَعِّلُ - فَعَّلَلْتُ / فَعَّلَلْتُ - فَعَّلَلْتُ şeklinde gelir. Bazı rubâî mücerred fiillerin mazisinde ilk harf ile üçüncü harf ve ikinci harfle son harf aynı olur. Dolayısıyla ilk iki harfin tekrar edilmesi gibi gelir. Örneğin زَلَّزَلَ، عَسَّعَسَ، دَمَدَمَ fiillerinde iki harf tekrar edilmektedir.

HAD’de de aslî harfleri dört harf olan fiiller mevcuttur. Genelde iki harfin tekrarıyla elde edilir. HAD’de bu şekilde çokça fiil türetildiği görülmektedir. Bu kalıbın muzarisinin başında genel olarak hafif hemze dediğimiz vasl hemzesi bulunur.

Anlamı	HAD Muzari	HAD Mazi
Vesvese verdi	اِيُوسِسُ	وَسَّوَسَ
Patakladı	اِيُلْحِلِحُ	حَلَّحَ
Bağırdı, yaygara kopardı	اِيَجْجَعِجُ	جَجَّعَ
Toparladı	اِيَلْمَلِمُ	لَمَّمَّ
Fısıldadı	اِيِيسِسِيسُ	سَسَّسَ

Sözü geveledi, sohbeti vb. bozdu	إِيْمَتْمَتْ	مَتْمَتْ
Su döktü	إِيْشَرَشَرَ	شَرَشَرَ
Zılgıt çaldı	إِيْهَلَّهَلَّ	هَلَّهَلَّ

4.3.3.2. Mezid Fiiller

Tüm harfleri aslı harfler olmayıp ek almış fiillere mezid fiiller denir.

4.3.3.2.1. Sülâsî Mezid Fiiller

Sülasi mücerred fiillere bir, iki veya üç harf eklenerek sülasi mezid fiiller elde edilir.

4.3.3.2.1.1. Sülâsî Mezid Rubâî Fiiller

MSA'da sülasi mezid rubâî fiillerin üç kalıbı vardır. Bunlar فَعَّلَ، فَعَّلَ، فَعَّلَ (if'âl, tef'îl ve mufâ'ale) kalıplarıdır. HAD'de فَعَّلَ ve فَعَّلَ kalıpları yaygın kullanılırken فَعَّلَ kalıbında az fiil kullanılır. Ayrıca fiiller فَعَّلَ kalıbından ziyade فَعَّلَ kalıbında gelir. Fiillerin mazi ve muzari çekiminde sülâsî mücerredlerin aksine büyük oranda MSA'daki kullanıma uyum gösterir.

4.3.3.2.1.1.1. İf'âl Kalıbı

Mazisi فَعَّلَ، muzarisi de فَعَّلَ şeklinde gelen fiillerdir.

Anlamı	Muzari	Mazi
İkram etti	يَكْرِمُ	أَكْرَمَ
Mecbur etti, zorladı	يَجْبِرُ	أَجْبَرَ
Mahrum etti, ihrama girdi	يَحْرِمُ	أَحْرَمَ

4.3.3.2.1.1.2. Fa‘‘ale Kalıbı

Mazisi فَعَّلَ, muzarisi de اِفْعَعَلَ şeklinde gelen fiillerdir. Bu fiillerin muzarisinde muzaraat harfinden önce genellikle hafif hemze getirilir. Bu kalıptaki fiiller genellikle yavaş yavaş yapma ve mübalağa ifade eder.

Anlamı	Muzari	Mazi
İndirdi	اِنزَلَ	نَزَلَ
Öğretti	اِعْلَمَ	عَلَّمَ
Teslim etti	اِسْلَمَ	سَلَّمَ
Kesti, parça parça etti	اِنكَطَعَ	كَطَعَ
Elbiselerini vb. soydu	اِصْلَحَ	صَلَّحَ

4.3.3.2.1.1.3. Fâ‘ale Kalıbı

Mazisi فَاعَلَ, muzarisi de اِفْاعَلَ şeklinde gelen fiillerdir. Bu fiillerin muzarisinde de muzaraat harfinden önce genellikle hafif hemze getirilir. Bu kalıptaki fiiller genellikle bir işi karşılıklı yapmayı ifade eder.

Anlamı	Muzari	Mazi
Yardıma etti	اِيعَاوُنْ	عَاوُنْ
Kavga etti	اِنكَاوُنْ	كَاوُنْ
Barıştı	اِصْالِحْ	صَالِحْ

4.3.3.2.1.2. Sülâsî Mezid Humâsî Fiiller

MSA’da sülâsî mezid humâsî fiillerin beş kalıbı vardır. Bunlar اِفْتَعَلَ، اِنْفَعَلَ، تَفَعَّلَ، اِفْعَلَّ، اِنْفَعَلَّ (ift‘âl, infi‘âl, tefe‘‘ul, tefâ‘ul, ve if‘ilâl) kalıplarıdır. HAD’de bu kalıpların

tümü yaygın olarak kullanılır. Fiillerin mazi ve muzari çekimi büyük oranda MSA'daki kullanıma uyum gösterir ancak fiillerin sonunda illet harfi varsa hazf edilir.

4.3.3.2.1.2.1. İfti‘âl Kalıbı

Sülâsî mücerred fiilin başına hemze, fâu'l-fiilinden sonra da ta harfi eklenerek elde edilir. Bu kalıptaki fiillerden bazıları işteşlik ifade eder.

Anlamı	Muzari	Mazi
Bir araya geldi, toplandı	يَجْتَمِعُ	اجْتَمَعَ
Şişti	يَنْفَخُ	انْفَخَ
Çalıştı	يَشْتَقِلُ	اشْتَقَلَ
Şikayet etti	يَشْتَكِي	اشْتَكَا

4.3.3.2.1.2.2. İne‘ale Kalıbı

Sülâsî mücerred fiilin başına hemze ve nun eklenerek elde edilir. Bu kalıptaki fiiller işteşlik ifade eder. Ayrıca HAD'de malum bir fiil bu kalıba konulduğunda meçhul forma dönüşmüş olur. Başka bir ifadeyle bu kalıp edilgenlik manası taşır.

Anlamı	Muzari	Mazi
Kırıldı	يَنْكَسِرُ	انْكَسَرَ
Kesildi	يَنْكَطِعُ	انْكَطِعَ
Defoldu	يَنْكَلِعُ	انْكَلِعَ

4.3.3.2.1.2.3. Tefa‘‘ale Kalıbı

Bu kalıbın muzarisinin başında genel hafif hemze dediğimiz vasl hemzesi bulunur. Bu kalıptaki bazı fiiller işteşlik ifade eder.

Anlamı	Muzari	Mazi
Öğrendi, alıştı	اِتَّعَلَّمَ	تَعَلَّمَ
Teslim aldı	اِتَّسَلَّمَ	تَسَلَّمَ
Kırıldı, paramparça oldu	اِتَّكَسَّرَ	تَكَسَّرَ
Büyüklendi, kibirlendi	اِتَّكَبَّرَ	تَكَبَّرَ
Bağdaş kurup oturdu	اِتَّزَيَّعَ	تَزَيَّعَ

4.3.3.2.1.2.4. Tefâ'ale Kalıbı

Bu kalıbın muzarisinin başında genel hafif hemze dediğimiz vasl hemzesi bulunur. Bu kalıp HAD'de de bir işin karşılıklı yapıldığını ifade eder. Mazisi oldukça nadir kullanılır. Mazisi yerine genelde fâ'ale kalıbı kullanılmaktadır.

Anlamı	Muzari	Mazi
Kavga etti	اِتَّكَأَوْ	تَكَأَوْ
Yardımlaştı	اِتَّعَاوَوْ	تَعَاوَوْ
Barıştı	اِتَّصَاخَّ	تَصَاخَّ
Yalpaladı	اِتَّتَمَّيَّانَ	تَمَّيَّانَ
Barıştı	اِتَّزَاطَ	تَزَاطَ

4.3.3.2.1.2.5. İf'alle Kalıbı

MSA'da sonu şeddeli olan bu kalıp, HAD'de sonu şeddenmeden kullanılır. Şedde yerine cezm kullanılır. MSA'da olduğu gibi HAD'de de genellikle renk ve kusurla ilgili kelimeler bu kalıptan gelir. HAD'de kullanımı yaygın değildir.

Anlamı	Muzari	Mazi
Kızardı, kırmızılaştı	اِتَّحَمَّرَ	حَمَّرَ

Körleşti, kör oldu

يَعُورُ

إِعْوَرُ

4.3.3.2.1.3. Sülâsî Mezid Sûdâsî Fiiller

MSA'da sülâsî mezid humâsî fiillerin dört kalıbı vardır. Bunlar اِسْتَفْعَلَ، اِفْعَوْلُ، اِفْعَالٌ، اِفْعَالٌ (istif'âl, if'iv'âl, if'ivvâl, ve if'îlâl) kalıplarıdır. HAD'de bu kalıplardan yalnızca istif'âl kalıbı yaygın olarak kullanılır. Fiillerin mazi ve muzari çekimi büyük oranda MSA'daki kullanıma uyum gösterir ancak fiillerin sonunda illet harfi varsa hazf edilir.

4.3.3.2.1.3.1. İstif'âl Kalıbı

Sülâsî mücerred fiilin başına hemze, sin ve ta eklenerek elde edilir. HAD'de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Anlamı	Muzari	Mazi
Bağışlanma diledi	يَسْتَفْعِرُ	اِسْتَفْعِرَ
Kullandı	يَسْتَعْمِلُ	اِسْتَعْمَلَ
Ucuz buldu	يَسْتَرْحِصُ	اِسْتَرْحِصَ
Cüret etti	يَسْتَجْرِي	اِسْتَجَرَ

4.3.3.2.2. Rubâî Mezîd Fiiller

Rubâî mücerred fiilin başına ek harfler getirilerek elde edilen fiillerdir.

4.3.3.2.2.1. Rubâî Mezid Humâsî Fiiller

Rubâî mezid humâsî fiillerin yalnızca bir bâbı vardır. O da تَفَعَّلَ bâbıdır. Rubâî mücerred fiilin başına bir ta harfi ilave edilerek elde edilen bu bâb çok az kullanılır. Genellikle فَعَّلَ bâbının dönüşlülüğünü ifade eder.

HAD’de de rubâî mücerred fiilin dönüşlülüğünü ifade etmek için çokça kullanılır. Bu kalıbın muzarisinin başında genel hafif hemze dediğimiz vasl hemzesi bulunur.

Anlamı	Muzari	Mazi
Pataklandı, perişan oldu	اِنْتَلَحَلَخْ	تَلَحَّلَخْ
Toparlandı	اِنْتَلَمَلَمْ	تَلَمَلَمْ
Açıldı, parçalandı	اِنْتَفَكَّفَاكْ	تَفَكَّفَاكْ
Kaydı, kımıldadı, yerinden oynadı	اِنْتَرَحَرَحْ	تَرَحَرَحْ
Sallandı	اِنْتَهَزَهَزْ	تَهَزَهَزْ
Genellikle sıvı şeyler için çalkalandı	اِنْتَلَفَلَقْ	تَلَفَلَقْ
Genellikle sıvı şeyler için döküldü	اِنْتَكَبَكَبْ	تَكَبَكَبْ

Harran lehçesini incelediğimizde Türkçeden alınan bazı kelimelerin de rubâî mücerred ve rubâî mezid kalıpta fiil yapıldığını gözlemledik. Örneğin Türkçeden alınan “çırçırladı, çırçır yaptı” manasındaki kelime HAD’de چَرچَر/اِنچَرچَر (çarcar/ıyçarçır) şeklinde rubâî mücerred bir fiil kalıbında kullanılmaktadır. Aynı şekilde تِچَرچَر/اِنتِچَرچَر (tiçarcar/ıytiçarçır) kelimesi de rubâî mezid humâsî bir fiil kalıbında kullanılıp “çırçırlandı” manasında dönüşlülük ifade etmektedir. Yine دَزگَن/اِندَزگَن (dezgen/ıydezgin) fiili “düzeltilti” manasında rubâî mücerred kalıbında bir fiil olarak karşımıza çıkmakta ve Türkçedeki “düzgün, düzeltti” kelimelerinden gelmektedir. Bunun rubâî mezid humâsî formu da تِدَزگَن/اِنتِدَزگَن (tidezgen/ıytidezgin) şeklinde olup “düzeldi” manasında dönüşlülük ifade eder. Bunun örneklerine Harran lehçesinde çokça rastlamak mümkündür.

4.4. Masterlar

Zamanla irtibatı olmayan ve soyut bir anlama delalet eden sözcük türüne master denir. Fiilin mastardan mı yoksa mastarın fiilden mi türediği konusunda nahiv ekolleri

arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Basra ekolüne mensup nahivciler fiilin mastardan türediğini savunurken, Kufe ekolüne mensup nahivciler mastarın fiilden türediğini savunmuşlardır.³³²

Arapçada mastarlar semâ'î ve kıyâsî olmak üzere iki kısma ayrılır. Semâ'î mastar, yapısında kaide ve kuralların etkin olmadığı mastar türü olup Araplardan işitildiği şekilde kullanılmıştır. Bu mastar türü genellikle sülâsî bablarda yer alır. Kıyâsî mastar ise, genellikle sülâsî dışında kalan bablarda yer alıp kurallı olan mastar türüdür.

Yaptığımız incelemelerde Harran lehçesinde de mastar kullanıldığını farkettilik. Fiillerin mastarları çoğunlukla MSA'daki mastarlarla aynı kullanılmaktadır. Ancak bazı mezid fiillerin sadece mazi ve muzarisi kullanılmaktadır. Bu fiillerin sülâsî mezid vezinlerdeki mastarı yerine sülâsideki kökünün mastarı kullanılır. Yine HAD'de bazı fiillerin mastarları MSA'daki mastarlardan farklı şekillerde gelmektedir.

4.4.1. HAD'de Sülâsî Mücerred Fiillerin Mastarları

Sülâsî Mücerred Fiillerin mastarlarının birçok vezni vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

4.4.1.1. Fi'âle فِعَالَةٌ Vezni

Bu mastar ta-i marbuta ile bittiğinden HAD'de son harfi cezmlî he harfiyle telaffuz edilir.

Amlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Ekmek, ekim işi yapmak	زِرَاعَةٌ	يُزْرِعُ	زَرَعَ
İbadet etmek	عِبَادَةٌ	يُعْبَدُ	عَبَدَ
Ziyaret etmek	زِيَارَةٌ	يُزِيرُ	زَارَ

³³² es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân*, 1/336.

4.4.1.2. Fa‘l Vezni

Bu vezin MSA’da genellikle birinci baktan gelen sülasi mücerred ve müteaddi fiillerin mastarıdır. MSA’da ortası cezmlı olan bu mastar HAD’de orta harfi kesreli olarak telaffuz edilir. Zira kelimelerin son harfi cezm edildiğinden iki cezm arka arkaya gelmez ve ilki kesreli yapılır. Dolayısıyla فَعِلْ vezninde olur.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Vurmak	طَرَبَ	يُطْرَبُ	طَرَبَ
Dövmek, öldürmek	جَتَلَنَ	يُجْتَلَنُ	جَتَلَنَ
Almak	أَخَذَ	يَأْخُذُ	خَذَ
Yemek	أَجَلَ	يَأْكُلُ	كَلَّ
Emretmek	أَمَرَ	يَأْمُرُ	أَمَرَ
Ekmek	زَرَعَ	يُزْرِعُ	زَرَعَ
Anlamak	(فَهَمَ)	يَفْهَمُ	أَفْهَمَ
Kırmak	كَسَرَ	يَكْسِرُ	كَسَرَ
Yaratmak	خَلَقَ	يُخْلِقُ	خَلَقَ
Yürümek	مَشِيَ	يَمْشِي	مَشَى
Parlamak	لَمَعَ	يَلْمَعُ	لَمَعَ
Açmak	فَتَحَ	يَفْتَحُ	فَتَحَ
Hapşırarak	عَطَسَ	إِنْعَظِسُ	عَطَسَ
Para, altın vb. bozmak	صَرَفَ	يُصْرِفُ	صَرَفَ

Bu vezindeki ecvef fiillerin mastarına gelince şayet ecvef-i vavî ise Türkçedeki “o” sesinin uzatmalı şekliyle kullanılırken, eğer ecvef-i yâî ise imaleli şekilde telaffuz edilir.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Ölüm, ölmek	(môt) مُوت	يَمُوت	مَات
Söylemek	(gól) كُوت	يَكُوت	كَات
Geçmek	(fôt) فُوت	يَفُوت	فَات
Oruç tutmak	(şôm) صُوم	يَصُوم	صَام
Satmak	(bé‘) بَيْع	يَبِيع	بَاع
Batmak, kaybolmak	(kéb) كَيْب	يَكْتِيب	كَاب

4.4.1.3. Fu‘ûl فُعُول Vezni

HAD’de bu mastarın başına bazen hafif hemze getirilerek فُعُول vezninde kullanılır.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Rüku etmek	رُكُوع	يُرْكَع	رَكَع
Secde etmek	سُجُود	يَسْجُد	سَجَد
Çıkmak, doğmak	طُلُوع	يُطْلِع	طَلِع
Dönmek	رُجُوع	يُرْجِع	رَجِع
Susmak	سُكُوت / اِسْكُوت	يُسْكُت	سَكَّت
Oturmak	اِكْعُود	يُكْعُد	كَعَد
Binmek	اِرْكُوب	يُرْكَب	اِرْكَب / اِرْكَب

4.4.1.4. Fe‘il Fعیل Vezni

Bu veznin ilk harfi HAD’de genellikle kesreli olarak فعیل şeklinde kullanılırken az da olsa ilk harfin fethalı olduğu kelimeler de bulunmaktadır. Bu mastarın genellikle sese delalet ettiği görülmektedir.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Çağıldamak	هَدِير	يَهْدِر	هَدَرَ
Halay çekmek, oynamak	دَبِيح	يَدْبِح	دَبِحَ
Kışnemek	صَهِيْل	يَصْهَل	صَهَلَ
Sürünmek, yavaşça yürümek	دَبِيْب	يَدْبِبْ	دَبَبَ
Gürültü	ظَحِيْح	يَظْحِح	ظَحِحَ

4.4.1.5. Fe‘alân فَعْلَان Vezni

HAD’de bu mastarın ikinci harfi ya harfi olduğunda imaleli şekilde telaffuz edilir. İkinci harf vav harfi olduğunda ise ilk harf dammeli yapılır, vav da Türkçedeki “o” sesinin uzatmalı şekliyle telaffuz edilir. Muzarisinin başına ise hafif hemze getirilir.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Uçmak	طَيْرَان (térân)	يَطِير	طَارَ
Taşmak	فَيْظَان (fézân)	يَفِيْظُ	فَاطَ
Meyletmek	مَيْلَان (mélân)	يَمِيْلُ	مَالَ
Kaynamak	فُورَان (fôrân)	يَفُوْرُ	فَارَ
Dönmek	دُورَان (dôrân)	يَدُوْرُ	دَارَ

4.4.1.6. Fe‘al فَعْل Vezni

HAD’de dördüncü baktan gelen fiillerin mastarı genellikle bu vezindedir. Dördüncü baktan gelen salim fiillerin mazisi de HAD’de başına hemze alır. Bu sebeple aşağıdaki mazi fiillerin hafif hemzeyle başladığını görmekteyiz.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Sevinç	فَرَحٌ	يُفْرِحُ	أَفْرَحُ
Kızmak	زَعَانٌ	يَزْعَانُ	أَزْعَانُ
Susamak	عَطَشٌ	يُعْطَشُ	أَعْطَشُ
Yorulmak	تَعَبٌ	يَتْعَبُ	أَتْعَبُ
Hastalık	مَرَضٌ	يَمْرُضُ	أَمْرَضُ
Utanmak, çekinmek	حَجَلٌ	يُحْجَلُ	أَحْجَلُ

4.4.1.7. Fe‘il فَعْل Vezni

MSA’da فَعْل veznindeki mastarlar, HAD’de genellikle ilk harfi kesreli olarak فَعْل şeklinde kullanılır.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Gülmek	طَحِيحٌ	يَطْحِكُ	أَطْحِكُ
Yalan söylemek	چَدْبٌ	يُجَدِّبُ	أَجَدَّبُ

Ayrıca MSA’da فَعْل veznindeki mastarlar HAD’de فَعْل vezninde kullanılır. Zira HAD’de kelimelerin sonu cezm edilir. Bu veznin orta harfi de cezmlidir. İki cezm arka arkaya gelmeyeceğinden orta harf ilk harfe tabi olarak kesreli yapılır.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Zikretmek, anmak	ذِكْرٌ	يُذَكِّرُ	أَذَكَّرُ

Bilmek	عِلْمٌ	يَعْلَمُ	عَلِمَ
Rızık vermek	رِزْقٌ	يُرْزِقُ	رَزَقَ

4.4.1.8. Fu'1 فُعْلُ Vezni

MSA'da فُعْلُ veznindeki mastarlar HAD'de فُعْلُ vezninde kullanılır. Zira HAD'de kelimelerin sonu cezm edilir. Bu veznin MSA'da orta harfi de cezmlı olduğundan iki cezm arka arkaya gelmesin diye orta harf ilk harfe tabi olarak dammeli yapılıır.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
İçmek	شَرِبَ	يَشْرَبُ	اشْرَبَ
Cimri olmak	بُخِلَ	يُبْخَلُ	ابْخَلَ
Hile yapmak	زُفِلَ	يَزْفَلُ	زَفَلَ
Hükümsüz olmak, haksızlık	بُطِنَ	يُبْطَلُ	ابْطَلَ
Küfür, inkar	كُفِرَ	يُكْفَرُ	كَفَرَ

4.4.1.9. Diğer Vezinler

Anlamı	Vezni	Mastar	Muzari	Mazi
Temizlik	فَعَالَةٌ / فَعَالَهُ	نَظَافَةٌ	يَنْظِفُ	انْظَفَ
Rahmet etmek	فَعَلَةٌ / فَعَلَهُ	رَحْمَةٌ	يَرْحَمُ	رَحِمَ
Hasat etmek	فَعَالٌ	حَصَادٌ	يُحْصِدُ / اِيْحْصِدُ	حَصَدَ
Sormak	فُعَالٌ	سُعَالٌ	يَسْعَلُ	سَعَلَ
Yazmak	فُعَالٌ	كَتَبٌ / كَتَبَةٌ	يَكْتُبُ	كَتَبَ

4.4.2. MSA'da Farklı Şekilde Gelen Sülâsî Masterlar

Anlamı	MSA'daki Şekli	Master	Muzari	Mazi
Ağlamak	بُكَاء	بِجِي	يَبْجِي	بَجَّ
Bilmek	عَرَفَ / عَرَفَان / مَعْرِفَة	عَرِفْ	إِيْعَرِفْ	إِعْرَفْ
Şişmanlık	سَمِن	سُمِّنْ	يَسْمِنْ	اسْمِنْ
İnmek	نُزُول	إِنزِلَانْ	يَنْزِلْ	نَزَلَ
Gitmek	رَوَّاح	رُوحَانْ	إِيْرُوحْ	رَاحْ
Gelmek	جِيءَ	جِيَّانْ	يَجِي	جِي
Kalkmak	قِيَام	كُومَانْ	إِيْكُومْ	كَامْ

4.4.2.1.1. F'îlân İf'îlân Vezni

HAD'de bazı sülâsî fiillerin mastarı asıl mastarının yanı sıra İf'îlân vezninde de gelmektedir. Bu kalıp MSA'da kullanılmamaktadır.

Anlamı	Master	Muzari	Mazi
Yazmak	كَتَبَ / اِكْتَبَانْ	يَكْتَبْ	كَتَبَ
Unutmak	نَسِيَ / اِنْسِيَانْ	يَنْسِي	نَسَ
Koşmak	رَكَطَ / اِكْطَانْ	يُرْكَطْ	رَكَطَ
Yapıştırmak	لَزَكَ / اِلْزِگانْ	يَلْزِكْ	لَزَكَ
Okumak	اِكْرَاهَ / اِكْرِيَانْ	يَكْرِي	كِرَ
Yürüme	مَشِيَ / اِمْشِيَانْ	يَمْشِي	مَشَ
Oturmak	اَكْعُودَ / اِكْعِيدَانْ	يَكْعُودْ	كِعْدَ
Kırmak	كَسَرَ / اِكْسِرَانْ	يَكْسِرْ	كَسَرَ

4.4.3. HAD'de Sülâsî Mezid Rubâî Fiillerin Masterları

Sülâsî mezid rubâî fiillerin masterları üç vezinde gelir. Bunlar if'âl, tef'îl ve mufâ'ale vezinleridir.

4.4.3.1. İf'âl اِفْعَال Vezni

Anlamı	Master	Muzari	Mazi
İkram etmek	اِكْرَامٌ	يَكْرُمُ	اِكْرَمَ
İyilik etmek	اِحْسَانٌ	يُحْسِنُ	اِحْسَنَ
İhmal etmek	اِهْمَالٌ	يُهْمِلُ	اِهْمَلَّ
İnkâr etmek	اِنْكَارٌ	يُنْكِرُ	اِنْكَرَ

4.4.3.2. Tef'îl تَفْعِيل Vezni

Anlamı	Master	Muzari	Mazi
Teslim etmek	تَسْلِيمٌ	اِيسَلِمُ	سَلَّمَ
Kesmek	تَكْطِيعٌ	اِيكْطِيعُ	كَطَّعَ
Sermek, döşemek	تَقْرِيشٌ	اِيَقْرِيشُ	قَرَّشَ
Duman yapmak, sigara içmek	تَدْخِينٌ	اِيَدْخِنُ	دَخَّنَ
Azap etmek, yormak, işkence etmek	تَعْذِيبٌ ³³³	اِيَعْذِبُ	عَذَّبَ

Ayrıca mazisi فَعَّلَ vezninde gelen bazı fiillerin mastarı تَفْعِيل vezninde değil, اِتْفَعَّلَ vezninde gelmektedir.

³³³ Bu fiilin mastarı اِنْعَذِبُ şeklinde de kullanılmaktadır.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Yırtmak	اِنْكشِم	اِنْكشِم	كشِم
Sevindirmek	اِنْفِرِح	اِنْفِرِح	فَرِح
Duyurmak	اِنْسَمِع	اِنْسَمِع	سَمِع
Alkışlamak	اِنْصَفِح	اِنْصَفِح	صَفِح
Tuzlamak	اِتْمَلِح	اِتْمَلِح	مَلِح
Sermek	اِنْفَرِش	اِنْفَرِش	فَرِش

Yine mazisi فَعَلَ vezninde olan bazı fiiller kuralsız olarak başka vezinde de gelebilmektedir. Örneğin اِنْحَيْطُ - اِنْحَيْطُ (dikti) fiilinin mastarı اِحْيَاطُ şeklinde gelir. Muhtemelen bu mastar, sülasi kökü olan اِنْحَيْطُ - اِحْيَاطُ fiilinin mastarı olan اِحْيَاطَةُ mastarının telaffuzu değişmiş şeklidir.

4.4.3.3. Mufâ‘ale مُفَاعَلَةٌ ve Fi‘âl فِعَالٌ Vezni

Mufâ‘ale (مُفَاعَلَةٌ) vezni HAD’de başına hafif hemze getirilerek اِمْفَاعَلَهُ veya اِمْفَاعَلَهُ vezninde kullanılmaktadır.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Yardım etmek, yardımcı olmak, müsaade etmek	اِمْسَاعِدَةٌ	اِمْسَاعِدُ	سَاعَدُ
Muhalefet etmek	اِمْتَاَلَفَةٌ - اِمْتَاَلَفَةٌ	اِمْتَاَلِفُ	تَاَلَفُ
Mücadele etmek	اِمْتَاَدَلَةٌ	اِمْتَاَدِلُ	تَاَدَلُ
Anlaşmak, sözleşmek	اِمْتَاَطَعَةٌ - اِمْتَاَطَعَةٌ	اِمْتَاَطِعُ	تَاَطِعُ
Yoldaşlık etmek	اِمْتَاَفَاكَةٌ	اِمْتَاَفَاكُ	تَاَفَاكُ

Yardımlaşmak	اِعْتَاوُنْ	اِعْتَاوُنْ	عَاوُنْ
Kulağına fısıldamak, istişare etmek	اِمْتَاوَرَهْ	اِمْتَاوِرْ	شَاوِرْ
Barışmak	اِمْتَاوَحَهْ	اِمْتَاوَحْ	صَاوَحْ

4.4.4. HAD’de Sülâsî Mezdî Humâsî Fiillerin Masterları

4.4.4.1. İfti‘âl اِفْتِعَالْ Vezni

Mazisi اِفْتَعَلَ vezninde gelen fiillerin masterı genellikle اِفْتِعَالْ vezni dışında sülâsi kökünün masterıyla veya alternatif bir masterla gelmektedir. Örneğin اِسْتَوَى - اِسْتَوَى (pişti) fiilinin masterı sülâsi kökünün masterı olan سَوَى şeklinde veya alternatif master olan اِسْوَيَانْ şeklinde gelir. Yine اِشْتَقَلَ - اِشْتَقَلَ fiilinin masterı sülâsî kökünün masterıyla شُقُلْ şeklinde gelir.³³⁴

Ancak istisna da olsa اِفْتِعَالْ vezninde gelen masterlar vardır. Örneğin اِنْتَقَلَ - اِنْتَقَلَ (taşındı) fiilinin masterı اِنْتَقَالَ şeklinde gelir. Yine اِعْتَرَفَ - اِعْتَرَفَ (itiraf etti) fiilinin masterı اِعْتِرَافْ şeklinde gelir.

4.4.4.2. İnfi‘âl اِنْفِعَالْ Vezni

HAD’de mazisi اِنْفَعَلَ vezninde gelen fiillerin masterı genellikle اِنْفِعَالْ vezni dışında sülâsi kökünün masterıyla veya alternatif bir masterla gelmektedir. Mazisi اِنْفَعَلَ kalıbında olan fiillerin masterı sülâsi kökü olan فَعَلَ vezninde veya alternatif master olan اِنْفِعَالَانْ vezninde gelmektedir.

³³⁴ Aslı شُقُلًا - اِسْتَقَلَ - اِسْتَقَلَ şeklinde olup ibdale uğramıştır.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Kırılmak	كَسِرَ - اِكْسِرَانُ	يَنْكَسِرُ	اِنْكَسَرَ
Devrilmek	جَلِبَ - اِجْلِبَانُ	يَنْجَلِبُ	اِنْجَلَبَ
Kesilmek	كَطَعَ - اِكْطِعَانُ	يَنْكَطِعُ	اِنْكَطِعَ

4.4.4.3. Tefa‘ul تَفَعُّلُ Kalıbı

MSA’da bu vezindeki mastarların başına HAD’de hafif bir hemze getirilerek اِنْفَعَلَ vezinde kullanılmaktadır. Dolayısıyla mazisi فَعَّلَ kalıbında olan bazı fiiller ile mazisi تَفَعَّلَ vezinde olan fiillerin mastarı aynı şekilde gelmektedir.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Öğrenmek	اَتَعَلَّمَ	اِيَتَعَلَّمُ	تَعَلَّمَ
Tiksinmek	اِتَنَجَّسَ	اِيَتَنَجَّسُ	تَنَجَّسَ
Teslim almak	اِتَّسَلَّمَ	اِيَتَّسَلَّمُ	تَسَلَّمَ
Büyüklenmek	اِتَّكَبَّرَ	اِيَتَّكَبَّرُ	تَكَبَّرَ
Paçaları sıvamak	اِتَّشَجَّلَ	اِيَتَّشَجَّلُ	تَشَجَّلَ
Şırmamak, naz yapmak	اِتَّدَلَّلَ	اِيَتَّدَلَّلُ	تَدَّلَّلَ
Bağdaş kurmak	اِتَّرَبَّعَ	اِيَتَّرَبَّعُ	تَرَبَّعَ

4.4.4.4. Tefâ‘ul تَفَاعُلُ Vezni

HAD’de tefâ‘ul vezni mazi ve muzaride kullanılmasına rağmen mastar olarak kullanımına rastlayamadık. HAD’de mazisi تَفَاعَلَ vezinde gelen fiillerin mastarı genellikle sülasi kökünün mastarıyla gelmektedir.

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Barişmak	صُلِحَ	اِتِّصَلَاحٌ	تِصَالِحٌ
Vuruşmak	طَرِبَ	اِتِّطَارَبٌ	تِطَارَبٌ
Tanışmak	عَرِفَ	اِتِّعَارَفٌ	تِيعَارَفٌ
Kavga etmek	كُوتَ	اِتِّكَوَاتٌ	تِكَوَاتٌ

4.4.4.5. İf'ılâl اِفْعِلَال Vezni

Genellikle renklerin anlatımı için kullanılan if'ılâl vezninin mazi ve muzarisi HAD'de kullanılmasına rağmen mastar olarak kullanımına rastlayamadık. Bu kalıbın mazi ve muzarisi HAD'de sonu şeddesiz olarak kullanılır. Örneğin يَحْمَرُ - اِحْمَرُ (kırmızı oldu) fiilinin mastarı حَمَزٌ şeklinde kullanılır.

4.4.5. HAD'de Sülâsî Mezid Südâsî Fiillerin Mastarları

HAD'de sülâsî mezid südâsî fiillerden sadece istif'âl kalıbı kullanılmaktadır. Aşağıda yercalan iki fiil dışında mastarı istif'âl vezninde gelen başka bir sülâsî mezid südâsî bir fiile rastlayamadık. Mazisi استعمل kalıbında olan diğer fiiller sülâsî kökünün mastarıyla gelmektedir.

4.4.5.1. İstif'âl اِسْتِفْعَال Vezni

Anlamı	Mastar	Muzari	Mazi
Bağışlanma istemek	اِسْتَفْعَازٌ	يَسْتَفْعِرُ	اِسْتَفْعِرَ
Kullanmak	اِسْتِعْمَالٌ	يَسْتَعْمِلُ	اِسْتَعْمَلَ

4.4.6. HAD’de Rubâî Mücerred Fiillerin Masterları

HAD’de rubâî mücerred fiiller kullanılmakla birlikte bu fiillerin masterları rubâî mezid humâsî fiillerin mastarıyla kullanılmaktadır. Bu sebeple rubai mezid fiillere geçmek istiyoruz.

4.4.7. HAD’de Rubâî Mezid Humâsî Fiillerin Masterları

4.4.7.1.1. Tefa‘lul تَفَعُّلُ Vezni

MSA’da yer alan bu veznin başına HAD’de hafif hemze eklenerek اُنْفَعِلَنَّ şeklinde kullanılır.

Anlamı	Master	Muzari	Mazi
Sallanmak	اُنْفَعِلَنَّ	اُنْفَعِلَنَّ	كَفَّرَهِنَّ
Mazmaza yapmak	اُنْمِطَّظْ	اُنْمِطَّظْ	تَمَطَّظْ
Sallandı, sarsıldı	اُنْلِحْلِحْ	اُنْلِحْلِحْ	تَلْحَلْح
Çekmek	اُنْعِرْعِرْ	اُنْعِرْعِرْ	تَعْرَعِرْ
Hareket etti, kenara çekildi	اُنْرَحْرَحْ	اُنْرَحْرَحْ	تَرَحْرَحْ

4.4.8. Türkçeden HAD’e Geçen Fiillerin Master Vezinleri

Türkçe kelimelerden alınarak türetilen fiiller HAD’de mazi, muzari, emir ve master yapısıyla kullanılmaktadır. Bu fiiller Arapça fiil kalıplarına da uyarlanmaktadır. Genelde tef‘îl, mufâ‘ale, tefa‘‘ul ve fi‘lâl kalıplarına uyarlandığı görülmektedir.

Örneğin Türkçedeki “kapatmak” kelimesinden alınarak fiile uyarlanan kelime mazide *ḳappat*, muzaride *ḳappit*, emirde de *ḳappit* şeklinde kullanılmaktadır. Bu fiil Arapçadaki tef‘îl kalıbına uyarlanmıştır. Ancak bu fiilin mastarı farklı bir vezinde *ḳkipit* şeklinde gelmektedir. Türkçedeki “kaydetmek” kelimesinden alınan *ḳayyed*, “kaybetmek” kelimesinden alınan *ḳayyeb*, “düzeltmek” kelimesinden alınan *devvez*,

“sıvamak” kelimesinden alınan *şavvaḳ*, “ayarladı” kelimesinden alınan *‘ayyar* gibi kelimeler de yukarıda zikrettiğimiz örnekteki gibi tef’îl kalıbında kullanılmakta ve mazi, muzari, emir ve mastarları aynı şekilde gelmektedir.

Aşağıda Türkçeden alınan fiiller ve mastarları verilmiştir.

Fiil Kalıbı	HAD Mastar	HAD Fiil	Türkçe Kelime/İfade
Tefa‘ul	<i>ittikiyyid</i>	<i>tiḳayyed- iytikayyed</i>	Kaydolmak
Tefa‘ul	<i>ityişşık</i>	<i>tiyaşşak- iytiaşşak</i>	Yasaklandı
Tefa‘ul	<i>itşivvıḳ</i>	<i>tişavvaḳ- iytişavvaḳ</i>	Sıvandı
Fi‘lâl	<i>ti‘mîri</i>	<i>ta‘mar- iytamir</i>	tamir etmek
Fi‘lâl	<i>içirçir</i>	<i>çarçar- iyaçarçir</i>	çırçırlamak
Tefa‘ul	<i>içirçir</i>	<i>tiçarçar- iytiçarçar</i>	çırçırlandı
Fi‘lâl	<i>itbişlid</i>	<i>başlad- iyaşlid</i>	Başlamak
Fe‘l	<i>islilân</i>	<i>sel- iysil</i> ³³⁵	Silmek
Mufâ‘ale	<i>mçâlaş</i>	<i>çâlaş- iyaçalış</i>	Çalışmak
Mufâ‘ale	<i>myâraş</i>	<i>yâraş- iyyâriş</i>	Yarışmak
Tefâ‘ul	<i>mdâḳat</i>	<i>tidâḳat- iytidâḳit</i>	Dağıldı
Fi‘lâl	<i>ityikniş</i>	<i>yaḳnaş- iyyaḳniş</i>	Yanlış yapmak
Tef’îl	<i>ittimmiz</i>	<i>temmez- iytemmiz</i>	Temizlemek

4.5. Lazım Fiili Müteaddiye Çevirmek

HAD’de lazım (geçissiz) bir fiil, MSA’da olduğu gibi müteaddiye çevrilebilir. Lazım fiilin müteaddiye çevrilmesinde kullanılan en yaygın yöntem tef’îl kalıbına konmasıdır. Nadiren de harf-i cerle müteaddi yapılır. Ancak if’âl kalıbına nakletmekle müteaddi yapıldığına dair bir kullanım tespit edemedik.

³³⁵ Araçadaki mudaaf fiillerin HAD’de kullanıldığı gibi kullanılmaktadır.

4.5.1. Tef'îl Kalıbına Konulması

Anlamı	Müteaddi Fiil	Anlamı	Lazım Fiil
Girdirdi, koydu	<i>haşşeş</i> حَشَّشَ	Girdi	<i>haş</i> حَشَّ
Oturttu	<i>ge‘ad</i> كَعَّدَ	Oturdu	<i>gi‘ad</i> كَعَّدَ
İçirdi	<i>şarrab</i> شَرَّبَ	İçti	<i>işrib</i> اشْرَبَ
Uyuttu	<i>nevvam</i> نَوَّمَ	Uyudu	<i>nâm</i> نَامَ
Okuttu	<i>garra</i> كَرَّرَ	Okudu	<i>gıra</i> كَرَّرَ
Çoğalttı	<i>çeşşar/kaşşar</i> كَثَّرَ / كَثَّرَ	Çoğaldı	<i>içbir</i> اِجْتَبَرَ
Öldürdü	<i>mavvat</i> مَوَّتَ	Öldü	<i>mât</i> مَاتَ
Durdurdu	<i>vaggaf</i> وَكَّفَ	Durdu	<i>vıgaf</i> وَكَّفَ
Susturdu	<i>sekket</i> سَكَّتَ	Sustu	<i>siket</i> سَكَّتَ
Kaybetti	<i>zayya‘</i> ظَيَّعَ	Kayboldu	<i>zâ‘</i> ظَاعَ

4.5.2. Harf-i Cerle Müteaddi Yapmak

HAD’de harf-i cerler yaygın olarak kullanılmakla birlikte MSA’daki yapıya benzer şekilde lazımı müteaddi yapmak pek yaygın değildir. Ancak مَرَّ (*mar*) “uğradı” fiili, مَرَّ عَلَ (*mar ‘ala*) “...ya uğradı” şeklinde müteaddi yapılmaktadır. Yine جِي (*ciy*) “geldi” fiili بِ harf-i cerri eklenmek suretiyle جَابَ (*câb*) “getirdi” şeklinde kullanılmaktadır. Buradaki جَابَ ifadesi aslında جَاءَ بِ şeklinde iken hemze hafif edilmiştir.

4.6. Meçhul Fiil

MSA'daki meçhul fiil yapısı yerine infi'âl kalıbı kullanılır. Fiil infi'âl kalıbına konularak meçhul yapıya dönüştürülmüş olur.

Anlamı	HAD	MSA
Kırıldı	<i>inkisar</i> اِنْكَسَرَ	كُسِرَ
Yazıldı	<i>inkiteb</i> اِنْكَتَبَ	كُتِبَ
Dövuıldı	<i>inçitel</i> اِنْجَتَلَ	قُتِلَ
Dolduruldu / döküldü	<i>inşab</i> اِنْصَبَ	صُبَّ
Açıldı	<i>infak</i> اِنْفَكَ	فُكَّ
Meşgul oldu	<i>inşikal</i> اِنْشَقَلَ	شُغِلَ

HAD'de bazen meçhul fiil yerine ism-i meful kullanılmaktadır. Bu kullanım MSA'da da mevcuttur. Sîbeveyh, مَفْعُولٌ مِثْلُ يُفْعَلُ, “İsm-i mef'ûl, meçhul muzari gibidir” diyerek ism-i mefulün meçhul fiil gibi amel ettiğine işaret etmiştir.³³⁶

İsm-i mef'ûl ال takılı olursa herhangi bir şart aranmaksızın amel eder. Buradaki ال takısından maksat ism-i mevsûl olan ال takısıdır. İsm-i mef'ûl ال takısız olursa amel etmesi için şimdiki zaman veya gelecek zaman ifade etmesi, mübtedâ, mevsûf, zû'l-hâl, nefy, istifhâm gibi öğelere dayanması, musağğar olmaması ve amelden önce sıfatlanmaması şarttır.³³⁷

Harran Lehçesinde ism-i meful meçhul fiil yerine kullanılabilir. Ancak fiilin geçmiş zamanlı olma yani konuşma anından önce gerçekleşmiş olma şartı vardır. Zira muzari meçhul için ism-i meful kullanılmaz. Bu tür ism-i meful “-miş , -miş” gibi

³³⁶ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/109.

³³⁷ Nevvâf b. Cezâ el-Hârisî, *el-Esmâu'l-âmiletü 'amele'l-fi'li: Dirâsutun nahviyye* (Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, t.y.), 2/464-471.

ekle biter. Örneğin مَكْسُورٌ (*meksûr*) ism-i mefulü “kırılmış” manasında kullanılır. Yine örnek olarak ism-i mefuller مَكْتُوبٌ (*mektûb*) “yazılmış”, مَنصَبٌ (*minşab*) “dökülmüş”, مَنفَكٌ (*minfak*) “açılmış” manasındadır.

Anlamı	HAD	MSA
Kaya yarıldı	<i>inşad'at eş-şufâ</i> اِنصَدَعَتِ الصُّفَا	صُدِعَتِ الصُّفَا
Kapı açıldı	<i>infakk'al-bâb</i> اِنْفَكَّ الْبَابُ	فُتِحَ الْبَابُ
Ev terkedildi	<i>intirakal-bêt</i> اِنْتَرَكَ الْبَيْتُ	تُرِكَ الْبَيْتُ
Kapı kırılmış	<i>minkasır el-bâb</i> مَنكَسِرَ الْبَابُ	كُسِرَ الْبَابُ

4.7. İsm-i Fail

İsm-i fail, fiilden türetilen ve işi yapanı gösteren isim cinsinden kelimedir. MSA’da Sülasî mücerred fiiller ism-i fail yapıldığında فَاعِلٌ veznine konulur. Örneğin كَتَبَ fiilinin ism-i fâili كَاتِبٌ şeklinde gelir.

Ancak ism-i fâil, mezid bir fiilden yapıldığında mazisinin başına ötreli bir mim getirilir, sondan bir önceki harf kesreli yapılır. İlk harf hemze ise atılır. Diğer bir yöntemle muzariye çevrilir. Muzaraat harfi atılıp yerine ötreli mim getirilir. Örneğin أَكْرَمَ fiilinin ism-i faili مُكْرِمٌ şeklinde gelir.

HAD’de ise sülâsi fiilden türetilen ism-i fail de, فَاعِلٌ vezninde gelir. HAD’de ism-i failer hem işi yapan, hem de -mişli geçmiş zaman manasında kullanılır. Ayrıca muzari fiil yerine de kullanımına da rastlanmaktadır. Örneğin سَاكِبٌ “susan”, “susmuş” ve “susuyor” manalarında kullanılır.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Sülâsî Fiil
Yazan, yazmış olan	چَاتِبٌ	كَتَبَ
Secde eden, etmiş	سَاجِدٌ	سَجَدَ
Susan, susmuş olan	سَاكِثٌ	سَكَثَ
Oturan, oturmuş	جَاعِدٌ	جَعَدَ
Dönen, dönmüş	رَادٌ	رَدَّ
Bağlayan, bağlamış	شَادٌ	شَدَّ
Ulaşan, ulaşmış	وَأَصِلٌ	وَأَصَلَ
Duran, durmuş	وَأَكِفٌ	وَأَكَفَ / أَوْكَفَ
Kafir, inkar eden, etmiş	كَافِرٌ	كَفَرَ
İçen, içmiş	شَارِبٌ	شَرِبَ
Boğulan, boğulmuş	فَاطِسٌ	فَطَسَ
Kesen, öldüren, kesmiş	ذَابِحٌ	ذَبَحَ
İşiten, işitmiş	سَامِعٌ	سَمِعَ
Öven, övmüş	مَادِحٌ	مَدَحَ

Mehmuzu'l-fâ olan fiillerde ismi fail mim harfiyle başlar ve hemze atılır.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Sülâsî Fiil
Alan, almış olan	مَآخِذٌ	خَذَ
Yiyen, yemiş olan	مَآجِلٌ	جَلَّ

Emreden, emir vermiş

مَا مَرَّ

إِمْرًا

Ecvef olan fiillerde MSA'da illetli harf hemzeye dönüşürken HAD'de teshil edilerek ya harfine dönüşür.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Sülâsî Fiil
Söyleyen, söylemiş olan	كَأَيِّنْ	كَأَنَّ
Taşıyan, taşımış olan	شَائِبَانِ	شَاءَ
Kalkan, kalkmış olan	كَأَيِّنْ	كَأَنَّ
Giden, gitmiş olan	رَايَحَ	رَاحَ
Oruçlu, oruç tutmuş olan	صَائِمِ	صَامَ
Uyuyan, uyumuş olan	نَائِمِ	نَامَ
Satıcı, satmış olan	بَائِعِ	بَاعَ
Geceleyen, gecelemiş	بَائِتِ	بَاتَ
Karıştıran, karıştırmış	صَائِطِ	صَاطَ
Acıkan, acıkmış, aç olan	جَائِعِ	جَاعَ

Ancak ecvef olsa da مَا تَ (öldü) fiilinin ism-i faili مَيِّتٌ (meyyit), جِي (geldi) fiilinin ism-i faili de جَائِي (cây) şeklinde kullanılır.

MSA'da nakıs olan fiillerden HAD'de ism-i fail türetilirken sondaki ya harfi atılmayıp cezmlî telaffuz edilir.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Sülâsî Fiil
Şikayet eden, şikayet etmiş	شَايِعِي	شَجَّ
Ateşle yakan, yakmış	كَأَوِي	كُوَّ

İndiren, indirmiş	رَامِي	رِمَ
Niyet eden, niyet etmiş	نَاوِي	نُو
Eğen, eğmiş olan	لَاوِي	لُو
Katlayan, katlamış	طَاوِي	طُو
Pişiren, pişirmiş	شَاوِي	شُو
İçiren, sulayan, sulamış	سَاوِي	سُو

Görüldüğü üzere MSA'nın aksine fiilde sondaki illet harfi atılmasına rağmen ism-i failde bu illet harfi ya olarak geri gelmekte ve sakin olarak telaffuz edilmektedir.

Sülasi dışındaki fiillerden türetilen ism-i fail de yine MSA'daki gibi gelir. MSA'da sülasi mücerred olmayan fiilden ism-i fail elde etmek için muzari fiilin başındaki muzaraat harfi atılır, yerine ötreli mim getirilir. 'Aynu'l-fiil de kesreli yapılıdır. HAD'de de sülasi mücerred olmayan fiil genel olarak bu şekilde ism-i faile dönüştürülür. Ancak HAD'de başa getirilen mim harfi dammeli değil kesreli gelir. Aşağıda farklı mezid bablardan ism-i failin ne şekilde geldiğine dair örnekler yer almaktadır.

İf'âl babından gelen fiillerde ism-i fail MSA'daki şekliyle gelir. Ancak başa getirilen mim harfi dammeli değil kesreli gelir.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Mezid Fiil
Müslüman, Müslüman olmuş	مَسْلِمٌ	إِسْلَمَ
Fesatçı, bozan	مُفْسِدٌ	إِفْسَدَ
İkram eden, ikram etmiş	مَكْرُمٌ / مَجْرُمٌ	إِكْرَمَ
Doyuran, doyurmuş	مَشْبِعٌ	إِشْبَعَ

Tef'îl babından gelen fiillerde ism-i failin başına hafif hemze gelir ve mim harfi cezmlı olur.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Mezid Fiil
Tamamlayan, tamamlamış	اِمْكَمِلَ	كَمَّلَ
Öğretmen, öğretmiş, söylemiş	اِمْعَلِمَ	عَلَّمَ
Bozan, bozmuş	اِمْحَرِّبَ	حَرَّبَ
İnşa etmiş, inşa eden	اِمْعَمَّرَ	عَمَّرَ
Geçiren, geçirmiş	اِمْفَوَّتَ	فَوَّتَ
Ulaştıran, ulaştırmış	اِمَصَّوَّلَ	صَوَّلَ

Mufâ'ale babından gelen fiillerde de ism-i failin başına hafif hemze gelir ve mim harfi cezmlı olur.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Mezid Fiil
Kavga eden, kavga etmiş	اِمْكَاوَنَ	كَاوَنَ
Barışan, barışmış	اِمصَالِحَ	صَالَحَ
Mücadele eden, mücadele etmiş	اِمجَادِلَ	جَادَلَ
Debelenen, debelenmiş	اِمْرَافَسَ	رَافَسَ
Müracaat eden, müracaat etmiş	اِمْرَاجَعَ	رَاجَعَ
Devam eden, devam etmiş	اِمْدَاوَمَ	دَاوَمَ
Yardım eden, yardımetmiş	اِمْعَاوَنَ	عَاوَنَ

İfti'âl babından gelen fiillerde ism-i fail MSA'daki şekliyle gelir. Ancak başa getirilen mim harfi dammeli değil kesreli gelir. MSA'da illetli harfle biten bu kalıptaki

fiillerin mazisinde sonda illet harfi olmadan telaffuz edilir ancak ism-i failde bu illet harfi cezmlî ya olarak geri gelir.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Mezid Fiil
Düşünen, düşünmüş	مُتَّفَكِرٌ	اِفْتَكَرَ
Katılan, katılmış	مِشْتَرِكٌ	اِشْتَرَكَ
Çalışan, çalışmış	مِشْتَقِلٌ	اِشْتَقَلَ
Dayanan, dayanmış, yaslanmış	مِشْتَدٌ	اِسْتَدَّ
Anlayan, anlamış	مِفْتَهَمٌ	اِفْتَهَمَ
Boğulan, daralmış	مِخْتَبِكٌ	اِخْتَبَكَ
Bağlantılı olan, bağlanmış	مِرْتَبِطٌ	ارْتَبَطَ
Karışmış olan, karışmış	مِخْتَابِطٌ	اِخْتَابَطَ
Müşteri, satın almış	مِشْتَرِيٌّ	اِشْتَرَى
Seven, sevmiş	مِشْتَهِيٌّ	اِشْتَهَى
Şikayet eden, şikayet etmiş	مِشْتَكِيٌّ	اِشْتَكَى
Pişen, pişmiş	مِشْتَوِيٌّ	اِسْتَوَى

İnfi‘âl babından gelen fiillerde de ism-i fail MSA’daki şekliyle gelir. Başa getirilen mim harfi dammeli değil kesreli gelir.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Mezid Fiil
İpini koparan, ipini koparmış	مِنْطَلِكٌ / مِنْطَلِجٌ	اِنْطَلَكَ
Kırılan, kırılmış	مِنْكَسِرٌ	اِنْكَسَرَ
Tutulmuş olan, tutulmuş	مِنْكَمِشٌ	اِنْكَمَشَ

Defolan, defolmuş	مِنْجَلَعٍ / مَنجَلَعٍ	اِنْجَلَع
Delinen, delinmiş	مِنْبَكِرٍ	اِنْبَكِرَ

Tefe‘ul babından gelen fiillerde de ism-i fail MSA’daki şekliyle gelir. Başa getirilen mim harfi dammeli değil kesreli gelir. MSA’da illetli harfle biten bu kalıptaki fiillerin mazisinde sonda illet harfi olmadan telaffuz edilir ancak ism-i failde bu illet harfi cezmlî ya olarak geri gelir.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Mezid Fiil
Konuşan, konuşmuş	مِنْكَلِمٍ	تَكَلَّمَ
Öğrenen, öğrenmiş	مِنْعَلَّمَ	تَعَلَّمَ
Teslim alan, teslim almış	مِنْسَلَّمَ	تَسَلَّمَ
Gece sohbeti yapan, yapmış	مِنْعَلَّلَانِ	تَعَلَّلَانِ
Kibirlenen, kibirlenmiş	مِنْكَبَّرٍ	تَكَبَّرَ
Soyunan, soyunmuş	مِنْصَلَّخٍ	تَصَلَّخَ
Düşünen, düşünmüş	مِنْفَكَّرٍ	تَفَكَّرَ
Kolları sıvayan, sıvamış	مِنْشَجَّلَانِ	تَشَجَّلَانِ
Bir yere gidip yorulan	مِنْعَيَّ	تَعَنَّ
Rica eden, rica etmiş	مِنْرَجَّيٍ	تَرَجَّ
Öğle yemeği yiyen, yemiş	مِنْقَدَّيٍ	تَقَدَّ
Akşam yemeği yiyen, yemiş	مِنْعَشَّيٍ	تَعَشَّ

Tefâ‘ul babından gelen fiillerde de ism-i fail MSA’daki şekliyle gelir. Başa getirilen mim harfi dammeli değil kesreli gelir. Bu babtaki ismi failer genelde çoğul şekliyle kullanılır. Zira bu babtaki fiiller bir eylemi karşılıklı olarak yapmayı ifade eder.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Mezid Fiil
Şehadet getiren, getirmiş	مِشَاهِدٌ	تِشَاهَدُ
Katılan, ortak olan, olmuş	مِشَارِكٌ	تِشَارِكُ
Anlaşan, anlaşmış	مِتَفَاهِمٌ	تِفَاهِمٌ
Küsen, küsmüş	مِزَاعِلٌ	تِزَاعِلُ
Tanışan, tanışmış	مِتَعَارِفٌ	تِيعَارِفُ
Kavga eden, kavga etmiş	مِتَكَوِنٌ	تِكَوِنُ
Arkadaş olan, olmuş	مِشْرَابِعٌ	تِشْرَابِعٌ
Yoldaş olan, olmuş	مِشْرَافِعٌ	تِشْرَافِعٌ
Tokalaşan, tokalaşmış	مِتَصَافِحٌ	تِصَافِحٌ

MSA'daki تَكَاَسَلٌ fiili yukarıdaki örneklerden farklı olarak HAD'de imaleyle مِشْجِيسِلٌ (*mitçésil*) şeklindedir. İsm-i faili de تِجْجِيسِلٌ (*tıçésel*) şeklinde kullanılır.

İstif'âl babından gelen fiillerde de ism-i fail MSA'daki şekliyle gelir. Başa getirilen mim harfi dammeli değil kesreli gelir. MSA'da illetli harfle biten bu kalıptaki fiillerin mazisinde sonda illet harfi olmadan telaffuz edilir ancak ism-i failde bu illet harfi cezmlî ya olarak geri gelir.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Mezid Fiil
Kullanan, kullanmış	مِستَعْمِلٌ	إِستَعْمَلُ
Haber alan, almış	مِستَحْبِرٌ	إِستَحْبِرُ
Bağışlanma dileyen, dilemiş	مِستَقْفِرٌ	إِستَقْفِرُ
Büyüklenen, büyüklenmiş	مِستَكْبِرٌ	إِستَكْبِرُ

Alışkanlık haline getiren, getirmiş	مِسْتَرْجِبٌ	اِسْتَرْجَبَ
Kuzeye yönelen, yönelmiş	مِسْتَشِمَلٌ	اِسْتَشِمَلَ
Garipseyen, garipsemiş	مِسْتَقْرِبٌ	اِسْتَقْرَبَ
Kibleye yönelen, yönelmiş	مِسْتَجِبَانٌ	اِسْتَجَبَانَ
Utanan, utanmış	مِسْتَحِيٌّ	اِسْتَحَى
Hakkını almış, alan	مِسْتَوْفٍ	اِسْتَوْفَ

Rubai mücerred fiillerde de ism-i failin başına hafif hemze gelir ve mim harfi cezmlı olur.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Rubai Mücerred Fiil
Vesvese vermiş, veren	اِمْوَسُوْسٌ	وَسُوْسٌ
Mırıldanan, vıraklayan	اِمْنُكِنِكٌ	نُكِنِكٌ
Islatan, su serpen	اِمْبَحِيْحٌ	بَحِيْحٌ
Sarsan, sallamış, pataklamış	اِمْلَحِيْحٌ	لَحِيْحٌ

Rubai mezid olan fiillerde de ism-i fail MSA'daki şekliyle gelir. Başa getirilen mim harfi dammeli değil kesreli gelir.

Anlamı	HAD İsm-i Fail	Rubai Mücerred Fiil
Sarsılmış olan	مِتْلَحِيْحٌ	تَلَحِيْحٌ
Yıkanmış olan	مِتْمَرْمِخٌ	تَمْرَمِخٌ
Kayan, kaymış olan	مِتْرَلِكِيْحٌ	تَرَلِكِيْحٌ
Açılan, açılmış	مِتْفَكْفِكٌ	تَفَكْفِكٌ
Sallanan, dökülen,	مِتْلَقْلِقٌ	تَلَقْلِقٌ

dökülmüş
Kıpırdayan, hareket eden

مِثْمَلِمِل

تَمَلَمَل

4.8. İsm-i Mef'ûl

MSA'da ism-i mef'ûl, fiilden türeyen ve yapılan işi gösteren isim cinsi kelimelere denir. İsm-i mef'ûl, müteaddi (geçişli) fiillerden yapılır. Sülâsî fiiller ism-i meful yapıldığında مَفْعُولٌ veznine konulurken, diğer fiiller muzariye çevrilir, muzaraat harfi atılarak dammeli bir mim eklenir ve sondan bir önceki harf fethalı yapılır.

HAD'de de ism-i mef'ûl, sülâsî fiillerden مَفْعُولٌ vezninde türetilir. Diğer bir ism-i mef'ûl türetme yöntemi ise fiilin başına مِنْ getirilmesidir. Dolayısıyla مَكْتُوبٌ (mektûb) denildiği gibi مِّنْكَتِيبٍ (minketib) te denilmektedir. Bilindiği üzere ism-i meful ile meçhul fiil birbiriyle yakın ilişkilidir. Zira ism-i meful meçhul fiil gibi amel eder. HAD'de meçhul fiil بِنْ ile başlayan fiillerle ifade edilir. مِنْ ile başlayan ism-i meful de bu fiillerin isme dönüştürülmüş halidir.

HAD'de ism-i meful, işten etkilenen isim, mişli geçmiş zaman, geniş ve şimdiki zaman gibi bir çok manaya delaler eder. Ayrıca meçhul fiil yerine de kullanıldığı görülmektedir. Örneğin مَفْتُوحٌ hem “açık, açılan” hem de “açılmış” manasındadır.

Anlamı	HAD İsm-i Mef'ûl	Sülâsî Fiil
Açık, açılmış	مَفْكُوكٌ	فَاتٌ
Açık, açılmış	مَفْتُوحٌ	فَتَحَ
Bilinen, tanınan	مَعْرُوفٌ	اعْرِفَ
Yaralı, yaralanmış	مَطْعُونٌ	طَعَنَ

Sülâsî fiillerin ism-i mefulü yukarıdaki gibi gelmekle beraber, bazı fiiller ismi mefulü çevrildiğinde ism-i mefulün başına kesreli (hafif) hemze getirilip, ardından gelen

harf (fâu'l-fiil) cezmlî, sonraki harf ('aynu'l-fiil) ise fethalî yapıldığı görülmektedir. Başa getirilen bu hemzenin telaffuzu oldukça zayıftır. Burada kelime adeta cezm ile başladığından sonraki kelime harekelenmektedir. Dolayısıyla başa hafif hemze getirilmediğinde MSA'daki telaffuz devam ederken, başa hemze getirildiğinde telaffuz değişmektedir.

Anlamı	HAD İsm-i Mef'ûl
Mahpus, hapsedilmiş	<i>meħbûs/;mħabûs</i> مَحْبُوسٌ / اِمْحَبُوسٌ
Deli	<i>mahbûl/;mħabûl</i> مَهْبُولٌ / اِمْهَبُولٌ
Terkedilmiş	<i>mehcûr/;mħacûr</i> مَهْجُورٌ / اِمْهَجُورٌ
Tanınmış, bilinmiş	<i>ma'rûf/;m'arûf</i> مَعْرُوفٌ / اِمْعَرُوفٌ
Kazılmış	<i>maħfûr/;mħafûr</i> مَحْفُورٌ / اِمْحَفُورٌ
Kıvrılmış (elbise vb. için)	<i>mahbûn/;mħabûn</i> مَحْبُونٌ / اِمْحَبُونٌ

Başına elif getirilen bu ism-i mefullerin çoğunun fâu'l-fiili boğaz harflerinden olduğu dikkat çekmektedir. Tahfif amacıyla başa hafif hemze getirildiğini tahmin ediyoruz. Bu harflerden hemze harfi müstesnadır. Zira hemze genellikle hafzedilir. Örneğin (مَأْكُولٌ) yerine (مَأْكُولٌ), (مَأْكُودٌ) yerine (مَأْكُودٌ), (مَأْدُونٌ) yerine (مَأْدُونٌ), (مَأْمُورٌ) yerine (مَأْمُورٌ) denir. Bu örneklerde hemze atılıp yerine tahfif amacıyla elif getirilmiştir.

HAD'de ecvef yâî fiiller, ism-i meful yapıldıklarında vav harfiyle kullanılır ve i'lale uğratılmaz. Dolayısıyla üçüncü harf yâ, dördüncü harf te vav olur.

Anlamı	İsm-i Mef'ûl	Ecvef Fiil
Satılmış	مَبْيُوعٌ	بَاعَ
Uçurulmuş, aceleci	مَطْبُورٌ	طَارَ
Borçlu	مَدْيُونٌ	دَانَ

Sibeveyh bazı Arapların da ism-i mefulü farklı şekilde kullanarak (مَحْيُوطٌ) yerine (مَحْيُوطٌ), (مَبِيْعٌ) yerine (مَبِيْعٌ) dediklerine işaret etmiştir.³³⁸ Harran lehçesinde de kullanılan bu ism-i meful yapma şekli Standart Arapçadan gelmektedir. Zira ecvef-i yâî olan fiiller ism-i meful yapılırken (مَفْعُولٌ) kalıbına sokulduğunda buradaki vav harfi düşer. Örneğin كَالٌ fiilinden ismi meful مَكِيْلٌ olarak gelir. Bu fiilin ismi mefulü aslında مَكْيُوطٌ şeklindedir. Ancak i‘lal’e uğrayarak ya harfinin harekesi öncesindeki sahih ve sakin olan kef harfine nakledilir ve sakin olan ya harfi hazfedilir. Neticede bu fiilin ism-i mefulu مَكُولٌ şeklinde olur. Demek ki Harran lehçesinde (مَبِيْعٌ) şeklindeki kullanım ism-i failin i‘lal’e uğramadan önceki hali üzere bırakılmasıdır. Dolayısıyla HAD’deki bu kullanım fasih kullanıma dayanır. Bu tür ism-i mefullerin i‘lal uygulamadan önceki hali üzere bırakılması yaygın bir kullanımdır. Örneğin Temîmoğullarının lugatında da ecvef-i yâî olan kelimelerin i‘lâlli hali değil tashihi kullanılır. Dolayısıyla bu lugata göre (مَدْيُونٌ، مَبِيْعٌ، مَحْيُوطٌ) denilir. Bu şekildeki kullanımın sebebi ya harfinin üzerindeki dammenin, bir sonraki harf olan vav harfiyle uyumudur.³³⁹

Ecvef-i vâvî fiiller ise ism-i meful yapıldığında başına مِْ getirilir. Örneğin “dedi” manasındaki كَالٌ (gâl) fiilinin ism-i mefulü مِْكَالٌ (mingâl), “ziyaret etti” manasındaki زَارٌ (zâr) fiilinin ism-i mefulü de مِْزَارٌ (minzâr) şeklinde gelir.

Mezid fiiller ism-i meful yapılırken genelde başına hafif hemze getirilir. Mezid fiillerden if‘âl babının ism-i mefulüne dair bir kullanıma ulaşamadık. Ancak tef‘îl babının ism-i mefulü MSA’dakine benzer şekilde -ancak başına hafif hemze getirilerek- aşağıdaki gibi yapılır.

³³⁸ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/348.

³³⁹ Nebî, *el-İ‘lâl ve ‘l-ibdâl*, 277.

Anlamı	İsm-i Mef'ûl	Mezid Fiil
Öğretilmiş, öğrenilmiş, alışkın	<i>m'alletem</i> اِنْعَلَّم	عَلَّم
Değer verilmiş, ikram edilmiş	<i>mkarram</i> اِنْمَكَّرَم	كَّرَم
Yırtılmış, yırtık	<i>mkaşşem</i> اِنْمَكَّشَّم	كَشَّم

Mufâ'ale babının ism-i mefulü de MSA'dakine benzer şekilde -ancak başına hafif hemze getirilerek- aşağıdaki gibi yapılır.

Anlamı	İsm-i Mef'ûl	Mezid Fiil
Savaşılan	<i>mhârab</i> اِنْمَحَارَب	حَارَب
Mücadele edilen	<i>mcâdel</i> اِنْمَجَادَل	جَادَل

Sülâsî mezid humâsî fiillerden ism-i meful tespit edemedik. Sülâsî mezid sūdâsî fiillerden ism-i meful MSA'daki gibi elde edilir, ancak ilk harf kesreli telaffuz edilir. Örneğin اِسْتَعْمَلْ fiilinin ism-i mefulü مِسْتَعْمَلْ (*mista'mel*) şeklinde yapılır.

4.9. İsm-i Tafdîl

İsm-i tafdîl, iki şeyin bir sıfatta, birinin diğerinden daha üstün olduğunu gösteren bir isimdir. MSA'da ism-i tafdil üç harfli fiilden müzekker için اَفْعَلُ , müennes için ise فُعْلَى vezninde türetilir. Bu fiil malum, tam, olumlu, çekimli, yalın, renk veya kusura delalet etmeyen bir fiil olmalıdır. Örneğin كَبِرَ fiili ism-i tafdil yapıldığında müzekker için اَكْبَرُ , müennes için ise كُبْرَى şeklinde gelir.

HAD'de de MSA'daki yapıya benzer şekilde ism-i tafdil yapılmaktadır. Ancak müennes ism-i tafdil kullanımına rastlayamadık. Genellikle kıyaslama için kullanıldığı için müzekker yapıda kullanılmaktadır.

Daha büyük, en büyük	<i>akbar</i>	أَكْبَرُ
Daha küçük, en küçük	<i>azkar</i>	أَصْغَرُ
Daha uzun, en uzun	<i>aṭval</i>	أَطْوَلُ
Daha kısa, en kısa	<i>agşar</i>	أَقْصَرُ
Daha iyi	<i>eḫér</i>	أَخْيَرُ
Daha güzel	<i>aḫsen</i>	أَحْسَنُ

Ayrıca HAD’de Türkçede üstünlük ifade eden “daha” ve “en” kelimeleri de kullanılmaktadır. Örneğin “daha iyi, daha güzel” demek için (*daha zén*), “en iyi” demek için (*en zén*) ifadeleri kullanılır.

4.10. İsm-i Tasğîr

Arapçada bir şeyi küçük ve sevimli göstermek veya küçümseyip alay etmek için kullanılan bir isimdir. MSA’da genellikle فُعَيْل kalıbında kullanılır. HAD’de ism-i tasğîr kullanımı yaygındır. İsmi- tasğîr, çoğunlukla MSA’daki فُعَيْل kalıbında gelir. Genellikle bu kalıbın başına hafif hemze, sonuna da müenneslik hâ’sı getirilerek ism-i tasğîr yapılır.

Bazı isimlerde kelimenin ortası imaleli yapılarak telaffuz edilirken bazı isimler de sondan bir önceki harfi şeddelenerek telaffuz edilir. HAD’de ism-i tasğîr örnekleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Anlamı	İsm-i Tasğîri	İsim
Çocukçuk	أُولَيْدٌ <i>uvléd</i>	وَلَدٌ
Kadıncağız	إِحْرَمِي <i>ihrémi</i>	حُرْمَةٌ

Küçük inek, inekçik	اِبْكِرَة <i>ibgéri</i>	اِبْكِرَة
Yaşlı kadıncağız	اِعْوَجِيز <i>i'vécîz</i>	عَاجُوز
Abdullahçık	اُعْبِيد <i>u'beyyid</i>	عَبْد
Ayşecik	اِعْوَيْش <i>i'veyyiş</i>	عَايْشَة
Küçücük	اِرْقَايِر <i>izkayyir</i>	رَقِير
Kuşçuk	اِطْوِير <i>itvér</i>	طِير

Bazı kelimelerde ism-i tasğîr kelimenin sonuna vav-nun (ûn sesi)³⁴⁰ eklenerek اِفْعَيْلُون (*if'aylûn*) veya فَعْلُون (*fa'lûn*) kalıbında yapılır. Örneğin “küçük” anlamına gelen رَقِير (*izkayrûn*), “az” anlamına gelen زَهِيد (*zhaydûn*), özel isim olan سَعْد (*sa'dûn*) şeklinde de tasğîr yapılır. Bu kullanımın Aramice'den gelmiş olması muhtemeldir.

Bazı kelimelerde de ism-i tasğîr vav harfî veya vav ile beraber müenneslik hâ'sı eklenerek gelmektedir. Örneğin “küçük su akıntısı” anlamına gelen حَرْحُورَة (*harhûra*), “küçük çocuk” manasına gelen كُنُون (*gennûn*), “Abdullahçık” manasına gelen عَبُود (*abbûd*) bu şekilde tasğîr edilmiştir.

4.11. İsm-i Âlet

Eylemin yapıldığı fiilden türeyen ve o iş için kullanılan aleti gösteren isimdir. MSA'da فَاعُول، فَاعِلَةٌ، فَعَالٌ، مِفْعَالٌ، مِفْعَالَةٌ، فَعَالَةٌ، فَعَالَةٌ gibi kalıplarla fiilden ism-i âlet türetilir.

HAD'de de benzer kalıplarla ism-i âlet türetildiği görülmektedir. HAD'de ism-i âlet aşağıdaki kalıplarda gelmektedir.

³⁴⁰ “ûn” eki ile ism-i tasğîr Aramice'de de görülmektedir. HAD'e Aramice'den geçmiş olması muhtemeldir.

4.11.1. مَفْعَل - مَفْعَل Kalıbı

Matkap	<i>miṭḳab/matḳab</i>	مَتَّقَب / مَتَّقَب
Tırpan	<i>mincel</i>	مِنَجَل
Törpü	<i>mıbrad</i>	مِبْرَد
Mibzer ³⁴¹	<i>mıbzar</i>	مِبْزَر
Makas	<i>mıgaş</i>	مِغْص

4.11.2. مَفْعَال Kalıbı

Anahtar	<i>miḳtâḥ</i>	مِفْتَاḤ
Tartı	<i>mîzân</i>	مِيزَان
Testere	<i>miṣṣâr</i>	مِشَار

4.11.3. فاعول - فاعولة Kalıbı

Satır	<i>şâtûr</i>	صَاطُور
Şakül	<i>şâkûl</i>	شَاقُول
Kaşık	<i>ḥâşûga</i>	حَاشُوكَه
Toprak işleme aleti ³⁴²	<i>nâ'ûra</i>	نَاعُورَه

³⁴¹ Tarımda kullanılan bir tohum ekme aletidir.

³⁴² نَاعُورَه kelimesi MSA'da "su dolabı, su çarkı" manasında kullanılır. Bu alet te şekil itibariyle ona benzediği için نَاعُورَه adı verilmiştir.

4.11.4. Diğer Kalıplar

Keser	<i>fâs</i>	فَاس
Bıçak	<i>seççîni</i>	سَعِّينِيَّة
Küçük bıçak	<i>mûs</i>	مُوس
Elek	<i>munhul</i>	مُنْحُل
Çuvaldız	<i>muhât</i>	مِحَاط
Süpürge	<i>migeşşi</i>	مِغَشِّئَة
Sürme kabı	<i>mikhalı</i>	مِخَالَة
Kepçe	<i>mıkrâfa</i>	مِخْرَافَة
İbrik	<i>biric</i>	بِرِيح

4.11.5. Türkçeden Alınan İsm-i Âletler

Ütü	<i>ûtyi</i>	أُوتِيَّة
Televizyon	<i>telezyôn</i>	تَلَزِيُون
Çatal	<i>çatal</i>	چَتَل
Kriko	<i>kirîkav</i>	كِرِيكُو
Kürek	<i>kârûka</i>	كَارُوكَة

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. HARRAN DİYALEKTİNİN ANLAM BİLGİSEL (SEMANTİK) ÖZELLİKLERİ

Harran lehçesi incelendiğinde eski lehçelerde Arap kabileleri arasında yaygın olan bir çok kelimeye sahip olduğu görülecektir. Harran lehçesi, Arap kabilelerinin bölgeye yerleştiği dönemden itibaren nesiller arasında sözlü olarak aktarılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu dönemler arasında lehçede mutlaka birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu her lehçede ve her dilde mevcut olan bir olgudur. Zamanla kelimelerin asli şeklinde bazı değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimler bazı seslerin telaffuzu, hece düzeni, kelimelerin delaleti gibi hususlarda görülmektedir.

Bu bölümde HAD’de kullanılan kelimelerin MSA ile ortak manalarının yanı sıra lehçede kullanılan kelimelerde meydana gelen anlam genişlemesi, anlam daralması, anlam kayması gibi meydana gelen delaletle ilgili hususları ele alacağız.

Harran lehçesinde kelimelerin delaleti ile ilgili dikkatimizi çeken en önemli hususlardan birisi de MSA’da bir manayı ifade etmek için kullanılan kelimelerin yerine alternatif kelimelerin kullanılmasıdır. Kanaatimizce bu birçok lehçede var olan bir olgudur.

Harran lehçesiyle ilgili 2011 yılından beri bireysel olarak yürüttüğümüz ve henüz tamamlanmamış olan kapsamlı bir sözlük çalışması bulunmaktadır. Bu bölümde özellikle anlam değişimine uğramış kelimelere dair kısımda, ilgili çalışmada elde ettiğimiz kelimelerden yararlanacağız.

5.1. Eş, Zıt ve Çok Anımlı Kelimeler

Kaide olarak dilde, her lafız bir tek manayı ifade etmek için vaz’ olunur. Nahiv bilginleri de kelimeyi “müfred mana için türetilmiş lafızdır”³⁴³ şeklinde

³⁴³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit (Dâru’l-hayr, 1990), 15.

tanımlamaktadırlar. Tüm bütün dillerde olduğu gibi Arap dilinde de eş anlamlı (mürâdif), zıt anlamlı (ezdâd) ve çok anlamlı (müşterek) lafızlar bulunmaktadır.

Arap dilinin lehçelerinde de bu hususlar görülmektedir. HAD'deki sözcükleri incelediğimizde bu lehçede de eş anlamlı, zıt anlamlı ve çok anlamlı lafızlar olduğunu tespit ettik.

5.1.1. Mürâdif (Eş Anlamlı) Kelimeler

Terâdüf, bir mananın farklı kelimelerle ifade edilmesidir. HAD'de mürâdif kelimelere örnek olarak حَدُّ (*had*) ve لُقْدُ (*luqud*) kelimeleri verilebilir. Bu iki kelime “yanak” manasında kullanılmakta olup aralarında bir farklılık yoktur. Ancak “ceylan” manasında kullanılan رِيمٌ، إِحْشِيفَةٌ، قَزَالَةٌ gibi kelimeler arasında bazı farklar mevcuttur. Zira قَزَالَةٌ (*kazâli*) genel olarak “ceylan” manasında kullanılırken، إِحْشِيفَةٌ (*hşifi*) “yavru ceylan”, رِيمٌ (*rîm*) ise “beyaz ceylan” manasına gelmektedir. Yine حَبِيلٌ (*hét*), حَبِيلٌ (*habil*), مَرَسٌ (*maras*) veya امْرِسَةٌ (*mrısı*), ve سَلِيحٌ (*siliç*) “ip” manasında kullanılır. Ancak حَبِيلٌ (*hét*) “ince ip”, سَلِيحٌ (*siliç*) ise “daha ince ip” manasındadır. حَبِيلٌ (*habil*) ve مَرَسٌ (*maras*) ise “kalın ip, kement” manasındadır.

5.1.2. Zıt Anlamlı Kelimeler

Kelimelerin karşıt anlamlarıyla kullanılmasıdır. Örneğin كَبِيرٌ (*çibîr*) “büyük, كَبِيرٌ (zıķîr) ise “küçük” manasına gelir. Aynı şekilde وَاسِعٌ (*vâsi*) “geniş” manasına gelirken ضَيِّقٌ (*zayyic*) ise “dar” manasındadır. Buna oldukça fazla örnek vermek mümkündür. Ancak bu örneklerle yetineceğiz.

5.1.3. Lafzı Müşterek (Eş Sesli/Çok Anlamlı) Kelimeler

Birden çok anlamı bulunan kelimeye müşterek denir.³⁴⁴ Müşterek kelimelerde lafız aynı olmakla birlikte birden çok manaya delalet eder veya birden fazla şeye isim olur. Örneğin عين kelimesi “göz, pınar, casus, aynı vb.” birden çok manaya delalet ettiği için bu kelime müşterek kabul edilir.

Harran lehçesinde de müşterek lafızlar oldukça çoktur. Örneğin راحة (râha) kelimesi “rahat, el ayası, avucun içi” gibi farklı manalara gelmektedir. Aynı şekilde رَحَى (rahâ) kelimesi “değirmen taşı ve azı dişi” gibi manalarda kullanılır. Dolayısıyla bu kelimeler müşterek lafızdır. Aşağıda bu lafzın farklı manalarda kullanımına dair örnek cümleler yer almaktadır.

Bu dünyada rahat yoktur.

الَّذِي هَدَيْتَ مَا بِيهِ رَاحَةٌ

ed-dinyi hâziy mâ bihi râha

Nerden bileyim, avucumun içini mi
kokliyorum?³⁴⁵

إِشْ مِدْرِينِي، أَشْتَمُ رَاحَةَ إِيدِي؟

iş-midrîniy, eştem râhit îdiy?

Azı dişim ağrıyordu, gidip çektirdim.

رَحَاتِي جَانَتْ تُوجِعُنِي رِحْتُ شَلَعْتُهُ

rahâtiy çânet tôci 'niy rihit şile 'ithi

Eskiden buğdayı el değirmeninde
(değirmen taşında) öğütürlerdi.

أُولِي يَطْحَنُونَ الْحُنْطَةَ بِالرَّحِ

evvaliy yiḥanûn el-ḥunṭa be 'r-raha

Aynı şekilde گَش (geş) HAD'de bir mazi fiil olarak “süpürdü” manasında iken bir isim olarak ta “ev eşyası ve mobilya” manasında kullanılır. طَارَ (târ) fiil olarak “uçtu” manasında iken isim olarak “çember, tezek ve kerpiç kalıbı, buğdayı biçmek için kullanılan geleneksel orak” manalarında kullanılır. Bu örneklerde fiil ile isimlerin aynı manada kullanılması HAD'de kelimelerin sonunu sakın yapmaktan kaynaklanmaktadır.

³⁴⁴ İsmail Durmuş, “Müşterek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/171-172.

³⁴⁵ “Nereden bileyim?” manasında kullanılan bir deyimdir. El ayasını veya avucun içini koklamak ile fal bakmak kastedilmektedir.

Dolayısıyla MSA'daki طَار ve طَارْ kelimeleri aynı şekilde طَار (târ) diye telaffuz edilmektedir. Aynı şekilde حَوْل ve حَوْلْ kelimeleri HAD'de حَوْل (hól) şeklinde kullanıldığından hem “etrafında, çevresinde, yaklaşık” hem de “bir sene” manasında kullanılır.

5.2. MSA ile Ortak Kelimeler

MSA ile Harran Arapçasında ortak kullanılan kelimeler bu lehçede kullanılan kelimelerin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bunlar tezin hacmini aşacak çoğunlukta olduğu için burada iki örnekle yetineceğiz.

Örneğin MSA'da حَرَزَة şeklinde kullanılan “Boncuk, tespih tanesi” manasındaki sözcük HAD'de اِحْرِزَة (ihrizzi) şeklinde kullanılmaktadır.

Bu kelimenin çoğulu MSA'da حَرَز ve حَرَزَات şeklindedir. Harran lehçesinde de حَرَز (haraz) ve اِحْرِزَات (ihrizzât) şeklinde çoğul yapılır. Dolayısıyla bu kelime gerek mana, gerek yapı itibarıyla hem fasih dilde hem de Harran lehçesinde aynıdır.

Yine MSA'da ذَرْق “kuş pisliği” kelimesi HAD'de ذَرْق (zarg) şeklinde kullanılmaktadır. Burada MSA ile HAD arasındaki fark kâf harfinin telaffuzudur.

5.3. Anlam Değişimine Uğramış Kelimeler

Bu başlık altında Harran lehçesinde anlam genişlemesi, anlam daralması ya da anlam kayması (başka anlama geçiş) oluşan kelimeleri inceleyeceğiz.

Anlam değişimi, bir kelimenin anlattığı kavramdan az ya da çok uzaklaşması, onunla uzak-yakın ilgisi bulunan, ya da hiç ilgisi bulunmayan yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesidir.³⁴⁶ Dolayısıyla anlam değişimi aynı dil içerisinde bir kelimenin farklı zaman dilimlerinde farklı anlamları yansıtması şeklinde de gerçekleşebilir. Harran

³⁴⁶ Doğan Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, 1978), 118.

Arapları, Standart Arapçanın konuşulduğu ve yazı dili olarak kullanıldığı coğrafyadan uzaklaştığı için zaman içinde bu anlam değişimleri meydana gelmiştir. Gerek aynı dil içerisinde ve gerekse başka bir dile geçiş sürecinde kelimelerin uğradığı anlam değişmelerini üç başlık altında ele alınabilir. Bunlar; anlam daralması, anlam genişlemesi ve başka anlama geçiş ya da anlam kaymasıdır.³⁴⁷

Anlam daralması, kelimenin eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, ilk şekline göre anlamında bir daralma görülmesi şeklinde tanımlanabilir.³⁴⁸

Anlam genişlemesi ise, bir varlığın bir türünü ya da bir bölümünü anlatan, kullanış alanları dar olan şeyleri gösteren kelimelerin zamanla o varlığın bütünü, bütün türlerini birden anlatır duruma gelmesi, daha geniş alanlarda kullanılan şeyleri yansıtması şeklinde tanımlanabilir.³⁴⁹ Anlam genişlemesi sürecinde kelime, önceki ifade ettiği anlamını da korumakla birlikte bünyesine kattığı yeni anlamla beraber daha geniş bir anlam ifade etmeye başlar.

Anlam kayması ise, kelimenin başka bir anlama geçişi, kelimenin eskiden yansıttığı kavramdan ayrı, yeni bir kavramı ifade etmesidir.

Bu bilgiler ışığında aşağıdaki kelimeleri inceleyelim.

5.3.1. Anlam Daralması (التقلص الدلالي)

Anlam daralması, “kelimenin eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, ilk şekline göre anlamında bir daralma görülmesi” şeklinde tanımlanabilir.³⁵⁰

Harran lehçesinde anlam daralmasından kastımız kelimenin MSA’da ifade ettiği mananın bir bölümünü ifade etmesini kastediyoruz.

³⁴⁷ Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, 118.

³⁴⁸ Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, 119.

³⁴⁹ Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, 120.

³⁵⁰ Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, 119.

Örneğin MSA’da her türlü elbise ve giyecek manasında kullanılan / ثوب / ثياب / ثوب kelimesi Harran lehçesinde ثوب/اثواب (sôb/svâb) şeklinde kullanılmakta olup daralmaya uğramış ve yalnızca “kadın elbisesi” manasında kullanılmaya başlamıştır. Dolayısıyla genel manada elbise veya hem erkek hem de kadınların kullandığı elbise kastedildiğinde هُدُوم (hdûm) sözcüğü kullanılır.

Yine لبن kelimesi MSA’da süt, yoğurt, ayran ve bazı bitkilerdeki beyaz sıvı manasında kullanılırken HAD’de لَبَن (liben) sadece “ayran” manasında kullanılmaktadır. Süt için خَلِيب (halîb), yoğurt için حَائِز (hâsir) kullanılır. Dolayısıyla kelime anlam darılmasına uğramıştır.

MSA’da قَذَف fiili “atmak, kovmak, suçlamak, fırlatmak, savurmak, iftira atmak, kusmak, çıkarmak, kürekle birşeyi suda hareket ettirmek, sandalla gezinmek” gibi manalara gelmektedir. Bu kelime HAD’de کَاف ve زَال harfinde ibdal sonucu جَدَف (cidef) şeklinde kullanılıp sadece “kustu” manasında kullanılmaktadır.

5.3.2. Anlam Genişlemesi (التعميم الدلالي)

Anlam genişlemesi, bir varlığın bir çeşidini ya da bir bölümünü anlatan, kullanılış alanları dar olan şeyleri gösteren kelimelerin zamanla o varlığın bütünü, bütün çeşitlerini birden anlatır duruma gelmesi, daha geniş alanlarda kullanılan şeyleri yansımasıdır.³⁵¹

Harran lehçesinde anlam genişlemesinden kastımız kelimenin MSA’da ifade ettiği bir bölümünü veya türünü ifade ettiği mananın artık bütünü veya tüm çeşitlerini ifade etmesini kastediyoruz.

³⁵¹ Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, 120.

Örneğin MSA’da ise هَدَمَ “eski, yamalı elbise” manasındadır. Harran lehçesinde ise إهدوم / هدم (hidim / hdûm) şeklinde kullanılmaktadır ve her türlü elbise için kullanılır. Böylece bu kelime sadece eski elbiseleri değil, yeni elbiseleri de kapsar bir hal almıştır. Dolayısıyla bu kelime anlam genişlemesine uğramıştır.

Yine HAD’de كَطَمَ (guṭma) “biraz, bir parça” manasında kullanılır. Bu kelimenin aslı muhtemelen MSA’daki فَطَمَ fiilinden gelmektedir. فَطَمَ fiili “kesti, dişledi, dişiyile bir şeyin parçasını alıp yedi” gibi manalara gelir. MSA’da كَطَمَ kelimesine benzer isimler فَطَمَةٌ veya فَطِيمَةٌ kelimeleridir. فَطَمَةٌ “parça, lokma” gibi manalara gelir. فَطِيمَةٌ ise “ekmek vb. şeylerin kırıntısı, parçası” manalarına gelmektedir. Dolayısıyla bu kelimenin anlamı “parça, ekmek kırıntısı” vb. manalarda iken HAD’de anlamı genişleyip hem zamanın bir parçası demek olan “biraz” manasında hem de “her şeyin parçası, birazı” manasında kullanılır hale gelmiştir.

Bir diğer örnek te طَيَّبَ kelimesidir. MSA’da طَيَّبَ kelimesi “iyi, güzel, makbul, faziletli, sağlıklı” vb. manalara gelmektedir. HAD’de ise طَيَّبَ (ṭayyib) kelimesi “iyi, güzel, sağlıklı” gibi manaların yanı sıra “canlı, diri, yaşıyor” manasında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla HAD’de yeni bir anlam daha kazanarak anlam genişlemesine uğramıştır. Bu anlamları örnek cümleler üzerinden inceleyelim.

“İyi, güzel” manasında kullanımı;

– اِسْتَوْنَكَ؟ (iṣṭônək? / nasılsın?)

– طَيَّبَ، زَيْنَ، اَلْحَمْدِ لِلَّهِ. (ṭayyib, zén, el-ḥamdi-llâ / iyi, güzel, Allah’a hamd olsun)

“Sağlıklı, iyileşmiş” manasında kullanımı;

– اِسْتَوْنَ صَاَزَ مَرْطَانِكُمْ؟ (iṣṭôn ṣâr marṭânkum? / hastanız nasıl oldu?)

– طَابٌ، طَابٌ، الْحُرُّ طَيِّبٌ. (tab, tab, elhaz tayyib / iyileşti, iyileşti, şimdi iyileşmiş, sağlıklı).

“Diri, canlı, hayatta” manasında kullanımı;

– أَيْبُوكَ مَيِّتٌ أَلَّ طَيِّبٌ؟ (abûk meyyit elli tayyib? / baban ölü mü yaşıyor (diri) mu?)

5.3.3. Anlam Kayması (الانحراف الدلالي)

Anlam kayması, kelimenin eskiden yansıttığı kavramdan tamamen ayrı, yeni bir kavramı yansıtır duruma gelmesidir.³⁵²

Harran lehçesinde anlam kaymasından kastımız kelimenin MSA’da ifade ettiği manadan farklı bir mana ifade etmeye başlamasını kastediyoruz.

Örneğin تَوَّنَ/تَوُّو (tevvîn/tevvuv) fiili Harran lehçesinde “az önce, demin” manasında kullanılır. MSA’da ise karşılığı لَتَوَّ / لَتَوَّو olup “hemen, aniden” manalarına gelir. Dolayısıyla bu kelime HAD’de anlam kaymasına uğramıştır.

MSA’da شَاوَرُ / يُشَاوِرُ fiili, “istişare etmek, danışmak” manasında kullanılırken, bu fiil HAD’de شَاوَرُ/يُشَاوِرُ (şâvar/ ,yşâvir) şeklinde kullanılıp “kulağına fısıldadı, fısıldaştı” manasında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu fiilin manası asıl anlamından uzaklaşmıştır.

MSA’da يَفْضِي / فَضَى şeklinde olup “vakit geçirdi, hüküm verdi, bitirdi, tamamladı” manasında kullanılan bu fiil, Harran Arapçasında يَكْظِي/كَظَّ (gıza/yıgzıy) şeklinde kullanılıp hem “bitti” hem de “bitirdi” manasında kullanılmaktadır. Örneğin³⁵³ كَظَّ الدَّرْسُ كَظًّا (ed-ders gıza) cümlesi “ders bitti” manasındadır.³⁵⁴ كَظَّ شُغْلُو (gıza şuğluv) ise “işini bitirdi” manasındadır.

³⁵² Aksan, *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*, 121.

³⁵³ MSA’da karşılığı: الدرس انتهى (Ders bitti.)

³⁵⁴ MSA’da karşılığı: انتهى شغله (İşini bitirdi.)

Fasih Arapçada bu manayı karşılayan kelimeler ise *انتهى* ve *انتهى* fiilleridir. Dolayısıyla bu kelimedeki anlam kayması meydana gelmiştir.

HAD'de *شَافَ / يَشُوفُ* (*şâf/iyşûf*) “gördü” manasındaki bu fiil MSA'da *شَافَ / يَشُوفُ* şeklinde olup “baktı, gözetledi, yüksek bir yere çıkıp bakındı” manasındadır. Dolayısıyla aslı “baktı, gözetledi” olan fiil anlam kaymasına uğrayarak HAD'de sadece “gördü” manasında kullanılır olmuştur.

HAD'de *كَشَمَ / يَكْشِمُ* (*kişem/yıkşim*) fiili “yırttı, ikiye ayırdı” gibi manalara gelir. *كَشَمَ الرَّقِيفَ* (*kişem el-ivriğa*) cümlesi “kağıdı yırttı” manasına gelir. Örneğin *كَشَمَتَيْنِ* (*kişem e-rkıf kişmitén*) cümlesi “ekmeği iki parçaya ayırdı” manasındadır. Ayrıca *كَشَمَ / يَكْشِمُ* (*keşşem/iykeşşim*) fiili de “yırtarak parçaladı, paramparça etti” manasında kullanılır. Örneğin *كَشَمَ الْكِتَابَ* (*keşşem el-iktâb*) cümlesi “kitabı parçaladı” anlamına gelir. MSA'da ise *كَشَمَ أَنْفَهُ* ifadesi “burnunu kökünden kesti” manasında, *كَشَمَ الْفَتَاءَ أَوْ الْجَزَرَ* ifadesi de (salatalık veya havucu sertçe yedi) manasındadır. Dolayısıyla MSA'da “kesti ve yedi” manasındayken HAD'de asıl anlamından uzaklaşmıştır.

MSA'da aslı *أَجَّرَ* olup “ertele” manasında kullanılan emir fiil, HAD'de *وَجَّرَ* (*vahhir*) şeklinde “çekil, uzaklaş” manasındadır. Dolayısıyla bu fiil aslından uzaklaşmış olup anlam kaymasına uğramıştır.

HAD'de *صَطَّرَ / يُصْطِرُّ* (*şıtar/yuştur*) “tokatladı” manasındadır. *صَطَّرَ* ise “tokat” manasında isim bir kelimedir. Bu kelimenin MSA'daki *صَطَّرَ* fiilinden gelmiş olması muhtemeldir. MSA'da *صَطَّرَ عَدُوَّهُ* ifadesi “düşmanını devirdi, yere serdi”, *صَطَّرَ الشَّيْءَ بِالسَّيْفِ* ifadesi de “bir şeyi kılıçla kesti” manalarına gelir. Dolayısıyla fiil, HAD'de asıl anlamından uzaklaşmıştır.

MSA'da حُنَّة kelimesi “genizden gelen ses” manasındadır. HAD'de ise حُنَّة (hunni) “sümük” manasındadır. Dolayısıyla bu kelime anlam kaymasına uğramıştır.

MSA'da فَصَّة kelimesi “kahkül, saç lülesi, perçem” anlamlarına gelir. HAD'de ise كُصَّة (guşşa) “alın” manasındadır. Dolayısıyla bu kelime anlam kaymasına uğramıştır.

HAD'de مَطَّغَة (maṭga) kelimesi “öpücük, sertçe öpme, dudakları patlatarak öpme” manasında kullanılır. MSA'da ise مَطَّغَة ismi veya مَطَّغَ fiili “bir şeyin tadına varmak için dudak ve dille çıkarılan ses” manasındadır. HAD'de de مَطَّغَ (tmaṭṭag) fiili bu manada kullanılmaktadır. Ancak مَطَّغَة (maṭga) kelimesi anlam kaymasına uğramıştır.

هُزِيمَة (nhizem) fiili HAD'de “kaçtı” manasında kullanılan mazi bir fiildir. هَزِيمَة (hezîmi) ise “kaçmak, kaçış” manasında bir mastardır. MSA'da ise هَزِمَ fiili “yenilgiye uğradı, kaybetti, mağlup oldu” manasındadır. هَزِيمَة ise “mağlubiyyet, bozgun, yenilgi” manasındadır. Muhtemelen savaşta mağlup olan kaçıp gittiğinden “hezimet” kelimesine “kaçış” anlamı yüklenmiştir.

HAD'de فَكْرَة (fagr) kelimesi “bela, musibet, dert” manasında kullanılmaktadır. Bu kelimenin aslı MSA'da فَكْر kelimesidir. فَكْر “fakirlik, yoksulluk” manasına gelir. HAD'de فَكْرِي (fagriy) “başımın belası, derdim, musibetim” gibi anlamlara gelir.

شَنَّف (şennef) kelimesi HAD'de “burnu havaya kalktı, kibirlendi” manasında bir mazi fiildir. MSA'da ise شَنَّف kelimesi “kulağına küpe taktı, sesiyle eğlendirdi, kulağa hoş geldi” gibi manalara gelmektedir.

بَاكُورَة (bâkûra) kelimesi HAD’de “baston” manasında kullanılır. MSA’da ise بَاكُورَة “bir şeyin ilki, ilk meyve, tan, doğuş, ilk netice” manasındadır. Muhtemelen baston yaşlılık ve ölümün ilk habercisi olarak görüldüğünden ona bu isim verilmiştir.

5.4. Alternatif Kelimeler

HAD’de kullanılan kelimeler MSA’da kullanılan kelimelerle büyük oranda örtüşmektedir. Bunun yanı sıra MSA’da yaygın olarak kullanılan kelimeler yerine HAD’de alternatif kelimeler kullanıldığı görülmektedir. Örneğin MSA’da “çaldı” manasındaki fiil için genellikle سَرَقَ kelimesi kullanılır. İsm-i faili de سَارِق “çalan” şeklindedir. Ancak Harran lehçesinde “çaldı” kelimesi için بَاغَ (bag) – اِيْبُوْغَ (ybuğ) fiili kullanılır. İsm-i faili de بَوَّأَغَ (bevâg) veya بَايَجَ (bâyic) şeklindedir. Bu fiil klasik sözlüklerde (بَاَقَ – يَبُوْغُ – بَوَّأَغَ)³⁵⁵ şeklinde geçer. Dolayısıyla HAD’de سَرَقَ yerine alternatif kelime olarak بَاغَ (bag) kullanılmaktadır.

MSA’da “girdi” manasındaki fiil için genellikle دَخَلَ kelimesi kullanılır. Ancak Harran lehçesinde “girdi” kelimesi için حَشَّ (haş) – اِيْحَشَّ (yhuş) fiili kullanılır. Bu fiil Arapça sözlüklerde de aynı anlamda (حَشَّ – يَحْشُ – حَشَّ) şeklinde geçer. Böylece HAD’de دَخَلَ yerine alternatif kelime olarak حَشَّ (haş) kullanılmaktadır.

HAD’de كَاوَنَ (kâvan) - اِيْكَاوِنَ (ykâvin) “kavga etti” manasında bir fiildir. كُونُ (kôn) ise bu fiilin mastarı olup “kavga etmek” demektir. Kavga ise كُونَة (kôni) demektir. MSA’da ise bu manalar için عَارَكَ، شَاَجَرَ، fiilleri ve عِرَاك، شِعْجَار، isimleri kullanılır. Dolayısıyla HAD’deki kullanımlar MSA’daki yaygın kullanıma uymamaktadır.

³⁵⁵ بَاَقَ: “bir şeyi çaldı” manasına gelir.

HAD’de كَشَّم (kişem) - يَكْشِم (yikşim) “yırttı” manasındadır. كَشَّم (keşşem) ise mübalağa ifade etmekte olup “paramparça etti, yırtarak parçaladı” manasındadır. MSA’da ise bu manada حَرَق ve مَرَق fiilleri kullanılır. Dolayısıyla HAD’deki kullanım MSA’daki yaygın kullanıma uymamaktadır.

MSA’da ise “tokatladı, tokat attı” manasında صَفَع، ضَرَب، لَطَعَ، لَطَم ve صَفَّق gibi fiiller kullanılmaktadır. HAD’de “tokatladı” manasında صَطَّر (şıtar) - يُصْطِرُّ (yuştur) kullanılmaktadır.

MSA’da “süslenmek” manasında genellikle تَحَلَّى - تَزَيَّن - تَبَرَّج fiilleri kullanılmaktadır. HAD’de ise “süslenmek” manasında اِتِّصَّنَع (tişanna‘) - اِيْتِصَّنَع (iytişanna‘) kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra تَزَيَّن (tizeyyen) fiili HAD’de “traş oldu” manasında kullanılır.

HAD’de دَشَّن (deşşen) - اِيْدَشِّن (iydeşşin) “başladı” manasında kullanılır. MSA’da ise bu fiil “sundu, açılış yaptı, işe başladı, işe başlattı” gibi manalara sahip olmakla birlikte “başladı” manasını ifade etmek için daha çok بَدَأ ve diğer şurû‘ fiilleri kullanılır. Ancak HAD’de بَدَأ yerine alternatif kelime olarak دَشَّن (deşşen) kullanılmaktadır.

Aşağıdaki kelimeler de MSA’daki yaygın kelimeler yerine alternatif olarak kullanılmaktadır:

Anlamı	HAD’de Yaygın Kullanım	MSA’da Yaygın Kullanım
Pencere	طَاغَةُ (tâga)	نافذة
Halı	كَطِيفَةٌ / اِفْرَاشٌ ³⁵⁶ (gıtfi/frâş)	بِسَاط، سجادة، زَرْبِيَّة
Dışarıda, dışında	بَرَّة (barra)	خَارِج

³⁵⁶ “frâş” kelimesi HAD’de ayrıca döşek, yaygı, şilte, yatak, minder, sergi gibi manalara gelir.

İçeride, altında	جَوْهَ (cevva)	تَحْتِ، دَاخِلِ
Altında, aşağıda	أَسْفَلَ (esfel)	تَحْتِ
İşçi, çalışan	شَافُولُ (şâkûl)	عَامِلِ، مَوْظِفِ
Çıktı	طَلَعَ (tila)	طَلَعَ
Koydu, girdirdi, soktu	حَشَّشَ / حَطَّ / دَحَسَ (haşşeş/haṭ/dihas)	أَدْخَلَ
Çıkardı	طَلَعَ ³⁵⁷ / إِطْلَعَ ('tila'/itla')	أَخْرَجَ
Gönderdi	دَرَّبَ (darrab)	أَرْسَلَ
Dinledi, kulak verdi	تَصَنَّنَتْ ³⁵⁸ (tışannet)	أَنْصَتَ، اسْتَمَعَ
Çocuk, oğul	عَجِي ('aciy)	طِفْلِ، وَلَدِ
Açtı	فَكَ (fak)	فَتَحَ
Sonra	عُكِّبَ / عُكِّبَ ('ugub/'ugba)	بَعْدَ
Hasta	وَجَعَانَ / مَرَّطَانَ / مُوَعِدِلَ (vec'ân/marẓân/mû'adil)	مَرِيضِ، عَلِيلِ، سَقِيمِ
Uyandı	كِعَدَ / اصْحِي / كَامَ (gi'ad/şhiy/gâm)	اسْتَيْقَطَ، قَامَ
Orada	قَادِي / هِينَاكَ (kâdiy/hînâk)	هِنَاكَ
Gördü	شَافَ (şâf)	رَأَى
Baktı	دَحَّجَ / دَحَّجَ (dahḥag/dahḥac)	نَظَرَ
Gecikti	تَعَوَّكَ (ti'avvag)	تَأَخَّرَ

³⁵⁷ طَلَعَ hem “çıktı” hem de “çıkardı” manasında kullanılmaktadır.

³⁵⁸ Bu kelimenin MSA'daki aslı تَصَنَّنَتْ şeklinde olup kalb-ı mekânî'ye uğramıştır.

Attı, fırlattı	(zet/ṭavvaḥ) زَتْ / طَوَّحَ	رَمْيَ
Süpürge	(migeşşi) مِغْشَّة	مَكْنَسَة
... yerine	(b-arz) بَارِزْ	بَدَلًا مِنْ
Kedi	(bis) بَسْ	قَط
Yaz	(géz) كَيْظْ	صَيْف
Adam	(izlimi) اِزْلِيمَة	رَجُل
Kadın/lar	(ḥurma/ḥarîm) حُرْمَة / حَرِيم	امْرَأَة / نِسَاء
Kız	(‘aciyyi / binit) عَجِيَّة / بِنْت	بِنْت، ابْنَة
Biber ³⁵⁹	(şôt) صُوتْ	فُلْفُل

5.5. Ğarîb Kelimelerin Kullanımı

Harran lehçesinde ğarîb kelimeler diye adlandırabilecek, MSA’daki sözlüklerde kullanıldığı manada geçmeyen bazı kelimeler de kullanılmaktadır. Aşağıda buna dair bazı örnekleri zikredilecektir.

Harran Arapçasında “yeter” manasını ifade etmek için يَازِي (yâziy) kelimesi kullanılır. Bu kelime bazı Arap lehçelerinde kullanılmakla birlikte bu kelimeye fasih sözlüklerde rastlayamadık. MSA’da ise ilgili mana için يَكْفِي kelimesi kullanılır.

HAD’de تَهَيَّر (tiḥayyar) fiili “hazırlandı, gitmeye niyetlendi, gitmeye hazırlandı” gibi manalarda kullanılır. Ancak bu kelime sözlüklerde bu manalarda kullanılmamaktadır. MSA’da “yıkım, yıkılma” manasında kullanılan تَهَيَّر fiilinin ise bu kelimeyle ilgisi olmadığını düşünüyoruz.

³⁵⁹ Karabibere HAD’de de فَلْفُل (filfil) adı verilir. Ancak yeşil biber veya toz biber için صُوتْ (şôt) kullanılır.

Harran Arapçasında “çorap” manasında kullanılan رَانَاتْ/رَانَةٌ (*râni-rânât*) kelimesi sözlüklerde yer almamaktadır. Ancak “örtü” manasına gelen الرَّائُ kelimesi mevcuttur. Özü itibariyle çorap ta ayağı örttüğünden dolayı kelimenin bu kökten türemiş olması muhtemeldir.

Harran Arapçasında حَبَابَةٌ (*habbâbi*) “nine” manasında kullanılan bir kelimedir. Ancak sözlüklerde حَبَابَةٌ kelimesi “sıvı ilacı muhafaza eden camdan yapılmış tüp” manasında kullanılmakta olup, Harran lehçesindeki manadan tamamen bağımsızdır. حَبَابَةٌ kelimesi “nine” manasında Suriye lehçesinde de kullanılmaktadır. Bu kelime mübalağa siğasında “şiddetli sevgi ve muhabbet besleyen” manasındadır.

Harran Arapçasında زَادَ زَائِنِ، زَا، زَادُ (*zâd, zâ, zâdénî*) “-de, -da, aynı şekilde” manasında kullanılan ve MSA’daki أَيضًا kelimesinin karşılığı olan bu kelimeler sözlüklerde yer almamaktadır.

Ben de tarlayı sürdüm.

آبِي زَا فَلَحْتُ الْكَاعَةَ

(*âniy zâ fileht-el-gâ‘a*)

Ben de tarlayı sürdüm.

آبِي زَادَ فَلَحْتُ الْكَاعَةَ

(*âniy zâd fileht-el-gâ‘a*)

Ben de tarlayı sürdüm.

آبِي زَادَيْنِ فَلَحْتُ الْكَاعَةَ

(*âniy zâdénî fileht-el-gâ‘a*)

Harran Arapçasında “misafir” manasında kullanılan حُطَّارٌ-حَاطِرٌ (*hâtîr, huṭṭâr*) kelimesi MSA’da kullanılmamaktadır. Fasih Arapçada karşılığı ضَيْفٌ şeklindedir.

Bu kelime HAD’de ayrıca “hatır” manasında da kullanılmaktadır. Dolayısıyla MSA’da أَخَذَ بِحَاطِرِهِ (Ona taziyelerini sundu), طَيَّبَ حَاطِرَهُ (Gönlünü aldı, isteğini yerine getirdi,

gönlünü hoş etti), خَاطِرُهُ كَسَرَ (Onu üzdü, beklentisini boşa çıkardı), مِنْ أَجْلِ خَاطِرِكَ (Senin hatırın için) şeklinde kullanılan ifadeler HAD'de de خَذَ إِيْحَاطُرُو (haza ,bhâtruv), طَيَّبَ خَاطُرُو (tayyab hâtruv), كَسَرَ خَاطُرُو (kisar hâtruv), مِنْ شَأْنِ خَاطِرِكَ (min şân hâtrak) şeklinde aynı manada kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelime MSA'da “misafir” manasında kullanılmazken, “hatır” manasında kullanımı MSA ile HAD'de ortaktır.

HAD'de صَايِيَة (şâyi) kelimesi “kadın’ın sırtına giydiği boydan elbise” manasında kullanılmaktadır. Ancak bu kelimeye sözlüklerde rastlayamadık.

Aşağıdaki kelimeler de ğarib kelimeler olup MSA'da bu şekliyle kullanılmamaktadır:

Kuzu sürüsü	طَلْيَانُ (tilyân)
İnek sürüsü	جَوْلُ (côl)
Hayvanlar	حَالَالُ (halâl)
Süt veren hayvan	مِنِيحَةٌ (minihi)
Süt veren hayvanı (ineği vb) olmayan kişi	إَمْعِيمٌ (m'ayyem)
Solucan	زَلْمُبُوخُ (zelembûh)
Tiftiklenmiş	مِدْقِرٌ (midqir)
Kurbağa	عُكْرُكَةٌ ³⁶⁰ (ugurruga)
Kaplumbağa	حَبَالَلَعِي (haballeci)
Musluk	شَنْتِيَّةٌ (şenti)
Kıl çadırın etrafına kazılan çukur	وَيْيٌ (viniy)

³⁶⁰ Bu kelime muhtemelen Aramiceden lehçeye geçmiştir. Zira Aramicede oldukça benzer telaffuza sahiptir.

Eli ayağı birbirine dolaştı	(<i>timaḥmal</i>) تَمَحَّمَل
Saf, gerizekalı	(<i>ḥrinsî</i>) اَحْرِنْسِي
Derin uyku	(<i>hidebdeb</i>) هِدْبَدَب
İçine su konan deri kap	(<i>cûd</i>) جُوْد
Gebe koyun	(<i>mitli</i>) مِثْلِي
Küçük su kuyusu	(<i>ḥarîci</i>) حَرِيْجِي
Çizme	(<i>rabbâṭiyyi</i>) رَبَّاطِيِي
İnce	(<i>digîc</i>) ³⁶¹ دِغِيْج
Yırttı	(<i>kişem</i>) كِشَم
Misafir	(<i>ḥatır</i>) حَاتِر
Şaka yaptı	(<i>kaşmar/tikaşmar</i>) كَاشْمَر / تِكَاشْمَر
Israr etti, tutundu, tuttu	(<i>tenneḥ</i>) تَنَّح
Bil ki, dikkat et	(<i>tarâ</i>) تَرَى
Süt veren (inek vb) hayvan/lar	(<i>hâyşî / havâyîş</i>) هَايْشِي / هَاوَايْشِي
Beri, beride (seslenme ifadesi olarak hey!)	(<i>cây</i>) جَاي
Attı, fırlattı, oy kullandı	(<i>zet</i>) زَت
Küçük, küçücük	(<i>gennûn</i>) كُنُون
Çekirdek	(<i>gışgîş</i>) كِشْكِش
İzledi	(<i>tiṭammaş</i>) تِطَمَّش

³⁶¹ “İnce” kelimesi MSA’da رَقِيْق olup HAD’de رِغِيْج (*rigîc*) şeklinde kaf harflerinin iki farklı sese ibdaliyle kullanılmaktadır. دِغِيْج (*digîc*) ise muhtemel hatalı kullanım sonucu yaygınlaşmış bir sözcüktür.

Dudak/lar	(bilcim/belâcim) بِلَجِم / بِلَاجِم
Aradı, karıştırarak aradı, uğraştı	(belbeş) بَلْبَش
Kahvaltı yaptı ³⁶²	(turayyag) تَرَيَّيْغ
Bozdu, birbirine kattı, karıştırdı	(lâş) لَاش
Ekime hazırlamak üzere tarlayı suladı	(tarbas) طَرَبَس
Hayvanların su içtiği kap veya o amaçla hazırlanmış çukur	(milegge) مِلْغَة
Kel kafa	(şalbûha) صَلْبُوْحَة
Ense	(arrûta) عَرُوْطَة
Hiç bir şey bilmeyen kişi	(tarţamîs) طَرْتَمِيس
Küçük bıçak	(mûs) مُوس
Civciv	(şûşiy) صُوْصِي
Kadınların dış elbisenin altına giydiği boydan iç kıyafet	(kirlîke) كِرْلِيْكََة
Erkeklerin giydiği boydan dış elbise, entari	(gışîri) كِصْبِيْرَة
Şimdi, şu an	(elhaz) الْحَز
Biraz önce	(çilhâz) چَلْحَاز
Baş örtüsü, neçek	(cemdâni) جَمْدَانِيَة
Yazma, baş örtüsü (kadınlar için)	(hibriyyi) هِبْرِيْيَة
Hayvanların doğumdan sonra verdiği süt	(lbi) اَلْب
Otların haşlanarak pilavla beraber pişirildiği bir yemek ³⁶³	(slâg) اِسْلَاْغ

³⁶² fiili MSA'da da aç karna yemek yemek manasında nadir kullanılan bir fiildir.

³⁶³ Ayrıca bu yemekte kullanılan otlara da اِسْلَاْغ (slâg) denir. Muhtemelen "haşladı" manasına gelen سَلَق fiilinden türetilmiş bir isimdir.

Domates	(ifrinciy) ³⁶⁴ اِفْرِنْجِي
Demlik	(delli) دَلِيَّة
Yüksek bir yerden hızlıca indi, düştü	(tidarba) تَدْرَبَ
Tanıdı, tecrübe etti	(biḥan) بَحِنَ
Torba	(‘alīci) عَلِيَّجَة
Çömelmek	(ugrunguz) اُغْرُنْغُزْ

5.6. İkileme Kullanımları

Klasik Arapça geleneğinde ikilemeler çoğunlukla itbâ’ (artlama, tabi etme), bazen de muzâvece (çiftleştirme) terimiyle ifade edilmiştir.

İkileme, anlatımın daha etkili bir duruma getirilmesi için aralarında ses benzerliği bulunan yakın anlamlı, eş anlamlı, zıtanamlı veya anlamsız en az iki sözcüğün yan yana kullanıldığı olguyu ifade etmektedir. İkilemeyi oluşturan birinci kelimeye “öncül sözcük”, ikincisine ise “ardıl sözcük” denilir.

5.6.1. İki Bileşeni Anlamlı Olan İkilemeler

HAD’de iki bileşeni anlamlı olan ikilemelere örnek olarak اِشْنُونُكَ اِشْحَالُكَ (*işnônek* *işhâlek*) ifadesi örnek verilebilir. اِشْنُونُكَ (*işnônek*) “nasılsın?” manasındadır. اِشْحَالُكَ (*işhâlek*) ise “halin nasıl?” manasındadır. İki kelime birlikte hal hatır sormak için kullanılır.

HAD’de bazı kelimelerin tekrarı ile -ki bu tevkîd te sayılır- ikileme yapılır. Örneğin بَهْدَايَ بَهْدَايَ (*bihdây bihdây*) “yavaş yavaş” manasında bir ikilemedir ve ikinci

³⁶⁴ Osmanlı döneminde patlıcana benzetildiğinden domatese “frenk badıcanı” denirdi. HAD’deki isim de oradan gelmektedir.

bileşen ilk bileşenin tekrarıdır.³⁶⁵ Aynı şekilde هَيْدِي هَيْدِي (*hédiy hédiy*) ifadesi de “yavaş yavaş” manasında ilk bileşenin tekrarıyla oluşmuş bir ikilemedir.

HAD’de iki bileşeni anlamlı olan ikilemeler genel olarak iki bileşeni zıt anlamlı şekilde görülmektedir.

5.6.2. İki Bileşeni Zıt Anlamlı Olan İkilemeler

HAD’de iki bileşeni birbirine zıt ikilemeler yaygındır. Örneğin شَيْ مَامِنْ (*şiy mâmin*) ifadesinde iki bileşen zıt manalıdır. Zira شَيْ (*şiy*) “var, mevcut” manasındadır. مَامِنْ (*mâmin*) ise “yok” manasındadır. Bu iki kelime birlikte “var mı yok mu?” manasında kullanılır.

Aynı şekilde رَايِح جَاي (*râyiḥ cây*) “gidip geliyor, git-gel, ha bire” manalarında kullanılan bir ikilemedir ve bileşenleri zıt manalıdır. Zira رَايِح “gidiyor, gitmekte” جَاي “geliyor, gelmekte” manasındadır.

Yine قَادِي جَاي (*kâdiy cây*) “orda burda”, حَظْرُ يَابِس (*ḥazar yâbis*) “yaş kuru” manalarında iki bileşeni zıt anlamlı ikilemelerdir.

Yine “tatlı ekşi” manasında kullanılan حَامِظٌ حُلُو (*ḥâmiẓ ḥuluv*) ikilemesi de iki bileşeni zıt anlamlı ikilemelerdir.

5.6.3. İki Bileşeninden Biri Anlamlı Olan İkilemeler

HAD’de iki bileşeninden birbirinin anlamlı ikilemeler de yaygındır. Örneğin وَجَعَانٌ وَجَعَانٌ (*vac‘ân tec‘ân*) ikilemesinde وَجَعَانٌ (*vac‘ân*) “hasta” manasında iken وَجَعَانٌ (*tec‘ân*) ilk kelimedede birinci harfin değiştirilmesiyle elde edilmiş anlamsız bir kelimedir. İkisi birlikte “hasta hasta” manasında kullanılır.

³⁶⁵ Bu ifade MSA’daki يَهْدُوْءُ ifadesinin teshil edilmiş şeklidir.

Yine حِسْنِ نِسْ (*his nis*) ikilemesinde حِسْ (*his*) “ses”, نِسْ (*nis*) ise manasız bir kelimedir. İki birlikte kullanıldığında “ses seda” manasındadır. HAD’de لَا حِسْنَ لَا نِسْنَ (*lâ his lâ nis*) ifadesi “ses seda yok” manasındadır.³⁶⁶

HAD’de iki bileşeninden birbirinin anlamlı olduğu ikilemelerde genelde anlamlı kelimenin başına “m” sesi eklenerek ikinci kelime elde edilir. Örneğin عِرْفَةُ مِرْفَةُ (*irfi mirfi*) “tanıdık manıdık” manasındaki ikilemede ilk kelimenin birinci harfi olan ‘ayn yerine mim harfi getirilerek ikileme yapılmıştır.

Bazen de birden çok harf değiştirelerek ve birtakım harfler eklenerek ikileme yapılır. Örneğin اِشْغَدُ مَاغَدُ (*işged mâged*) “kaçma maça?” manasındaki ikilemede ve شَيْسَاوِي مَاتْسَاوِي (*şitsâviy mâtsâviy*) “ne yapıyorsun ne ediyorsun?” manasındaki bu ikilemelerde başa mim harfi getirilmekle birlikte harf ekleme veya hafzetme de görülmektedir.

5.6.4. İki Bileşeni Anlamlı Olan İkilemeler

HAD’de iki bileşenin de anlamsız olduğu ikilemeler de mevcuttur. Örnek olarak “karmakarışık, karman çorman” manasında kullanılan شُرُومٌ بُرُومٌ (*şurum burum*) ifadesi zikredilebilir. Bu ikilemeyi oluşturan her iki kelime de anlamsızdır.

5.7. HAD’de Kullanılan Bazı Kelimeler ve Kalıp İfadeler

5.7.1. Vücutla İlgili İsimler

HAD’de insan vücudundaki organların ismi büyük ölçüde MSA’daki isimlerle örtüşmektedir.

Baş

râs/kelli

رَأْسٌ / 367 كَلِيلَةٌ

³⁶⁶ Bu sözün MSA’daki حِسْ وَلَا نِسْ sözünden gelmiş olması muhtemeldir.

Yüz	<i>vacih</i>	وَجْهٌ
Alın	<i>guşşa</i>	كُصَّةٌ
Kaş	<i>hâcib</i>	368 حَاجِبٌ
Göz	'én	369 عَيْنٌ
Kirpik	<i>hedeb</i>	هَدَبٌ
Burun	<i>huşşi/haşim</i>	370 حُشِّيَّةٌ / حَشِيمٌ
Ağız	<i>uşum</i>	أُشْمٌ
Dudak	<i>burtum</i>	371 بُرْطُمٌ
Diş	<i>sin</i>	372 سِنٌ
Dil	<i>lsân</i>	إِلْسَانٌ
Yanak	<i>had</i>	373 حَدٌّ
Çene	<i>hiniç</i>	حِنِيحٌ
Kulak	<i>izîn</i>	374 إِذْنٌ
Boyun	<i>urguba</i>	أُرْغُبَةٌ
Boğaz	<i>zel'ûm</i>	زَلْعَوْمٌ
Göğüs	<i>şadır</i>	صَدِيرٌ

³⁶⁷ HAD'de "saç" için de رَأْسٌ (*râs*) kullanılır. شَعْرٌ (*şa'ar*) ise "kıl, tüy" manasındadır.

³⁶⁸ Çoğulu حَوَاجِبٌ (*havâcib*) şeklindedir.

³⁶⁹ Çoğulu اِعْيُونٌ (*'yûn*) şeklindedir.

³⁷⁰ Burnun büyük olduğunu ifade edip kötölemek veya alay etmek amacıyla فِرْرَامَةٌ (*firrâma*) ve مَنَاجِرٌ (*menâhir*) kelimeleri kullanılır.

³⁷¹ Çoğulu بَرَاطِمٌ (*barâtım*) şeklindedir.

³⁷² Çoğulu اِسْنُونٌ (*isnûn*) şeklindedir.

³⁷³ Çoğulu أُحْدُودٌ (*uhdûd*) şeklindedir.

³⁷⁴ Kulak kelimesinin çoğulu da إِذَانٌ (*izân*) şeklindedir.

Sırt, bel	<i>zahas</i>	ظَهْرٌ
Karın, göbek	<i>başın</i>	بَطْنٌ
Göbek, göbek deliği	<i>şurra</i>	صُرَّةٌ
El, kol	<i>îd</i>	اَيْدٍ ³⁷⁵
Avuç	<i>çef</i>	چَفٌّ
Dirsek	<i>çisi'</i>	چِسْعٌ ³⁷⁶
Ayak, bacak	<i>ricil</i>	رِجْلٌ ³⁷⁷
Baldır, uyluk	<i>fuşuz</i>	فُؤْدٌ
Bacakla diz arasındaki kısım, incik kemiği	<i>sâg</i>	سَاكٌ
Diz	<i>rukba</i>	رُكْبَةٌ ³⁷⁸
Parmak	<i>işbi'</i>	اِصْبَعٌ ³⁷⁹
Topuk	<i>'agib</i>	عِگِبٌ ³⁸⁰
Açık kemiği, topuk kemiği	<i>çe'ab</i>	چَعَبٌ
Elin baş parmağında bulunan büyük kemik	<i>kû'</i>	كُوْعٌ
Ayağın baş parmağında bulunan büyük kemik ³⁸¹	<i>bû'</i>	بُوْعٌ

³⁷⁵ Çoğulu اَيْدِيْنٌ (*îdén*) şeklindedir.

³⁷⁶ Çoğulu اِكْسُوْعٌ (*iksû'*) şeklindedir.

³⁷⁷ Çoğulu رِجْلِيْنٌ (*riçlén*) şeklindedir.

³⁷⁸ Çoğulu اِرْكَبٌ (*irkab*) şeklindedir.

³⁷⁹ Çoğulu اِصْبَاعٌ (*işâbi'*) şeklindedir.

³⁸⁰ Çoğulu اِعْغُوْبٌ (*i'gûb*) şeklindedir.

³⁸¹ HAD'de مَا اِيْعْرِفُ كُوْعُوْ مِنْ بُوْعُوْ (*mâ-y'arif kû'uv min bû'uv*) "kû'u (elin baş parmağındaki kemik) ile bû'unu (ayağın baş parmağındaki kemiği) birbirinden ayırt edemiyor" şeklinde bir atasözü kullanılır. Bu söz bir şey bilmeyen, bir şeyleri ayırt edemeyen kimseler için kullanılır.

Kaburga	<i>zili'</i>	ظَلِيعٌ ³⁸²
Kalp (bazen de karın manasında kullanılır.)	<i>galib</i>	گَلِيبٌ
Mide	<i>mi'di</i>	مِعْدَةٌ
Bağırsak	<i>mısrân</i>	مِصْرَانٌ ³⁸³
Karaciğer	<i>çebid/côf</i>	جُوفٌ / جَيْدٌ
Akciğer	<i>feşsi</i>	فَشِيَّةٌ
Dalak	<i>ihâl</i>	إِطْحَالٌ
Böbrek	<i>çilva</i>	چَلْوَةٌ ³⁸⁴
Beyin	<i>muḥ</i>	مُحٌ

5.7.2. Ses İfade Eden Kelimeler

HAD'de “ses” manasında حِسٌّ (*his*) kullanılır. Nadiren de صَوْتٌ (*şot*) kullanılır. Ancak ses ifade eden kelimeler bunlarla sınırlı değildir. Örneğin yükses sesli konuşan birinin durumunu ifade ederken “yüksek sesle konuşuyor” manasında يَجْهَرُ (*yichar*) veya يَهْدِرُ (*iyhedir*) denirken, alçak sesli birinin durumunu ifade etmek içinse “alçak sesle konuşuyor” manasında يَهْمِسُ (*iyhamis*) veya يَهْمِثُ (*iyhamit*) denir. “Bağırıyor” manasında ise يَظْبَحُ (*yizbah*) veya يُصِيحُ (*iyşih*) kullanılır.

Doğadaki sesler için de MSA'da olduğu gibi farklı kelimeler kullanılır. Örneğin “su sesi” için حَرِيرٌ (*harîr*), شَرِيرٌ (*şirîr*) veya شَرَشَرَةٌ (*şarşara*), “rüzgar sesi” için وَحِيفٌ (*vihif*),

³⁸² Çoğulu اِظْلُوعٌ (*izlû'*) şeklindedir.

³⁸³ Çoğulu مِصَارِينُ (*mışârîn*) şeklindedir.

³⁸⁴ Çoğulu اِجْلَى (*iclâ*) şeklindedir.

araba, kamyon vb. gürültü ile beraber sallantı yaratan sesler için كَرَكْرُ (gargara), teneke vb. metallerin sesi için طَرَكْعَة (targa'a), "hışırtı sesi" için حَرْتَشَة (harteşi) kelimeleri kullanılır. "Horlama sesi" için de شَحِير (şihîr) kullanılır.

Yine hayvanların sesleri için de farklı kelimeler kullanılır. "İnek ve öküz sesi" için يَجْعَر (yic'ar), "eşek sesi" için اَيَزْرَع (yzerri'), "yılan sesi" için تَصْفِير (tışfir), "büyük yılan, kobra sesi" için اِتْشَقِي (itsakkiy), "deve sesi" için يِرْقِي (yirkiy), "koyun ve keçi sesi" için اَتْمَعْمَع (tme'mi'), "at sesi" için تَصْهَل (tışhil), "horoz sesi" için اِيْعَاعِي (y'â'iy), "tavuk sesi" için اِتْقَافِي (itkâkiy), "güvercin vb. kuş sesi" için تُكْرُك (tukruk), "civciv sesi" için اِيْوَزَط (yvazıt), "kedi sesi" için اِيْمَافِي (ymavviy), "köpek sesi" için اِيْنْبُح (yunbuḥ), اِيْهُر (iyhur) veya اِيْعَوِي (y'avviy), "kurt sesi" için اِيْعَوِي (y'avviy), "sığırcık kuşunun sesi" için اِيَزْرَزِر (yzarzır), "kuşların cıvıltı ve çığlıtı sesi" için اِتْصَفِير (itşaffir) fiilleri kullanılır.

Bu kelimelerin bazıları MSA ile ortak iken, bazıları MSA'daki kullanımlardan farklıdır. İbn Kuteybe Arapçada sesler arasındaki farkları geniş bir şekilde ele almıştır.³⁸⁵

5.7.3. Deve İsimleri

Harran bölgesinde 1990'lı yıllara kadar develer yaygın iken o tarihten itibaren deve yetiştiriciliği ortadan kalkmıştır. Şu anda Harran bölgesinde turistik amaçlar için bulundurulmuş birkaç deve dışında deve yetiştiriliği yapan bulunmamaktadır. Ancak özellikle yaşlı insanlar develerin türlerini, develerle ilgili birtakım kavram ve kelimeleri hafızasında muhafaza etmektedir.

HAD'de kullanılan deve isimleri MSA'daki kadar fazla değildir. Deve için genel manada بَعِير (bi'îr) kelimesi daha yaygın kullanılır. Harran Araplarının kullandığı

³⁸⁵ ed-Dîneverî, *Edebu'l-kâtib*, 160-162.

mesellerden biri olan *إِنْتِ أَمِيرٌ وَإِنِّي أَمِيرٌ مِنْهُ إِنْسُوكَ الْبَعِيرِ* (*inti emîr vâniy emîr minuv ʔsûga 'l-bi 'îr*)³⁸⁶ atasözünde de *بَعِيرٌ* (*bi 'îr*) kelimesi kullanılmıştır.

بَعِيرٌ (*bi 'îr*) kelimesinin yanı sıra *جَمَلٌ* (*cimel*) kelimesi de kullanılır. Delikanlı birine “aslanım” manasında seslenirken *إِجْمَلِي* (*icmiliy*) ifadesi kullanılmaktadır.

HAD’de dişi deve için *نَاغَةٌ* (*nâge*) kelimesi kullanılır. Bu kelime MSA’daki *نَاغَةٌ* kelimesinin ibdale uğramış şeklidir. Beyaz renkli develere *وُطْحٌ* (*vuzuh*), kırmızı renkli develere *شُعْلٌ* (*şu ‘ul*) veya *دُهْمٌ* (*duhum*) denir. Altı yaşına kadar deveye *كُغُوْدٌ* (*gu ‘ûd*) denirken, süttten kesilene kadar *إِحْوَارٌ* (*ihvâr*) adı verilir. Ayrıca hızlı koşan deveye *ذُلُولٌ* (*zilûl*) adı verilir.

5.7.4. Rica ve İstek İfadeleri

Harran lehçesinde ricada bulunurken genellikle “lütfen” manasında *بِاللَّهِ* (*balla*), “Allah aşkına” manasında *بِاللَّهِ عَلَيْكَ* (*balla ‘alék*), “Allah için” manasında *مِشَانَ اللَّهِ* (*mişân-Alla*), “hayrına” manasında *إِبْخِيرَكَ* (*ibhêrak*), “haydi” manasında *دِي* (*dée*) veya *يَااللَّهُ* (*yâlla*) gibi ifadeler kullanılır.

5.7.5. Selamlaşma

Harran lehçesinde selamlaşmada “Allah’ın selamı üzerinize olsun” manasında MSA’da olduğu gibi *السَّلَامُ عَلَيْكُمْ* (*es-selâmu ‘alékum*), “merhaba” manasında *مَرْحَبٌ* (*marhaba*) kullanılır. Kadınlar erkeklere “merhaba” derken *اللَّهُ اِيَعِينَكُمْ* (*Alla ʔy ‘înkum*)

³⁸⁶ Türkçe’deki “sen ağa ben ağa, bu ineği kim sağa” veya “sen dede ben dede, bu atı kim tımar ede” atasözleriyle aynı manadadır.

ifadesini kullanırken, erkekler kadınlara “merhaba” dediğinde ise *اللّٰهُ اِيْعِيْنِحْنِ* (Alla *y’inçen*) ifadesini kullanır.³⁸⁷

Allah’ın selamı üzerinize olsun

-السَّلَامُ عَلَيْكُم

(*es-selâmu ‘alékum*)

Allah’ın selamı sizin de üzerinize olsun

-وَعَلَيْكُمُ السَّلَامُ

(*va ‘alékume’s-selâm*)

Nasılsın? (Halin keyfin nasıl?)

-إِسْتُنُونَكَ إِشْحَالِكُ؟

(*işnônek işhâlek?*)

İyiyim, iyiyim Allah’a hamdolsun. Senin halin keyfin nasıl? İyi misin? Sıhhatte misin?

-طَيِّبٌ، إِحْيِيْزُ الْحَمْدِ اللّٰهُ. إِنَّتِ إِسْتُنُونَكَ إِشْحَالِكُ، طَيِّبٌ،

عَدِلٌ؟

(*ṭayyib, iḥyîz elḥamdillâ. inti işnônek*

işhâlek, ṭayyib, ‘adil?)

Allah razı olsun.

-اللّٰهُ اِيْرِيْحُ بِأَلِكُ

(*Alla iyrîḥ bâlek*)

5.7.6. Açma ve Kapatma Fiilleri

Harran lehçesinde “kapattı” manasında birden çok kelime kullanılmaktadır. “Kapıyı kapattı” manasında *چَلَّتْ* (*çellet*), *سَكَّرَ* (*sekkar*), *رَدَّ* (*rad*) fiillerinin yanı sıra Türkçeden alınan *فَقَّطَتْ* (*kappet*) fiili de kullanılır.

“Açtı” manasında ise *فَتَحَ* (*fiteḥ*), *فَكَ* (*fak*), *كَشَّحَ* (*keşşeh*), *كِشَفَ* (*kişef*) gibi fiiller kullanılır. Ancak “kapıyı açtı” manasında sadece ilk iki fiil kullanılır. *كَشَّحَ* (*keşşeh*) ve

³⁸⁷ Bu ifade kelime manası olarak “Allah yardımcınız olsun” demek olup HAD’de “merhaba” veya “Allah’ın selamı üzerinize olsun” manasında kullanılır. Ancak erkekler birbirlerine selam verirken bu ifadeyi kullanmazlar. Erkekler kadınlara veya kadınlar erkeklere selam verirken bu ifadeyi kullanır.

كشفت (*kişef*) daha çok kapağı veya örtüsü olan bir şeyi açmayı ifade etmek üzere kullanılır.

5.7.7. Arama Fiilleri

Harran lehçesinde “aradı” manasında birden çok fiil kullanılmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanı دَوَّى (devvar) fiilidir. Bu fiil “kaybolan bir şeyi aradı” manasının yanı sıra “telefonla aradı” anlamında da kullanılır. Ayrıca bu fiilin “gezdi, dolaştı” manası da mevcuttur.

Bu fiilin yanı sıra فَتَّشَ (*fettesh*), بَحَثَ (*bihaş*), بَحِشَ (*bihaş*), بَحَبِشَ (*beħbaş*), بَلَبَطَ (*belbat*), بَعَبَطَ (*ba‘bat*) gibi fiiller de kullanılır. بَلَبَطَ (*belbat*), بَعَبَطَ (*ba‘bat*) بَحِشَ (*bihaş*) ve بَحَبِشَ (*beħbaş*) fiilleri genelde “bir şeyi karıştırarak aramak” manasında kullanılır.

5.7.8. Bakma Fiilleri

HAD’de “baktı” manasında en çok دَحَّكَ (*deħħak*) fiili kullanılır. Bu fiil MSA’daki حَدَّقَ fiilinin kalb-ı mekanî’ye uğramış şeklidir. Lehçede “baktı” manasında kullanılan diğer kelimeler de تَبَاوَعَ (*tibâva*), تَبَاوَطَ (*tinâvat*), حَطَّ عَيْنُهُ (*ħaṭ ‘énuv*) ve دَارَ بَالُو (*dâr bâluv*) ifadeleridir.

5.7.9. Hastalık ve Rahatsızlıkla İlgili Kelimeler

HAD’de hastalıkla ilgili birçok isim kullanılmaktadır. Genel olarak hastalık وَجَع (*vice*) ve مَرَضَ (*maraz*) kelimeleriyle ifade edilir. Hasta olan kişiye de وَجَعَانُ (*vac ‘ân*), مَرَضَانُ (*marzân*) ve مُوَعِدِلٌ (*mû ‘adil*) denir. Bazı isimler Türkçeden alınmıştır. Çoğunlukla MSA’daki isimlerle uyum gösterir. HAD’de dikkat çeken bir husus ta bazı hastalık isimlerinin أَبُو (*abû*) ifadesiyle başlamasıdır.

Grip	<i>zukma</i>	زُكْمَةٌ
Baş ağrısı	<i>vice ' rās</i>	وَجَعُ رَأْسٍ
Kanser	<i>abû ḥabîs</i>	أَبُو حَيْبِثٍ
Sarılık	<i>abu- şfâr</i>	أَبُو اصْفَازٍ
Ciltte oluşan kızartı şeklinde bir iltihap	<i>ḥazâzi</i>	حَزَازَةٌ
Sigil	<i>ṣâlûl</i>	تَأَلُّوْلٌ
Su çiçeği	<i>ḥırvîn</i>	حِرْوَيْنٌ
Kızamık	<i>ḥaşba</i>	حَصْبَةٌ
Çiçek hastalığı	<i>ıcdiryi</i>	إِجْدِرِي
Uyuz hastalığı	<i>carab</i>	جَرْبٌ
Cüzzam hastalığı	<i>baras</i>	بَرَسٌ
Mide ekşimesi	<i>câliy</i>	جَالِي
Mide ekşimesi	<i>terteḥân</i>	تَرْتَهَانٌ
Göz iltihabı	<i>ramad</i>	رَمَدٌ
Kırkık çıkmamış kadının bulunduğu ortama hamile veya hayızlı kadın geldiğinde çocuğun yakalandığı iddia edilen kilo almama hastalığı	<i>meçbûs</i>	مَعْجُبُوسٌ
Şeker hastalığı	<i>sukkar/şekker</i>	سُكَّرٌ / شَكَّرٌ
Tansiyon	<i>tenesyôn</i>	تَنْسِيُونٌ
İshal	<i>rôḥân batın</i>	رُوحَانٌ بَطْنٌ

Felç	<i>felec</i>	فَلَج
Fıtık	<i>fetik</i>	فَيْتِك
Kırık	<i>kesir</i>	كَسِير
Kemik çıkması	<i>faşih</i>	فَصِيح
Sağırılık	<i>ṭaraş</i>	طَرَش
Körlük	<i>'amiy</i>	عَمِي
Öksürük	<i>guhha</i>	كُحَّة
Topallık	<i>'arac</i>	عَرَج
Uyuşuk, uyuşmuş	<i>ḥadrân</i>	حَدْرَان
Uyuz	<i>hiççi</i>	حِيَّعِي
Ateşi var	<i>'alé ḥar</i>	عَلَى حَر
Sivilce	<i>zván/ḥab</i>	زَوَان / حَب

5.7.10. Yemek ve Yemek Pişirmeyle İlgili Kelimeler

Yemek	<i>'éş</i>	عَيْش
Kahvaltı, iftar	<i>fuṭûr</i>	فُطُور
Öğle yemeği	<i>ḳadi</i>	قَدِي
Akşam yemeği	<i>'aşi</i>	عَشِي
Öğlen atıştırması	<i>zuhriyyi</i>	ظُهْرِيَّة
İkinci atıştırması	<i>'aşriyyi</i>	عَصْرِيَّة
Gece atıştırması	<i>sâhriyyi</i>	سَاهْرِيَّة

Davet yemeği	'azîmi	عَزِيمَةٌ
Düğün yemeği	şubha	صُبْحَةٌ
Kahvaltı yaptı, orucunu açtı	fıtar	فَطَرَ
Öğle yemeği yedi	tıkadde	تَقَدَّ
Öğle atıştırması yaptı	tizahra	تِظَاهَرَ
İkinci atıştırması yaptı	ti'aşra	تِعَصَّرَ
Akşam yemeği yedi	ti'aşşe	تِعَشَّ
Gece atıştırması yaptı	tisahra	تِسَهَّرَ
Atıştırdı	şecçeh	شَجَّحَ
Pişirdi	tıbah	طَبَحَ
Pişirdi	siva	سَوَّ
Izgara vb.'de pişirdi, közledi	şiva	شَوَّ
Ateşte, közde pişirilmiş	meşviy	مَشْوِيٌّ
Piştı	stiva	سَتَوَّ
Pişmiş	misteviy	مِسْتَوِيٌّ
Çiğ	niy	نِيٌّ
Olgunlaşmamış (elma, armut vb. Meyveler için kullanılır)	'acar	عَجَرَ
Olgunlaşmamış üzüm	hüşrum	حُصْرُمٌ
Çok pişmiş, çok olgunlaşmış meyve	mintehiy	مِنْتَهِيٌّ
Şişmiş (pilav vb. şeyler için)	mbatbıt	مَبْطَبُطٌ

Kızarttı	<i>ħammes</i>	حَمَسَ / حَمَّسَ
Kızartılmış, kızartma	<i>mħammes</i>	اِحْمَسَ
Haşladı	<i>sileg</i>	سَلَكَ
Haşlanmış	<i>meslûg</i>	مَسْلُوكٌ
Ekmek, bazlamac veya kahveyi fazla pişirdi	<i>ħammaş</i>	حَمَّصَ
Kavurdu	<i>levvaħ</i>	لَوَّحَ
Yağ	<i>îdâm</i>	اِيدَامَ
Yağlanmış	<i>myeddem</i>	اِمِيدَمَ
Yağsız pilav	<i>gufâr</i>	كُفَارٌ
İç	<i>ħaşva</i>	حَشْوَةٌ
Sıvı yağ	<i>zét</i>	زَيْتٌ
Yağ	<i>semin</i>	سَمِينٌ
Kaynadı	<i>fâr</i>	فَارَ
Kaynattı	<i>favvar</i>	فَوَّزَ
Tuzsuz	<i>bâhit</i>	بَاهِتٌ
Tuzlu	<i>mâliħ</i>	مَالِيحٌ
Süt, çorba vb. şeyler için dibi tutmuş	<i>şâyış</i>	شَايِطٌ
Karıştırdı	<i>sâş</i>	سَاطٌ
Yemeği, çayı ocağa kattı	<i>rakkab</i>	رَكَّبَ
Kazan	<i>cidir</i>	جِدِرٌ

Tencere	<i>cidriyyi</i>	جَدْرِيَّة
Gevrek	<i>ımtarcı</i>	اِمْتَرْجِع
Yumuşak	<i>leyyin</i>	لَيِّن
(Ekmeği) suladı	<i>baḥ</i>	بَح
Yemeği kaplara kattı	<i>ceffe</i>	جَفَّ
Doğradı	<i>gıraz</i>	كِرْظُ
Yoğurdu	<i>firak</i>	فِرْكَ
Acı, sıcak ³⁸⁸	<i>ḥâr</i>	حَار
Taştı (sütün, suyun kaynayıp taşması için kullanılır)	<i>gab</i>	كَب
Acı	<i>c'adi</i>	اِجْعَدِه
Sütü mayaladı	<i>ḥaṣṣar</i>	حَضَّر
(Süt için) bozuldu	<i>tifargaṭ</i>	تِفَرْكَطُ
Sütü peynir yaptı	<i>cebben</i>	جَبَّن
Çalkaladı, ayran yaptı	<i>ḥaḥ</i>	حَطَّ
Kalın, koyu	<i>siḥîn</i>	سِخِينُ
İnce, açık	<i>rigîc</i>	رِكِيح
Sulu	<i>ımrıga</i>	اِمْرِكَّة
Cacık	<i>zôlaṭa</i>	زُوْلَطَّة
Çorba	<i>şôraba</i>	شُورْبَة

³⁸⁸ حَار نَار ifadesi sıcak manasında kullanıldığını, حَار صُوتُ acı manasında kullanıldığını vurgulamak için kullanılır.

Salata

bôşţâni

بُوصْطَانِيَّة

5.7.11. Kıyafetle İlgili Kelimeler

Elbise	<i>hidim/ıhdûm</i>	هَدِيمٌ / اِهْدُومٌ
Boydan kadın elbisesi	<i>şôb</i>	ثَوْبٌ
Kadının boydan sırt elbisesi	<i>zubûn</i>	زُبُونٌ
Kadının boydan iç kıyafeti	<i>kirlîge</i>	كِرْلِيكَةٌ
Kadının boydan sırt elbisesi	<i>şâyi</i>	صَايَةٌ
Erkeğin boydan kıyafeti, entari	<i>fistân</i>	فِسْتَانٌ
Erkeğin boydan kıyafeti, entari	<i>gışîri</i>	كِصْبِرَةٌ
Aba	<i>şâli</i>	شَالِيَّةٌ
Başörtüsü, tülbent (kadın ve erkeklerin giydiği mavi veya mor renkli tülbente özgü isimdir)	<i>marhama</i>	مَرْحَمَةٌ
Başörtüsü, yazma	<i>hibriyyi</i>	هَبْرِيَّةٌ
Puşi	<i>cemdâni</i>	جَمْدَانِيَّةٌ
Kadınların alnına yazmayı dolaması	<i>şutfa</i>	شُطْفَةٌ
Ayakkabı	<i>ıhzi</i>	اِحْذِي
Terlik	<i>ıklâş</i>	اِكْلَاشٌ
Pantolon	<i>pentôr</i>	پَنْتُورٌ
Pijama, tayt	<i>sirvâl</i>	سِرْوَالٌ

Etek	<i>tennûra</i>	تَنْوَرَةٌ
Ceket	<i>şâkav</i>	صَاقَوُ
Mont	<i>kucuk</i>	قُجُوقُ
Takım elbise	<i>tâhim</i>	تَاخِمُ
Kazak	<i>çâkiyyi</i>	چَاكِيَّيَّة
Kazak	<i>kazaka</i>	قَزَقَّة
Igal (erkeklerin tûlbent üzerine doladıkları çamberdir)	<i>i'gâl</i>	اِغْغَالُ
Kemer	<i>sér</i>	سَيْرُ
Koyun yününden yapılmış boydan kalın kürk	<i>farva</i>	فَرْوَةٌ
Şalvar	<i>şarval</i>	شَرْوَلُ
Giydi	<i>ibis</i>	اِبْسِنُ
İndirdi, çıkardı, soydu	<i>rıma</i>	رِمَ
Elbisesini değiştirdi, yeni elbise giydi	<i>beddel</i>	بَدَّلَ
Astı	<i>'alleg</i>	عَلَّكَ
Yıkadı	<i>kassel</i>	قَسَّلَ
Astı, kuruttu	<i>şar</i>	شَرَّ

5.7.12. Hayvan İsimleri

İnek	<i>ıbgara</i>	اِبْغَرَةٌ
Öküz	<i>şôr</i>	شُورُ

Tosun	<i>tésûn</i>	طَبْسُونُ
Buzağı	<i>hōliy</i>	حُولِي
Buzağı (dişi)	<i>hōliyyi</i>	حُولِيَّةٌ
Keçi	<i>'aniz</i>	عَنْزٌ
Teke	<i>tés</i>	تَيْسٌ
Oğlak	<i>cediy</i>	جَدِي
Koyun	<i>n'aci</i>	أَنْعَجَةٌ
Koç	<i>çebiş</i>	چَبِشٌ
Sütten kesilmiş dişi koyun yavrusu	<i>fiṭimi</i>	فِطِيمَةٌ
Kuzu yavrusu (erkek)	<i>hârûf</i>	حَارُوفٌ
Kuzu yavrusu (erkek)	<i>gargûr</i>	كَرْكُورٌ
Köpek	<i>çelib</i>	چَلِبٌ
Köpek yavrusu, enik	<i>curuv</i>	جُرُورٌ
Tazı	<i>slûgiy</i>	إِسْلُوكِي
Tilki	<i>ihşény / abu ihşén</i>	إِحْصِينِي / أَبُو إِحْصِينِ
Kurt	<i>zîb</i>	ذَيْبٌ
Çakal	<i>vâviy</i>	وَاوِي
Aslan	<i>sebi'</i>	سَبْعٌ
Kedi	<i>bis</i>	بِسٌ
Dişi kedi	<i>bissi</i>	بِسَّةٌ
Beygir	<i>kidîş</i>	كِدِيشٌ

At	<i>faras</i>	فَرَسٌ
Dişi at	<i>kidîşi</i>	كِدَيْشِيَّةٌ
Asil at (erkek)	<i>hşân</i>	اِحْصَانٌ
Midilli	<i>fuluv</i>	فُلُوْ
Midilli (dişi)	<i>fulva</i>	فُلُوْهٌ
Kısrak	<i>muhra</i>	مُهْرَةٌ
Eşek	<i>çehaş</i>	چَحَاشٌ
Eşek yavrusu	<i>kur</i>	كُرٌّ
Eşeğin dişi yavrusu	<i>kurra</i>	كُرَّةٌ
Deve	<i>bi'îr</i>	بِعِيْرٌ
Dişi deve	<i>nâge</i>	نَاكَّةٌ
Güvercin	<i>hamâmi</i>	حَمَامِيَّةٌ
İbibik kuşu	<i>şubôba</i>	شُبُوْبَةٌ
Sığırcık	<i>zarzûr</i>	زَرَزُوْرٌ
Karga	<i>krâb</i>	اِقْرَابٌ
Kuş	<i>fréh</i>	اِفْرِيْحٌ
Kartal	<i>tér hur</i>	طَيْرٌ حُرٌّ
Yusuf kuşu	<i>delem</i>	دَلَمٌ
Baykuş	<i>bûma</i>	بُوْمَةٌ
Boynuzlu baykuş	<i>duvva</i>	دُوْوَةٌ
Leylek	<i>hac legleg</i>	حَجَّ لَكَلَكٌ

Kırlangıç	<i>ḥuṭṭâfa</i>	حَطَّافَة
Keklik	<i>ḥcili</i>	اِحْجَلَة
Yarasa	<i>ıtvér el-lél</i>	اَطْوِير اللّیل
Kara fatma	<i>ḥunfisâni</i>	حُنْفِسَانِيَة
Örümcek	<i>şubus̱si</i>	شُبِيَّة
Sivrisinek	<i>bagga</i>	بَغَّة
Kara sinek	<i>zibbâni</i>	ذِبَابِيَة
Kelebek	<i>şarâra</i>	شَرَارَة
Örümcek	<i>'ankebûti</i>	عَنْكَبُوتِيَة
Eşek arısı	<i>zambûr</i>	زَمْبُور
Bal arısı	<i>inḥali</i>	اِنْحَلِيَة
Karınca	<i>nimmâli</i>	نِمَّالِيَة
Su köpeği böceği, danaburnu	<i>çelbe'l-mayyi</i>	چَلْب المَيَّة
Solucan	<i>zelebûḥ</i>	زَلْمُبُوح
Yılan (dişi)	<i>ḥayyi</i>	حَيَّة
Kobra (erkek)	<i>ḥinfîş</i>	حَنْفِيَش
Beyaz kertenkele	<i>ıbrésiy</i>	اِبْرَيْسِي
Kertenkele (dişi)	<i>ıslémâniyyi</i>	اِسْلِيمَانِيَّة
Çatalavrat böceği	<i>sillib ḥayyi</i>	سِلِّب حَيَّة
Peygamber devesi böceği	<i>farase'n-nebiy</i>	فَرْس النَّبِي
Hamamböceği	<i>şırşır</i>	صِرْصِر

Tırtıl, kurtçuk	<i>dûdi</i>	دُودَة
Kaplumbağa	<i>ħaballeci</i>	حَبَلَّجَة
Kurbağa	<i>'ugurruga</i>	عُكْرُكَة
Kirpi	<i>gunfuz</i>	كُنْفُذْ
Balık	<i>şabbûṭ</i>	شَبُوطْ
Su yılanı	<i>sellôriyyi</i>	سَلُّورِيَّة
Fare	<i>fâra</i>	فَارَة
Ördek	<i>baṭṭa</i>	بَطَّة
Kaz	<i>ķâzi</i>	قَاذَة
Tavuk	<i>dicâci</i>	دِجَاچَة
Horoz	<i>dîç</i>	دِیچ
Hindi (dişi)	<i>maşriyyi</i>	مَصْرِيَّة
Hindi (erkek)	<i>dîç maşriy</i>	دِیچ مَصْرِي
Civciv	<i>şûşiy</i>	صُوصِي
Ceylan	<i>ķazâli</i>	قَزَالَة
Ceylan yavrusu	<i>ħşifi</i>	اِحْشِفَة
Maymun	<i>ķirid</i>	قِرْدْ
Şempanze	<i>şâziy</i>	شَاذِي
Ayı	<i>dub</i>	دُبْ
Domuz	<i>ħanzîr</i>	حَنْزِيرْ
Tavşan	<i>ernebi</i>	أَرْنَبَة

ALTINCI BÖLÜM

6. HARRAN DİYALEKTİNDE SÖZLÜ EDEBİYAT MALZEMELERİ

Dili muhafaza edip koruyan en önemli dayanak yazıdır. Yazının olmadığı dillerin zamanla değişip bozulması, daralması ve kaybolması daha hızlıdır. Harran diyalekti yazının kullanılmadığı sadece sözlü aktarımlarla günümüze ulaşmış bir dildir. Harran Arap diyalektinin de ayakta kalmasını sağlayan en temel etken, sahip olduğu zengin sözlü kültürüdür. Bu sözlü kültür günlük kullanımdan kalkan bir çok kelimeyi yaşatmaktadır. Dolayısıyla asırlar boyunca nesilden nesile şifahen aktarılan bu sözlü kültür lehçenin ayakta kalmasında da önemli bir role sahiptir. Bu yönüyle sözlü kültürün derlenip muhafaza edilmesi lehçelerin geleceği açısından kritik bir öneme sahiptir. Türkiyedeki Arap lehçelerinin sözlü edebi birikimini derleme ve toplama ihmal edilmiştir. Bu sebeple bu edebi birikim vefat eden insanlarla beraber yok olup gitmiştir.

Bu bölgede halen varlığını ve canlılığını koruyan halk edebiyatı nesir ve şiirden oluşur. Nesir hikaye, masal, mesel (atasözü), hikmetli söz gibi türlerden oluşur. Şiir ise genellikle sevinç, özlem ve üzüntü anlarında şarkı veya ağıt şeklinde dile getirilir. Şiirin türleri serbest şiir, kaside, ‘atâbe, nâyil, suveyhilî, muleyya, mendel, na‘iy, hidâ, mendel, helâba şeklinde sıralanabilir. Serbest şiir ve kaside dışında kalan şiir türleri genelde şarkı şeklinde söylenir.

Harran sözlü halk edebiyatı ile Suriyenin kırsal kesiminde, özellikle Rakka ve çevresinde mevcut olan halk edebiyatı ile büyük oranda ortak özellikler taşımaktadır. Son on yıla kadar Harran halkı düğünlerinde Suriyedeki zikredilen bölgenin müzikleriyle eğlenir, düğünlere kendilerine “şâ‘ir” denilen Suriyeli Arap müzisyenleri davet ederdi. Ancak son zamanlarda düğünlerde şarkı söyleyen Harranlı müzisyenlerin sayısı da hayli arttı. Bunun sebebi düğünlerde şarkı söylemenin bir geçim kaynağı haline gelmesidir.³⁸⁹

³⁸⁹ Harran’da bu müzisyenlere iki tür bakış açısı hakimdir. Birinci bakış açısı, bu müzisyenleri ilgiyle dinleyen, doğaçlama şarkılar söylemesine, şarkılarında kişiye özel ifadeler ve methiyeler göndermesine takdir ve beğeniyle bakan bir bakış açısıdır. İkinci bakış açısı ise bu işin hoş bir olmadığı, insanları yalan sözlerle methettiği, düğünlerde halay çekmenin doğru olmadığı, bu işi yapanlara da bir kimseye özel gönderme yaptığında “şöbâş” denilen bahşiş vermenin yanlış olduğu görüşündedir.

6.1. Şiir

Harran ve çevresinde sözlü olarak aktarılan şiirler Arap edebiyatındaki recez türüne benzeyen nabatî şiirlerdir. Recez, Câhiliyye döneminde Arapların savaş meydanlarında, atışmalarda ve günlük hayatta doğaçlama tarzıyla söyledikleri birkaç beyitlik kısa şiirlerdir. Recezin, Arap şiirinin başlangıç aşamasını oluşturduğu kabul edilmektedir. Bu şiirin kaynağı secî' (uyaklı düz yazı) dir. Zamanla secî' gelişerek basit ölçülerle receze dönüşmüştür. Recez daha çok bir halk şiiri türü olarak algılandığı için Câhiliyye dönemi ve İslâmî dönem şâirleri receze önem vermemişlerdir.³⁹⁰ Harran Arapları arasında sözlü olarak aktarılan şiirler de genelde basit yapıda olup beyitlerin son harfinin uyaklı yapılmasıyla meydana gelen kısa şiirlerdir.

Nabatî (bedevi) şiir de bir halk şiiri veya bedevi şiir türüdür. Avam insanlara yönelik 'âmmice söylenen bu şiir türü basit bir türdür. Genel olarak fasih şiirin vezinlerine riayet etse de belirgin ve keskin kaideleri yoktur. Fasih dildeki ağır lafızlardan uzak halkın genelinin anlayacağı basit lafızlar kullanılır. Kelimelerin son hareketlerinde irab kurallarına dikkat edilmez.

Harran Araplarından şiir okuyan, ezberleyen kişiler genellikle yaşlı insanlardır. Harran Arapları geçmişte çeşitli münasebetler için şiir söylerdi. Ekin ekme, hasat etme, buğday dövme gibi çeşitli işleri yaparken ve kız istemeye gitme, gelini getirme gibi münasebetlerde her durum için farklı şiirler söylendiği nakledilmektedir. Gençlerden şiirler bilen veya söyleyen kişiler oldukça azdır. Dolayısıyla yaşlı insanların vefatıyla şiir söyleyenlerin sayısı gittikçe azalmaktadır. Ancak Arapça şiirlere ilgi halen canlıdır. Son zamanlarda sosyal medya platformlarında takipçi kazanmak isteyen bazı gençler Arapça şiirler ezberleyip videolar çekerek yayınlamaya başlamıştır. Bunun yanı sıra çevresinde bulunan yaşlı insanlara şiirler söyleterek bunları yayınlama akımı başlamıştır. Tezimizde bu ikinci kısımdan çokça istifade ettik. Ayrıca bu videoları arşivimize kaydettik.

Harran Araplarının dilinde dolaşan sözlü şiirleri aşağıdaki şekilde tasnif etmek mümkündür;

³⁹⁰ Kemal Tuzcu, "Arap Şiirinde Recezin Ortaya Çıkışı", *Nüşa Dergisi*, 12/35 (II 2012): 109.

6.1.1. Serbest Şiir

Harran Araplarının dilinde dolaşan şiirler genellikle nabatî şiir tarzında kısa beyitlerdir. Çoğunlukla başkalarına ait beyitlerin ezberlenerek dile getirilmesi şeklinde aktarılan bu şiirlerin bir kısmı da doğaçlama olarak bizzat söyleyen tarafından ortaya konan beyitlerdir. Çoğunlukla şiir duruma göre değiştirilerek eklemeler de yapılır. Bu şiirler hüznün, sevinç, ümit, aşk gibi farklı temalar etrafında döner. Aşağıda bu tür serbest şiirlere dair birkaç örnek zikredeceğiz.

Evlatları ve torunları Şanlıurfa'dan batı illerine mevsimlik iş için Durra adlı yaşlı bir kadın, özlemini ve hasretini şu sözlerle aktarmıştır:

شَالُوا عَلَ أُمَّ الْعَمَدِ مَسِيرُهُمْ يُومِينُ

şâlev 'ala umme'l-'amed misîrhum yômén

Direlerin kurulduğu (çadırılı) yere gittiler, yolculukları burdan iki gün sürer

مَا وَسَدُونِي خَبَرَ تَشُوفْ دَرِي وَين

mâ vessedôniy habar teşûf darbiy vén

İçim rahatlasın diye henüz bana bir haber göndermediler

ابْجَايِ عَالْقَرَبَا أَوْ كَلْبِي رِفِيفَ الطَّيْرِ

ıbcâyî 'al-ğarrabav uv galbiy rifife't-tér

Gözyaşlarım batı'ya gidenlere, kalbim de çırpınmakta kuş misali ürkek

كَلِّتْ حَرَامَ لَيْسَ الْقَوَّ لَمِّنْ يَجُونَ ابْحِير

gilit ħarâm libse'l-ğava lummin yicûn ,bhér

Bir söz geçirdim ve dedim ki süslü giyinmek haram bana onlar hayırla gelene dek

Eşi kendisinden ayrılıp ikinci evlilik yapan Habbûba adında Harranlı bir kadın, eşine olan duygularını irticalen söylediği şu sözlerle dile getirmiştir:

فَارَكَّتْكَ عَيْنِي يَا مَحْمُودَ الْخَلِيلِ مَا جَاءَهُ نَوْمٌ

fâragattek 'éniy yâ maħmûde'l-ħalîl mâ câhe nôm

Gözlerim ayrıldı senden ey Halil oğlu Mahmud ve uyku tutmadı

مِنْ يَوْمٍ فَارَكْتُكَ مَا طَابَ لِي يَوْمٌ

min yomin fâragtek mâ tâb liy yôm

Senden ayrıldığıım günden beri hiç bir günün tadı kalmadı

Ay'a özlemine dile getiren bir kadın da duygularını şu şekilde ifade etmiştir:

يَا هَلِي بِمَوْنَسِ الْقَرَايِبِ

yâ heli bimvennise 'l-ķarâyib

Hoş geldin ey gariplerin dostu

بِاللَّيْلِ عِنْدِي بِالنَّهَارِ قَائِبِ

be 'l-lél 'indiy be 'n-nehâr ķâyib

Gece yanımdasın gündüz yoksun

Mustafa el-Hamîs adlı kişinin, Vahşiye köyü muhtarı Ahmed el-Haccî'yi hicvetme maksadıyla söylediği bu şiir de o anki ortamın doğurduğu duruma binaen irticalen dile getirilmiş esprili, tatlı bir hicivdir:

يَا مِخْتَارَ إِشْبِيكَ هَالْحَسَاسِيَّةِ

yâ mihtâr işbîk he 'l-ķasâsi

Ey muhtar neyin var, ne bu cimrilik

إِمْكَظَبْ بِشِيرِ الطَّاسِيَّةِ

imgazzib bişîr eṭ-ṭâsi

Beşir'e tası tutturmuşsun

بِشِيرِ يَمِشِي وَيَتَفَكَّرُ

bişîr yimşiy viytifakkar

Beşir yürüyüp düşünüyor

مِنْ هِيَ مَكْلُوبٌ أَجِيبَ السُّكَّرِ

min hey maglûb ecîbe's-sukkâr

Şimdi hangi cehennemden gidip şeker getireyim

Harran Arapları arasında günlük sıradan konuşmaları da kafiyeli söylemekten hoşlanan insanlar vardır. Buna örnek olarak şu ifadeler zikredilebilir. Bir kadın akşam yemek yapmış ve yemeğe sevdiği kız kardeşini davet etmek üzere kızını ona göndermiş ve şöyle demiştir:

رُوحِي كُولِي الْحَالْتِيحْ

rûhiy gûliv il-ħáltiç

Git teyzene de ki;

سَاوَيْنِ حَمِيْسَةً أَوْ وِدِيْسَةً

sâvéni ħamîsi uv vidîsi

Sac kavurması yaptık

گَمْرَةَ أَوْ وِنِيْسَةَ

gamra uv vinîsi

Gece mehtaplı ve güzel

أُمِّي اِنْسَلِّمْ عَلَيَّ اِنْ كُوْلُ تَا تِيحِي اِنْسَاغْ

ummiy ;tsellim 'aléc ;tgûl tâ ticiy ;bsâ'

Annemin selamı var diyor ki hemen gel

Aynı kadın yemeğe sevmediği görümcesini davet etmek üzere kızını ona göndermiş ve şöyle demiştir:

رُوحِي كُولِي الْعَمْتِيحْ

rûhiy gûliv il- 'amtiç

Git halana de ki;

سَاوَيْنِ حَرِيرَةَ

sâvéni ħarîri

Un çorbası yaptık

ظَلَمَةٌ أَوْ مِطِيرَةٌ

zalma uv miṭîri

Gece yağmurlu ve karanlık

وَالذِّبِيَّةُ مِجْرِيَّةٌ

ve'z-zîbi miciryi

Dişi kurt yavrulamış

وَالْبَيْتُ يُحْرُ

ve'l-bét iyhur

Çatı akıyor

وَالجَلْبُ يُهْرُ

ve'ç-çelib iyhur

Köpek hırlıyor

أُمِّي أَسَلِمَ عَلَيَّ أَنْكُولُ أَنْكِيْفَهُ تَجِي أَنْكِيْفَهُ مَا تَجِي

ummiy tsellim 'aléc tğûl bkéfhi ticiy bkéfhi mâ ticiy

Annem selam söylüyor Diyor ki ister gelir ister gelmez (benim için) fark etmiyor.

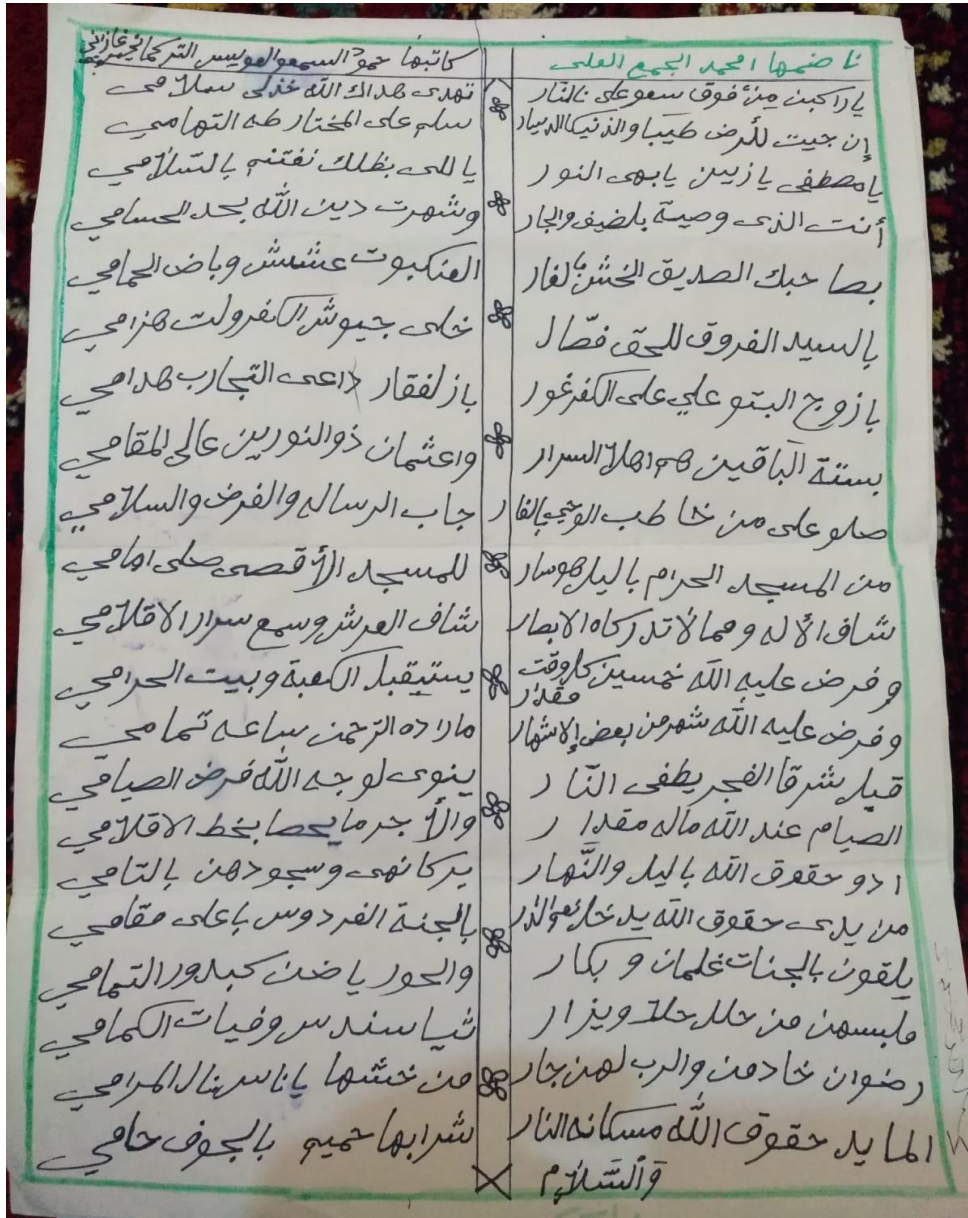
6.1.2. Kaside

Kaside iki mısralık beyitlerden oluşur. Aruzla yazılır. Kasidede ilk beytin her iki mısrası ile diğer beyitlerin ikinci mısraları aynı kafiyede olur.³⁹¹

Harran lehçesinde çok beyitli bir veya bir çok konuyu ele alan kasideleri bulmak kolay değildir. Zira kasidelere hakim kişilerin vefat ettiği ifade edilmektedir. Saha çalışmamız esnasında kaside türüne ait bir malzeme ararken yıllar önce vefat etmiş bir kişinin söylediği bir kasideyi yazılı şekliyle bulduk.

³⁹¹ Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24:562.

Bu kaside Muhammed el-Cum'a (b. Cuma) el-'Ali (b. Ali) tarafından söylenmiştir. Kasidenin başında ناضمها محمد الجمع العلي yazmaktadır. Yan tarafında ise كاتبها حمود السمعو العويس التركماني غازاني ifadeleri almaktadır. Dolayısıyla Muhammed el-Cum'a (b. Cuma) el-'Ali tarafından dile getirilen bu kaside, Hammûd es-Sem'av (b. Sem'av) el-Î'vés (b. Î'vés) et-Turkmâniy el-Ġazâniy tarafından yazıya aktarılmıştır. Bu kasideyi Hammûd es-Sem'av yaptığımız mülakatta aldık. Kaside aşağıdaki şekildedir.

Kasidede Standart Arap alfabesi kullanılmıştır. Dolayısıyla lehçede bulunan گ، پ gibi harflere yer verilmemiştir. Ancak edindiğimiz bilgiye göre Muhammed el-Cum'a kasideyi söylerken Harran lehçesindeki kullanımı ve telaffuzu esas almıştır. Yazıya aktaran ise Standart Arapça ile yazmaya çalışmıştır. Bu sebeple metin ve transkripsiyonda HAD'deki kullanımı esas alacağız. Kaside şu şekildedir;

تَهْدَى هَذَاكَ اللهُ حُدِّي سَلَامِي يَا [رَاجِبٌ مِشْهَادٌ مِنْ نَارٍ] ³⁹²
tihdâ hedâk Alla huz liy selâmiy yâ râçib mişhâd min nâr

Ey (uçaktaki,arabadaki) yolcu, Allah sana hidayet versin, selamımı götür

سَلِّمْ عَلَ الْمُحْتَازِ طَهَ التُّهَامِي يَا [أَوْ] ذَيْبِجَ الدِّيَارِ
sellim 'ala'l-muhtâr tâha 't-tuhâmiy in cît lariz tayba uv zennîçe-dyâr

Tayba yurduna ve o diyarlara ulaşırsan, seçilmiş Taha Tuhâmîye selam söyle

يَا اللّٰهِي اِنِّظَلِّكَ نِقْتَنِمَ بِالسَّلَامِي يَا مُصْطَفَى يَا زَيْنُ يَا بَهَ التُّورِ
ya-lli ;bzillak niqtanim be 's-selâmiy yâ muştafâ yâ zén yâ beha 'n-nûr

Ey Mustafa, ey güzel, ey nur aydınlığı, ey gölgesinde esenlikle nimetlendiğimiz

اِنَّتِ الَّذِي وَصَّيْتِ بِالظُّفَيْفِ وَالْحَارِ [أَوْ] شَهْرَتِ دِينَ اللهُ بِحَدِّ الْحُسَامِي
inte 'l-lezî vaşşét be 'z-zéf ve 'c-câr uv şiharit dîn Alla ;b-hadde 'l-ħusâmiy

Sensin misafir ve komşu (hakkını gözetmeyi) vasiyet eden, Allah dinini de kılıçla yayansın

اِصْاحِبِكَ الصِّدِّيقِ الْحَشِّ بِالْقَارِ الْعَنْكَبُوتِ عَشْعَشَ [أَوْ] بَاظَ الْحَمَامِي
ıvşâhbaka 'ş-sıddıka 'l-ħaş be 'l-ķâr el- 'ankebût 'aş 'aş uv bâza 'l-ħamâmiy

Mağaraya giren arkadaşın siddikle (yaydın), oraya örümcek ağ yapmış, güvercin de yumurtlamıştı

حَلَّ جُبُوشَ الْكُفْرِ وَلَّتْ هِرَامِي بِالسَّيِّدِ الْفَارُوقِ لِلْحَكِّ فَصَّالَ
ħalla cuyûşe 'l-kufur vellet hizâmiy be 's-seyyide 'l-fârûķ li 'l-ħag faşşâl

³⁹² Kasidenin yazıya aktarılmış olan bu kısmı bir anlam ifade etmiyordu. Bunun üzerine bu kasideyi Muhammed el-Cum'a'dan sesli olarak dinlemiş ve hafızasında tutan Muhammed el-Cum'a'nın akrabası Said Özcan ile 17.11.2021 tarihinde yaptığımız mülakatta kasidenin ilk kısmının يَا رَاجِبٌ مِشْهَادٌ مِنْ نَارٍ şeklinde olduğu tarafımıza aktarıldı.

Hakkı ayıran Faruk ile (yaydın), o düşman ordularını bozguna uğratarak kaçmalarını sağladı

بِزُفِكَارِ دَاعِيِ التِّجَارِبِ هِدَامِي
;bzulfikâr dâ 'iy et-ticârib hidâmiy

بِزُوجِ الْبَتُولِ عَلِيٍّ عَلِ الْكُفْرِ [فَوَارِ]
;bzevce 'l-betûl 'Aliy 'ala 'l-kufur kavvâr

Betül'ün eşi Ali ile (yaydın), o küfrü hezimete uğratan, zülfikar ile taktikleri yerle bir edendir

[أَوْ] عَثْمَانَ ذُو النُّورَيْنِ عَلِيٍّ الْمَقَامِي
uv 'uṣmân zu 'n-nûrén 'âli 'l-makâmiy

بِسِتَّةِ الْبَاقِينَ هُمْ أَهْلُ [الْأَسْرَارِ]
;bsittite 'l-bâkîn hum ehle 'l-esrâr

Geri kalan altı kişiyle (yaydın), ki onlar sır ehlidir, Zinnureyn Osman da yüce makam sahibidir

حَابِ الرِّسَالَةِ وَالْفَرْظِ وَالسَّلَامِي
câbe 'r-risâli ve 'l-farız ve 's-selâmiy

صَلُّوا عَلَ مَنْ حَاطَبَ الْوَجْهِ بِالْقَارِ
ṣallav 'ala men ḥâtaba 'l-vaḥiy be 'l-kâr

Mağarada vahye muhatab olan'a salatu selam edin, o risalet görevini, farzı ve selamı aldı

لِلْمَسْجِدِ الْأَقْصَى صَلَّى إِمَامِي
le 'l-mescide 'l-akṣâ ṣallâ imâmiy

إِمْنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ هُوَ بِاللَّيْلِ سَارِ
;mne 'l-mescide 'l-ḥarâm huvva be 'l-lél sâr

Mescid-i haramdan mescid-i aksaya gece yürüdü, ve (orada) namazı imam olarak kıldırdı

شَافَ الْعَرْشِ وَسَمِعَ [أَسْرَارَ] الْأَقْلَامِي
ṣâfe 'l-'arîṣ vismi ' esrâre 'l-aqlâmiy

شَافَ الْإِلَهَ [أَوْ مَا] لَا تَدْرِكُو الْأَبْصَارِ
ṣâfe 'l-ilâh uv mâ lâ tidrikuva 'l-abṣâr

İlahı ve gözlerin idrak edemeyeceği şeyleri gördü, arşı gördü ve kalemlerin sırlarını duydu

كُلَّ وَكَيْتٍ يَسْتَجِيبُ الْكَعْبَةَ [أَوْ] بَيْتِ الْحَرَامِي
kul vakit yistecbile 'l-ka 'bi uv béte 'l-
ḥarâmiy

[أَوْ] فِرَظَ اللَّهِ عَلَيْهِ خَمْسِينَ مِقْدَارِ
uv firaz Alla 'alé ḥamsîn miqdâr

Allah ona elli (vakti) farz kıldı, her vakitte kabeye ve mescidi harama yönelirdi

مَا رَأَى الرَّحْمَنُ سَاعَةَ تَمَامِي
mâ râduva 'r-raḥmân sâ 'a timâmiy

[أَوْ] فِرَظَ اللَّهِ عَلَيْهِ شَهْرَ مِنْ بَعْظِ الْإِشْهَارِ
uv firaz Alla 'alé ṣahar min ba 'za 'l-iṣhâr

Allah ona aylardan bir ayı farz kıldı, Rahman'ın istediği tam olarak yerine getirildi

يُنَوِّي لَوَجْهَ اللَّهِ فَرَضَ الصِّيَامِي
yinviy livech-Alla farza 'ş-şiyâmiy

كَبِيلٍ شَرَكَا الْفَجْرُ يَطْفِي النَّارَ
gabıl şarga 'l-fecir yitfiye 'n-nâr

Fecir doğmadan ateş (ocak) söner, Allah rızası için farz oruca niyet edilir

وَالْأَجْرُ مَا يَخْصُ الْأَقْلَامِي
ve 'l-ecir mâ yihşa bħaṭṭa 'l-aqlâmiy

الصِّيَامُ عِنْدَ اللَّهِ مَا لَوْ مَقْدَارُ
eş-şiyâm 'ind-Alla mâ luv miqdâr

Orucun Allah katında miktarı yoktur, ecri de kalemlerin hattıyla yazılamayacak kadar çoktur

إِبْرُكْعَاتِهِنَّ [أَوْ] سُجُودِهِنَّ بِالْتِمَامِي
brak 'âthin uv sucûdhin be 't-timâmiy

إِدْوَا إِحْكُوكَ اللَّهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
iddev ihgûg-Alla be 'l-lél ve 'n-nahâr

Allahın haklarını gece gündüz ödeyin, rukü ve secdeleriyle tam eda edin

[بِحَبْنَةِ] الْفِرْدُوسِ بِأَعْلَى مَقَامِي
bcennite 'l-firdôs be 'lâ maḳâmiy

مَنْ يَدِّي فَرَضَ اللَّهُ يَدْخُلُ نِعَمَ الدَّارِ
men yiddiy farz-Alla yidhul ni 'me 'd-dâr

Allah'ın farzını eda eden güzel yurda girer, firdevs cennetinde en yüce makama erer

وَالْحُورُ يَاطُنُ كَبَدْرَ التِّمَامِي
ve 'l-hûr yâzan kedebre 't-timâmiy

يَلْكُونُ بِالْحَبْنَاتِ قَلَمَانُ [أَوْ] بَكَارِ
yilgûn be 'l-cennât kılmân uv bikâr

Cennette gılman (gençler) ve bekar kızlar bulur, huriler de dolunay gibi ışık saçar

ثِيَابُ [ب] سُنْدُسٍ وَفِيَّاتِ الْكُمَامِي
siyâb sundus vefiyyâte 'l-kumâmiy

[أَوْ] لَيْسَهِنَّ مِنْ خُلَانِ [أَوْ] خُلَى وَيَزَارُ
uv libishin min hulel uv hulâ v-îzâr

Kıyafetleri elbiseler, takılar ve izardan ibaret olan sündüs elbisesidir, güzel örtülüdürler

مِنْ حَشَنِهِ يَا نَاسَ نَالِ الْمَرَامِي
min haşhi yâ nâs nâle 'l-marâmiy

رِزْوَانُ [حَادِمِهِنَّ] وَالرَّبُّ إِلَهُنَّ جَارُ
riżvân hâdimhin va 'r-rab ilhin câr

Cennet meleği rıdvân onların hizmetinde, Allah ta onların komşusudur, ey insanlar kim oraya girerse o hedefine ulaşmıştır

شَرَابُهُ حَمِيمٌ بِالْجُوفِ حَامِي

الْمَائِدِ [ي] إِحْكُوكَ اللَّهُ مِسَاكُنُو النَّارِ

Allah'ın haklarını ödemeyenin yurdu cehennemdir, içeceği ciğeri yakan kaynar sudur

Yine Tel Nasır köyünün ileri gelenlerinden Memdûh el-Bedir'in kendi nazm ettiği bir çok kasidesi mevcuttur. Bu kasidelerden bir kısmı internet ortamında mevcuttur.³⁹³ En meşhuru ise karayolu ile Suriye ve Ürdün üzerinden hacca giderken Ürdün gümrük kapısında 1997 yılında söylediği kasidedir. Gümrükte teftiş işlemleri uzayınca hac yolcuları saatler boyunca orada beklemek zorunda kalmıştır. Bu arada yetkililer onlara yemek ikramında bulunmuştur. Bir ara Memduh el-Bedir, otobüsten inip etrafta gezinmeye başlamıştır. Bunun üzerine bir Ürdünlü bir asker مَنَّوع (yasak) diye seslenince, Memduh el-Bedir Arapça “niçin yasak, biz Allah'ın evini ziyarete giden hacıdırız” deyince, Ürdünlü asker “Arap mısınız?” diye sorar. Memduh el-Bedir “evet” cevabını verince, Ürdünlü asker “nereden?” diye sorar. Memduh el-Bedir “Türkiye'den” diye cevap verince asker şaşırıp “Türkiye'de Arap var mı?” diye sorar. Bunun üzerine Memduh el-Bedir “evet çok Arap var” der. Asker, “Türkiye'nin neresinden?” diye sorunca Memduh el-Bedir ona şu kasideyle cevap verir:³⁹⁴

يَوْمَ إِشْعَلُ النَّيْرَانَ بَرْدًا أَوْ سَلَامِي

زُرْنَ الْحَلِيلَ أَوْ رَكَعْتَيْنِ اِنْدَعْنِ

yôm iş'ale'n-nîrân berd uv selâmiy

zurne'l-halîl uv rak'utén inde'eni

Halil'i (a.s) ziyaret edip iki rekat namaz kıldık, ateşleri serin ve selamet yaptığı gün

إِهْرِي اللَّحْمَ وَالْدُّودَ حَشَّ الْعِظَامِي

وَالنَّبِيَّ أُيُوبَ لَلْمَرَّطِ حَافِلِينِي

ihriy el-leham ve'd-dûd haşşe'l-i'zâmiy

ve'n-nebiy eyyûb le'l-maraz hâmlîni

Eyyüp peygamber de hastalığa tahammül etti, et çürüdü ve kurt kemiklere dayandı

اللَّهُ خَلَقَهُمْ دَاحِلِينَ الْجَنَانِي

بَالِكَ تَعَرَّطَ صُرُتِي زَائِرِينِي

alla hılaghum dâhlîne'l-icnâniy

bâlek ti'arraz şurbitın zâyırîni

³⁹³ Kendisini ziyaret ettiğimizde de bize yine kendi nazm ettiği başka bir kasideyi aktardı. Bunları arşivimizde muhafaza ediyoruz. Çalışmayı çok genişletmemek için şimdilik hac kasidesi örneğiyle yetineceğiz.

³⁹⁴ Kasidenin Memduh el-Bedir tarafından seslendirilmiş hali için bk. <https://youtu.be/NOLheG1giHU> (Erişim tarihi: 25.11.2021), <https://youtu.be/HG2Pv2nEniw> (Erişim tarihi: 25.11.2021).

Şu ziyaret edeceğimiz gruba dikkat et, Allah onları yarattı ve onlar cennete
gireceklerdir

هَذَا لَوَ الصَّحَابَةَ فَكُونُوا أَلْبَيْتَ بِالسَّيْفِ
عَلَّ الْكُفْرَ سَائِمِينَ الْجَهَامِي

'ala'l-kufur sâycîne'c-cihâmiy hezôle's-şahâba fakkav el-bét be's-séf

Bu sahabeler evi (kabeyi) kılıçla kurtardılar, onlar küfre karşı kara bulutları
sürükleyenlerdir

هَذَا لَوَ الصَّحَابَةَ فَكُونُوا أَلْبَيْتَ بِالسَّيْفِ
هَذَا مَنَازِلَ أَهْلِي أَوْ مَنَازِلَ أَعْمَامِي

hâziy manâzil ehaliy uv menâzil a'mâmiy cîne-lihdûd uv be'l-urdun ilteğeni

Sınıra geldik ve Ürdün'de buluştuk, buralar ailemin ve amcalarımın yurdu

أَمْرٌ عَلَيْنَ الْمَلِكِ مَا تَنْهَجُونَ
إِمْدَانَةَ الْحِجَّاحِ إِبْرَاهِيمَ الطَّعَامِي

âmar 'aléne'l-melik mâ tinhecûn
bmedînte'l-ħiccâc bçeşre't-âmiy

Kral bizim için bol yemek ikram edilmesi emrini verdi, hacılar kentinde yorulmazsınız
(dedi)

أَهْلًا شَيْمِي أَحْسَنُ مَامِرَ عَلَّ الْجَيْشِ
أَمْنَصَبَ الْفِيْرَاتِ إِبْرَاهِيمَ الْإِسْلَامِي

el-hâşmiy ĩhsén mâmir 'ala'l-céş
mnaşşibe'l-fizât bzahra'l-islâmiy

Hâşimî Hüseyin orduya emir vermiş ve füzeleri İslam'ı korusunlar diye dikmiş

اللَّهُ خَلَقَكُمْ عَالَمًا خَالِيحَ رِيَّاسَ
اللَّهُ خَلَقَكُمْ كُبْرَةَ عَلَّ أَعْمَامِي

Alla ĩlagkum 'al-meĥâlîc riyyâs
alla ĩlagkum kuburtin 'ala i'mâmiy

Allah size yönetici olarak yarattı, size amcamlara üstün kıldı

مَشِينِ كُلِّ اللَّيْلِ إِصْبَحْنَ عِنْدَ آلِ سَعُودَ
كَمْنِ إِنْلِيَّ عَلَّ وَدِيْعَ الْإِسْلَامِي

mişéni kulle'l-lél işbahni 'ind âl-is'ûd
gumni ĩlebbiy 'ala vidî'e'l-islâmiy

Bütün gece yol yürüdük ve Âl Suud'un yanında sabahladık, İslam'ın emanetçisine
'lebbeyk' demeye başladık

طَبِيْنُ الْمَدِيْنَةِ كَبَلُ الْفَجْرِ بَانَ
كَبَلُ السَّلَامِ أَوْ كَبَلُ صَوْتِ الْأَوْدَانِي

gable's-selâm uv gabıl şôte 'l-uvzâniy *ṭabbéne 'l-midîni gable 'l-fecir bân*
Medine'ye şafak sökmeden yetiştik, sâla ve ezan sesinden önce vardık

أَرْبَعِينَ فَرِطًا مَدَّيْنَيْنِ الْإِسْلَامِي أَرْبَعِينَ فَرِطًا صَلَّيْنَا هُنَّ بِالْحِجَالِ

arba 'în farız ;mdeyyenîne 'l-islâmiy *arba 'în farız şallénâhin bel-iḥcâl*
Kırk farzı (peygamberin) yakınında kıldık, kırk farzı İslam için eda ettik

جِئْنَا لِدْيَارِ عَلِيِّ وَلِئَسْنَ الْإِحْرَامَ أَلْبَسْنَا الْإِحْرَامَاتِ هُنَّ الْإِجْفَانِي

ibisne 'l-iḥrâmât hinne 'l-içfâniy *cîni li-dyâr 'aliy v-ilbisne 'l-iḥrâm*
Ali diyarına³⁹⁵ geldik ve ihrama girdik, kefenlerimiz olan ihramları giydik

طَبَّيْنَا مَكَّةَ أَوْ ذَيْجَ التَّوَّاحِي دَخَلْنَا بَيْتَ اللَّهِ بَيْتَ الْحَرَامِي

dahalni bét-alla béta 'l-ḥarâmiy *ṭabbéni mekke uv zîçe 'n-nuvâhiy*
Mekke'ye ve o diyarlara vardık, Allah'ın evi beytü'l-haram'a girdik

سَبْعَ اطْوَافٍ دَرْنَا هُنَّ عَلَ الْبَيْتِ سَبْعَ اطْوَافٍ دَرْنَا هُنَّ دَرْنَا الْبِرْحَامِي

seb 'i-ṭvâfîn dirnâha ;bzihâmiy *seb 'i-ṭvâf dirnâhin 'ala 'l-bét*
Evi (kabeyi) yedi defa tavaf ettik, yedi tavaf ki onları izdihamla eda ettik

سَبْعَ سَعَوَاتٍ مِشِينَاهُنَّ بَيْنَ صَفَا أَوْ مَرْوَةَ أَوْ يَمِينُ اسْمَاعِيْنِ الْإِحْدَامِي

uv ;bminzil-ismâ 'în ;nhiffe 'l-icdâmiy *sebi ' se 'vât mişénâhin Bén şafa uv marva*
Safa ile Merva arasında yedi sa'y yaptık, İsmail menziline adımları hafiflettik

مِنْ يَمِينِ زَمْزَمِ الشَّرْبِ الْمِيَاهِ يَوْمَ اسْمَاعِيْنِ اِمْلَفْلَفِ بِالْإِعْدَامِي

yôm ismâ 'în ;mleflēfîn be 'l-i 'dâmiy *min bîr zemzem ;şribni el-imyâh*
Zemzem kuyusundan su içtik, İsmail kundakta iken (su çıkmıştı)

³⁹⁵ Aslı “Âbâr-ı ‘Alî” şeklindedir. Su kaynakları bakımından zengin sayılan, özellikle Hz. Ali'ye nisbet edilen bir kuyudan dolayı “Âbâr-ı ‘Alî” (Ebyârîalî) adıyla bilinen ve Medine tarafından gelenlerin ihrama girdiği bir mikat yeri olup diğer adı Zulhuleyfe'dir. bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, *Zulhuleyfe* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 44: 561-563.

ثَلَاثِيَّامٍ وَاحِنٍ نُرْجَمُ لِّلْمَنَاعِيَلِ
سَبْعَ سَبْعَاتٍ كَامَلَاتِ الْإِعْدَامِي
sebi ' seb 'âtin kâmlâte 'l-i 'dâmiy *sele 't-tiyâm viḥni nurcum le 'l-menâ 'il*
Üç gün şeytanları taşladık, sayısı tam şekilde yedide yedi attık³⁹⁶

جِيْنَ الرَّجْمِ بَاتَ بِي نَبِيْنَ مُحَمَّدٍ
يَوْمَ حَيِّمِ الْعَنْكَبُوتِ أَوْ بَاطِ الْحَمَامِي
yôm ḥayyeme 'l- 'ankebût uv bâze 'l- *cîni ,lricmin bât bî nebîni muḥammed*
ḥamâmiy

Peygamberimizin gecelediği bir mağaray geldik, hani örümcek yuva yapmış, güvercin yumurtlamıştı

مِصْبَاحِ عَيْدِ الظَّحِيَّةِ جِيْنَ الْعَرَفَاتِ
أَوْ مَخْلُوكِ جَنِّيهِ كَامَتِ اِنْتَلِي لِّلْسَلَامِي
uv maḥlûgin çişiri gâmat ,tlebbiy le 's- *muşbâḥ 'ide 'z-zıḥiyyi cîni 'l- 'arafât*
selâmiy

Kurban bayramı sabahı Arafata geldik, çok kişi es-Selam olan Allah'a 'lebbeyk' demeye başladı

جِيْنَ الْوَادِي مَنَّ أَوْ كَرِيْنَ الْفَوَاتِحِ
يَوْمَ أُبُونِ آدَمِ أَوْ حَوَّ جَرُوهَ زِحَامِي
yômin ebûni âdem uv ḥavva cerrôha *cîni 'l-vâdiy muna uv giréne 'l-fuvâtih*
zihâmiy

Mina vadisine geldik ve fatihalar okuduk, Babamız Adem idle Havva burada zahmet çekmişti

بَلَّ اِنْدَعَا بِالْحَيْزِ يَا الرَّائِيْرِيْنَ
اِبْشِرِيْعَتِ آلِ سَعُوْدُ أَوْ خِدْمَتُهُمْ لِّلْحَرَامِي
,bşiri 'it âl-is 'ûd uv ḥıdmithum le 'l- *balla ,nde 'av be 'l-ḥér ya 'z-zâyrîn*
ḥarâmiy

Ey ziyaretçiler, lütfen Âl-i Suud'a kanunları ve Harem'e hizmetleri sebebiyle dua edin

فَهْدٌ وَّلِيَّ الْعَهْدِ عَلَ آلِ سَعُوْدِي
أَوْ عَبْدَ الْعَزِيْزِ اِمْبَرِدُوْ لِلْإِسْلَامِي

³⁹⁶ Mina'da gecelemeleyen hacılar bayramın 1. günü 7 tane, 2. ve 3. günü ise 21 tane toplamda 49 adet taş atarlar.

uv 'abde'l-'azîz mberriduv le'l-islâmiy fehed veliyye'l-'ahed 'ala âl-'s 'ûdiy
Fehd, Âl-i Suud'un veliahtı, Abdulaziz ise İslam'a (hizmet için) beklemektedir

شَفِيعِ لِلْإِسْلَامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

أَوَّلُ زِيَارَتِنِ وَادْعَنِ نَبِيَّ مُحَمَّدٍ

şefi'in le'l-islâm yôme'l-kiyâmi evvel ziyâritni vâde'ni nebîni muḥammed

Bu ilk ziyaretimizdi, efendimiz Muhammed'e veda ettik, O kıyamette Müslümanlara şefaathçi olacaktır.

وَالصَّلَاةَ عَلَ مُحَمَّدٍ

va's-şalâ 'ala muḥammed

Salat-u selam Muhammed'e (s.a.v) olsun...

6.1.3. 'Atâbe

'Atabe, halk edebiyatı türlerinden biri olup, halk arasında özellikle de sosyal vesilelerle dilden dile dolaşan lirik bir şiiirdir. 'Genellikle doğaçlama olarak tek kişi tarafından söylenir. Her ne kadar hüznün ifade içerikli olsa da bazen sevinçli anlarda da söylenir. Özellikle Suriye ve Irak'ın kırsal bölgeleriyle Harran'da yaygındır. 'Atabe bölgenin kendine özgü asil gelenek ve göreneklerini ifade etmektedir. Halkın örf ve adetlerini ve onların günlük yaşantılarını, işlerini, dertlerini, özlemlerini ve duygularını ifade ettiği için büyük önem taşır. 'Atabe içerik, söyleyiş ve icra açısından genellikle hüznü bir yapı taşır. Toplumun içindeki acı ve hüznün kelimelere dökülmüş halidir adeta. Üslup olarak yoğun bir duygu karakterine sahiptir. Bu duygu yoğunluğu sadece şairin içinde yaşadığı çevrenin insanların hislerini ifade etmesinden kaynaklanmaktadır.

'Atabelerde cinas sanatına çokça rastlanır. 'Atabenin beyti genellikle dinleyicinin dikkatini çekmek için "of (أُوف)" veya "yaval ya yâba (يَوَلُّ يَا يَا)" ile başlar. Acı, ıstırap ve bela ne kadar şiddetli olursa, giriş o kadar uzatılır. Atabeyi seslendirecek kişinin tok sese ve kuvvetli bir nefese sahip olması gerekir. Atabe'de kelime ve cümle tekrarlarına çokça rastlanır.

‘Ataba bölgelere göre farklı ezgilerle söylenir. Her bölge değişik bir ritim ve melodi ile ‘ataba’yı söyler. Bedevilerde olduğu gibi Harran Arapları da ‘atabeyi uzun hava ile seslendirirler. ‘Atabe eskiden “rubâba” denilen çalgı eşliğinde söylenirdi. Rebab (rubâba), otuz-kırk yıl öncesine kadar Harran’da yaygın olarak kullanılan, bir çok evde bulunan bir müzik aletiydi. Günümüzde ise rebap (rubâba) çok az kişi tarafından çalınmaktadır.

‘Atabe beyti kendi içinde olay örgüsü açısından bütünleşmiş bir birimdir. Zira ‘atabe beyiti bir olayı, hikayeyi veya haberi aktarır. ‘Atabe, bedevî müzik tarzında olup medh, fahr, ğazel ve zamana sitem gibi temalara sahiptir. Diğer halk şiirlerinde olduğu gibi ‘atabe de Harran Arapları arasında sözlü olarak aktarılagelmiştir. ‘Atabe Harran lehçesinde en çok rastlanan sözlü edebiyat türüdür. Bununla ilgili internet ortamında kayıtlı yüzlerce ‘atabe mevcuttur.³⁹⁷ Bazen hikaye içinde acıklı şiir beyitleri (‘atabe) geçer ve hikayeyi anlatan ‘atabeyi icra eder.³⁹⁸ Aşağıda Harranlı Mehmet el-‘İzzî tarafından söylenen bir ‘atabeye ver verilmiştir.³⁹⁹

Şiirin aslı kanaatimizce şu şekildedir. Zira şiir elimizde yazılı olmadığı için atabenin icrasından beyitleri çıkarım yoluyla tespit etmeye çalıştık:

أَنْ وَ قَمِيحِ الْجِرْحِ بِالذَّلَالِ مَاعَنْ

âne v kamice’c-carıh be’d-dellâl mâ’an

Ben ki aşkta derin yaralıyım, gözlerim eridi

اعْيُونِي مِنْ الْبَيْحِ وَالنُّوحِ مَاعَنْ

i’yûniy mne’l-biçe ve’n-nôh mâ’an

Gözlerim ağlayıp ağıt yakmaktan eridi

أَبْجِي دِمُوعٍ مِنْ حُرِّ الإِصْوَابِ

ebçiy idmû’ min hurra’l-işvâb

Acımın tazeliğinden göz yaşı dökerek

ağlıyorum

عَلَّ إِفْرَاجِي يَ دَارَ إِشْنُونِ مَاعَنْ

‘ala ifrâğıç ya dâr işnôn mâ’an

Ey yurdum, senden ayrılık sebebiyle

nasıl eridi

³⁹⁷ Şanlıurfa yerel televizyon kanalı olan Kanal Urfa’da yayınlanan “Nücûme’l-leyâlî” programı, Harran Araplarının sözlü kültürünü, özellikle ‘atabe türünün tanıtımını yapma noktasında önem arz eden bir programdır.

³⁹⁸ Bununla ilgili örnek olarak Harran’dan Suriye’ye giderken Tel ‘Îs mevkiinde ölen meşhur yedi kardeş hikayesi zikredilebilir. Hikaye ve atabe için bk. <https://youtu.be/9RFdUxeLxEk> (erişim tarihi: 14.04.2021)

³⁹⁹ <https://youtu.be/T-I-rdMWqYg> (erişim tarihi: 06.12.2021)

اِحْبَابَ الْمِبَاعِيدِ اَوْ عَنَّا عَلَيَّ الْيَوْمِ

ḥbâbe 'l-mibâ 'îd uv 'annev 'aleyye 'l-yôm
Uzaktaki sevdiklerim aklıma geldi bugün

لَمِنْ لِفَ الْعِيدِ اِشْبَعِ يَ كَلْبِي اِهْمُومِ

lummin life 'l- 'îd işbe ' ya galbiy ḥmûm
Bayram geldiğinde acılara doy ey kalbim

اَعْيُونِي مِنْ اِحْلُكُم حَارَبِن لِدِيدَ النَّوْمِ

i 'yûniy mn-ecilkum ḥâraban liẓîze 'n-nôm
Sizin için gözlerim lezzetli uykuya küstü

اَفَكُّدْ هَظْلُكُم كُلِّ مَا اَمُرُ هَالِدَارِ

aḡud haẓilkum kul mâ amur ha 'd-dâr
Bu eve ne zaman uğrasam kalabalığınızı
özlerim

اِحْبِسْتِ مِنْ وِئَلِ تَرَ نِيرَانُ دَلَالِي

ḥbiset min vél tara nîrân dellâliy
Aşkımın ateşi vél'den ateşini aldı

لُونُ هَاجَرَ اللَّيْلِ تَرَ عَنَّا كَلْبِي اِثْرُودِ

lôn hâcare 'l-lél tara 'annât galbiy iẓ-zûd
Gece çekip gittiğinde kalbimin sıkıntıları
artar

صِرْنِ عَسَاجِرُ بِنَلَادِ قَرَبِ الشَّامِ

şırni 'asâcir bi-blâd ḡurbe 'ş-şâm
Şam yakınlarında bir yurda asker olduk

اَلْعِيدِ بَاچِرِ اِشْبَعِ يَ كَلْبِي اِهْمُومِ

el- 'îd bâçir işbe ' ya galbiy ḥmûm
Yarın bayram, doy ey kalbim acıya

عَلَّ اَلْمَا ظَلِّي حَدِّ مِنْهُمْ وَنَيْسِي

'ala-lmâ zalliy ḥadi minhum vinîséy
Onlardan geriye yoldaşım kalmayanları
soruyor

اِرْسُومِ الدَّارِ تَسْعَلْنِي وَنَيْسِي

iḡsûme 'd-dâr tis 'alniy vinîséy
Evin kalıntıları bana yoldaşımı soruyor

عَلَّ نَامُوا تَحْتَ التَّجِيلِ اِمْنِ التَّرَابِي

'ala nânav teḡte 'ş-şicil mne 'l-i-trâbiy
İyilerden toprağın altında uyuyanlar için

اِدْمُوعَ الْعَيْنِ لَا هَلُوَ الرُّؤْيِ

idmû ' el- 'én lâ hallev e 'z-zén
Göz yaşlarını iyi kimseler akıtmasını

عَالِيَةَ الْكُوطَرُوا نَارِي مَجْفِينِ مَاهُمْ بِيح
 لا ابطل اَرْكَبَانَ الدَّرْبِ عَيْنُ لَا تَبْجِينُ
 'al-ḥullite 'l-gôṭarav sâriy micfîn mâ hum lâ ebaṭlı-rgubân ed-darib 'én lâ tibçîn
 bîç
 Giden yoldaşlar için ağlamaya devam Yolları gözlemeyi bırakmayacağım ey
 edeceğim, meğerse onlar unutmuşlar seni göz ağlama

الدَّارُ عَكْبُ الْوَلِيفِ مَا ظَلَنَ عَلَيْهِ إِظْلَالُ
 بِيحِينْتُ أَوْ دَمِعَ عَيْنِي سَالُ
 ed-dâr 'ugba 'l-vilif mâ zal 'aléhi ızlâl biçét uv demi 'éniy sâl
 Dostlardan sonra evin gölgesi kalmadı Ağladım ve gözyaşım aktı

إِيرِيدُ تَخْصِ عَجَلِ شُقْرُ مِثْلَ الدَّيْبِ
 دَرْبِ الْجَرَاجِبِ صَعِبَ مَا يَنْرَجِبُ بِالْحَيْبِ
 'yrid taḥsin 'acil şuffér mişle 'z-zîb darbe 'c-cerâcib şa 'ib mâ yinreçib be 'c-
 cîb
 Hızlı bir araba ve kurt gibi şöför ister Çay yolu (patika yol) kötüdür ciple
 gidilmez

لُونُ الْحَيْتَامِ اِنْعُومَ مَجْبُورَ أَحَبَّ الْحَيْحِ
 بَسْ لَا اِنْكَلِي كُومَ اَنْعُدَّ اِبْسَدَّ التَّرِفِ
 lôn ec-ciyyâm it 'ûm mecbûr eḥibbe 'l-ḥiniç bes lâ-ıygûlüliy gûm ug 'ud bşedde 't-terif
 Kıyamet kopsa da bu çeneyi sevmeye Yalnızca bana nazlı sevgilinin yanından
 devam ederim. kalk otur demesinler

Bu şiir icrada edilirken يَابَ (yaba), يُمَّا (yumma), أُوفَ (ôf), آيَ (ây), يَ وِلِيَّ (ya véliy),
 اِيَهَ (îyh) vb. kelimeler eklenerek 'atabe'de tam olarak şöyle icra edilir;

أ يَابَ اِعْيُونِي اِمْنِ اَلْبِيحِ يَ يَابَا اِعْيُونِي اِمْنِ اَلْبِيحِ وَالنُّوحِ مَاعَنْ
 اَنْ وَ قَمِيحِ الْجَرِيحِ بِالذَّلَالِ مَاعَنْ اُولُ يَ يَابَا عَلَ اَفْرَاكِيحِ عَلَ اَفْرَاكِيحِ يَ دَارَ يَوَلِّي عَلَ اَفْرَاكِيحِ يَ دَارَ
 يَوَلِّي يَ يَابَا مَايْنِ اَكُوْلُ عَلَ اَفْرَاكِيحِ يَ دَارَ اِشْتُوْنُ مَاعَنْ اُوَهْ اُوَهْ اَبْجِي اِذْمُوغَ مِنْ حُرِّ اِلْاِصْوَابِ
 اُوْفَ اُوْفَ اُوْفَ اُوْفَ اَيَّ اَيَّ اَيَّ يَوَلِّي يَ يُمَّا مَايْنِ اَكُوْلُ لَمِنْ لَيْفَ الْعَيْدِ اِشْبَعِ يَ كَلْبِي اِهْمُوْمُ يَمَّ يَوَلِّي

أَبُوهُ آيِي آيِي آيِي لَمَنْ لَفَ الْعَيْدُ يَهُوْ وَيَلِي الْمَبَاعِيدُ وَي وَيَلِي الْمَبَاعِيدُ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ
يُولُ يَ عَمِيَا يَ وَيَ يَ أَحْبَابَ الْمَبَاعِيدُ أَوْ عَنَّا عَلَيَّ الْيَوْمَ يَمَّ يَمَّ وَيَ وَيَ لَيْسِيهَ آيِي آيِي آيِي أَحْبَابَ الْمَبَاعِيدُ
هَظْلُكُمْ هَظْلُكُمْ يَمَّ
لَيْسِيهَ هَذَ هَظْلُكُمْ يَمَّ
تَرَ إَعْيُونِي إَمِنْ إَجْلُكُمْ

يُولُ يَ يَابَا إَعْيُونِي إَمِنْ إَجْلُكُمْ حَارَبِنُ لَذِيذُ التَّوْمِ يَمَّ يَمَّ وَيَ وَيَ لَيْسِيهَ هَذَ إَمِنْ إَجْلُكُمْ يُولُ يَ يَابَا إَعْيُونِي إَمِنْ إَجْلُكُمْ
أَنْتُوبَ اللَّيْلَانِ أَنْتُوبَ اللَّيْلَانِ يُولُ يَ عَمِيَا لُونُ هَاجَرَ اللَّيْلَانِ يُولُ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ
يَ وَيَ

يَبُو لَيْسِيهَ هَذَ اللَّيْلَانِ يُولُ يَمَّ لُونُ هَاجَرَ اللَّيْلَانِ يُولُ مِنْ وَيْلَانِ يُولُ مِنْ وَيْلَانِ يُولُ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ
يُولُ يَمَّ
وَلُ بَاجِرُ يُولُ يَمَّ
يَبُو لَيْسِيهَ آيِي

يُولُ يَمَّ
يُولُ يَمَّ
إَيْسِيهَ عَلَ الْمَا ظَلِّي حَدِ مِنْهُمْ وَيَسِي يُولُ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ
إَيْسِيهَ عَلَ نَامُوا تَحْتَ التَّجِيلِ مَنْ التَّرَابِي أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ
يُولُ يَمَّ
نَارِي مَجْفِينِ مَاهُمْ بِيحُ أَوْ عَالِيَةَ الْكُوطَرُوا يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ
أَوْيَ يَمَّ
الَّذَا الَّذَا عُنْكَبَ الْوَلْفِ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ يَمَّ
دَرْبَ الْجَرَاجِبِ صَعْبِ يَمَّ

يُولُ يَ مِيمٍ وَأَرِيدُ نَحْصِ عَجَلٍ وَيُنُّ يَ وَيُيَ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ شُقْرُ مِثْلَ الدَّيْبِ
أَوْ شُقْرُ مِثْلَ الدَّيْبِ إِرِيدُ نَحْصِ عَجَلٍ يَ يُمَّا يَ يُمَّا أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ
أَوْ بَسَنَ لَا أَيُّكَلِّي كُومَ أَوْ بَسَنَ لَا أَيُّكَلِّي كُومَ يُولُ يَ مِيمٍ أَكْعَدُ إِبْسَدَ التَّرْفِ بَسَنَ لَا أَيُّكَلِّي كُومَ أَوْ بَسَنَ لَا أَيُّكَلِّي كُومَ
إِسِيْسِيَه بَسَنَ لَا أَيُّكَلِّي كُومَ يُولُ يَ مِيمٍ مَجْبُورَ أَحَبَّ الحِنِجَّ يَ مِيمٍ يَ مِيمٍ
أُولِيِّي أُولِيِّي لُونُ الحَيَّامِ لُونُ الحَيَّامِ إِتْعُومَ مَجْبُورَ أَحَبَّ الحِنِجَّ يَ اَعْيُونِي
أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ أَوْفُ

6.1.4. Nâyil

Harran'da halk şiiiri türlerinden biri de nâyildir. Nâyil, hüznünlü nağmeye sahip, kolay nazımlı bir türdür. Nâyil genelde aynı kafiye de nakıs cinaslı iki beyitten oluşur. 'Atabe'nin ardından dinleyiciyi rahatlatma amacıyla söylenir. Zira 'atabe ağır, nâyil ise daha hafiftir.⁴⁰⁰

كَلَيْتَ الْوَفَّ مَوْجُودٌ

gilit el-vıfa mevcûd

Dedim ki vefa mevcut

إِيْكُولُونُ وَيُنُّ الْوَفَّ؟

ıygûlûn véne 'l-vıfa

Diyorlar ki vefa nerede?

كَلَيْتَ: الْيَحِبُّ إِيْعُودٌ

gilit el-ıyhib ıy 'ûd

Dedim ki seven gelir

إِيْكُولُونُ وَلَفَكَ حِفَّ

ıygûlûn vilfek cıfe

Diyorlar ki dostluğun gitti

كَلَيْتَ الْكُمَّرَ مَوْجُودٌ

gilit el-gumar mevcûd

Dedim ki ay mevcut

إِيْكُولُونُ ظَوَّكَ طِفَّ

ıygûlûn zıvvak fıfa

Diyorlar ki; ışığın söndü

كَلَيْتَ الْعَيْوُونَ السُّودُ

إِيْكُولُونُ وَيُنُّ الصِّفَّ؟

⁴⁰⁰ Örnek bir nâyil icrası için bk. <https://youtu.be/oD2Rpn98K88> (Erişim tarihi: 23.12.2021)

gilit el-i 'yûne 's-sûd
Dedim ki siyah gözlerde

ygûlûn vén eş-şifa
Diyorlar ki nerede saflık

6.1.5. Suveyhilî

Harran ve çevresinde nazım, nağme ve eda açısından en ince ve en tatlı halk şiiri kabul edilir. Aşkın yıprattığı aşıklar tarafından dile getirilir. Sevilenle ve kendi nefsiyle münacatını ifade eder. Kısa bir şiir türüdür. Eda, birinci şatırın tekrarıyla araya uzunca çekilen “evéeliy (أُوَيْلِي)” ifadesi eklenerek gerçekleştirilir. Bu şiir türü diğer halk şiirlerinde olduğu gibi bölgenin lehçesiyle ve günlük konuşma diliyle ifade edilir. Kaide ve kuralları yoktur. Lafızları da diyalekte kullanılan ‘ammî lafızlardan teşekkül eder. Bu tür de ‘atabe ve nâyil türüne oldukça yakındır.

Atabe ile suveyhilî arasındaki ayrım Harran Arapların arasında belirgin değildir. Bu sebeple saha araştırmamızda suveyhilî tarzını bilen ve icra eden kişilerle karşılaşma imkanı bulamadık. Dolayısıyla buna dair bir kayıt alamadık. Harran’da Suveyhilî türü daha çok Suriye halk edebiyatından alınmış olan sözlü olarak aktarılan şiirlerden ibarettir.⁴⁰¹

6.1.6. Na‘y (النعي)

Harran’da Arap kadınlar bir yakınını veya sevdiğini kaybettiğinde ona birtakım şiir dizeleriyle ağıtlar yazar. Bu ağıtlara na‘y denir. Na‘y kelimesi sözlükte, ölüm haberini yaymak demektir. Ölüm haberini yayan kişiye de nâ‘î denir.⁴⁰² Na‘y birinin ölümünden sonra onun güzel vasıflarını zikrederek ona hüzünlenmek manasına da gelir.⁴⁰³ Dolayısıyla na‘t bu manasıyla mersiye ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Zira Mersiye de, ölen kişinin arkasından ağlamak ve onu methetmek demektir.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Örnek bir suveyhilî türü için bk. <https://youtu.be/7qhPU4GgQd8> (erişim tarihi: 29.12.2021)

⁴⁰² Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: Dâru'd-Deyyân Li't-Turâs, 1986), Mukaddime/207.

⁴⁰³ Muhammed b. Muhammed el-Munbicî, *Tesliyetu ehli'l-mesâib* (Kahire: Mektebetu'l-hânci, 1929), 82.

⁴⁰⁴ el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'ayn*, 13/234.

Sahada yaptığımız çalışmalar esnasında edindiğimiz bilgilere göre yirmi yıl öncesine kadar Harran'da orta yaş ve üstü olan hemen hemen her kadının taziyelerde doğaçlama tarzda ağıtlar söyleyebilmekteydi. Halen yaşlı kadınlar sevdiği yakınını kaybettiğinde ağlama eşliğinde ona ağıtlar yakmaktadır.

Bölgedeki araştırmalarımız esnasında, yakın zamanda kardeşini kaybeden ve Karaali köyünde ikamet eden Durra ec-Casım adlı yaşlı bir kadının kardeşine nasıl ağıt yaktığını sorduğumuzda bize şöyle cevap verdi:

ي حَيِّ اِحْن حَوَات اِنْفَرْد مِعْلَاكْ
ye hayyi ihni havât ibferid mi 'lâg
Kardeşim! Biz tek dala asılmış iki kardeşiz

أُو حَيِّ يَا مَاصِعْبَكَ تَارِي يَا يُومَ الْفِرَاكْ
uv hayye yâ maş 'abak sâriy yâ yôm el-ifrâg
Ayrılık günü, sen ne zormuşsun meğerse

أُو حَيِّ مَايِنِ حَيِّتِه تَهْوَاچ
uv hayye mâniy hayyi tihvâç
Kardeşim, ben seni seven bir kardeştim

أُو رَدْتِ الرَّفْكَ عِلْوَايِنِ شَائِلِه وَيَاچ
uv ridte 'r-rıfag 'alvânniy şâyli viyyâç
Sana yoldaş olmak istedim, keşke seninle beraber çekip gitseydim

Yine kadınların taziyelerde ağlayarak ölen kimsenin dilinden şöyle ağıt yaktığını aktardı:

اُكْغُدِي عَيْنْدُ رَاسِي أُو عَيِّي
ug 'udiy 'inid râsiy uv 'inniy
Gel başımın yanına otur ve ağıt yak

أُو كُفِّي اِنْرَابِ اللَّحْدِ عَيِّي
uv kuffiy itrâba 'l-lehed 'inniy
Mezarımın üstündeki toprağı kaldır

6.1.7. Midih

Midih, Harran Araplarına göre dini içerikli kasidelerin mevlitlerde ve dini günlerde ilahi şekilde söylenmesidir. Bu türde genelde Iraktaki midih şiiirlerinden etkilenme vardır. Tarikatlarda bu tür oldukça yaygındır.

Aşağıda saha çalışmamız esnasında Mişirfi (Donandı) köyünde tanıştığımız İsmail el-Mustafa el-Halaf'tan bizzat dinleyip kayda aldığımız bir midih kasidesine yer verilmiştir.⁴⁰⁵ Kendisi Arapça okuma yazma bilmeyen ve Arapçaya dair hiçbir eğitim almamış olan İsmail el-Mustafa, bu kasideyi daha önce birinden dinlediğini aklında kaldığı şekliyle kendi yorumunu katarak tekrar dile getirdiğini tarafımıza aktarmıştır. Araştırma yaptığımızda bu kasidenin Irakta bir meddâh tarafından söylendiğini büyük oranda benzer olmakla birlikte bir çok cümlenin gerçekten değiştirilmiş olduğunu tespit ettik.⁴⁰⁶

أَلْمُلْكُ مَلِكِ الْمَالِكِ وَأَنْتِ مَا لَكَ

el-muluk mulke 'l-mâlik vinti mâ lek

Mülk, mâlik'in (Allah'ın) mülküdür, senin bir şeyin yok

لَمَّا تَرَحَّلَ مَا تَأْخُذُ فَيُرِ إِعْمَالِكَ

lummin turhal mâ tâhuz kër i 'mâlek

(Bu dünyadan) göçüp gittiğinde amellerinden başka götüreceğin yok

أَلْمُلْكُ مَلِكِ الْمَالِكِ وَأَنْتِ الْمَمْلُوكُ

el-muluk mulke 'l-mâlik vinte 'l-memlûk

Mülk, mâlik'in (Allah'ın) mülküdür, senin ise memlûksün

آخِرُ هَتْمُوتِ الْبَلْحَظَةِ إِسْرَعَةَ إِشْيِيلُوكِ

âhir hetmût ,blahza ,bsur 'a ,yşîlûk

Sonunda bir lahzada öleceksin ve seni taşıyacaklar

⁴⁰⁵ Bu kişi aynı kasideyi internet ortamında da paylaşmıştır. <https://youtu.be/HS90vtTcM20> (erişim tarihi: 24.11.2021)

⁴⁰⁶ Kaside için bkz. https://youtu.be/aBA_pxCYGfA (erişim tarihi: 24.11.2021)

أَوْ كُلَّهَا تَرْجِعُ مِنْ يَمِّكَ وَأَنْتِ ائْتِ ائْتُلُوكِ

uv kulhâ tirci ' min yemmek vinti-yhallûk

Hepsi yanından ayrılır, seni yalnız bırakırlar

فُيِّرَ الْحَامَ إِمِّنَ الدُّنْيَا مَا تَحْلَى لَكَ

ķera 'l-ĥâm ;mne 'd-dinyi mâ tiĥlâ lek

Bir parka bez dışında bu dünyadan hiçbir şey seninle gelmez

الْمُلْكُ مُلْكُ الْمَالِكِ وَأَنْتِ مَا لَكَ

el-muluk mulke 'l-mâlik vinti mâ lek

Mülk, mâlik'in (Allah'ın) mülküdür, senin bir şeyin yok

لَمَّا تَرَحَّلَ مَا تَأْخُذُ فُيِّرُ إِعْمَالَكَ

lummin tirĥal mâ tâĥuz ķer i 'mâlek

(Bu dünyadan) göçüp gittiğinde amellerinden başka götüreceğin yok

فُيِّرَ الْحَامَ إِمِّنَ الدُّنْيَا تَدْفِنُ وَيَأْكُ

ķera 'l-ĥâm ;mne 'd-dinyi tidfin viyyâk

Bu dünyadan yalnızca bir parka bezi beraberinde defnedersin

مِنْ مَالِكَ اَلْجَمْعُ مَحْدٌ اِنطَاكُ

min mâlek ec-cima 'tuv maĥĥad ;ntâk

Topladığın malından kimse sana bir şey vermez

عَسَ اللّٰهُ اِنْ جَادَكَ مِحْسِنٌ هَذَا يِكْفَاكَ

'ase-lla in ĥâdek miĥsin hâza yikfâk

Allah'tan iyi amel sahibi olman umulur, eğer böyleyse bu sana yeter

اِنْ جَادَكَ فُيِّرَ الْمِحْسِنُ مَكْرُوْدٌ حَالِكَ

in ĥâdek ķera 'l-miĥsin magrûd ĥâlek

Şayet iyi amel sahibi değilsen, o zaman halin çok beter

اَلْمُلْكُ مِلْكِ الْمَالِكِ وَاَنْتِ مَا لَكَ

el-muluk mulke'l-mâlik vinti mâ lek

Mülk, mâlik'in (Allah'ın) mülküdür, senin bir şeyin yok

لَمَنْ تَرَحَّلَ مَا تَأْخُذُ فِيمَا عَمَلْتَ

lummin tirhal mâ tâhuz ker i'mâlek

(Bu dünyadan) göçüp gittiğinde amellerinden başka götüreceğin yok

هَذَا كُلُّ السَّوْئَاتِ إِذْفَتَرَ مَكْتُوبٌ

hâza kulle's-sevvétuv ;bdeftar mektûb

Bütün yaptıkların bir defterde yazılıdır

حَيْثُ الْيَنْكَدُ الذَّرَّةُ تُطْلَعُ مَحْسُوبٌ

hitte-libgedde'z-zerra tuflu' maḥsûb

Zerre kadar şeyler bile yazılı çıkar

بِحَادِثِكَ تَأْخُذُ نَصِيحَةً تَرْجِعُ وَالتُّوبُ

çâdek tâhuz nişîhi tirci' vi't-tûb

Eğer nasihat dinler (ibret alırsan) dönüp tevbe edersin

تُذَكَّرُ لَمَنْ اِيْكُوْلُوْا لَكَ جِزِيَّتَ مَالِكَ

tuzkur lumni-ygûlû lek cizyit mâlek

Sana malının zekatı nerde dediklerinde aklın başına gelir

اَلْمُلْكُ مِلْكِ الْمَالِكِ وَاَنْتِ مَا لَكَ

el-muluk mulke'l-mâlik vinti mâ lek

Mülk, mâlik'in (Allah'ın) mülküdür, senin bir şeyin yok

لَمَنْ تَرَحَّلَ مَا تَأْخُذُ فِيمَا عَمَلْتَ

lummin tirhal mâ tâhuz ker i'mâlek

(Bu dünyadan) göçüp gittiğinde amellerinden başka götüreceğin yok

أَرْبَعَةٌ إِيشِيلُونُكَ كُلُّ أَهْلِكَ إِيبَارُونُكَ

arba‘a iyşilûnek kul ehlek iybârûnek

Dört kişi seni taşır, tüm alien seni takip eder

[مَا] تَدْرِى وَيُنِ إِيُودُونُكَ أَوْ مَا يَنْفَعُكَ كُلُّ مَالِكَ

mâ tidriy vén iyveddûnek uv mâ yinfa‘ak kul mâlek

Nereye götüreceklerini bilmezsin, bütün malın da sana fayda vermez

هَلَّوْ عَلَيْنَا طُونَيْنِ حَجْرٍ وَتْرَابٍ

hellev ‘alék řônén şacar vi-trâb

Üzerine iki ton taş ile toprak atarlar

الْمِنْكَرُ وَالنَّكِيرُ يَلْفُونُكَ لَا أَتْهَابُ

el-minker ve ‘n-nekîr yilfûnek lâ-thâb

Münker ve nekîr yanına gelir, sakın korkma

عِيسَ اللَّهُ إِنْ جَادَكَ مِحْسِينُ تَنْطِي جَوَابُ

‘ase-lla in çâdek mişsin tinşiy civâb

Allah’tan iyi amel sahibi olman umulur, eğer böyleysen cevap verirsin

إِنْ جَادَكَ فَيُرِ الْمِحْسِينُ مَكْرُودٌ حَالِكَ

in çâdek şera ‘l-mişsin magrûd şâlek

Şayet iyi amel sahibi değilsen, o zaman halin çok kötüdür

الْمُلْكُ مِلْكُ الْمَالِكِ وَأَنْتَ مَا لَكَ

el-muluk mulke ‘l-mâlik vinti mâ lek

Mülk, mâlik’in (Allah’ın) mülküdür, senin bir şeyin yok

لِمَنْ تَرْحَلُ مَا تَأْخُذُ فَيُرِ إِعْمَالِكَ

lummin tırşal mâ tâşuz şer i‘mâlek

(Bu dünyadan) göçüp gittiğinde amellerinden başka götüreceğin yok

6.2. Hikayeler

Halk hikayeleri genellikle toplumun konuştuğu dille eski neslin yeni nesle sözlü aktarımıyla nakledilir. Kültürün aktarılmasında önemli yapı taşlarından biri olan hikaye ve masallar, diğer toplumlarda olduğu gibi, Harran Arapları arasında da uzun bir dönem canlılığını korumuştur. Televizyon ve telefon gibi teknolojik cihazların insanların hayatına girmesinden önce, gece vakitlerinde mum veya gaz lambası ışığında, odun sobasının etrafında bir araya gelerek birbirlerine Arapça hikayeler anlatırlardı. Hikayeler genellikle meclisin en büyüğü veya en tecrübelisi tarafından anlatılırdı. Bu hikayeler ibret, nasihat alma veya neşelenme amacıyla aktarılır. Bölgede yaptığımız görüşmeler esnasında edindiğimiz bilgiye göre geçmişte köy odalarında ve sohbet meclislerinde en sağdan başlamak suretiyle herkes sırasıyla bir hikaye anlatırdı. Yaz mevsiminde genellikle işle meşgul olup sohbet meclisleri nadir kurulurken, kış gecelerinde sohbet meclisleri çokça kurulurdu.

Günümüzde Harran ve çevresinde hikaye anlatımı her ne kadar zayıflamışsa da tamamen yok olduğunu söylemek doğru değildir. Bazı kimseler, büyüklerinden duyduğu güzel hikayeleri kendilerine has üslubuyla anlatmaktadır.

Halk hikayelerinin ilk söyleyenini tespit etmek mümkün değildir. Bu yönüyle halka mal olmuştur. Buna göre hikaye, halkın bilgeliğinin, hayat tecrübelerinin tezahür ettiği hayal gücünün bir ürünüdür. Bu hikayeler sözlü olarak dinlenir, daha sonra akılda kaldığı şekliyle anlatılır. Hikayeyi her nakleden kişi bazı değişiklikler yapıp kendinden bir şeyler katabileceği için hikayenin farklı şekillerde nakledildiği görülmektedir. Dolayısıyla hikayedeki yerler ve şahısların isimleri de değişebilmektedir.

Hikayelerin birçok türü vardır. Bunları efsanevî hikayeler, bir şahsın hayatını anlatan biyografik hikayeler, hayvan hikayeleri (fabl), sosyal ve toplumsal hikayeler, komik hikayeler ve dini hikayeler şeklinde sıralamak mümkündür.

Harran ve çevresinde Arapça hikayeler elbette halkın konuşma dili olan Harran lehçesiyle aktarılmaktadır. Hikayeye genel olarak *ي طویل الغمُر* ya *tuville'l-'umur* (Allah ömrünü uzun eylesin) denilerek başlanır. Dinleyen kişi de *طَوَّلَ اللهُ عَمْرَكَ* *tavval Alla*

'umrak (Allah senin de ömrünü uzun eylesin) diye karşılık verir. Anlatan kişinin yeteneklerine bağlı olarak jest, mimik ve hareket gösterileriyle hikaye anlatımı adeta tiyatral bir gösteriye dönüşebilmektedir. Bazen hikayeyi anlatan kişi, mecliste bulunan kişileri hikayedeki şahsiyetlerin yerine koyarak dikkatleri toplamaya çalışır.

Hikayeyi anlatmaya ise genellikle چَانْ (çân) "...idi" ifadesiyle başlanırdı. Örneğin ... چَانْ اِبْرِمَانْ مَلِكْ ifadesi Türkçedeki "bir varmış bir yokmuş bir zamanlar bir kral varmış..." şeklindeki ifadenin karşılığıdır.

Hikayenin sonunda ise hikayeyi anlatan kişi يَوْمَ تَسْلَمُونَ أَوْ مِنْ كَالِ سَالِمٍ، وَالسَّلَامَةُ عَالَتِمَامٍ، gibi ifadeler kullanır. Dinleyiciler ise الله ايسلَمَكُ veya رَبَّكَ diye karşılık verir.

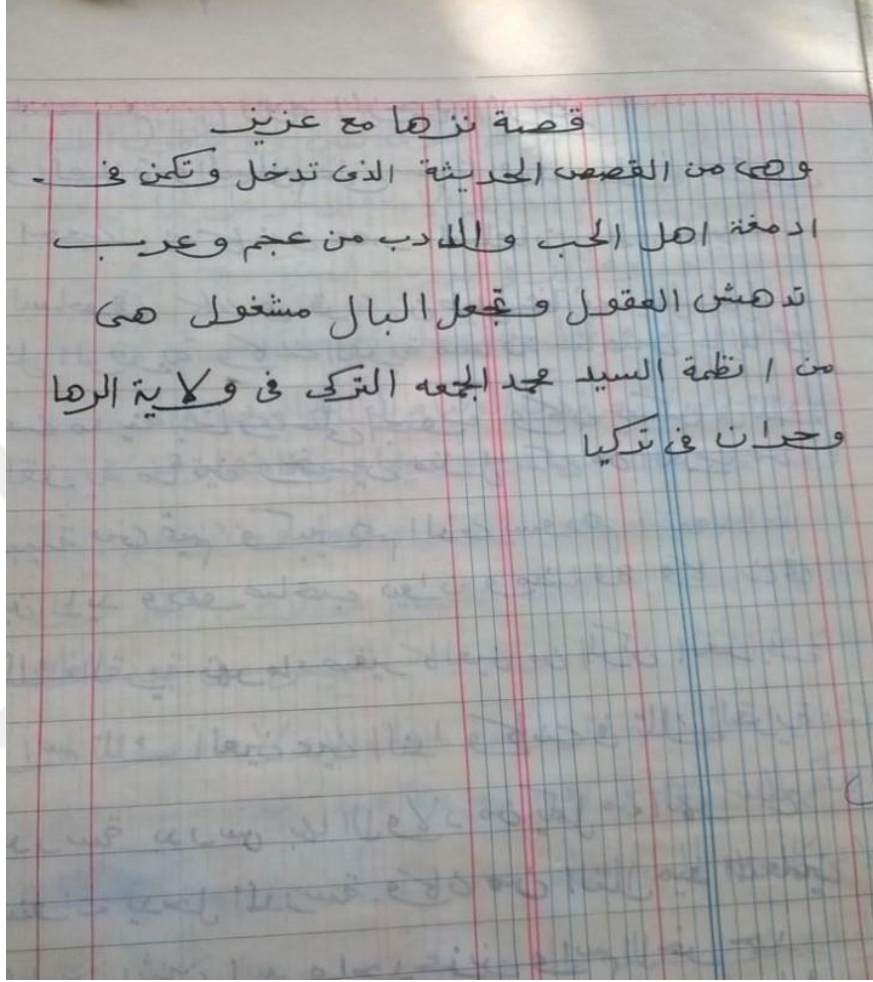
Harran hikayelerinin en belirgin özelliği sadeliktir. Zira anlatıcı, vermek istediği mesajı direkt ve özlü bir şekilde vermeye çalışır. İnsanların kullandığı dil de genelde basit ve sade bir dildir. Bu hikayelere de yansımaktadır.

Halk hikayelerinin tümünde olduğu gibi Harran hikayeleri de yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Özellikle yaşı büyük insanların vefatı ile bu hikayeler bir bir kaybolacaktır. Zira bu hikayeler sadece yaşlıların hafızasında kayıtlıdır. Yeni nesil de Arapça'ya tam hakim olmadığı için bu gibi sözlü edebi birikime ilgi duymamaktadır.

Saha çalışmamız esnasında Harran Araplarının ağızından bir çok hikayeyi kaydettik. Bir de yazılı bir hikaye bulduk. Ailesinden ve akrabalarından edindiğimiz bilgiye göre bu hikaye merhum Muhammed el-Cum'a (b. Cuma) el-'Ali (b. Ali) tarafından yazılmıştır. قصة نزهة مع عزيز (Nezhe ile Aziz'in Hikayesi) adını verdiği bu hikaye, büyük oranda standart Arapça ile yazılmıştır.

Hikayenin giriş kısmından hikayenin, Harran-Ruha'da ikamet eden Seyyid Muhammed ec-Cum'a et-Turkiy tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Hikaye aşk temalı bir hikayedir. Hikaye, yazarın hayal dünyasında oluşturduğu karakterler, mekanlar ve olaylar etrafında dönmektedir. Hikaye diyalekte dair kelimeler içerse de genel olarak fasih dil ile yazılmaya çalışılmıştır. Bu hikaye medrese ve okul eğitimi almamış bir kişi

tarafından bu şekilde yazılabilmiş olması, kırk yıl önceki neslin fasih Arapçaya ne kadar yatkın olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Aşağıda hikayenin giriş ve ilk sayfasına dair görsellere yer verilmiştir.

بسم الله الرحمن الرحيم
 والصلاة والسلام على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه
 أجمعين إنه كان في عصر السلطان جلال الدين
 السلجوقي كان في قرية من ضياع بخاري يقال لها
 تل الرقوبة وكانت القرية مسافة ساعتين على الماشي
 عن مدينة بخاري على الجنوب وكان يسكن في تلك
 القرية مائتين وخمسين مثل سكنى من العرب من
 قبيلة بني تميم وكبيرهم الذي يسودهم اسمه حامد
 ابن رايد وهو صاحب ديوان ومضافة وكان في
 تلك القرية نهر ماء صغير كالعين من الركن الغربي
 واسم تلك العين عين النداء وكانت في تلك القرية
 مدرسة يدرس بها الأولاد من يكمل من العمر سبع
 سنوات يدخل المدرسة وكان من التلاميذ المتعلمين
 شابين اثنين اسم واحد عزيز واسم الآخر حمد
 وكان اسم أبو عزيز صالح واسم أبو حمد خالد
 وكان أبو عزيز وحمد متحابين جدا شديدا لا يكاد
 يكاد

بِالشَّهْرِ التَّاسِعِ؟ قَالَ إِي. وَاحِدٌ قَالَ الْحَزْمَةُ امْكُورَةُ؟ قَالَ إِي. وَاحِدٌ قَالَ الْحَزْمَةُ مَحْتَاظَةٌ؟ قَالَ إِي بِاللَّهِ، وَبِئْسَ شِفْتُوهُ؟
 الدَّلَالَةُ كَالْوَالِدِ وَاللَّهُ مَا شِفْنَاهُ. قَالَ إِشْتُونَ اعْرِفْتُمْ هَالِإَوْصَافَ لُونِ مِنتُو شَانِفِينِهِ؟ حُرْمَتِي بَارَكْتِكُمْ، امشُوا تَانِطَالَبَ.
 أَيَدَاخُدُّكُمْ عَالِغَظِي وَاشْتَكِي عَلَيْنُكُمْ. كَالُوا إِحْنِ زَادَ رَائِحِينَ عَالِغَظِي امشِ وَيَانِ.

جَوَّ عَالِغَظِي يَ طَوِيلَ الْعُمُرِ. أَبُو بَعِيرٍ إِشْتَكَ عَلَيْنُكُمْ. قَالَ يَا كَاظِي يَا كَاظِينَ إِنَّتِ بِالْحَكِّ تَرْطِينَ جِيَتِكَ
 هَدِي كَدِي أَوْ افْلَحَ الْيَدُكُزُ اللَّهُ وَايصَلِّي عَلَيْنِي. قَالَ آيِنِ طَيِّعْتَ بَعِيرِ. أَوْ كِمَتْ أَدُورُؤُ، عَالِدَرَبِ شِفْتِ هَالْبَدُو أَوْ
 سَعَلْتُهُمْ عَنِ بَعِيرِي. وَصَفُوا وَصِفَ وَصِفَ، كَلُوا أَبْتَرُ أَوْ عَوَزُ أَوْ عَرَفُوا حَمَلُو إِنْوُ امْحَمَلِ ابُورِجِ عَسَلِ وَابُورِجِ كُطْرَانِ، عَكَبَ
 كَالُوا مَا شِفْنَاهُ. هَدُولِ مَاخَذِينَ بَعِيرِي أَوْ أَرِيدُو مِنْهُمُ. الْكَاطِي كَالِ الْبَعِيرِ عِنْدَكُمْ؟ كَالُوا لَا وَاللَّهُ مُو عِنْدِي. كَالِ مِئُو كَالِ
 الْبَعِيرِ أَبْتَرُ؟ وَاحِدٌ مِنْهُمْ كَالِ آيِنِ كِلْتِ. الْكَاطِي كَالِ لُو مِدَامِ إِنْ مَا شِفْتُو إِشْتُونَ اعْرِفْتَ إِنْوُ أَبْتَرُ؟ كَالِ لِمَنْ جِنِّ نَمَشِي
 ابْدَرِينَ وَابْتَسُولَفَ شِفْتِ بَعِيرِ امْبَعِرُ بَسَ مُو مَنْتُو، امْبَعِرُ كُومُ كُومُ. الْبَعِيرِ أَلُّو ذَيْلِ ابْعُرُؤُو يُلْحُ ذَيْلُو أَوْ يَنْتَبِرُ، هَذَا
 وَاطِحِ إِنْوُ مَا لُو ذَيْلِ. الْكَاطِي كَالِ لُو صِدَكْتِ. كَالِ مِئُو مِنْكُمْ كَالِ الْبَعِيرِ عَوَزُ؟ وَاحِدٌ مِنْهُمْ كَالِ آيِنِ كِلْتِ. الْكَاطِي كَالِ
 لُو مِدَامِ إِنْ مَا شِفْتُو إِشْتُونَ اعْرِفْتَ إِنْوُ عَوَزُ؟ كَالِ وَكْتِ جِنِّ نَمَشِي شِفْتِ جَيَانِ حَيَوَانِ مَاچِلِ عَشْبِ عَلِ طَارَفِ الدَّرَبِ.
 بَسَ مَاچِلِ الْعَشْبِ مِنَ الْبَعِيرِ مُو مَاچِلِ مِنَ الْبَعِيرِ ابْتُوْبَهُ، كِلْتِ هَذَا عَيْنُو الْبَعِيرِ عَوَزُ. الْكَاطِي كَالِ لُو صِدَكْتِ. كَالِ
 مِئُو مِنْكُمْ كَالِ الْبَعِيرِ امْحَمَلِ ابُورِجِ عَسَلِ وَابُورِجِ كُطْرَانِ؟ وَاحِدٌ مِنْهُمْ كَالِ آيِنِ كِلْتِ. كَالِ لُو مِدَامِ إِنْ مَا شِفْتُو إِشْتُونَ
 اعْرِفْتَ؟ كَالِ وَكْتِ جِنِّ اسْتَرَاخِنِ جَوَّ اشْجَرَهُ. شِفْتِ ابُورِجِ مِنَ الشَّجَرَةِ شَيْ ذَبَانُ أَوْ نَحْلُ أَوْ بِالْوَرِجِ الْآخَرِ مَاْمِشِ. كِلْتِ
 الْحَيَوَانِ هَذَا امْحَمَلِ ابُورِجِ شَيْبَةَ حَلُوهُ وَابُورِجِ شَيْبَةَ مُرَّهُ. الْكَاطِي كَالِ لُو صِدَكْتِ. رَدَ عَلِ أَبُو بَعِيرٍ أَوْ كَالِ هَدُولِ بَرِيْتِي، رُوخِ
 دَوْرِ الْبَعِيرِكَ.

يَحْدَمُ رَاعِ الْحَزْمَةَ أَوْ كَالِ يَا كَاظِي الْعَرَبِ يَا فَكَكَ النَّشْبِ جِيَتِكَ أَرِيدُ حَكِّي أَوْ مَا تَنْكُظِي الْحَاجَاتِ أَلِّ بِالصَّلَاةِ
 عَلَيْنِي. عَالِدَرَبِ شِفْتِ هَدُولِ أَوْ سَعَلْتُهُمْ عَنِ حُرْمَتِي، وَصَفُوهُ وَصِفَ وَصِفَ، كَالُوا حَامِلِ بِالشَّهْرِ التَّاسِعِ وَامْكُورَةُ أَوْ
 مَحْتَاظَةٌ، عَكَبَ كَالُوا مَا شِفْنَاهُ. الْكَاطِي كَالِ مِئُو مِنْكُمْ كَالِ الْحَزْمَةَ حَامِلِ بِالشَّهْرِ التَّاسِعِ؟ وَاحِدٌ مِنْهُمْ كَالِ آيِنِ كِلْتِ.
 كَالِ لُو مِدَامِ إِنْ مَا شِفْتِهِ إِشْتُونَ اعْرِفْتَ إِنْهُ حَامِلِ؟ كَالِ إِنْوُ اجْدُومَهُ مِثْلَ مَشِيَةِ الْبَطَّةِ أَوْ طَامَسَاتِ جِيْتِي بِالرَّمْلِ، أَوْ
 مِسْتَرِيحَةَ جِيْتِي، كُنْ مِي جَاعِدَهُ إِنْوُ إِيْدِيهِ بِالْوَرِجِيْنِ، عَمَّنْ بَطْنِهِ جِيْتِي جِيْبَرِهِ مِي مِسْتَرِيحَةَ بِالْأَكْعُودِ. الْكَاطِي كَالِ لُو

صِدْكَتْ. گال مُنُو مِنْكُمْ گال اَلْحَزْمَةُ اِمْكُورَةُ؟ وَاَحَدٌ مِنْهُمْ گال آيِنِ كَيْلَتْ. گال لُو مِدَامُ اِنْ مَا شِفْتَه اِشْنُونُ اِعْرِفَتْ اِنْه اِمْكُورَةُ؟ گال مِنْ اِئْتَرِ رِجْلِيَه، كُلُّ مَا تَمْشِي عَشْرَةَ يَمَّ عَشْرِيْنَ حُطُوَه تِسْتَدِيْرُ اِبْرَجْلِيَه اَوْ تَلْتَفِتْ وِرَاَه. لُونُ مِي اِمْكُورَةُ چَانُ دَارَتْ رَاسَه اَوْ دَحَجَتْ. اَلْكَاطِيْ گال لُو صِدْكَتْ. گال مُنُو گال اَلْحَزْمَةُ مَحْتَاظَه؟ وَاَحَدٌ گال آيِنِ كَيْلَتْ. گال لُو مِدَامُ اِنْ مَا شِفْتَه اِشْنُونُ اِعْرِفَتْ اِنْه مَحْتَاظَه؟ گال عَمَنَه اِمْدَحَجَه وِرَاَه. اَلْاِنْسَانُ وَكَيْتْ يَمْشِي عَيْبٌ اِيْدَحَجْ وِرَاَه. بَسْ اَلْمَدْمِي اِيْخَافُ عَدُوُّوْ وَاِيْدَحَجْ، وَاَلْحَزْمَةُ اَلْمَحْتَاظَه اِنْدَحَجْ جَعِي يِحِي اِمْرَظِي اَلْ لَا. اَلْكَاطِيْ گال لُو صِدْكَتْ. رَدُّ عِلِّ رَاعِي اَلْحَزْمَةُ اَوْ گال هَدُوْلُ يِرِيْنِ، رُوْحُ دَوْرُ اَلْحَرْمَتِكَ اِنْفِيْرُ مَطْرَحْ...

اَلْاُخُوَه اَلثَّلَاثَه گَالُوْا يَا كَاظِي قِصَّتِي كِدَّ وَكِدَّ، اَبُوْنِ وَصَانِ گال اِمْحَمَّدُ يَارِثُ اِمْحَمَّدُ يَارِثُ وَاِمْحَمَّدُ مَا يَارِثُ، وَاِحْنِ اَلثَّلَاثَه اِسَامِيْنِ اِمْحَمَّدُ. جِيْنَاكَ اِنْحَالِ لَنْ هَالْمَسْعَلَه. اَلْكَاطِيْ گال اَلْيَوْمُ اِنْمُوْ عِنْدِي حُطَارُ، تَعَشَّنُوْ اَوْ بَاتُوْ اَوْ بَاچِرُ اِيْصِيْرُ اَلْحِيْرُ اِنْ شَا اَلله. اَلْكَاطِيْ صَاخُ اَلْحَدْمُ اَوْ گال لُو اِنْتِ اَكْعُدْ هِيْنِ اَوْ تَصَنَّتْ اِهْمُ. اِشْمَا اِيْكُوْلُوْنَ حَيْرِي يِي. اَوْ رَاخُ عَالِاَعِيَالُ اَوْ خَلَاهُمْ اِيْحَطْرُوْنَ عَشْرَ... جِي اَلْعَشْرِ وَاَكْعَدُوْ اَلثَّلَاثَه عَالِصُفْرَه. وَاَحَدٌ مِنْهُمْ گال يِي جِمَاعَه اِمْعَزِيْنِ اَلْكَاطِيْ اِرْزَلْمَه زِيْنُ بَسْ لُونُ مُو جَابِي لَنْ لَحْمُ چَلْبِ. اَلْاِخْرُ گال اِي يِي جِمَاعَه اِمْعَزِيْنِ اَلْكَاطِيْ اِرْزَلْمَه زِيْنُ بَسْ اَلْحَبْرُ هَذَا مَعْجُونُ اِبْدَمُ. اَلثَّلَاثُ گال صَحِيحُ يِي جِمَاعَه اِمْعَزِيْنِ اَلْكَاطِيْ اِرْزَلْمَه زِيْنُ بَسْ مُو وَلْدُ بُو اِبْنِ حَرَامُ. اِسْمِعْهُمْ يِي حُوِي اِرْزَلْمَه اَلْكَاطِيْ اَوْ رَاخُ گال لَلْكَاطِيْ گَالُوْا هِيچُ اَوْ هِيچُ. رَاخُ اَلْكَاطِيْ عَالِرَاعِي گال اِشْدِيْحَتْ لَلْحُطَارُ؟ گال لُو ذِيْحَتْ اَلْفُطِيْمَه اَلْاِفْلَاتِيَه. گال لُو هِي هِي؟ گال اَلْاُمَه مَاتَتْ وَكَيْتْ صَارَتْ اَوْ رِظْعَتْ اَلچَلْبِ. گال لُو سَوَدَتْ وَجْهِي يِي وَلْدُ اَلْحَالُ هَذِي مَا تَنْدِيْحُ. عَكْبُ رَاخُ عِلِّ حُرْمَتُو گال اِنْتِي سَاوِيْتِي اَلْحَبْرُ؟ گالْتُ لُو اِي آيِنِ سَاوِيْتُو. گال عَسَنْ مَنِي مَرْطَانَه؟ گالْتُ لُو لَا وَالله بَسْ جِتِيْنِي اَلْحَبِيْطَه. عَكْبُ رَاخُ عِلِّ اُمُوْ اَوْ هَرَجُوْا. گال لُو اَيْدُ اسْعَلِيچُ بَسْ اَصْدُكِيْنِي بِالْحِجِي آيِنِ وَلْدُ بُوي؟ گامَتْ تِيچِي اُمُوْ اَوْ گالْتُ يِي اُولِيْدِي اَبُوْكَ صَارَ بِالْاِخْرَه اَوْ مَا ظَلَنْ شِي يَنْزَعْلَنْ عَلِيَه. اَبُوْكَ چَانُ رَاعِي مِلِيچُ اَوْ شِيخُ. بَسْ مَا صَارَ لُو ظَنَه. نَهَارُ اَلرَّاعِي نَامُ عِنْدِي وَاَنْتِ صِرْتِ. اَلْكَاطِيْ حَطَّ اَلْحِجِي كَلُوْ اِبْنَفْسُوْ اَوْ سِيكْتِ.

جِي عَلِيْهُمْ اَوْ فَرَشَ اَلْكُلَّ وَاَحَدُ اِفْرَاشِ، وَاِبْعَدْهُمْ عَنِ بَعْظِهِمْ. خَلَاهُمْ اِيْنَامُوْنَ چَانُ يِحِي اَوْ يِيْعِدُ اَلْاَخَّ اَلچِيْبِرُ، گال لُو تَعَالُ بَرَه. اِطْلَعُوْا بَرَه اَوْ گال لُو كِصْتِكُمْ مَا تَنْحَلُ اَلْ اِبْسَقْلَه وَحَدَه. گال لُو شِي؟ گال لُو تَدْبِيحُ اُحُوْتِكَ اَلتَّنِيْنِ وَاَنْصِيْرُ اِنْتِ اَلوْرِيْثُ. وَاَنْكُوْلُ لَهْلِكَ تِلَاكِيْنِ اِخْنِ اَوْ حَرَامِيَه وَاِدْبَحُوْ اُحُوِي وَايِنِ خَلِصْتِ حَالِي. گال لَلْكَاطِيْ لَا وَالله مَا

ساويه بخوتي، اشنون اذبحهم عجل ماني ولد حلال؟ الكاظمي خلاه اينام او راح كعد الاخ الوسطاني. قال لو تعال بره. اطلعوا بره او قال لو كصتكم ما تنحل ال ايشقله وخذه. قال لو شني؟ قال لو تدبح اخوتك الثنين وانصير انت الوريث. وانكول هلك تلاكين احن او حراميه واذبحوا اخوتي واني خلصت حالي. قال للكاظمي لا والله ما ساويه بخوتي، اشنون اذبحهم عجل ماني ولد بوي؟ الله يظ عليك ما اريد حگك هذا. الكاظمي خلاه زاد اينام او راح كعد الاخ الرقيز. قال لو تعال بره. اطلعوا بره او قال لو كصتكم ما تنحل ال ايشقله وخذه. قال لو شني؟ قال لو تدبح اخوتك الثنين وانصير انت الوريث. وانكول هلك تلاكين احن او حراميه واذبحوا اخوتي واني خلصت حالي. قال إي والله ابوي خط الفئنه هذي بيت. ما اخلص منه ال هيچ. قال ايمت اذبحهم؟ الكاظمي قال لو اصبر للصبح لمن ما اكول لك، روح الحز نام واستريح.

الصبح جاهم الكاظمي او فطرهم. بعدين قال ي جماعه منو سولف البارح عالخبز؟ الجبير قال آني. قال لو الله ابارك بيك اشنون اعرفت؟ قال لمن مديت ايدي عالخبز استميت الربحه لا اتواخذني. قال الكاظمي منو سولف عالحم؟ الوسطاني قال آني. قال لو اشنون اعرفت؟ قال سميث اصنان الجلب باللحم. قال لو الكاظمي الله ابارك بيك، الفطيمه اوني راطعه جلب. قال الكاظمي للتالت ما ظن فيرك، انت عيشن كلت عتي ابن حرام؟ قال ابعادات العرب نكرم الظيف او ما نسعلو تلتيام من وين جاي اصبوب رايح، او نكعد عندو ناكل ايساكنو. انت عيبت عل اظيوقك جاسوس او ما كعدت وياهم. هذي ما ايساويه ال ابن حرام، او لا اتواخذني عل طول الساني. قال لهم الكاظمي والله خيرتوني ابعكلكم. واسمعيوني؛ الاعرف العجانه يارث، والاعرف اللحم يارث، والاعرف ابي ما بي ولد بوي ما يارث. اعترظ الرقيز او قال ما تسولفن هالشكل عيشن حكمت هيچ؟ قال لو ما اعرف ابن الحرام ال ابن الحرام، او ما يكبل ذبحه الاخ ال ابن الحرام.

(أو تسلمون أو من قال سلام، والسلامة عالتمام، واتعيشون أو تسلمون)

Hikayenin Transkripsiyonu:

m̄himmed yâriş m̄himmed yâriş v-m̄himmed mâ yâriş

ıbzimân vâhad şêh ıbdıviy 'induv seleş vélâd. isâmîhum vâhad: m̄himmed v-m̄himmed v-m̄himmed. abûhum şêh 'aşîri. nôba hices vıhdi min harîmuv ıt̄hûn bî. çân yib 'id 'inhi uv yutrukha. nehâr ıstâce ' abûhum. hâza vakit d-ıymût şâh ılvélâduv. gâli-lhum hâziyyi vışâtiy ılkum: m̄himmed yâriş m̄himmed yâriş v-m̄himmed mâ yâriş. gâl hîçi uv mât. ıdfinav abûhum uv gıza el-'aza uv gâmav yihtelfûn v-ıytinâgarûn. gâlav hîçiz mâ-yşîr tâ-nrûh 'ala 'ârfi yamma gâziy tâ yuhkum bénni.

eş-selâsi riçbav ed-darib. el-misâfi mî gışîri, nôba yimşûn nôba yisterîhûn. hade'n-nôbat tihattamhum vâhad uv vaggafhum. gâli-lhum mâ ŝiftev heni bi 'îr? vâhad gâl el-bi 'îr ebtar (ya 'ni egtaş mâ luv zél)? e-zlimi gâl î. vâhad gâl el-bi 'îr 'avar? gâl î. vâhad gâl el-bi 'îr m̄hammil ıbviriç 'asel v-ıbviriç gutrân? frih râ 'al-bi 'îr gâl î vallâ vénuv aŝşôb ŝiftû? gâlav vallâ mâ ŝifnâ. gâl ıŝnôn vaŝŝaftû hîçiz ıŝnôn mâ ŝiftû? intev bigtev bi 'îriy, eyd-erûh 'al-gâziy v-eŝtekiy 'alékum. gâlav ihni zâd râyhîn 'al-gâziy imiş ıbsâgitni. mişev mişvâr. tihattamhum zlimi. gâl mâ ŝiftev 'ala daribkum hurma? vâhad gâl el-hurma hâmil be 'ş-şehra 't-tâsi'? gâl î. vâhad gâl el-hurma m̄kevri? gâl î. vâhad gâl el-hurma mihtâza? gâl î billâ, vén ŝiftûha? eş-selâsi gâlav vallâ mâ şifnâha. gâl ıŝnôn ı riftev hel-ıvşâf lôn mintev ŝâyfînhi? hurmutiy b-ırgubutkum imşev tâ-ntiâlab. eyd-âhuzkum 'al-gâziy v-eŝtekiy 'alékum. gâlav ihni zâd râyhîn 'al-gâziy imiş viyyâni.

cev 'al-gâziy ye tûvîle 'l-'umur. abu bi 'îr ıŝtike 'aléhum. gâl yâ gâziy yâ gâzîni inti bel-ğag tırzîni cîtek hedy gedy uv fleh el-yuzkur-alla v-ıyşalliy 'an-nebiy. gâl âniy zayya 'it bi 'îr uv gimit edevril-luv, 'ad-darib ŝifit he 'l-bediv uv si 'alithum 'in bi 'îriy. vaŝŝafô vaşif vaşif, gâlav ebter uv 'avar uv 'ırfav himliv innuv m̄hammil ıbviriç 'asel v-ıbviriç gutrân, 'ugub gâlav mâ ŝifnâ. hezôli mâhżîn bi 'îriy uv erîdov minhum. el-gâziy gâl el-bi 'îr 'ındkum? gâlav lâ vallâ mü 'indni. gâl minuv gâl el-bi 'îr ebtar? vâhad minhum gâl âniy gilit. el-gâziy gâl luv midam-in mâ ŝiftuv ıŝnôn ı rifit innuv ebtar? gâl lummin çinni nimşiy ıbdaribni v-ıntisôlef ŝifit bi 'îr ımba 'rir bes mü menşûr, ımba 'rir kôm kôm. el-bi 'îr el-luvva zél ıb'arûruv ıyluh zéluv uv yintesir, hâza vâzih innuv mâ luv zél. el-gâziy gâl luv şıdagit. gâl minuv minkum gâl el-bi 'îr 'avar? vâhad minhum gâl âniy gilit. el-gâziy gâl luv midam-in mâ ŝiftuv ıŝnôn ı rifit innuv 'avar? gâl vaktin çinni

nimşiy şifit cây hîvân mâçil 'uşub 'ala târfe'd-darib. bes mâçil el-'uşub mne'l-yimîn mû mâçil mne'l-yisâr ;bnôba, gilit hâza 'énuv el-yisriyyi 'ôra. el-gâziy gâl luv şıdagit. gâl minuv minkum gâl el-bi'îr ;mhammil ;bviriç 'asel v-bviriç guţrân? vâhad minhum gâl âniy gilit. gâl luv midam-in mâ şiftuv ;şnôn ;rifit? gâl vaktin cîni ;starâhéni cevva-şcara. şifit ;bviriç mne-şcara şiy zıbbân uv nehal uv be'l-vırçe'l-âhar mâmiş. gilit el-hîvân hâza ;mhammil ;bviriç şîtin hulva v-bviriç şîtin murra. el-gâziy gâl luv şıdagit. rad 'ala abû bi'îr uv gâl hezôli biriyyîn, rûh devvir ;lbi'îrek.

ticeddem râ'el-hurma uv gâl yâ gâziye'l-'arab yâ fekkâke'n-nişeb cîteker erîd haggiy uv mâ tingaziy el-hâcât elli be's-şalâ 'an-nebiy. 'ad-darib şifit hezôli uv si'alithum 'in hurumtiy, vaşşafôha vaşif vaşif, gâlav hâmil be's-şehra't-tâsi' v-;mkavri uv mihtâza, 'ugub gâlav mâ şifnâha. el-gâziy gâl minuv minkum gâl el-hurma hâmil be's-şehra't-tâsi'? vâhad minhum gâl âniy gilit. gâl luv midam-in mâ şifithi ;şnôn ;rifit inhi hâmil? gâl işar ;cdûmha mişil meşyite'l-batta uv tâmsât çişîr be'r-ramil, uv misterîhi çişîr, kul mî câ'di işar îdehi be'l-vırçen mî misterîhi bel-g'ûd. el-gâziy gâl luv şıdagit. gâl minuv minkum gâl el-hurma ;mkavri? vâhad minhum gâl âniy gilit. gâl luv midam-in mâ şifithi ;şnôn ;rifit inhi ;mkavri? gâl min işar ricléhi, kul mâ timşiy 'aşir yamma 'işrîn hutva tistedîr ;bricléhi uv tiltefit varâha. lôn mî ;mkavri çân dârat râshi uv dehhacet. el-gâziy gâl luv şıdagit. gâl minuv gâl el-hurma mihtâza? vâhad gâl âniy gilit. gâl luv midam-in mâ şifithi ;şnôn ;rifit inhi mihtâza? gâl 'am-enhi ;mdehçi varâha. el-insân vakit yimşiy 'éb ;ydehhic varâ. bes el-medmiy ;yhâf 'aduvvuv v-;ydehhic, ve'l-hurmite'l-mihtâza ;tdehhic ce'ey yiciy ;mrazziy elli lâ. el-gâziy gâl luv şıdagit. rad 'ala râ'iy el-hurma uv gâl hezôli biriyyîn, rûh devvir ;l-hurmittek ;bkér mıtrah.

el-uhva eş-selâsi gâlav yâ gâziy kışşitni kıza va kıza, abûni vaşşâni gâl ;mhimmed yârîş ;mhimmed yârîş v-;mhimmed mâ yârîş v-ihni eş-selâsi isâmîni ;mhimmed. cînâk ;thill-;lîni he'l-mis'ali. el-gâziy gâl el-yôm intev 'indiy huttar, ti'aşşev uv bâtev uv bâçir ;yşîr hêr in şâ-lla. el-gâziy şâh ;lhaddâm uv gâl luv inti ug'ud hêni uv tışannet ;lhum. ;şmâ-ygûlûn habbirniy bî. uv râh 'al-i'yâl uv hallâhum ;yhazrûn 'aşi. ciy el-'aşi v-;g'adev eş-selâsi 'a's-şufra. vâhad minhum gâl ye cimâ'a ;m'azzibni el-gâziy ;zlimtin zén bes lôn mû câybi-lîni leham çelib. elâhar gâl î ye cimâ'a ;m'azzibni el-gâziy ;zlimtin zén bes el-hubuz hâza ma'cûn ;bdem. eş-sâlis gâl şihîh ye cimâ'a ;m'azzibni el-gâziy ;zlimtin zén bes mû veld-ebû ibin harâm. ;smi'hum ye-hûy ;zlimte'l-gâziy uv râh

gâl le`l-gâziy gâlav hîçi v-hîçi. râh el-gâziy `a`r-râ`iy gâl iṣzibeḥit le`l-ḥuṭṭâr? gâl luv zibeḥit el-fiṭimtel-ḥlâniyyi. gâl luv hey hiy? gâl el-umha mâtet vaktin şârat uv rız`at eç-çelib. gâl luv sevvedit veçhiy ye velde`l-ḥalâl hâziy mâ tinzebiḥ. `ugub râh `ala ḥurumtuv gâl intiy sâvétiy el-ḥubuz? gâlat luv î âniy sâvétuv. gâl `asen m-intiy marzâni? gâlat lâ vallâ bes cetniy el-ḥézi. `ugub râh `ala ummuv uv tiharracav. gâl-ilhi eyd-es`aliç bes uşduġîniy be`l-ḥaçiy âniy veld-ebûyi? gâmat tibçiy ummuv uv gâlat ye-vlédiy abûk şâr belâḥri uv mâ zal şiy yinze`il `alé. abûk çân râ`iy miliç uv şéḥ. bes mâ şâr luv zani. nahâr er-râ`iy nâm `indiy v-inti şırt. el-gâziy ḥaṭṭa`l-ḥaçiy kulluv iḥnefsuv uv siket.

ciy `aléhum uv fıraş iḥ-kul vâḥad iḥ-râş, v-iḥ-adhum `in ba`azhum. ḥallâhum iḥ-nâmûn uv çân yiciy uv yic`id el-eḥḥa`ç-çibîr. gâl luv te`âl barra. iḥ-li`uv barra uv gâl luv ġıṣṣıtkum mâ tinḥal elli iḥ-bşakla viḥdi. gâl luv şiniy? gâl luv tizbeḥ aḥûtek e-şnéni v-iṣṣîr inte`l-vırîş. v-iḥ-ġûl l-ehelek tilâġeni iḥni v-ḥarâmiyyi v-zbeḥav aḥûtiy vâniy ḥallaşıt ḥâliy. gâl le`l-gâziy lâ vallâ mâ sâvîhi beḥûtiy, iṣnôn ezbaḥhum `acel mâniy veled ḥalâl? el-gâziy ḥallâ iḥ-nâm uv râh ġi`ed el-eḥḥa`l-vastâniy. gâl luv te`âl barra. iḥ-li`uv barra uv gâl luv ġıṣṣıtkum mâ tinḥal elli iḥ-bşakla viḥdi. gâl luv şiniy? gâl luv tizbeḥ aḥûtek e-şnéni v-iṣṣîr inte`l-vırîş. v-iḥ-ġûl l-ehelek tilâġeni iḥni v-ḥarâmiyyi v-zbeḥav aḥûtiy vâniy ḥallaşıt ḥâliy. gâl le`l-gâziy lâ vallâ mâ sâvîhi beḥûtiy, iṣnôn ezbaḥhum `acel mâniy velde-bûyi? alla yırza `alék mârîd ḥaggek hâza. el-gâziy ḥallâ zâd iḥ-nâm uv râh ġi`ed el-eḥḥa`z-zıkîr. gâl luv te`âl barra. iḥ-li`uv barra uv gâl luv ġıṣṣıtkum mâ tinḥal elli iḥ-bşakla viḥdi. gâl luv şiniy? gâl luv tizbeḥ aḥûtek e-şnéni v-iṣṣîr inte`l-vırîş. v-iḥ-ġûl l-ehelek tilâġeni iḥni v-ḥarâmiyyi v-zbeḥav aḥûtiy vâniy ḥallaşıt ḥâliy. gâl î vallâ abûyi ḥaṭṭa`l-fitni hâziy bénni. mâ iḥḥalaş minhi elli hîçi. gâl émet ezbebiḥhum? el-gâziy gâl luv uşbur le`ş-şubuh lummin mâ egûlil-lek, rûḥ el-ḥaz nâm v-iṣterîḥ.

aş-şubuh câhum el-gâziy uv faṭṭarhum. ba`dén gâl ye cimâ`a minuv sôlef el-bâriḥ `al-ḥubuz. eç-çibîr gâl âniy. gâl luv alla iḥ-bârik bîk iṣnôn i`rifit? gâl lummin meddét îdiy `al-ḥubuz iṣtemmét er-rîḥi, lâ iṣvâḥizniy. gâl el-gâziy minuv sôlef `al-leḥam? el-vastâniy gâl âniy. gâl luv iṣnôn i`rifit? gâl şemmét iṣnâne`ç-çelib bî. gâl el-gâziy alla iḥ-bârik bîk, el-fiṭimi evveliy râz`i çelib. gâl el-gâziy le`ş-sâliş mâ zal kérak, inti `alés gilit `inniyy ibin ḥarâm? gâl iḥ-âdâte`l-`arab nikrim ez-zéf uv mâ nis`aluv şelat-tiyâm min vén cây aşşôb râyiḥ, uv nug`ud `induv nâkul iḥbsâktuv. inti `ayyenit `ale-zyûfak cäsûs

uv mâ gi'adit viyyâhum. hâziy mâ-ysâvîhi elli ibin harâm, uv lâ ;tvâhizniy 'ala tûl ;lsâniy. gâl-;lhum el-gâziy vallâ hayyartûniy ;b'agilkum. v-;sme'ûniy; el-;riffel-'accâni yâris, vel-;riffel-leham yâris, vel-;riff-inniy mâ-niy velde-bûyi mâ yâris. ; tiraz ez-zikîr uv gâl mâ tisôlefni he`ş-şekil 'alêş hukamit hiçi? gâl luv mâ-y'arif ibne'l-harâm elli ibne'l-harâm, uv mâ yıgbal zebhite'l-eğ elli ibne'l-harâm.

(uv tislemin uv min gâl sâlim, ve's-selâmi 'at-timâm, v-it'îşûn uv tislemin)

Hikayenin Tercümesi:

Bir zamanlar bedevi bir reisin üç oğlu varmış. Hepsinin isimleri aynı: Muhammed, Muhammed ve Muhammed. Babaları aşiret reisiymiş. Birgün bu adam eşlerinden birinin kendisine ihanet ettiğini hissetti. Bunun üzerine o kadından uzaklaştı ve onu terketti. Bir gün bu adam hastalandı. Son nefeslerini alıp verirken çocuklarını yanına çağırdı. Onlara şöyle dedi: “Bu size vasiyetimdir; Muhammed mirasçımdır, Muhammed te mirasçımdır ama Muhammed mirasçım değildir.” Bu sözleri söyledi ve öldü. Bu çocuklar babalarını defnettiler, taziye bitti, bunlar da ayrışmaya ve tartışmaya başladılar. Dediler ki böyle olmaz. En iyisi akıl sahibi bir kanaat önderine veya bir kadıya gidelim de aramızda hüküm versin.

Üçü yola çıktı. Mesafe kısa değildi, bazen yürüyor bazen dinleniyorlardı. Bir ara bir adamla karşılaştılar. Adam onları durdurup “burada bir deve gördünüz mü?” dedi. Birisi “devenin kuyruğu kesik miydi?” dedi. Adam “evet” dedi. Başka birisi “deve kör müydü?” dedi. Adam “evet” diye cevap verdi. Diğeri de “devenin bir tarafında bal, diğer tarafında da katran mı yüklüydü?” diye sordu. Deve sahibi sevinerek “Allah'a yemin olsun ki evet anlattığımız şekildedir. Nerede? Onu nerede gördünüz?” dedi. Onlar da “Allah'a yemin olsun ki onu görmedik” dediler. Bunun üzerine adam “onu böyle ince vasıflarla anlattınız, nasıl görmediniz? Siz benim devemi çaldınız. Ben kadıya gidip sizi şikayet edeceğim” dedi. Onlar da “biz de kadıya gidiyoruz. Sen de bizimle gel” diye karşılık verdiler. Bir müddet yürüdüler. Daha sonra karşlarına bir adam çıktı. Onlara “yolunuzda bir kadın gördünüz mü?” diye sordu. Birisi “bu kadın dokuzuncu ayında hamile bir kadın mıydı?” diye sordu. Adam “evet” dedi. Başka birisi “bu kadın sırtında çocuk taşıyor muydu?” diye sordu. Adam “evet” diye cevap verdi. Diğeri de

“kadın k s müydü?” diye sorunca, adam “evet Allah’a yemin olsun ki böyleydi. Onu nerede gördünüz?” diye karşılık verdi.  c  de “Allah’a yemin olsun ki onu görmedik” dediler. Bunun  zerine adam “onu g rmediyseniz tüm bu vasıfları nasıl bildiniz? Karımın hakkı sizin boynunuzda (bu işin sorumlusu sizensiniz). Y r y n gidip davalasalım. Sizi kadıya götürüp Őikayette bulunacağım” dedi. Onlar da “biz de kadıya gidiyoruz. Sen de bizimle gel” dediler.

-Ey dinleyici Allah ömrünü uzatsın- Bir müddet sonra kadının yanına vardılar. Deve sahibi onları Şikayet etti ve “ey kadımız, ey sen vereceği hakla razı edelimiz, sana sevk edildim bu da isabet olmuştur, Allah’ı zikredip peygambere salat getiren de felaha kavuşmuştur. Ben bir deve kaybettim ve onu aramaya başladım. Yolda bu bedevileri gördüm ve onlara devemi sordum. Onlar da devemi bir bir vafsettiler, ‘kuyruğu kesiktir, k rd r’ dediler ve ‘bir tarafında bal bir tarafında katran taşıyor’ diyerek tařıdđđ yükü bildiler. Daha sonra ‘deveyi görmedik’ dediler. Bunlar devemi almışlar, ben devemi onlardan istiyorum” dedi. Kadı “deve sizde mi” diye sordu. Onlar da “hayır, Allah’a yemin olsun ki bizde değil” dediler. Bunun  zerine (kadı) “hanginiz devenin kuyruğunun kesik olduğunu söyledi” diye sordu. Onlardan biri “ben dedim” diye karşılık verdi. Kadı ona “madem onu görmedin kuyruğunun kesik olduğunu nasıl anladın?” dedi. O da “biz yolda yürüyüp sohbet ederken, bir devenin pislemiş olduğunu ancak pisliğinin dağılmadığını gördüm. Küme küme pislemiş. Halbuki kuruğu olan devenin pisliği kuyruğuna değer ve dağılır. (Bunun pisliği dağılmadığı için) kuyruğunun olmadđđı açık ve nettir” dedi. Kadı ona “doğru söyledin” dedi. Kadı yine “hanginiz devenin k r olduğunu söyledi” diye sordu. Onlardan biri “ben dedim” diye karşılık verdi. Kadı ona “madem onu görmedin k r olduğunu nasıl anladın?” dedi. O da “biz yolda yürürken bir hayvanın geldiğini ve yol kenarından otlanmış olduğunu gördüm. Ancak hep sağdan yemiş, soldan hiç yememiş. Ben de içimden ‘bu devenin sol gözü k r’ dedim” şeklinde cevap verdi. Kadı ona “doğru söyledin” dedi. Kadı yine “hanginiz devenin bir tarafta bal bir tarafta katran tařıdđđını söyledi” diye sordu. Onlardan biri “ben dedim” diye karşılık verdi. Kadı ona “madem onu görmedin, peki bunu nasıl anladın?” dedi. O da “biz gelirken bir ağacın altında dinlendik. Baktım ki ağacın bir tarafında sinek ve balarası var ancak diğer tarafta yok. I imden ‘bu hayvan bir tarafta tatlı bir Şey, bir tarafta acı bir Şey taşıyor’ dedim” diye cevap verdi. Kadı ona “doğru

söyledin” dedi. Daha sonra kadı deve sahibine dönüp “bunlar suçsuz, git deveni ara” dedi.

Kadının eşi öne çıktı ve “ey Arapların kadısı, ey sorunların çözücüsü, senden hakkımı istemeye geldim, hacetler ancak peygambere salat ile çözülür. Yolda bu adamları gördüm ve onlara eşimi sordum. Onu bir bir vafettiler. ‘Dokuzuncu ayda hamiledir, sırtında çocuk taşıyor ve küstür’ dediler. Ondan sonra da onu görmediklerini söylediler” dedi. Bunun üzerine (kadı) “hanginiz kadının dokuzuncu ayda hamile biri olduğunu söyledi” diye sordu. Onlardan biri “ben dedim” diye karşılık verdi. Kadı ona “madem onu görmedin hamile olduğunu nasıl anladın?” dedi. O da “ayak izleri ördek yürüyüşü gibiydi, ayakları kuma çok batmış, yolda çok dinlemiş, oturup dinlenirken iki elini iki tarafa yaslayarak oturmuş, yani rahat oturamamış” dedi. Kadı ona “doğru söyledin” dedi. Kadı “hanginiz kadının sırtında çocuk taşıdığını söyledi” diye sordu. Onlardan biri “ben dedim” diye karşılık verdi. Kadı ona “madem onu görmedin sırtında çocuk taşıdığını nasıl anladın?” dedi. O da “ayak izlerinden bildim. Her on veya yirmi adım attığında ayaklarıyla dönüp arkasına bakmış. Eğer sırtında çocuk olmasaydı başını çevirip bakardı” dedi. Kadı ona “doğru söyledin” dedi. Kadı “hanginiz kadının küs olduğunu söyledi” diye sordu. Onlardan biri “ben dedim” diye karşılık verdi. Kadı ona “madem onu görmedin küs olduğunu nasıl anladın?” dedi. O da “Çünkü arkasına bakmış. İnsanın yürürken arkasına bakması ayıptır. Yalnızca kan davalı düşmanından korkar ve bakar, bir de küs kadın barıştırmaya gelen var mı diye bakar. Kadı ona “doğru söyledin” dedi. Daha sonra adam dönüp “bunlar suçsuzdur, git eşini başka yerde ara” dedi.

Üç kardeş dediler ki: Ey kadı bizim meselemiz şöyle şöyledir. Babamız bize vasiyette bulunarak ‘Muhammed miras alır, Muhammed te miras alır ama Muhammed miras alamaz’ dedi. Üçümüzün de adı Muhammed’tir. Bu meseleyi çözmen için sana geldik. Kadı onlara “bugün siz bende misafirsiniz, akşam yemeğinizi yiyin, yatın, yarın hayır olur inşallah” dedi. Kadı bir hizmetçiyi çağırarak ona “sen burda otur ve onları gizlice dinle. Ne derlerse bana ulaştır” dedi. Daha sonra hanımın yanına giderek akşam yemeği hazırlattı. Akşam yemeği geldi ve üçü sofraya oturdu. Onlardan biri “arkadaşlar bizi ağırlayan ev sahibi kadı bize köpek eti getirmeseydi çok iyi bir adamdır” dedi. Diğeri “evet arkadaşlar bizi ağırlayan ev sahibi kadı iyi bir adamdır ama bu ekmeğin

hamuru kanla yoğrulmuş” dedi. Üçüncüsü de “doğru söylüyorsunuz arkadaşlar bizi ağrılayan ev sahibi kadı gayr-ı meşru bir çocuk (veled-i zina) olmasaydı çok iyi bir adamdır” dedi. Kadının adamı onları duydu ve kadıya gidip olanları bir bir anlattı. Kadı çobana gitti ve “misafirler için ne kestir?” diye sordu. Çoban “filan kuzuyu kestim” dedi. Kadı “hangisi?” diye sorunca çoban “doğduğunda annesi ölüp köpekten süt emen kuzu” dedi. Bunun üzerine kadı “yüzümü kara çıkardım, bu kuzu kesilmez” diye söylendi. Daha sonra eşinin yanına gidip “ekmeği sen mi yaptın?” dedi. Karısı da “evet ben yaptım” dedi. Bunun üzerine kadı “umarım hasta değilsin” dedi. O da “hayır yalnız adetim geldi” diye karşılık verdi. Daha sonra kadı annesine gitti. Oturup sohbet ettiler. Annesine “sana bir soru soracağım ama dürüstçe cevap ver. Ben babamın oğlu muyum?” dedi. Annesi ağlamaya başladı ve “oğlum, baban ahirete intikal etti, olan da olmuş artık, baban zengin ve reis idi. Ancak çocukları olmadı. Birgün çoban yanımda yattı ve sen doğdun” dedi. Kadı tüm bunları içine atıp sustu.

Bir müddet sonra (adamların) yanlarına geldi ve her birine yatak serdi. Yatakları da birbirinden uzak tuttu. Uyumalarını bekledi. Daha sonra gelip en büyük kardeşi uyandırdı. Ona “dışarı gel” dedi. Dışarı çıkardıktan sonra ona “sizin meseleniz tek yolla çözülür” dedi. O da kadıya “nedir?” diye sordu. Kadı ona “iki kardeşini öldüreceksin ve mirasçı sen olacaksın. Ailene döndüğünde onlara ‘karşımıza hırsızlar (eşkıyalar) çıktı. İki kardeşimi öldürdüler. Ben ise kendimi onlardan kurtarabildim’ diyeceksin” diye cevap verdi. O da kadıya “hayır vallahi bunu kardeşlerime yapmam. Onları nasıl öldürebilirim? Ben helal süt emmiş biri değil miyim ki yapayım?” dedi. Kadı onun uyumasını bekledi. Daha sonra ortanca kardeşe gidip uyandırdı. Ona “dışarı gel” dedi. Dışarı çıkardıktan sonra ona “sizin meseleniz tek yolla çözülür” dedi. O da kadıya “nedir?” diye sorunca, kadı ona “iki kardeşini öldüreceksin ve mirasçı sen olacaksın. Ailene döndüğünde onlara ‘karşımıza hırsızlar (eşkıyalar) çıktı. İki kardeşimi öldürdüler. Ben ise kendimi onlardan kurtarabildim’ diyeceksin” diye karşılık verdi. O da kadıya “hayır vallahi bunu kardeşlerime yapmam. Onları nasıl öldürebilirim? Ben babamın oğlu değil miyim ki böyle bir şey yapayım?” dedi. Kadı onun da uyumasını bekledi. Daha sonra gidip küçük kardeşi uyandırdı. Ona “dışarı gel” dedi. Dışarı çıkardıktan sonra ona “sizin meseleniz tek yolla çözülür” dedi. O da kadıya “nedir?” diye sorunca, kadı ona “iki kardeşini öldüreceksin ve mirasçı sen olacaksın. Ailene döndüğünde onlara ‘karşımıza hırsızlar (eşkıyalar) çıktı. İki kardeşimi öldürdüler. Ben

ise kendimi onlardan kurtarabildim’ diyeceksin” dedi. O da “evet vallahi babam bu fitneyi aramıza koydu. Onları ne zaman öldüreyim?” dedi. Kadı da “sabaha kadar sabret, sana söylediğim zaman (yaparsın). Şimdi git uyu dinlen” dedi.

Sabah kadı onların yanına geldi ve onlara kahvaltı yaptırdı. Ondan sonra “ey cemaat dün ekmek hakkında kim konuştu?” diye sordu. Büyük (kardeş) “ben” dedi. Kadı ona “tebrik ederim, nasıl bildin?” dedi. O da “elimi ekmeğe uzatıp (ağzıma yaklaştırdığımda) kokusunu sezdim, kusuruma bakma” diye cevap verdi. Kadı “yemek hakkında kim konuştu?” diye sordu. Ortanca (kardeş) “ben” dedi. Kadı ona “nasıl bildin?” dedi. O da “ette köpeğin o keskin kokusunu sezdim” dedi. Kadı da “tebrik ederim, kuzu küçükken köpekten süt emmiş” dedi. Daha sonra kadı üçüncüsüne dönüp “senden başka kimse kalmadı. Sen benim gayr-ı meşru bir evlat olduğunu neden söyledin?” dedi. O da “Arap adetlerine göre bir misafire ikram edilir, üç günden önce nerden geliyorsun nereye gidiyorsun diye sorulmaz, yanında oturur onunla beraber yemek yenilir. Sen misafirlerine bir casus tayin ettin ve onlarla beraber oturdun. Bunu ancak gayr-ı meşru bir çocuk yapar. Dilimin uzunluğu için de kusuruma bakma” dedi. Kadı onlara “vallahi zekanızla beni hayrete düşürdünüz, şimdi beni dinleyin” diyerek söze şöyle devam etti: Hamuru yoğuramı bilen miras alır. Eti bilen de miras alır. Ancak benim babamın oğlu olmadığımı bilen miras alamaz. Bunun üzerine küçük kardeş itiraz ederek “böyle konuşmamıştık, niçin böyle hüküm verdin?” deyince kadı ona şu sözlerle cevap verir: Gayr-ı meşru bir çocuğu ancak gayr-ı meşru çocuk olan bilir. Kardeşi öldürmeyi de ancak gayr-ı meşru çocuk olan kabul eder.

6.3. Emsâl (Atasözleri)

“م ث ل” kökünden türeyen “المثل” kelimesinin çoğulu “الأمثال”dir. Ayakta dikilmek, bulunduğu yerden ayrılmak, faziletli olmak, benzetmek veya benzemek anlamlarına gelir.⁴⁰⁷

İstilahta ise, belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla kabul görüp yayılan ve herkes tarafından kullanılarak meşhur olan sözlere denir. Başka bir tanıma göre, kendisiyle hâlihazırdaki bir hadisenin geçmişteki hadiseye benzetildiği, isabetli

⁴⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11/610-611.

manaya sahip veciz sözdür.⁴⁰⁸ “Darb” kelimesi ile “mesel” kelimesinden yapılan bir isim tamlaması olan darb-ı mesel, bu sözlerin yerli yerince kullanılmasına denir.⁴⁰⁹ Ayrıca meselin darbu onun ülkeler ve halklar arasında dolaşmasını sağlamaktır.⁴¹⁰

el-Meydânî, el-Muberrid’den mesel ile ilgili olarak şunu nakleder: “Mesel, kendisiyle ikinci halin birinci hale benzetildiği yaygın sözdür.”⁴¹¹

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm’a göre; “Meseller, Arapların cahiliye ve islâm dönemlerdeki hikmetleridir. Onunla ifade etmek istedikleri şeyleri dolaylı bir şekilde ve ihtiyaçlarına göre ifade ettikleri sözleridir.”⁴¹²

İbn ‘Abdi Rabbih ise mesellerle ilgili şunları kaydeder: “Meseller, sözün nakışı, lafzın cevheri (özü), mananın süsü, Arapların seçip aldığı, acemlerin öne çıkardığı, her zaman her dilde konuşulan sözlerdir. Onlar şiirden daha kalıcı ve hitabetten daha üstündür. Hiçbir şey onlar gibi dolaşamaz ve yayılamaz.”⁴¹³

Meseller ise kendilerini şöyle tarif eder: الأمثال حكمة الأجيال “*meseller nesillerin hikmetidir*”, الأمثال زينة الكلام “*meseller sözün süsüdür.*”, الأمثال ولائد الإختبار “*meseller tecrübenin ürünüdürler*”, أمثال العوام ملح الكلام “*halkın meselleri sözün tuzudur*”, ليس لمثل أن “*أيسر من المثل أن*”, يغاير الواقع “*gerçeğe aykırı bir atasözü yoktur*”, Çok gezen birini anlatmak için “*meselden daha gezgin*” atasözü kullanılır. Bu da atasözünün çok kullanıldığını, dillerde dolaştığını gösterir. الأمثال مرآة لكل قوم “*atasözleri her kavmin aynasıdır.*”

⁴⁰⁸ ‘Abdulmecîd Katâmiş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye* (Dimaşk: Dâru’l-Fikr, 1988), 11.

⁴⁰⁹ Katâmiş, *el-Emsâlu’l-‘Arabiyye*, 13.

⁴¹⁰ Ebû Hilâl el-Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, thk. Ahmed Abdusselâm (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1988), 1/11.

⁴¹¹ Ebû’l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma’ul-emsâl* (Beyrut: Dâru’l-cil, 1987), 1/6.

⁴¹² Ebû Ubeyd el-Kâsım İbn Sellâm, *Kitâbu’l-emsâl*, thk. Abdulmecîd Katâmiş (Mekke: Dâru’l-Me’mûn li’t-turâs, 1980), 34.

⁴¹³ İbn Abdi Rabbih, *Kitâbu’l-‘İkdi’l-ferîd*, thk. Muhammed Sa‘id el-‘Aryân (el-Mektebetu’t-ticariyyeti’l-kubra, 1953), 3/2.

6.3.1. Mesellerin Yapı Bakımından Kategorileri

Yapılarına göre meseller veciz, kıyâsî ve hurafî olmak üzere üç kısma ayrılır.

6.3.1.1. Veciz Meseller

Manası doğru ve isabetli olan veciz ve yaygın meseldir. Bu tür meselerde sonradan ortaya çıkan bir durum, meseli doğuran önceki duruma benzetilir.⁴¹⁴ Mesel denildiğinde akla gelen mesel çeşidi veciz meseldir. Ayrıca hikmet ve bilgi sahibi kişilerin hikmetli sözleri ve şiir beyitlerinde geçen hikmet yüklü cümleler de bu grupta telakki edilir.⁴¹⁵

أفعل من kalıbındaki, en üstün anlamında kullanılan meseller ile teşbihte mübalağaya delalet eden meseller de bu gruba girer.⁴¹⁶

6.3.1.2. Kıyâsî Meseller

Bu türdeki emsaller Kur'an-ı kerim'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde mevcuttur. Eski mesel kitapları incelendiğinde neredeyse bu türden tek bir mesele ulaşmak mümkün değildir. İslam dönemine ait olan Kur'an ve sünnet meselleri tarzında Ali b. Ebi Tâlib gibi hikmet sahibi kimselerden bazı meseller rivayet edilmiştir.⁴¹⁷

6.3.1.3. Hurafî Meseller

Arapların hayvanların dilinden aktardıkları mesellerdir. Bu meseller genellikle öğüt ve nasihat için kullanılır.

Bu mesellerin çıkış yeri bedevi çevresidir.⁴¹⁸ Çünkü bedeviler hayvanlarla o kadar iç içeydiler ki onlara bazı sözler isnat edebiliyorlar ve onların dilinden bazı hikâyeler anlatabiliyorlardı.

⁴¹⁴ Katâmiş, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, 28.

⁴¹⁵ Katâmiş, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, 28-29.

⁴¹⁶ Katâmiş, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, 29-30.

⁴¹⁷ Katâmiş, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, 30-31.

⁴¹⁸ Katâmiş, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, 32.

Mesellerde sistematik bir dil yapısından söz etmek mümkün değildir. Zira meseller kullanım alanı geniş olan, duyulduğu şekiliyle aktarılan ve ortak tecrübenin ürünü olan sözlerdir. Bu yüzden mesellerin dil kurallarına aykırı olarak nakledilmesine müsamaha ile bakılmıştır. Kimi mesellerde vezin ve kafiye ön plana alındığından nahiv kuralı ve irab sanatından bahsetmek pek mümkün değildir.⁴¹⁹

6.3.2. Harran Meselleri ve Fasih Meseller

Ortak bir dil, kültür, medeniyet ve dine sahip olan İslam milletlerinin aynı değerlere sahip olması ve dil özellikleri değişse de aynı sözlere sahip olması gayet doğaldır. Fasih meselleri ihtiva eden eserleri incelediğimizde Harran'da kullanılan mesellere benzer veya tamamen aynı meseller olduğunu görmekteyiz.⁴²⁰ Burada tek fark bazı Harran mesellerinde dil ve irab kurallarına önem verilmemesi ve bazı kelimelere özel anlamlar verilmesidir.

Harran'da kullanılan ⁴²¹ جَزَارُ مَا يُرْشِقُ النَّاسَ بِالْحِجَرِ şeklindeki mesel fasih emsal kitaplarında إِذَا كَانَ بَيْتَكَ مِنْ زَجَاجٍ فَلَا تَرَشِقُ النَّاسَ veya مَنْ كَانَ بَيْتَهُ مِنْ زَجَاجٍ فَلَا يَرِشِقُ النَّاسَ بِالْحِجَارَةِ şeklinde zikredilmektedir. Bu meselin Harran'da nakledilen şekline baktığımızda meseldeki birkaç kelimenin telaffuzu dışında bir farklılık olmadığını görmekteyiz. Harran Arapçasındaki الْبَيْتُ kelimesi بَيْتَهُ الذي kelimesine karşılık gelmektedir. Fasih dildeki زَجَاجٍ kelimesi ise جَزَارُ kelimesine dönüşmüştür. Bu dönüşüm de bir harfin başka bir harfle yer değiştirmesidir ki buna kalb denir. Meseldeki muzari fiili gelince fasih meselde bu fiil يَرِشِقُ - رَشِقَ iken Harran meselinde يَرِشِقُ - رَشِقَ fiildir. Bu iki fiil de aynı anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla bu iki mesel arasında dil açısından büyük bir fark olmadığı gibi delalet açısından da herhangi bir fark yoktur. Her iki sözde evi camdan

⁴¹⁹ Yasin Kahyaoğlu - Adnan Demircan, "Mardin'in Ömerli İlçesinde Kullanılan Bazı Atasözleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2006): 102..

⁴²⁰ Mesellerde rivayet farklılığı için bk. Katâmîş, *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*, 216-226; Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I*, 2. Bs (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012), 269.

⁴²¹ "Evi camdan olan kimse insanlara taş atmaz."

olan kişinin insanlara taş atmaması gerektiğini ifade etmektedir. İlgili mesellerin açıklaması ileride zikredilecektir.

Yine Harran mesellerinde zikredilen ⁴²²الْجَارُ كَجِبَلِ الدَّارِ şeklindeki mesel fasih meselleri ihtiva eden eserlerde الجار قبل الدار veya الجار ثم الدار şeklinde zikredilmiştir. Bu sözler arasında ne dil ne de delalet açısından herhangi bir fark yoktur. الْحَيْطَانُ إِلَيْهِ إِذَانُ meseli de fasih mesel kitaplarında إِنَّ لِلْحَيْطَانِ آذَانًا şeklinde zikredilmiştir ki, bu iki söz arasında bir fark mevcut değildir.

Başka örnek verecek olursak ⁴²³تَعَدَّ بِالْجِدْيِ كَبَلٍ مَا يَتَّعَشُّ بِبَيْكٍ sözü fasih mesel kitaplarında تَعَدَّ بِالْجِدْيِ قَبْلَ أَنْ يَتَّعَشَّ بِكَ şeklinde geçmektedir. Bu iki söz arasında da herhangi bir fark yoktur. Her iki sözde kullanılan kelimeler aynı kelimelerdir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür fakat biz bu kadarıyla yetiniyoruz.

Harran mesellerinde aynı anlama delalet edip fasih mesellerde farklı kelimelerle ifade edilen meseller de mevcuttur. Örneğin Harran Arapları arasında kullanılan الْبَجْدِرُ ⁴²⁴تُخْرِجُ الْمُقَدَّحَةَ مَا فِي قَعْرِ الْبُرْمَةِ meseli Mecma'u'l-Emsâl'de تُطْلَعُو الْمَعْرَافَةَ şeklinde zikredilmiştir. Bir başka mesel Harran'da ⁴²⁵أَبُومَةَ إِتَوَدَّيْكَ عَالِحْرَابَةَ şeklinde ifade edilirken aynı mesel fasih mesel kitaplarında إِذَا كَانَ دَلِيلُكَ الْغَرَابَ كَانَ مَأْوَاكَ الْخَرَابَ şeklinde zikredilmiştir. Bu örneklerin de sayısını çoğaltmak mümkündür.

Yukarıda verdiğimiz örneklerin yanı sıra sadece Harran mesellerinde kullanılan ve günümüzde Fasih Arapça'da artık pek kullanılmayan kelimeleri barındıran mesellerin örneği de çoktur. Örneğin ⁴²⁶أَكُومُ كُومَةٍ وَعَكَلُ سَوْمَةٍ وَارْطَعُ إِمْبَارَكَ وَ دَجِهَ نُومَةٍ şeklindeki

⁴²² “Komşu evden önce gelir.”

⁴²³ “Teke seni akşam yemeğinde yemeden önce sen onu öğle yemeğinde ye.”

⁴²⁴ “Kazanda olanı kepçe çıkarır.”

⁴²⁵ “Baykuş seni harebeye götürür.”

⁴²⁶ “Bir kalkarım, soma adındaki deveyi bağlarım, mübarek'i emzirir ve derin bir uykuya yatarım.”

mesel buraya özgü bir meseldir. Bunun gibi birçok örnek vermemiz mümkündür: 427 *إِنَّ* *الْبُرْمِيلَ الْفَارِقَ* *إِنَّ* 428 *أَنْعَلِمَ أُمَهَا عَالِرَعِي*, *الْحَوْلِي* *إِنْعَلِمَ* 429 *الْقَيْظُ* gibi. Son verdiğimiz sözdeki *الْقَيْظُ* kelimesi “yaz mevsimi” anlamına gelir. Fasih dildeki *القَيْظُ* kelimesinin özel anlam kazanmış şeklidir. Fasil dilde *القَيْظُ* “yaz mevsimi” değil “yaz sıcağı” anlamına gelir ve kullanımı yaygın olmayan bir kelimedir.

Harran mesellerinde kullanılan dil de konuşma dilinde aynen kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu kelimeler sadece meselerde zikredilen kelimeler değil günlük konuşmada da kullanılan kelimelerdir.

Harran lehçesinde kullanılan atasözleri daha önce tarafımızda yüksek lisans tezi çalışmasında incelenmişti.⁴³⁰ Burada daha çok saha çalışmamız esnasında duyup, daha önce kaydetmemiş olduğumuz atasözlerini zikredeceğiz.

Harran Arapları bir mesel zikretmeden önce *گَبِلَ گَالَتْ الْعَرَبُ* (*gabıl gâlat el-‘arab*/Araplar geçmişte demiştir ki) veya *أَوْ مَا گَالَتْ شَيْءٌ أَوْ مَا گَالَتْ شَيْءٌ* (*el-‘arab mâ ħallat şey’ uv mâ gâlattuv*/Araplar söylenmedik bir söz bırakmadılar) ifadelerini söylerler. Bu ifadeden sonra duruma uygun bir mesel zikrederler.

(Övünülecek) ata, Habeşli bir köle de olsa takva sahibi olanıdır. *ec-cid ec-cidde ‘t-takiy lé çân ‘abdin eħbeşiy* *الْحَيْدُ الْحَيْدُ التَّقِي لِي جَانُ عَبْدٍ أَحْبَشِي*

Bir parmak mesafesi uzaklaş, bir adım değerli olursun. *ib ‘id fitir tkala şibir* *إِنْعَدُ فِتْرَ إِتْقَلِ شِيرَ*

Koyunu olmayan kasap kesilir (Bekara karı boşamak) *el-mâ ‘induv kanem iyşîr zebbâħ* *الْمَا عِنْدُو قَنَمَ إِيصِيرَ ذَبَاħ*

⁴²⁷ “Boş bidon çok ses çıkarır”

⁴²⁸ “İnek yavrusu annesine otlanmayı öğretiyor.”

⁴²⁹ “Yaz ayında selden emin olma.”

⁴³⁰ Abdülhakim Önel, *Harran Araplarında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça Meseller ve Tahlilleri* (Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

bilmeyen kişi o şeyi heder
eder.)

Dilim bineğimdir, tökezledi *ilsâniy ihşâniy tıgañtar uv* اِلْسَانِي اِحْصَانِي نَكْنَطُرُ اَوْ رِمَانِي
ve beni yere attı. *rimâniy*

Canı çeken istedi, utanan *uṭlubat el-miṣtehyi uv* اَطْلَبْتُ الْمِشْتَهِيَةَ اَوْ جَلَّتِ الْمِسْتَحْيَةُ
yedi. *çelet el-mistehyi*

Ne pamuk elbisem var ne de *lâ sôb guṭniy vela ḥubuz* لَا تُوبُ كُطْنِي وَلَا خُبْرُ مَلَاهُ بَطْنِي
karnımı doyuracak kadar *melât baṭniy*
ekmeğim.

Rızkın olmayan şey ağzından *el-mû rızkak iyîr min* الْمُو رِزْقًا يُطِيرُ مِنْ أُمَّكَ
düşer. *uṣmak*

6.4. Hikmetli Sözler

Hikmet (حكمة), kelimesinin çoğulu Hikem (حکم)'dir. Hikem, hayatta edinilmiş bilgi ve birikimlerden teşekkül eden, genelde nasihat amacıyla söylenmiş veciz ve özlü sözlerdir.⁴³³ Hikem, Arap edebiyatındaki en zengin türlerden birisidir. Hikem uyarı, öğüt veya bir hakikati ifade etmek üzere söylenir. Genelde söyleyeni bellidir.

HAD'de de mesellerin yanı sıra birtakım hikmetli sözler sözlü olarak dolaşmaktadır. Bunlara örnek olarak şu sözler zikredilebilir:

أَرْبَعٌ حَرِيمٌ مَا بِيَهُنَّ خَيْرٌ؛ الْحَنَانَةُ وَالْمَنَّانَةُ وَالْجَنَانَةُ وَالْأَجَّالَةُ.

arba ' ḥarîm mâ bihin ḥér; el-ḥannâni ve 'l-mennâni ve 'ç-çennâni ve 'l-eççâli

Dört kadın vardır ki onlarda hayır yoktur. (Bunlar;) Eski hayatını sürekli özleyen, eşine verdiklerinden dolayı daima ona minnette bulunan, daima babasının evini övüp چَانْ كَدَا وَكَدَا (babamın evinde şöyleydi, böyleydi) diyen ve eşinin malını tüketip aldırış etmeyen kadınlardır.

الرِّجَالُ عِنْدَ الْهَرَجِ يُسْأَلُونَ، أَوْ عِنْدَ الطَّلَبِ يَعْطُونَ، أَوْ عِنْدَ الْأَذَانِ يُصَلُّونَ

⁴³³Katâmîş, *el-Emsâlu'l-'Arabîyye*, 18.

e-rcâl 'inde'l-heric ıysôlfûn, uv 'inde't-talab yı 'tûn, uv 'inde'l-âzân ıyşallûn

Adamlar hitabet gereken yerlerde konuşurlar, (zor zamanda kendisinden bir şey) talep edilince verirler, ezan okunduğunda ise namaz kılarlar.

6.5. Deyimler

Deyim; gerçek anlamı dışında kullanılarak ifadeyi zenginleştiren iki veya daha çok kelimededen oluşan kalıplaşmış söz dizisidir.⁴³⁴ Deyimler, bir durumu daha veciz bir şekilde anlatmaya yarayan, öneri veya öğüt içermeyip sadece durum tespiti yapan ve genellikle birden fazla sözcükten oluşan ifadelerdir.⁴³⁵

Harran'da kullanılan deyimlerden bazıları şöyledir;

Ev sahiplerinin namına (Misafir misafiri buyur ettiğinde “ev sahibi namına buyur” der)	'ala çise'l-mi 'âzib	عَلَّ بِحَيْسِ الْمَعَارِيبِ
Gitmek, gidip kontrol etmek	zırab râs	ظَرَبَ رَأْسَ
Başında tüy olmak (Ayrıcalıklı kimseler için kullanılır) ⁴³⁶	brâsuv rîşi	إِبْرَاسُؤ رِيشَه
Acelecî, telaşlı olmak	maıyûr	مَطْيُور
Eski zaman değışti	zimân evval tıhavval	زِمَانُ أَوَّلِ تَحْوَل
Gözleri ağardı ⁴³⁷ (Çok beklemek, sabretmek manasında kullanılır.)	beyyazan i 'yûmuv	بَيَّظَنَ عَيْنِي

⁴³⁴ Osman Göker, *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I* (Ankara: MEB Yayınları, 2001), 207.

⁴³⁵ Erdiñ Doğru, *Dilin Derin Devleti Deyimler* (Ankara: Fecr Yayınları, 2011), 29.

⁴³⁶ Safevî, Bâbürlü, Timurlu, Osmanlı gibi başlık kullanan pek çok Türk ve müslüman topluluklarında hükümdar ve şehzadeler başlık üzerine tüylü sorguç takardı. Bu deyim tüylü sorguca atıfta bulunması muhtemeldir.

⁴³⁷ Yusuf Suresi 84. Ayette de وَأَبْيَضَّتْ عَيْنَاهُ ifadesi bu manadadır.

Yanlış anlama (Kötü veya argo manaya gelebilecek bir ifadeyi kullanırken, iyi manayı kastettiğini ifade etmek için kullanılır.)	<i>belecâfiy</i>	بَلَجَافِي
Çarşı köpeği (Çarşı köpeği av tutmaz manası kastedilir. İş yapmayan tembel kişi için kullanılır.)	<i>çelbe's-sûg</i>	چَلْبِ السُّوْغِ
Paramparça olmak, lime lime olmak, çok pişmek, çok yorulmak	<i>şâr nukut</i>	صَارَ نُكُتٌ
Dereyi pekmez yapmak (Herseyi olumlu, güllük gülistanlık, toz pembe göstermek manasında kullanılır.)	<i>di'a el-ifrâ dibis</i>	دَعَّ الْفَرَاهُ دِبِسَ
İki arada bir derede (Kararsız kalmak manasında kullanılır.)	<i>bén el-bénén</i>	بَيْنَ الْبَيْنَيْنِ
Yürüyenin dostu olmak (Güçlü olanın yanında duran kişi için kullanılır.)	<i>ribî'a'l-mâşiy</i>	رَبِيعَ الْمَاشِي
Çingirak gibi ses çıkarmak (Çok konuşan kişi için kullanılır)	<i>gîrgâşi</i>	كِرْكَاشَهْ
Her şeyin yutan canavar açlığı (Yediği halde aç olduğunu söyleye tepki olarak kullanılır.)	<i>cû 'a'l-bellû'</i>	جُوعَ الْبُلُوعِ

Dümkü çocuk (Tecrübesiz ve toy kimseler için kullanılır.)	<i>vléde 'l-bârih</i>	أُولَيْدَ الْبَارِحِ
Adam kıtlığı	<i>ḳahıṭ ṛcâl</i>	فَحِطُّ اِرْجَالِ
Güçlü, ayakta, istikrarlı, iktidar sahibi	<i>ṣaffın 'âmir</i>	صَفِّ عَامِرٍ
Yem hasatçısı (Boşuna uğraşan, işte faydasız kişi için kullanılır.)	<i>ḥâṣûd kuṣni</i>	حَاصُودٌ كُشْنِيَه
Dokuz tane var bir de ağızındaki (Daha çok işin olduğunu ve yerinde saydığını ifade etmek için kullanılır.) ⁴³⁸	<i>tis 'i ve 'l-buṣmiy</i>	تِسْعٍ وَالْثَمْنِي
Açlığını rahatıyla bastırmak (Sırf rahatını bozmamak için çalışmayan kişi için kullanılır.)	<i>çâtil cû 'uv ṛbrâha</i>	جَاتِلٌ جُوعُهُ اِبْرَاحَةَ
Ağız kuru olmak (Şükretmeyi bilmeyen, kanaat etmeyen aç gözlü için kullanılır.)	<i>iṣmuv yâbis</i>	اِثْمُؤُ يَابِسٍ
“Anasının memesini kesen” anlamına gelir. Merhametsiz, gaddar, zalim kişi için kullanılır.	<i>gaṭṭâ ' déd ummuv</i>	كَطَّاعٌ ذَيْدٌ أُمُّو
Heybemde keçi yok (Kimse kendisinden şüphelenmediği halde kendini ele veren kimse için)	<i>ḥuzumtiy mâ bîhi 'aniz</i>	حُزْمِيَّيْ مَا بِيَه عَنِزِ

⁴³⁸ Önel, *Harran Araplarında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça Meseller ve Tahlilleri*, 139..

kullanılır.)		
Ağızına üzün suyu sıkmak (Ümit vermek, beklentiye sokmak)	<i>fıkaş buşmuv i 'nebbi</i>	فَقَصْ بِأَمْرٍ إِعْنَبَةً
Çok korkulu, zalim oldu. Genelde “Azrailim oldu” şeklinde kullanılır.	<i>şâr 'izrayyîn</i>	صَارَ عِزْرِيَّيْنِ
Babadan oğula (Bir şeyin babadan oğula geçtiğini ifade etmek için kullanılır.)	<i>eben cedden</i>	أَبًا جِدًّا
Ayaklarına kara sular indi, dizlerinin bağı çözüldü, bacakları koptu	<i>tinaşşalan 'rkabbuv</i>	تَنَصَّلَنَ الرَّكْبُوبُ
Basireti bağlandı, gözleri kör oldu	<i>tilayyaşan i 'yûnuv</i>	تَلَيَّصَنَ اِعْيُونُ
Piyangoya vurdu, köşeyi döndü	<i>zırab dîmiy</i>	ظَرَبَ دِيمِي
Gözlerimin suyunu kuruttu (Çok uğraştırdı)	<i>yebbes mayti- 'yûniy</i>	يَبَسَ مِيَّةَ اِعْيُونِي
Kalbimi yedi (Çok yordu, bir şeyi çok istedi, çok ısrar etti)	<i>çele galbiy</i>	جَلَّ كَلْبِي
Yarısı yerin altında (Kısa boylu olup, büyük işler çeviren kişi için kullanılır.)	<i>nuşşuv cevva 'l-gâ'</i>	نُصُّوْ جَوَّ الْكَاعِ
Oğlunu sırtına alıp aramak (Gözünün önünde olduğu halde bir	<i>mkevri veledhi vid- devrilluv</i>	اِمْكُورَهُ وَلَدَهُ وَدَوَّرَلُوْ

şeyi görememe durumunu ifade eder.)		
Gözyaşı onu boğdu (Ağlaması tutu, boğazı düğümlendi, çok duygulandı manasında kullanılır.)	<i>ihnigettuv el- 'abra</i>	إِحْيَكْتُو الْعَبْرَةَ
Ses seda yok, in cin top oynuyor.	<i>lâ his lâ nis</i>	لَا حِسَ لَا نِسَ
Açlıktan ölmeyecek kadar (Az kazancı veya aza kanaati ifade etmek için kullanılır.)	<i>kût lâ-tmût</i>	قُوتٌ لَا أَمْوَتْ
Allah bizi senin şerrinden korusun ("Ağzından yel alsın" manasında kullanılan bir sözdür.)	<i>ycfîni şerrak</i>	يَحْفِينِ شَرِّكَ
Ağzında kemik var (Konuşması gerektiği halde konuşmayan kimse için kullanılır.)	<i>bişmuv 'azim</i>	بِأَمْوِ عَظْمِ
Kuluçkaya yatmış (yerinden kalkmayan, dışarı çıkmayan kişiyi hicvetmek için söylenir)	<i>câ'id 'ala béza</i>	جَاعِدٌ عَلَ بَيْظَةَ
Saf olmak	<i>mlayyaş ilyâş</i>	مَلَيَّصَ الْيَاصَ
Avuç içini koklamak ("Nereden bileyim?" manasında kullanılır.)	<i>eştem râhıt îdiy</i>	أَشْتَمُ رَاحَتِ إِيدِي
Özlem, hasret gidermek	<i>bel şôguv bî</i>	بَلْ شُوَكُو بِيَهْ

6.6. Vasiyet - Nasihat

Arap edebiyatında, öğüt içeren sözleri ifade etmek üzere vasiyet (الوصية) kelimesi kullanılır. Terim olarak bilgi ve tecrübe sahibi bir kişinin, sahip olduğu birikim ve tecrübe doğrultusunda, bir kimseye yol göstermek üzere dile getirdiği, lafızları seçkin, anlamı tesirli bir edebi türdür.⁴³⁹

Arap edebiyatında vasiyet müstakil bir edebî tür kabul edilmektedir.⁴⁴⁰ Cahiliye döneminden itibaren Araplarda tavsiye niteliğinde öğüt verici söz söyleme geleneğinin var olduğu görülmektedir. Eksem b. Sayfî⁴⁴¹ bu dönemde akla gelen ilk isimlerdendir. İslamî dönemde de devam eden bu gelenek daha sonra kitaplarda yazılı olarak aktarılmaya başlamıştır.

Harran Arapları arasında çok yaygın olmasa da vasiyet türüne rastlanmaktadır. Aşağıdaki vasiyet saha araştırmalarımız esnasında tanıştığımız Akmişed köyünün ileri gelenlerinden, kahve meclisi sahibi Hammud el-Hamed Ec-‘afar’dan bizzat dinlediğimiz uzun hikayesi olan kaside şeklinde nazmedilmiş bir vasiyettir.

أَكْعُدُ يَحْوِي تَوْصِيكَ وَصَاةً اِمْصِيْبِيَّةً

ug ‘ud yehuyi tevaşşik vışâtin imşîbi

Otur dostum sana isabetli bir tavsiyede (nasihatte) bulunayım.

وَصَاةً تَرْهِي لِحَبِيْبٍ وَاتَّصِيْبٍ

vışâtin tirhiy le ‘ç-çebid vışîb

Öyle bir nasihat ki insanın ciğerine ulaşıp isabet eder

أَوَّلُ وَصَايَةٍ بِالْإِفْرُوطِ الْوُدِّيَّةِ

evval vışâtiy be ‘l-ifrûza ‘l-vidîbi

İlk nasihatim tertipli farzlara dairdir

صَوْمٌ أَوْ صَلَاةٌ أَوْ حِجَّةٌ أَوْ زَكَاةٌ اِتْعَدْنِ بِالتَّرَاتِيْبِ

şôm uv şalâ uv hicci uv zikâ ;t ‘idhin be ‘t-terâtîb

Oruç, namaz, hac ve zekat, bunları sırayla sayarsın

⁴³⁹ Muhammed Abdulmun‘im Hafâcî, *el-Hayâtu ‘l-edebiyye fi ‘l-‘asri ‘l-câhilî* (Beyrut: Dâru‘l-cil, 1992), 152; Muhammed Nâyif ed-Duleymî, *Cemheratu vesâya ‘l-‘Arab* (Beyrut: Dâru‘n-nidâl, 1991), 1/18.

⁴⁴⁰ ed-Duleymî, *Cemheratu vesâya ‘l-‘Arab*, 1/19.

⁴⁴¹ Abdulhakim Önel, “Hakîmu‘l-‘Arab Eksem b. Sayfî’nin Eserleri Üzerinde Bir İnceleme”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2015): 153-171.

ثَانِيَةٌ وَصَايِي خُفَّتِ الرَّجُلَ عَيْبَةً
şâniy vuşâtiy huŧte 'r-ricil 'ébi
İkinci tavsiyem ayağın hafif olması ayıptır

مِنْ طَارِكِ الْعُرْبَانِ يَلْحَقُ كُلُّ عَيْبٍ
min târâgâ 'l-'urbân yilħaguv kul 'éb
Arapların kapısını yerli yersiz çalan kişiye türlü ayıplar ulaşır

ثَالِثَةٌ وَصَايِي مَدَامِنْ مَا لَكَ لَا زِمَّ إِنَّ تَأْخُذَ وَاتَّجِيبَ
şâlis vuşâtiy midâmin mâ lek lâzim in tâħuz vitcîb
Üçüncü tavsiyem bir yere eğer götürüp getireceğin bir şey yoksa

يَلْحَقَنَّكَ جِثِرَاتُ الْعَدَارِيبِ
yilħagennek çişîrâte 'l-'azârîb
(Oraya sık sık gitme sebebiyle) bir çok ayıpla ayıplanırsın

رَابِعَةٌ وَصَايِي أَخَاذُ بِنْتِ الرَّدِيِّ مِتَّخِيَلٍ هَرِيبَةٍ
râbi ' vuşâtiy ehħâz binte 'r-ridiy mithayyil herîbi
Dördüncü tavsiyem, kötü adamın kızını alan zarardan kaçtığını düşünür

حَسْرَانٌ أَوْ مِتَّخِنْبُوكِ الرَّيْحِ بَخْنِيبِ
ħasrân uv mitcenbuv er-rihiħ tecnîb
Fakat zararlı çıkar ve kar ondan büsbütün uzaktır.

خَامِسَةٌ وَصَايِي عَلَيْكَ إِبْنَتُ الطَّيِّبِ هِيَ الْأَصِيلَةُ
ħâmis vuşâtiy 'alék ib binte 't-tayyib hiyye 'l-aşîli
Beşinci vasiyetim, iyi adamın kızını al, asil olan odur.

كَبِيلٌ رَبَعَكَ تُطْلَعُكَ إِبْرُوسُ الْمِيَادِينِ
gabîl rab 'ak tuħlu 'ak ibrûse 'l-miyâdîn
Arkadaşlarından önce seni meydanların başına çıkarır.

سَاتِتَةٌ وَصَايِي الْخَوِيِّ وَالطَّيِّفِ وَالثَّالِثِ الْجَارِ اللَّهُ وَصَّ بِيَهُمْ
sâtît vuşâtiy el-ħaviy ve 'z-zéf ve 's-şâliš el-câr alla vaşşa bîhum
Altıncı tavsiyem, arkadaş, misafir ve üçüncü olarak komşu ki bunları emretti

كُلُّ مَسٍّ أَوْ صُبَاخٍ إِنْعَزَهُمْ أَوْ تَطْرِبِ تَطْحَكُ بَوْجُوهُمْ
kul misi uv şubâħ it 'izhum uv tiħrib tiħħak bivcûħhum
Bunlara sabah akşam ikram et, neşelendir ve yüzlerine gül

سَابِعٌ وَصَايِيْ إِنَّ صِيْرَتِ فِرِيْدٍ عِنْدَ الْأَجَانِيْبِ
sâbi' vuşâtiy in şırit firîd 'inde'l-ecânib
Yedinci tavsiyem, yabancıların yanında yalnız kalıp

لِيْ جِيْتِ لِلْمُوْجِبِ أَكْغُدْ أَكْغُدَةَ الْحُرِّ وَحِجْجٌ بِالتَّرْتِيْبِ
lé cît le'l-mûçib ug'ud ig'adte'l-hur vihiç be't-tertib
Meclise geldiğinde hür gibi otur, yerli yerinde konuş

أَخْصِرْ مِنْ كَيْتَاتِكَ نِكْسِبِ الرِّبَاتِ وَالطَّيْبِ
işsar min geyyâtek tiksib ez-zenât ve't-îib
Malından harcama yap, güzel ve hoş şeyleri elde etmiş olursun

ثَامِنٌ وَصَايِيْ لَا اتَّبَارِيْ أَهْلَ التَّمِيْمَةِ وَالْحَطَايِ
şâmin vuşâtiy lâ't-bâriy ehle'n-nimîmi ve'l-ḥaṭâyi
Sekizinci tavsiyem nemîme ve günah ehliyle yürüme

تَرِ تَاخْذُكَ عَلَ جَهَنَّمَ الْجَحِيْمِ
tera tâḥzek 'ele cehennem el-ciḥîm
Bu kişiler seni cehenneme götürür

تَاسِعٌ وَصَايِيْ بَارِ أَهْلَ الْفُرْعَانِ وَالصَّلَاةِ
tâsi' vuşâtiy bâr ehle'l-kur'ân va's-şâla
Dokuzunca tavsiyem, Kur'an ve namaz ehliyle yürü

هِيَ بِيْهِ الْخِنَانُ النَّعِيْمِ
hiyyi bîhi elicnân en-ni'im
Onda (ibadette) naim cenneti vardır.

عَاشِرٌ وَصَايِيْ إِنَّ جِيْتِ لِلْجَلِيْبِ لَا اتَّنَاجِرْ شَرِيْبَتِكَ
'âşir vuşâtiy in cît le'c-cilîb lâ'tnâcir şirîbek
Onuncu tavsiyem, kuyuya (su içmek için) vardığında seninle beraber su içmek isteyenle tartışma

يَا مُنِيْدُوْ يَا مُنِيْدَكَ وَاحِدُكُمْ يَنْحُرْ إِذَا زَارَ الْأَجَانِيْبِ
yâ mnîduv yâ mnîdek vâḥadkum yinḥar idyâr el-ecânib
Ya onun eliyle ya da senin elinle (işlenecek bir fiille) biriniz yabancı diyara göç etmek zorunda kalır.

اَكْعُدْ اِبْعَيْنِ وِدِيْبِيَّةٍ تَطْمَشْ هِيَّ تَطْهَرُ الْلُؤَاعِيْبِ

ug 'ud ib 'én vidîbi tîammaş hiyyi tîzhar el-luvâ 'îb

Otur ve sabırlı bir gözle izle, oyunların hepsi tek tek ortaya dökülür.

Kafiyeli başka bir nasihat te şöyledir;

Nefsini hesaba çek ve (kötülükten) uzaklaştır (Nefsinin tüm isteklerini yerine getirerek) keyfine bırakma	<i>hâsib nefsek v-inhîhi</i>	حَاسِبْ نَفْسَكَ وَاهْمِيْهِ
İnsanlar arasında izzet-i nefsin Dünya ve içindekilere değer	<i>'ala kâfhi lâ tunîhi</i>	عَلَّ كَيْفِهِ لَا تَنْطِيْهِ
Ahmak ve su-i zan sahibiyle arkadaşlık Sana göre değildir	<i>'izzit nefsek béne 'n-nâs</i>	عَزِّتْ نَفْسَكَ بَيْنَ النَّاسِ
Dostlukları duman gibidir	<i>tusva-d'dinyi uv mâ bihi</i>	تُسُوْ الدِّيْنِ أَوْ مَا بِيْهِ
Bir rüzgar esintisi onu yok eder	<i>'işrite'l-ahmak va 'z-zannân</i>	عِشْرَةَ الْأَحْمَقِ وَالظَّانِّانِ
Takva ehli için nefsinin alçalt	<i>şuḥbuthum mâ lek bihi</i>	صُحْبَتُهُمْ مَا لَكَ بِيْهِ
Ta ki rabbin seni yüceltsin	<i>şuḥbuthum mişle 'd-duḥḥân</i>	صُحْبَتُهُمْ مِثْلَ الدُّحَّانِ
	<i>nismit hava iṭṭaffîhi</i>	نَسِمَةٌ هُوَ اِطْفِيْهِ
	<i>vaṭ nefsek lehle 't-takva</i>	وَطَّ نَفْسَكَ لِأَهْلِ التَّقْوَى
	<i>ḥatte rabbak iy'allîhi</i>	حَتَّى رَبِّكَ اِيْعَلِّيْهِ

6.7. Nevâdir (Fıkra)

Fıkra türü sözlü edebiyatın kısa, özlü, nükteli türüdür.⁴⁴² Fıkralar, Arap edebiyatında “en-nevâdir” kavramı ile ifade edilir. Her milletin kendisine özgü fıkraları

⁴⁴² Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1998), 566.

ve fikra tipleri mevcuttur. Türk edebiyatındaki “Nasreddin Hoca” tipi Arap edebiyatında “Cuha (جُحَا)” adıyla anılmaktadır. Harran Arapları arasında da bu tip, “iChi (اِحِح)” adıyla bilinmektedir. Ayrıca Harran’da komik, nüktedan, şaşkın bazı adamlara da “iChi (اِحِح)” lakabı verildiği görülmektedir.

Harran lehçesinde de sözlü olarak aktarılan birçok fikra mevcuttur. Aşağıda buna bir örnek verilmiştir.

رَاخِ إِيمَامَ عَلَ قَوْمِ طَرْطَمِيسَ. مَا اِيَعْرِفُونَ لَا جُمُعَةَ وَلَا حَمِيسَ. كَامَ اِيَصَلِّي بِيَهُمْ، بِالصَّلَاةِ اِيَقْتِنِي اِقْنَةً. نَهَارَ جِي وَاحِدَ اِيَعْرِفُ اِيَصَلِّي. شَافَ هَذَا اِيَقْتِنِي. چَانِ اِيَتَنَحَنَح. كَالِ اِيَمَامَ: يَا اِيَهَا اِمْتَنَحِنَحُون! هُمَ بَكْرَ مَا يَفْهَمُونَ. يَنْطُونِ سِتِّينَ مِنْ اِمْمَهَاتِ اِكْرُونِ. لِيكَ تَلَاثُونَ اَوْ لِي تَلَاثُونَ. اللهُ اَكْبَرُ.

râh imâm ‘ala kôm tartamîs. mâ y‘arfûn lâ cum ‘a vela hamîs. gâm iyşalliy bihum, ba ‘ş-salâ iykanniy kni. nahâr ciy vâhad iy‘arif iyşalliy. şâf hâza iykanniy. çân iytinehneh. gâl elimâm: yâ eyyuhe ‘l-mutenehnihûn! hum bigar mâ yifhemûn. yinṭûn sittîn min ummahât ;grûn. likke selâsûn uv liyyi selâsûn. Allahu ekber.

“İmam (olduğunu iddia eden birisi), halkı hiçbir şey bilmeyen bir köye gitti. Onlara namaz kıldırmaya başladı. Namazda (kıraat yerine) şarkı söylüyordu. Bir gün namaz kılmayı bilen biri köye geldi. Bir de baktı ki imam namazda şarkı söylüyor. Bunun üzerine adam tenahnuh yaptı (hafifçe öksürdü, ühü ühü dedi). İmam da buna karşılık şöyle dedi: Ey öksürenler! Onlar inehtir anlamazlar. Boynuzlu olanlardan altmış tane verirler. Sana otuz, bana otuz düşer. Allahu ekber.”

iChi (اِحِح) diye adlandırılan tip için bir çok fikra uydurulmaktadır. Türk edebiyatında veya diğer bazı edebiyatlarda olduğu gibi iChi (اِحِح) adlı karakter, tespit edebildiğimiz kadarıyla Harran Arapları tarafından “hoca” sıfatıyla nitelenmemektedir. iChi (اِحِح) tipinin konu olduğu fıkralara örnek olarak aşağıdaki fikra zikredilir.

اِحِح جَارُو اِمْوَدَعِ عِنْدُو عَشْرَ دُوَاب. نَهَارَ جَائِيُو خَاطِرُ اَوْ دَابِخِ وَحِدَةً. طَالَاتِ تِسْعَةً. جَائِي جَارُو مِنْ الشُّقْل، كَايِلَ حَيْثَ اَحَدُ الدُّوَاب. وَكَيْتَ اِمْدَحِحِ اِيْحِنَ تِسْعَةً. كَايِلَ اِيْنِي وَدَعَيْتَ عِنْدَكَ عَشْرَةَ اَوْ هَدَيْتَ تِسْعَةً. اِحِح كَايِلَ لَا هَدَيْتَ عَشْرَةَ.

مِتَّنَاجِرِينَ وَاحِدًا إِنْكُولَ تِسْعَةَ، وَاحِدًا إِنْكُولَ عَشْرَةَ. إِجْحَ كَايِلَ الرَّاعِي الدُّوَابَ رُحَ جَيْبِ عَشْرَ زُمَّ، حَلَّ كُلَّ وَاحِدًا إِنْقَبِطَ
وَاحِدَةً، تَانَشُوفَ تِسْعَةَ أَلِّ عَشْرَةَ. رَايْحَ رَاعِي الدُّوَابَ جَايِبَ عَشْرَ زُمَّ. قَابِطِينَ كُلَّ وَاحِدًا وَاحِدَةً. وَاحِدًا مِنْهُمْ ظَالَهُ إِبْدُو
فَارَقَهُ مُو قَابِطَ شَيْ. كَايِلَ أَمَا يَ إِجْحَ تِسْعَةَ إِكْطَبُو أَوْ هَذَا ظَلَن. إِجْحَ كَايِلَ لُو آيِنِ شَسَاوِي لَكَ، هَذَا هُوَ عَفْنِ.

*çhi câruv ,mveddi' 'induv 'aşır duvâb. nahâr câyyuv hâtır uv zâbiḥ viḥdi. zâllât tis 'i.
cây câruv ,mne 'ş-şukul, gâyil cît âḥuz ed-duvâb. vakit ,mdeḥḥic inhin tis 'i. gâyil âniy
vedde 'it 'indek 'aşra uv hezenni tis 'i. çhi gâyil lâ hezenni 'aşra. mitnâcrîn vaḥad ,ygûl
tis 'i vâḥad ,ygûl 'aşra. çhi gâyil ,lrâ 'iy ed-duvâb rûḥ cib 'aşır zulüm, ḥal kul vâḥad
,ykabiṭ viḥdi, tânşûf tis 'i elli 'aşra. râyiḥ râ 'iy ed-duvâb câyib 'aşır zulüm. kâbîṭin kul
vâḥad viḥdi. vâḥad minhum zâlla iduv fârka mû kâbiṭ şiy. gâyil aha ya çhi tis 'i ,gzubav
uv hâza zal. çhi gâyil luv âniy şesâvî lek, hâza huvva 'afin.*

“Çhi’nin komşusu kendisine on koyunu emanet etmiş (ve mevsimlik işçi olarak çalışmaya gitmiş). Bir gün Çhi’ye misafir gelmiş ve bir koyunu ona kesmiş. Geriye dokuz koyun kalmış. (Bir müddet sonra) komşusu işten gelince gidip koyunları alayım demiş. Gelip baktığında koyunların dokuz tane kaldığını görmüş. Bunun üzerine Çhi’ye ‘ben sana on koyun emanet ettim, ama bunlar dokuz tanedir’ demiş. Çhi de ‘hayır, bunlar on tanedir’ şeklinde karşılık vermiş. İkisi tartışmaya başlamış. Biri ‘dokuz tanedir’ derken, diğeri ‘on tanedir’ diyor. Daha sonra Çhi koyun sahibine ‘git on adam getir, her biri bir koyun tutsun, bakalım dokuz tane mi koyun var yoksa on tane mi’ diye bir fikir sunmuş. Koyun sahibi gidip on adam getirmiş. Adamlardan her biri bir koyun kapmış. Birisi ise hiçbir koyun tutamayıp onun eli ise boş kalmış. Bunun üzerine (koyun sahibi) Çhi’ye seslenerek ‘Bak ey Çhi gördün mü dokuz kişi birer koyun tuttu ama bu adamın eli boş kaldı’ deyince, Çhi ona şöyle karşılık vermiştir: ‘Bu adam tembel ise ben ne yapayım?’”

6.8. Bilmece (Luğz)

Bilmece Arap edebiyatında “luğz/elğâz (لغز/الغاز)” adıyla anılır. sözlükte, “bir sözü söylerken muradını gizleme” manasına gelmektedir.⁴⁴³ Luğz, terim olarak sözün

⁴⁴³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 12/296.

maksadını gizlemek, şaşırtmalı söz söylemek ve bilmece gibi manalara gelir.⁴⁴⁴ Harran lehçesinde bilmeceye “hiddâva (حِدَاوَة)” denir.

Harran Arapları arasında da birtakım bilmece dolaşmaktadır. Bunlardan bazıları kafiyeli olmaktadır. Harran’da sözlü aktarılan bilmecelelere örnek olarak aşağıdaki misaller zikredilebilir;

عَنْزِ قَرَّةً، تَصْرَحُ بَرَّةً، تَمْلِي الْجَرَّةَ، مِنْ دُونَ ظَرَّةً

‘anzin qarra, tısrah barra, timliy ec-carra, min dûn zarra

Sürü halinde dolaşan bir hayvandır (keçidir), dışarıda dolaşır, testiği doldurur, memesi yoktur.⁴⁴⁵

Bir başka bilmece de şöyledir;

مَاتَ الْمَيْتُ أَوْ دَفِنًا، جِي الْحَيُّ أَوْ بَلَبَشَ بِيهْ، گَامَ الْمَيْتُ أَوْ كَفَشَ بِيهْ

mâte ’l-mét uv difennâ, ciy el-ḥay uv belbeş bî, gâm el-meyyit uv kufaş bî

Ölü öldü ve defnettik, diri geldi ve onu kurculadı, ölü kalktı ve onu alt etti.⁴⁴⁶

Bir başka bilmece ise şöyledir;

رَبِّي خَلَقَ خَلْقَهُ أَوْ مَا ظَهَرَ، ظَهَرَ كُلَّ الْخَلَائِقِ أَوْ مَا ظَهَرَ، أَنْتَيْنِ ابْنَيْنِ وَابْنَيْنِ ابْنَيْنِ، أَوْ عَاجِرُ دَوْمٍ مَا ابْتَجِبَ الظَّنَّ

rabbîy ḥılaq ḥalka uv mâ zıharha, zıhar kulle ’l-ḥalâyıq uv mâ zıharha, ṣnēni ḥbbatınhi
vişnéni ḥbzaharha, uv ‘âcir dôm mâ-tcîb ez-zani

Rabbim öyle bir yaratık yaratık ki onu ortaya çıkarmadı, bütün yaratılmışları görünür kıldı ama onu göstermedi, iki tane içinde iki tane de dışında vardır, o daima kısır olup evlat doğurmamaktadır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ M. Faruk Toprak, “Klâsik Arap şiirinde Luğaz”, *Nüşa Dergisi*, 3 (Güz 2001): 97.

⁴⁴⁵ Bu bilmecenin cevabı bal arısı’dır.

⁴⁴⁶ Bu bilmecenin cevabı da kapan’dır.

⁴⁴⁷ Bu bilmecenin cevabı ise kabir’dır.

6.9. Halk Şarkıları

Harran ve çevresi, düğün ve eğlencelerde icra edilen zengin bir müzik birikimine sahiptir. Düğünler ve eğlenceler genelde açık havada yapılmaktadır. Dolayısıyla düğünler, bölge müziğinin icra edildiği açık hava konserini andırmaktadır. Düğünlerde icra edilen şarkılar Suriye kırsal kesiminde icra edilen halk şarkılarının aynısıdır. Dolayısıyla özgün bir müzik veya halk şarkısı yoktur. Ancak halk şarkılarını söyleyen ve düğünlerde icra eden kişiler (şâ'ir) doğaçlama nakaratlarla kişiye özel atıflar eklemektedirler.

Düğünlerde bu müzikler eşliğinde 'abrâviyye denilen hareketli veya targa denilen yavaş oyunlar oynanır. Bu oyuna halay manasına gelen "debçe" denir. Abrâviyye⁴⁴⁸ hareketli müzik eşliğinde omuzların ve ayakların hızlı ve ritimli bir şekilde hareket ettirildiği, önce sağ sonra sol ayağın öne doğru atılarak oynandığı türdür. Targa⁴⁴⁹ ise müziğin ritmine göre ayakların öne atıldığı türdür. Ayaklar iki veya üç defa bükülür. Bu oyun tarzı yavaş olduğu için genellikle aile büyüğü yaşlılar oyuna girdiğinde veya halaydakiler hareketli oyundan yorulunca bu tarza geçilir.⁴⁵⁰ Bu tür halay aşağıda zikredilen muleyya veya kulle'l-helâ eşliğinde oynanır.

6.9.1. Muleyya

Muleyya tarzı şarkılar ise halay eşliğinde değil genel olarak sevinçlerde kadınlar tarafından söylenir. Özellikle يَا عَيْنُ مُوَلِّسِيْنَ وَإِنْتَعَشْ مُوَلِّيَّةَ، جِسْرَ الْحَدِيدِ اِنْكَطَعَ مِنْ دُوسِ رَجُلِي tarafından söylenen muleyya oldukça meşhurdur.

لِي سَا زَنْجَمِ السِّمِّ تَيْسَرُ أَوْ سَارِي

أَمْشِي وَأَخْفَ الْجِدْمَ وَأَخْذُ بِالْأَيْسَارِي

لِي عَشِيرِ مِطَى اسْمُو بِالْأَيْسَارِي

يَجْنُ اِعْيُونِي عَلَيَّ لَدَّةَ مَعَانِي

⁴⁴⁸ Müzik eşliğinde abrâvî türü oyun için bk. <https://youtu.be/BiFy5B04cx4> (erişim tarihi: 29.12.2021).

⁴⁴⁹ Müzik eşliğinde targa türü oyun için bk. <https://youtu.be/l-veszSXOzi> (erişim tarihi: 29.12.2021); <https://youtu.be/D3FsFszVCA0> (erişim tarihi: 29.12.2021).

⁴⁵⁰ Bu bilgiler Özlem Azak'tan alınmıştır.

عِنْدَ مَا اِيْتَقِيْبُ الْكُمْرَ سَمْرَهُ تَعَالِيْلِي
اُصْبِرْ تَا نَوْمِ اَهْلِي وَاجِيْعِ عَشْوِيَّةِ
مِنْ عَرَكَ حَدُوْ لَشِيْلٍ اِطْمَايِ بِالْجُوْدِي
طَلِيْتُ اِبْرَجُو التَّرْفِ لِمَنْ ذَبَلْ عُوْدِي
دُنْيَاكَ يَا صَاخِي عَثْرَاتِ وَاَسْعُوْدِي
كُلُّ مِنْ ذَلِيْلُوْ اِعْبِرْتُ وَاِنِّيْ اِحْرَجْتُ بِيَّهٖ
الْمُوْلُ مَوْلِ الْهُوٰى عُنِيِّيْ يَا مُوَلِّيَّهٖ
رُقْمَانُ صَدْرُوْ ذَبَلْ رَشُوْا عَلَيْهِ مِيَّهٖ
الْمُوْلُ مَوْلِ الْهُوٰى عُنِيِّيْ يَا مُوَلِّيَّهٖ
مَا اِحْلَى رُكُوْبَ الْجَمَلِ لُوْ كَادَتْهُ اِبْنِيَّهٖ

Muleyya tarzı yaygın olup çeşitli şekillerde de söylenmektedir. Nakaratı ve kelimeleri farklı bir muleyya örneği de aşağıda zikredilmiştir;

الْمُوْلُ مَوْلِ الْهُوٰى عُنِيِّيْ يَا مُوَلِّيَّهٖ
ظَرَبَ الْخُنَاجِرُ وَلَا فَرَكِيْجُ يَا اِبْنِيَّهٖ
مِنْ عَرَكَ حَدُوْ لَشِيْلٍ اِطْمَايِ بِالْجُوْدِي
طَلِيْتُ اِبْرَجُو التَّرْفِ لِمَنْ ذَبَلْ عُوْدِي
دُنْيَاكَ يَا صَاخِي عَثْرَاتِ وَاَسْعُوْدِي
كُلُّ مِنْ ذَلِيْلُوْ اِعْبِرْتُ وَاِنِّيْ اِحْرَجْتُ بِيَّهٖ
الْمُوْلُ مَوْلِ الْهُوٰى عُنِيِّيْ يَا مُوَلِّيَّهٖ
ظَرَبَ الْخُنَاجِرُ وَلَا فَرَكِيْجُ يَا اِبْنِيَّهٖ
يَا سَايْكِرَ الطَّعْنِ بِاللّٰهِ اَتَعِيْكُوْنَهٗ

مَعَكُمْ حَيْبِ الْكَلْبِ مَحْدٌ حِطَمٌ دُونَهُ
أَوْ لَا كَعْدُ عَلَ الْمِنْهَلَةِ كُلِّ يَوْمٍ تَزْدُونَهُ
وَأَرْجَاكَ يَا بُو زَلْفٌ لَمَنْ تَجِي لِيَّ
الْمَوْلُ مَوْلَ الْهُوَى عَيْنِي يَا مُوَلِّيَّ
ظَرَبَ الْمُتَنَاجِرُ وَلَا فَرَكِجٌ يَا ابْنَيْتَهُ

Nağme ve melodi olarak muleyya tarzında olup içinde muleyya nakaratı olmayan bir başka örnek te şu şekildedir;

الْعَيْنُ تُنظُرُ دَرْبَكَ وَامِنْ السَّهَرِ مَلِينَا
طَارِشٌ مَا نِكْبَلُ طَارِشِ أَلِّ ابْرِجَلِكُ تَجِينَا
عَنْتِ عَنَّةِ إِبَعَنَّةِ أَوْ عَنَّا عَلَيَّ احْبَابِي
أَوْلُ عَنَّةِ لِلدِّنْيَا أَوْ ثَانِي عَنَّةِ الشِّبَابِي

6.9.2. Kulle'l-Helâ

Genelde düğünlerde halay ve ritimli alkış eşliğinde söylenen bir türdür. Hareketli tarzda söylenir. Her beytin başında كُلَّ الْهَلَا ifadesi ve aynı nakarat tekrarlanarak icra edilir.⁴⁵¹ Nakaratı aynı bırakılıp sözleri değiştirilerek farklı şekillerde nakledilen birçok versiyonu vardır. Örnek olarak burada iki parça zikredeceğiz.

طَابِخٌ وَرْدَةٌ أَوْ خِرَامَةٌ أَوْ بِالْوَسْطَةِ إِعْرَانُ
ṭâbic verdi uv ḥizzâmi uv be'l-vast ; rân
Burnunun bir tarafında çiçek, diğer
tarafında hızma, ortasına da halka takmış

يَشْبَهُ رِيْمَ الْجَزِيرَةِ إِفْطِيْعٌ وَلُفُو
yişbeh rîme'l-cizîri mızayyi ' vilfuv

كُلَّ الْهَلَا بِأَحْبَبِي جَانِي زَعْلَانُ
kulle'l-helâ b-uḥbeybiy câniy ze'lân
Hoşgelmiş küs gelen sevgilim

كُلَّ الْهَلَا بِأَحْبَبِي النَّائِرُ زَلْفُو
kulle'l-helâ b-uḥbeybiy en-nâsir zilfuv

⁴⁵¹ İcra örneği için bk. <https://youtu.be/bUqdbSXiBYU> (erişim tarihi 04.01.2022)

Eşini kaybetmiş beyaz el-cezîre ceylanına
benzeyen sevgilim

أَبُو عَيْوُونَ الْوَسِيعَةَ وَالْحَدَّ رِيَّانُ
ebu i 'yûnin visî 'i ve 'l-ħad rayyân
Geniş gözlü ve dolgun yanaklıdır

طَابِخٌ وَرْدَةٌ أَوْ خِرَازِمَةٌ أَوْ بِالْوَسْطَةِ إِعْرَانُ
ṭâbic verdi uv ħizzâmi uv be 'l-vast i 'rân
Burnunun bir tarafında çiçek, diğer
tarafında hızma, ortasına da halka takmış

رِيحَةٌ مِسْجٍ وَاحْظِيْرَةٌ إِبْطِيْئِيْ كَدْلَهِيْنَ
rîhit misiç v-ıĥteyri iḃtay i gzelhin
Saç örgülerinde misk ve çimen kokusu var

بَلْجِيْ رَبِّجِيْ يَفْقِرُ لِيْ إِبْصَوْمَةٌ رَمَضَانَ
belçiy rabbiç yikfir liy i bşômit ramazân
Belki rabbin ramazan orucu hatırına beni
bağışlar

طَابِخٌ وَرْدَةٌ أَوْ خِرَازِمَةٌ أَوْ بِالْوَسْطَةِ إِعْرَانُ
ṭâbic verdi uv ħizzâmi uv be 'l-vast i 'rân
Burnunun bir tarafında çiçek, diğer
tarafında hızma, ortasına da halka takmış

Kulle'l-helâ sözleri değiştirilerek farklı versiyonlarda da söylenmektedir. Buna örnek olarak aşağıdaki parça zikredilebilir.

أَوْ سَالِمٌ مِنْ حَجِّي الرِّدِّ وَالْمِسْبَةِ
uv sâlim min ĥaçye 'r-ride ve 'l-misebbe
Her türlü kötü sözden ve sövgüden uzaktır

جَوَّ الْحِنِجِّ تَائِظَلْ كَلِّي رِيَّانُ
cevve 'l-ħiniç tâ-yzal galbiy reyyân
Çenenin altından, kalbim ferah kalsın

يَا بُو حَجِّي الْيَسْبَهُ كَرَطُ الرِّيْبِي
yâ bû ĥaçye 'l-yişbeh gurṭa 'z-zibîbiy
Konuşması kuru üzüm yemek gibi tatlı
gelen sevgilim

Hoşgelmiş lülesini dağıtmış sevgilim

وَاللَّهِ لَأَنْطِيكُمُ أَوْصَافُؤُ جَادُ إِتْعَرَفُ
valla lanṭikum uvşâfu çâd it 'arfû
Eğer bilerseniz size onun vasıflarını
söyleyeceğim

كُلُّ الْهَلَا بَاحِبِّيْ جَانِيْ زَعْلَانُ
kulle 'l-helâ b-uĥbeybiy câniy ze 'lân
Hoşgelmiş küs gelen sevgilim

كُلُّ الْهَلَا بِالْحَدَثِ لَوْ جَنَّ كُلْهِنُ
kulle 'l-helâ be 'l-ħades lô cen kulhin
Hepsi gelse de tüm kadınlar hoşgelmiş

مَا كَيْلِيْلِيْجُ يَا يُمُّا أُحْذِيْلِيْ مِنْهِنُ
mâ gilitliç yâ yumma uĥzîliy minhin
Sana demedim mi anne bana onlardan
birini al

كُلُّ الْهَلَا بَاحِبِّيْ جَانِيْ زَعْلَانُ
kulle 'l-helâ b-uĥbeybiy câniy ze 'lân
Hoşgelmiş küs gelen sevgilim

كُلُّ الْهَلَا بَاحِبِّيْ يَا بُو لَبَّةُ
kulle 'l-helâ b-uĥbeybiy yâ bû lebbe
Kolye takan sevgilim hoşgelmiş

مَا كَيْلِيْ لَكَ يَا الْقَالِيْ أَنْطِيْبِيْ حُبَّةُ
mâ gilik lek ye 'l-kâliy nṭîniy ĥubba
Sana demedim mi ey sevgili bana bir
öpücük ver

كُلُّ الْهَلَا بَاحِبِّيْ أَوْ يَا حَبِيْبِي
kulle 'l-helâ b-uĥbeybiy yâ ĥabîbiy
Sevgilim sevdiceğim hoş gelmiş

أَنْجَلَيْنِي عَلَ ارْكَانِي وَأَنْكَلِي تَلْفَانُ
ıcellibniy 'ala-rkâniy v-ıgulliy telfân
Beni yan taraflarıma çevirip, bana “harap”
olmuşsun diyesin

طَابِخٌ وَرْدُهُ أَوْ خِزَامَةٌ أَوْ بِالْوَسْطَةِ إِعْرَانُ
ṭābic verdi uv ḥizzâmi uv be'l-vastı i'rân
Burnunun bir tarafında çiçek, diğer
tarafında hızma, ortasına da halka takmış

شَالِحٌ كَلْبِي وَفُؤَادِي إِنْكُولَةُ دَادَةٌ
şâli galbiy v-fvâdiy ibgôltu dâde
Bana kardeşim demekle kalbimi ve
gönlümü yerinden sökmüş

أَلَّ سَيْمَةً عَشِيرِي إِنْفِي حَرَّانٍ⁴⁵²
elli şemmit 'aşîriy ibfey harrân
Ancak Aran'daki sevdiğimin kokusu
iyileştirir

أَوْ مِثْلَ إِحْشِيفَ الظَّحَى بِالْحَمَادَةِ
uv mişl iḥşéfa 'z-zahâ be'l-ḥamâde
Çölde kuşluk vakti gezen yavru ceylan
gibidir

أَوْ طُولَ الْعُمُرِ بِشَجِي هُمُّو لَلْجِيرَانِ⁴⁵³
uv ṭûle 'l-'umur yişçiy hemmuv le'c-cîrân
Ömür boyu derdini komşulara anlatır.

تَمَنِّيْتُكَ يَا الْقَالِي إِنْتَ طَبِيبِي
timennétek ye'l-kâliy inti ṭibîbiy
Ey değerlim tabibim sen ol diledim

كُلُّ الْهَلَا بِأَحْبَبِي جَانِي زَعْلَانُ
kulle'l-helâ b-uḥbeybiy câniy ze'lân
Hoşgelmiş küs gelen sevgilim

كُلُّ الْهَلَا بِأَحْبَبِي يَا حَمَادَةَ
kulle'l-helâ b-uḥbeybiy yâ ḥammâde
Sevgilim Hammâde hoş gelmiş

وَجَعَانُ مَا تَبْرِيئِي كُلَّ السَّادَةِ
vec'ân mâ tibrîniy kulle's-sâde
Ben hastayım tüm efendiler beni
iyileştiremez

كُلُّ الْهَلَا بِعَشِيرِي لَوْ تَرَادَةُ
kulle'l-helâ b-'aşîriy lô terâde
Hoş gelmiş sevdiğim kötü olsa da

كُلُّ مَنْ مِنْ تَحَوُّزٍ فَصَبَّ مَا هُوَ رَادَةٌ
kul min ticevvaz kaçışb mâ huv râde
İstemedenden zorla evlendirilen herkes

6.10. Çeşitli Münasbetlerle Söylenen Bazı Sözler

Çeşitli münasebetlerle çocukların dile getirdiği birtakım ifadeler de sözlü olarak aktarılmaktadır. Bunlardan birisi de yağmur yağdığı esnada söylenen, tam anlam bütünlüğü oluşturmaya da kafiyeli olan şu sözlerdir;

⁴⁵² Duruma göre zikredilen yer adı değiştirilir.

⁴⁵³ Benzer bir aktarım için bk. Ahmet Aslan, “el-Edebu'l-Arabiyyu's-şâ'biyyu fi mıntıkati Diyâr Mudar (fi Harrân)”, *Dirâsât fi'l-lehecâti'l-Arabiyyeti'l-mahkiyye fi Türkiye*, ed. Yaşar Acat (İstanbul: Akdem Yayınları, 2019), 99.

اللَّهُ اِطْوَلْ رَاسِي

alla-ıyṭavvil râsiy
Allah saçımı uzatsın

مِطْرٌ مِطْرٌ عَاصِي

mıtar mıtar 'âsiy
Bol bol yağmur yağsın

يَاكُلُ حَبَّةَ تِينَةٍ

yâkul ḥabbit tîni
Bir incir çekirdeği yemekte

رَاسِي بِالْمِدِينَةِ

râsiy be'l-midîni
Saçım şehirde

Çocukların bayramdan bir gün önce tekrarladığı bir diğer ifade de şöyledir;

أَوْ نَذِيحِ اِنْكِرَةِ سَعِيدٍ

uv nizbeḥ ;bgarti-s 'ayyid
Suayyid'in ineğini keseriz

بِأَجْرِ عَيْدٍ وَانْعِيدٍ

bâcir 'id v;n 'ayyid
Yarın bayramdır ve bayramı kutlunuz

نَذْبُحُ لَوْ دَجَاجِثِ

nizbeḥluv dicâcitni
Ona da tavuğumuzu keseriz

اِسْعِيدُ كَرَابِثِ

s 'ayyid garâbitni
Suayyid akrabamızdır

Genç kızların, kına gecesinde evlenecek kıza söylediği sözlerden biri de şu nakaratlardır;

وَأَنْتِي وَزِدَةُ رِيحَانَ اِنْحُوشِ اَهْلِيحِ مَزْرُوعَةٍ

vintiy vardit rîhân ;bhôş ehaliç mazrû'a

Sen ki bir reyhan çiçeğisin, aile
bahçesinde ekili

كُومِي يَا مَرْيَمُ كُومِي لَا اِيَعِيرُونِيحِ مَرْبُوعَةٍ

*gûmiy yâ meryem⁴⁵⁴ gûmiy lâ ;y 'ayrûniç
marbû'a*

Kalk ey Meryem kalk, seni kısa diye
ayıplamasın birileri

GAP projesi ile suyun bölgeye henüz gelmediği dönemlerde, yağmur yağmadığında halk buğday ve arpa toplayarak onu haşlar, kuşlar yesin diye damların üstüne serer ve dua ederlerdi. Bu buğdayları toplayan kişiler köylerde şöyle seslenerek dolaşırdı;

⁴⁵⁴ Burada hitap edilen kişinin ismi söylenir.

خَلَّ الْمَطَرُ بِحِينِ

halla 'l-mıtar yicini

Yağmur getir bize

يَا أُمَّ الْقَيْثِ بِلَيْنِ

yâ umme 'l-ķes billini

Ey ummu'l-ğays⁴⁵⁵ sula bizi

لَوْ سَتْتَيْنِ مَا يَزْرَعُ

luvva sintén mâ yızra 'ı

İki yıldır ekin ekmemektedir

رَاعِينَ أَصْلَعُ

râ 'ini aşla 'ı

Çobanımız keldir

الشَّعِيرُ مَا لَوْ إِحْسَابُ

eş-şi 'ır mâ luv ;hsáb

Arpanın haddi hesabı mı var

الْحَنْطَةَ لِلرَّجَابِ

el-hunṭa lerçáb

Buğday dize kadar

جَوَّ الْكَأَغِ مِنْدَفِنِهِ

cevva 'l-gâ ' mindefni

Verdiği toprağa gömülür

الْيَنْطِي بِالْحَفْنَةِ

el-yinṭiy be 'l-ħafni

Avuçla veren kişinin

يَصْبِحُ أَوْلَادُهُ حَيَّالٌ

yışbih uvléduv ħayyál

Oğlu süvari olarak sabahlasın

الْيَنْطِي بِالْقِرْبَالِ

el-yinṭiy be 'l-ķirbál

Elekle verenin

يَصْبِحُ أَوْلَادُهُ يَمِشِي

yışbih uvléduv yimşiy

Sabah çocuğu yürüsün

الْيَنْطِي بِالطَّبْشِيِّ

el-yinṭiy be 'ṭ-ṭabşiy

Tabakla verenin

Eski zamanlarda insanlar, değirmen taşında buğday öğütürken de şu sözleri tekrarlayarak öğütürmüş;

⁴⁵⁵ Mezopotamya bölgesinde yağmur tanrısı olarak kabul edilir. Harran Araplarına “Ummu'l-ğays” ne demek diye sordüğümüzda bir çok kimse bilmediğini ifade ederken bazıları bunu “gökyüzü” şeklinde niteledi.

وَالْحَبِيبِينَ عَوِينَهُ

v-incîbilhi 'avîni

Ona tarafımızca bir yardımcı çağırılır

إِيدَ الرَّحَى مِتِينَهُ

ide 'r-rahâ mitîni

Değirmen taşının kolu ağır

Yine genç kızlar pamuk toplarken, şu sözleri tekrarlayarak hem ortamı neşelendirir hem de eğlenirler;

بِالْعَرَبَانِ مَا نَزَكَبَ أَلِّ وَأَسْطَاتِ إِحْكُومَةَ
be 'l- 'arabâni mâ nırkab elli vâşât ihkûma

At arabasına binmeyiz, bize makam arabası getirin

حُوشَ الْكُطُنُ حُوشُنُوْ وَادْعَنُ الْمِصَارِيْ كُومَهُ
hûşe 'l-guţun hûşennuv v;d 'an el-mışâriy kôma

Toplayın pamuğu kızlar toplayın, parayı yığın edin

بَلْجِيْ أَهْلِيْ ائِيْوَارُونَ أَوْ يَنْطُونِ الْعَشِيرِيْ
belçiy eheliy ytivâzun uv yinţûniy il- 'aşîriy

Belki ailem mecbur kalır da sevdiğime verir

زَيْتَ الْكُطُنُ بِالْدُودَةِ وَلَا الْمُتُورُ ائِيْدِيْرِيْ
réte 'l-guţun be 'd-dûdi velâ 'l-mutôr ydîriy

Keşke pamuk kurt dolsa da hiç bir traktör girmese

Küçük çocukları uyutmak için ninni babından da aşağıdaki sözler söylenir.

لَا يَحِيْكُ طَيْرَ الْحَمَامِ

lâ yicik téra 'l-hamâm

Gelmesin sana güvercin kuşu

يَا اللَّهُ نَامُ يَا اللَّهُ نَامُ

yallâ nâm yallâ nâm

Uyu bebeğim uyu

6.11. Tekerlemeler

Tekerlemeler, kısa, uyumlu, ritmik, söz dizisidir ve ölçü, uyak, ses taklidi, yineleme ve ikilemeden oluşmaktadır.⁴⁵⁶ Sözlü edebiyatın en önemli kaynaklarında biri olan tekerlemeler, Harran ve çevresinde geçmiş yıllardan günümüze kadar dilden dile söylenerek az da olsa varlığını devam ettirerek gelmiştir. Tekerlemeler, geçmişten günümüze kadar masallarla, çocuk oyunlarıyla ve diğer halk edebiyatı ürünleriyle birlikte aktarılarak gelen zengin bir kültürel mirasıdır.

⁴⁵⁶ Ahmet Say, *Müzik Sözlüğü* (Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları, 2002), 513.

اِحْمِشَاتُ الْحَمِشِي حَمِشَاتُ

ihmişen haşmiy hamis hamşât

Tırnakladı burnumu, (tırmalanan
burnumun tepesinde) beş tırtık

اِحْشِبَاتُ الْحَمِشِ حَمِشَاتُ

ihşibâte'l-habis hamsi-ihşibât

Hapishane ahşapları beş kalas (beşi kırık)

Bir başka tekerleme de şöyledir;

كُلُّ بَيْتٍ اِحْمِشَاتُ

kul bis ihşîs

Her kesede bir kedi

سِتُّ اِبْسَاسٍ اِحْمِشَاتُ

sitt ibsâs ihşîs

Altı kesede altı kedi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Harran, tarihte el-Cezîre bölgesinin Diyar-ı Mudar bölümünde yer alan bir şehirdir. el-Cezîre bölgesi I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, Irak, Suriye arasında paylaşılınca Urfa, Samsat, Harran, Re'sül'ayn (Ceylanpınar), Nusaybin, Cizre, Mardin, Diyarbakır, Hasankeyf, Silvan Türkiye'de, Musul ile Sincar, Irak, Rakka ile Ca'ber ise Suriye sınırları içinde kalmıştır. Sınırlar çizilmeden önce Harran'ın Rakka başta olmak üzere Fırat bölgesi ile güçlü bir bağlantısı vardı. Harran'daki Arap aşiretlerinin çoğunun sınırın ötesinde akrabaları vardır. Bazı aşiretlerin bir kısmı Türkiye sınırında kalırken bir kısmı da Irak ve Suriye sınırlarında kalmıştır. Dolayısıyla Musul, Harran, Rakka, Haseke ve Deyr-i Zor şehirlerini kapsayan bu bölgenin kültürü ve dili ortak denilecek kadar birbirine yakındır.

Harran Arap Diyalekti (HAD), Harran ve Akçakale ilçeleri başta olmak üzere Şanlıurfa merkezi ve çevresi, Viranşehir, Ceylanpınar ilçelerinde ve Siverek, Hilvan, Bozova ve Birecik gibi ilçelerde bulunan Arap köylerinde konuşulan bir lehçedir. Bu bölgeler arasında konuşma farklılığı çok sınırlıdır. Birkaç telaffuz ve kelime kullanımı dışında lehçe ortaktır.

HAD, bedevi lehçeler grubunda yer almaktadır. Suriyenin kuzey kesiminde yaşayan şâvî bedevilerin konuştukları lehçe ile ortak özelliklere sahiptir. HAD'de ğayn ve dâd hariç MSA'da kullanılan harf ve seslerin tümü kullanılmaktadır. Dolayısıyla bazı lehçelerin aksine HAD'de kâf, zel, şe gibi sesler aynen telaffuz edilmektedir. Bunun yanı sıra "g", "p", "ç" ve "j" gibi MSA'da olmayan sesler de kullanılmaktadır.

HAD'in, birçok Arap lehçesinde bulunan ibdal, naht, kalb, hazf, keşkeşe, teltele, 'an'ane, istintâ ve imâle gibi ses özelliklerine sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu özellikler birçok Arap lehçesinde de mevcuttur. HAD'in sesbilgisel yapısı incelendiğinde büyük oranda MSA'nın kaidelerinin izin verdiği ve caiz gördüğü çerçevede kaldığı ve standart dilden anlaşılabilir hale gelecek derecede uzaklaşmadığı görülmektedir.

HAD'de birçok diyalekte olduğu gibi irab olgusuna rastlanmamaktadır. Ancak MSA'nın dilbilgisel ve gramatik özelliklerini bir kısmını yansıttığı görülmektedir. Örneğin MSA'nın sahip olduğu cümle ve tamlama yapıları ile birçok kullanımı ve

kaideyi aynen yansıttığı, nehiy, taaccüb, tevkîd ve şart gibi üslûplarda MSA'ya benzerlik gösterdiği görülmüştür. Ayrıca fiillerde, işaret isimlerinde ve zamirlerde ikil kullanılmamaktadır. İkil mübtedaların haberleri ve ikil mevsufların sıfatları çoğul getirilmektedir. Ayrıca fiil başta geldiğinde de isme uydurularak ekelûni'l-berâğîs lehçesinin kullanımı görülmektedir. Nadiren de bazı alternatif edatlar kullanılmaktadır. HAD'in söz disimsel özellikleri bir bütün olarak incelendiğinde standart dilden tamamen başkalaşım ayrılmadığı ifade edilebilir.

HAD'in morfolojik özelliklerine gelince, MSA'da kullanılan birçok kelime türetme kalıbının HAD'de de kullanıldığı görülmektedir. Cem-i teksir ve mastar kalıpları MSA ile büyük oranda örtüşmektedir. Nadiren de olsa alternatif kalıplar kullanılmaktadır. Fiil çekimlerinde bazı hususlarda MSA'dan farklılaşmaktadır. Örneğin mehmuzu'l-fâ fiillerde mazi çekimde hemze hazf edilirken muzaride tahfif edilmekte, emirde ise hazf edilmemektedir. Misal fiilde de emir fiilin başına hemze ilhak edilmektedir. Ecvef fiillerin emir çekiminde de illet harfi hazf edilmemektedir. Ancak ism-i fâil, ism-i meful, ism-i âlet, ism-i taşğîr ve ism-i tafdîl gibi isimlerin türetiminde çoğunlukla MSA ile aynı kalıpları kullanılmaktadır. Buna ek olarak bazı alternatif kalıplar da bulunmaktadır. Bu alternatif kullanımlar hemen her diyalekte görülmekte olup, lehçeyi standart dilin çerçevesi dışına çıkarmamaktadır.

HAD'in anlambilgisel özelliklerine gelince diyalekte kullanılan kelimelerin birçoğu MSA ile ortaktır. Ancak burada en çok dikkati çeken husus alternatif kelime kullanımlarıdır. MSA'da bir şeyi ifade etmek için kullanılan yaygın kelimeler yerine başka kelimeler kullanılmaktadır. Diyalekte kullanılan bu kelimeler Arapça'da bulunan ve kadim dönemlerde kullanılan kelimelerdir. Ayrıca Arap dünyasından kopan ve adeta kapalı toplum yapısına bürünen Harran Araplarının konuştuğu bu lehçede anlam kaymasına, anlam daralmasına ve anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir. Diyalekte garib kelime kullanımına da rastlanmaktadır. Arapça sözlüklerde bulunmayan bu kelimelerin kadim sami dillerinden kalmış olması veya yabancı dillerden lehçeye girmiş olması muhtemeldir. Örneğin *zelebûh* (solucan), *ugurruga* (kurbağa), *nifili* (bacalı mutfak), *'alici* (çuval), *gôla* (gölet), *çat/çabba* (atladı), *habelleci* (kaplumbağa), *zelgehâni* (kayak yeri), *rabbâtiyyi* (çizme), *çiddâni* (yular), *birbâni* (pamuk toplamak için bele dolanan hurç), *gôtar* (gitti), *kirlîke* (kadının iç

giysisi), *şâyi* (kadınların elbisenin üstüne giydiği boydan ceket), *cemdâni* (puşi) gibi kelimeler bu türdendir.

Edebi malzemeleri sözlü olarak nesilden nesile aktarmayı sürdüren HAD'de şiir, hikaye, atasözü, hikmetli söz, deyim, vasiyet, şarkı, bilmece ve tekerleme gibi türlerden oluşan zengin bir birikime sahiptir. Bu edebi derin belağat özellikleri taşımayıp basit edebi sanatları içermektedir. Genelde nâkıs cinas kullanılmaktadır. Harran ve çevresindeki sözlü halk edebiyatı Fırat bölgesinde Rakka, Deyrizor, Musul ve Haseke gibi yerlerde sözlü olarak nakledilen halk edebiyatı ile ortaktır. Dolayısıyla bu bölgelerdeki sözlü edebiyattan farklı ve özgün bir türden bahsetmek mümkün değildir.

Harran Arap Diyalektinin sahip olduğu bu sözlü edebi kültür orta yaş ve üzeri kesimde varlığını sürdürmekle birlikte genç bireyler hem edebi birikimden hem de dili saf konuşabilmekten uzaktır. Okulda eğitim dilinin ve telefon, televizyon ve internet gibi etkenlerin dilinin Türkçe olması sebebiyle yeni yetişen bireyler günlük hayatta Arapçayı basit cümleler konuşmaktan ibaret görmektedir. Yaşlı kişilerin edebi aktarımlarında geçen birçok kelimeyi anlamamaktadır. Dolayısıyla bu lehçenin sahip olduğu birçok özellik yaşlı kişilerin vefatıyla yok olmaktadır. Belki de bu asır lehçenin bölgede konuşulduğu son asır olacaktır. Bundan hareketle bu çalışmanın HAD'in sahip olduğu temel fonetik, morfolojik, söz disimsel ve anlam bilgisel özelliklerini ortaya koyarak bir kaynak teşkil edeceğini, sözlü edebi birikimlerin en azından bir kısmını kayıt altına almakla onları yok olma tehlikesinden koruyacağını ümit ediyoruz.

Araştırma sonunda edindiğimiz gözlemlerden hareketle diyalektin korunması için önerilerimiz şu şekilde sıralamamız mümkündür;

- 1- Türkiye'de konuşulan Arap diyalektlere dair dil atlası hazırlanmalıdır. Elektronik ortamda da erişime açılacak bu atlasın her bir lehçenin sesbilgisel, sözdizimsel, morfolojik ve anlam bilgisel özellikleri ile ilgili diyalektin halk edebiyatı türlerini ihtiva edecek nitelikte olmalıdır. Bunun yanı sıra diyalektlerin sahadan toplanacak ses ve video kayıtları ile her bir diyalektin dilsel verileri toplanacaktır. Dolayısıyla diyalektin ses kayıtlarına dayalı bir metin külliyatı, kapsamlı bir dilbilgisi ve dijital sözlük ortaya çıkmış olacaktır.

- 2- HAD'e dair akademik çalışmalar yetersizdir. Bu sebeple diyalektle ilgili daha çok bilimsel inceleme ve araştırma yapılmalıdır. Özellikle sözlü edebiyat konusunda her bir türle ilgili müstakil çalışma yapacak kadar malzeme bulunmaktadır. Çalışmamızda bunlara sadece birkaç örnek zikretmekle yetindik. Ancak bu alanda daha kapsamlı çalışmalar yapılabilir.
- 3- Diyalektin sahip olduğu tüm özellikler ses ve video şeklinde kaydedilerek arşivlenmelidir. Diyalekte kullanılan tüm sözlü halk edebiyatı video şeklinde kayıt altına alınmalıdır. Zira bu edebi birikimi bilen çok az insan kalmıştır.
- 4- Lehçeye dair bir eser basılıp bölgedeki Araplara dağıtılmalı ve konuştukları diyalekt hakkında bilinçlendirme yapılmalıdır.
- 5- Lehçede sözlü olarak nakledilen birikimi muhafaza etmek adına halk edebiyatı yarışmaları düzenlenmelidir. Bu özellikle dili iyi konuşamayan ve halk edebiyatı konusunda zayıf gençlerin dil becerilerini geliştirecektir.
- 6- Lehçeyle yayın yapan televizyon veya radyo programları yapılmalıdır.
- 7- HAD bölgede seçmeli ders olarak okullarda okutulmalıdır. Bu, öğrencilerin dil konusunda daha bilinçli olmasını sağlayacak ve ana dillerini muhafaza etme konusunda onları teşvik edici olacaktır.

KAYNAKÇA

- ‘Abbudî, Abdulhasen Ceddû’ - Ubeyd, Leys Kâbil. “el-İ‘lâl ‘inde’l-Eşmûnî”. *Mecelletu’t-turâsi’l-ilmî el-‘Arabî*. 1 (2013).
- ‘Abdulvâhid, Muhammed Edîb. *Mu‘cemu’l-fasîh min el-lehecâti’l-‘Arabiyye*. Riyad: Mektebetu’l-‘Ubeykan, 2000.
- Abduttevvab, Ramazan. *Fusûl fi fikhi’l-‘Arabiyye*. 6. Bs. Kahire: Mektebetu’l-Hânci, 1999.
- Acat, Yaşar. “Anadolu’da Konuşulan Arap Diyalektleri Üzerine Avrupa Ve Türkiye’de Yapılan Çalışmalar”. *Turkish Studies* 13/5 (2018): 29-44.
- Acat, Yaşar, ed. *Türkiye’de Konuşulan Arap Diyalektleri*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2018.
- Aksan, Doğan. *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi*. Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, 1978.
- Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Ali Rıza. *Ahfada Yedigâr Urfa Mücahedeşi*. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2010.
- el-Askalânî, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer. *Fethu’l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*. 13 Cilt. Kahire: Dâru’d-Deyyân Li’t-Turâs, 1986.
- el-Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheretu’l-emsâl*. Thk. Ahmed Abdusselâm. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1988.
- Aslan, Ahmet. *Bedii Sanatların Şairi el-Hasan b. Esed el-Fârikî Hayatı ve Şairliği*. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2012.
- Aslan, Ahmet. “el-Edebu’l-Arabiyyu’ş-şa’biyyu fi mıntıkati Diyâr Mudar (fi Harrân)”. *Dirâsât fi’l-lehecâti’l-Arabiyyeti’l-mahkiyye fi Türkiye*. Ed. Yaşar Acat. İstanbul: Akdem Yayınları, 2019.
- Aslan, Ahmet. “İslâmi Fetihten Emevî Döneminin Sonuna Kadar Diyâr-ı Mudar’da (Harran Bölgesinde) Arap Edebiyatı Çevresi”. *Şarkiyat Mecmuası*. 22 (Ocak 2013).
- Aslan, Ahmet. *Urfa-Harran (Diyar-ı Mudar) Bölgesinin Tarihi*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2015.
- el-Bekrî, Abdullah b. Abdulaziz el-Endelusî. *Mu‘cemu meste‘cem min esmâi’l-bilâdi ve’l-mevâdi’*. Thk. Mustafa es-Sakka. 4 Cilt. Beyrut: Alemu’l-kütüb, t.y.
- el-Belâzurî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Futûhu’l-buldân*. Thk. Abdullah Enis et-Tabbâ’. Beyrut: Muessetu’l-Mu‘âf, 1987.

- Blanc, Haim. *Communal Dialects in Bağdad*. Cambridge (Harvard Middle Eastern Monographs X): Harvard University Press, 1964.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târihi 'l-'Arab kable 'l-İslâm*. 2. Bs, 20 Cilt. 1993.
- el-Cevzî, Ebi Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr İbn Kayyım. *İrşadu's-sâlik ila halli Elfiyeti İbn Malik*. Thk. Muhammed b. Avad es-Sihâmî. t.y.
- el-Cezerî, İbnu'l-Esîr. *en-Nihâye fî ğarîbi 'l-hadîs ve 'l-eser*. Thk. Tahir Ahmed ez-Zâvî - Mahmud Muhammed et-Tannâhî. 5 Cilt. el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1963.
- Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi-I*. 2. Bs. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2012.
- ed-Dîneverî, İbn Kuteybe. *Edebu'l-kâtib*. Thk. Muhammed ed-Dâlî. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, t.y.
- Doğru, Erdinç. *Dilin Derin Devleti Deyimler*. Ankara: Fecr Yayınları, 2011.
- ed-Duleymî, Muhammed Nâyif. *Cemheratu vesâya 'l-'Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'n-nidâl, 1991.
- Durmuş, İsmail. "Müşterek". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Durmuş, İsmail - Yüksel, Ahmet. "Savtiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2006.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Emîn, Abdullah. *el-İştikâk*. Kahire: el-Heyetu'l-Mısriyye, 1956.
- el-Endelusî, Ebû Hayyan. *Tefsîru 'l-bahri 'l-muhît*. Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2010.
- el-Endelusî, Ebu Hayyân. *İrtişâfu'd-darab min lisâni 'l-'Arab*. Thk. Receb Osmân Muhammed - Ramadân Abdu'ttevvâb. Kâhire: Mektebetu'l-Hânci, 1998.
- Enîs, İbrâhîm. *el-Esvâtu 'l-luğaviyye*. 5. Bs. Mektebetu'l-Enclû el-Mısriyye, 1975.
- Ergin, Muharrem. *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyat Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım Yayın Tanıtım, 1998.
- el-Esterâbâdi, er-Radi. *Şerhu Şâfiyeti İbn Hâcib*. Thk. Muhammed Nur el-Hasan vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1982.
- el-Eşmûnî, Ebu'l-Hasen Nureddin 'Alî b. Muhammed. *Şerhu 'l-Eşmûnî 'ala Elfiyeti İbn Mâlik*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1998.
- el-Ezdî, Ebû Zekerıyyâ Yezîd b. Muhammed b. İyâs el-Mevsilî. *Târîhu 'l-Mevsil*. 3 Cilt. Kâhire: Lecnetu'ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, 1967.

- el-Fârisî, Ebu 'Ali. *et-Tekmile*. Thk. Hasan Şazeli. Riyad: Câmîiatu'r-Riyâd, 1981.
- el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. Thk. Mehdî Mahzûmî - İbrahim Samerrâî. 8 Cilt. Mektebetu'l-Hilâl, t.y.
- Göker, Osman. *Uygulamalı Türkçe Bilgileri I*. Ankara: MEB Yayınları, 2001.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu*. Trc. M. Reşet Üzmen. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1993.
- Ğalâyînî, Mustafa. *Câmi'ud-durûsi'l-'Arabiyye*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-asriyye, 1994.
- Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im. *el-Hayâtu'l-edebîyye fi'l-'asri'l-câhilî*. Beyrut: Dâru'l-cil, 1992.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Aşiret". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.
- Hamed, Muhammed Abdulhamîd. *Aşâiru'r-Rakka ve'l-Cezîre*. Rakka, 2003.
- el-Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-buldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1977.
- Hammâdî, Muhammed Câsım. *el-Cezîretu'l-Furâtiyye ve'l-Mûsul*. 2. Bs, 2 Cilt. Bağdat, 2011.
- el-Hârisî, Nevvâf b. Cezâ. *el-Esmâu'l-'âmiletü 'amele'l-fi'li: Dirâsutun nahviyye*. Medine: el-Câmîiatu'l-İslâmiyye, t.y.
- el-Hasenî, Hibetullah b. Ali. *Emâlî İbnu's-Şecerî*. Thk. Mahmud Muhammed et-Tannâhî. 3 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1992.
- Hassâr, Memduh Muhammed. "Mu'cemu'l-ibdâli'l-luğavî". *Mecelletu Mecme'u'l-luğati'l-'Arabiyye* 90/1 (2017).
- el-Hemedânî, Hasan b. Ahmed b. Yâkûb. *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*. Thk. Muhammed b. Ali el-Ekva el-Hevâlî. San'â: Mektebetu'l-İrşâd, 1990.
- el-Heredî, Muhammed b. Abdillâh el-Uremî. *Tefsîru hadâiki'r-rûh ve'r-reyhân fi ravâbî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Hâşim Muhammed Ali b. Huseyn Mehdî. 33 Cilt. Dâru tavki'n-necât, 2001.
- el-Hicâzî, Mahmud Fehmi. *İlmu'l-luğati'l-'Arabiyye*. Dâru ğarîb, t.y.
- İbn Abdi Rabbih. *Kitâbu'l-'İkdi'l-ferîd*. Thk. Muhammed Sa'id el-'Aryân. 9 Cilt. el-Mektebetu't-ticariyyeti'l-kubra, 1953.
- İbn Abdilhak, Ebü'l-Fezâil Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdilhak b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Merâsidu'l-ittilâ' 'alâ esmâi'l-emkineti ve'l-bikâ'*. Thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1954.

- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osmân. *Sırru sinâ'ati'l-i'râb*. Thk. Hasan Hindâvî. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. 3 Cilt. el-Heyetu'l-Mısriyye, t.y.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Luma' fi'l-'Arabiyye*. Thk. Semîh Ebu Muğlî. Amman: Dâru Mecdulâvî, 1988.
- İbn Düreyd, Muhammed b. Hasan. *Cemheretu'l-luğa*. Thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Faris, Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1991.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. Thk. Abdusselâm Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Haldûn, Ebü Zeyd Velıyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Târîhu İbn Haldûn*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. Thk. İhsân 'Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, 1977.
- İbn Hanbelî, Radıyyuddîn Muhammed b. İbrâhîm b. Yûsuf. *Bahru'l-'avvâm fimâ asâbe fihî'l-'avâm*. Thk. Şaban Salâh. Kahire: Dâru'l-ğarîb, 2007.
- İbn Hazm. *Cemheretu ensâbi'l-'Arab*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Manzûr. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, t.y.
- İbn Râfi', Ebü'l-Meâlî Takıyyüddîn Muhammed. *el-Vefayât*. Thk. Salih - ve Mehdi Abbas – Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1982.
- İbn Sa'd. *et-Tabakâtu'l-kubrâ*. Thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- İbn Sellâm, Ebü Ubeyd el-Kâsım. *Kitâbu'l-emsâl*. Thk. Abdulmecîd Katâmiş. Mekke: Dâru'l-Me'mûn li't-turâs, 1980.
- İbn Sikkît. *Kitâbu'l-kalb ve'l-ibdâl*. Beyrut: el-Matbaatu'l-Kâtûlîkiyye, 1903.
- İbn Şeddâd, İzzüddîn Ebu Abdillah Muhammed b. Ali. *el-A'lâku'l-hatîra fî zikri umerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. Thk. Yahya Zekerıya 'Abbara. 3 Cilt. Şâm: Vezâretu's-Sekâfe, 1991.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebul-Bekâ Ya'îş b. 'Alî el-Mavsilî. *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2001.

- İbn Yusuf, Muhibbuddin Muhammed. *Temhîdu'l-kavâid bi şerhi Teshîli'l-fevâid*. Thk. Ali Muahmmmed Fâhir vd. 10 Cilt. Dâru's-selâm, 2007.
- İbnu'l-Esîr, İzzeddîn. *el-Kâmil fi't-târih*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâs, 2008.
- İbnu'l-Esîr, İzzeddîn İbnu'l-Esîr. *el-Kâmil fi't-târih*. Thk. Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1987.
- İbnu's-Serrâc, Ebu Bekr Muhammed b. Sehl en-Nahvî el-Bağdâdî. *el-Usûl fi'n-nahv*. Thk. Abdulhasîn el-Fetlî. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, t.y.
- el-İstahrî, Ebû İshâk İbrâhîm. *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik*. Beyrut: Dâr sâdır, 2004.
- el-İstahrî, İbn İshâk İbrahim. *Mesâliku'l-memâlik*. 2. Bs. Leiden: Brill, 1927.
- el-İsterâbâdî, Radiyy. *Şerhu'r-Radiy 'ala'l-Kâfiye*. Thk. Yusuf Hasan Ömer. 2. Bs, 4 Cilt. Bingazi: Câmi'atu Kâryunis, 1996.
- Jastrow, Otto. "Anatolian Arabic". *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Leiden: Brill, 2006.
- el-Ka'bî, Abdulhakim. *el-Cezîretu'l-Furâtiyye ve diyâruhâ el-'Arabiyye*. Şâm: Dâr safahât, 2009.
- Kahyaoğlu, Yasin - Demircan, Adnan. "Mardin'in Ömerli İlçesinde Kullanılan Bazı Atasözleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 16 (2006).
- Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî . *Subhu'l-a 'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. 14 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısıriyye, 1922.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. "Hamdânîler". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Katâmiş, 'Abdulmecîd. *el-Emsâlu'l-'Arabiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1988.
- el-Kazvîni, el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed. *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-cil, t.y.
- Kerîm, Muhammed Riyâd. *el-Muktadab fi lehecâti'l-Arab*. 1996.
- Koprıman, Kazım Yaşar. *Memlûkler, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Korkmaz, Zeynep. *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- Küçüktaşcı, Mustafa Sabri. *Zulhuleyfe*. 44 Cilt. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- el-Luğavî, Ebu't-Tayyib. *Kitâbu'l-ibdâl*. Thk. İzzuddin et-Tenûhî. 2 Cilt. Dımaşk: Matbûâtu mecme'i'l-luğati'l-Arabiyye, 1961.
- M. Reşit Özbalıkçı. "Naht". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32: 310-311. İstanbul, 2006.

- el-Ma'arrî, Ebu'l-'Alâ'. *Abesu'l-Velîd fi'l-keîâmî 'ala şî'ri Ebî 'Ubade el-Velîd b. Ubeyd el-Buhturî*. Thk. Nadiya Aliyyu'd-Devle. 1978.
- el-Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ eş-Şâmî. *Ahsenu't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*. 3. Bs. Kâhire: Mektebetu Medbûlî, 1991.
- Max Von Oppenheim - Caskel, Werner - Braunlich, Erich. *el-Bedv*. Trc. Macid Şubber. 4 Cilt. el-Varrâk li'n-Neşr, t.y.
- el-Meydânî, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed. *Mecma'ul-emsâl*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1987.
- el-Munbicî, Muhammed b. Muhammed. *Tesliyetu ehli'l-mesâib*. Kahire: Mektebetu'l-hânci, 1929.
- el-Müberrid, Muhammed b. Yezîd. *el-Muktedab*. Thk. Muhammed Abdulhâlık. 4 Cilt. Kahire: Vezâreu'l-evkâf, 1994.
- en-Nahvî, İbn Hişâm. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit. Dâru'l-hayr, 1990.
- Nebî, Enceb Gulâm. *el-Î'lâl ve'l-ibdâl ve'l-idğâm fî dav'i'l kırâati'l-Kur'âniyye ve'l-lehcâti'l-Arabiyye*. Ummu'l-Kurâ Üniversitesi, Külliyyetü't-Terbiye li'l-Benât, 1989.
- en-Nehrevânî, Ebu'l-Ferec el-Mu'âfâ b. Zekeriyâ b. Yahya İbn Tırâr el-Cerîrî. *el-Celîsu's-sâlihu'l-kâfî ve'l-enîsu'n-nâsihu's-şâfî*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2005.
- Oppenheim, Max Von. *Mine'l-bahri'l-mutavassıt ile'l-halîci'l-'Arabî*. Trc. Muhammed Kîbû. London: Dâru'l-verrâk, 1986.
- Öcal, Oğuz vd. *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. 9. Bs. İstanbul: Grafiker Yayınları, 2012.
- Önel, Abdulhakim. "Hakîmu'l-'Arab Eksem b. Sayfî'nin Eserleri Üzerinde Bir İnceleme". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 34 (2015): 153-171.
- Önel, Abdulhakim. *Harran Araplarında Dil ve Edebiyat Bağlamında Arapça Meseller ve Tahlilleri*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Önel, Abdulhakim. "Şeyh Hayât el-Harrânî". *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Harran Sempozyumu*. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018.
- Önel, Abdulhakim. "Harran'da Konuşulan Arapça Lehçe". *Türkiye'de Konuşulan Arap Dialektleri*, Editör Yaşar Acat. İstanbul: Akdem Yayınları, 2018.
- Önel, Abdulhakim. "Harran'da Konuşulan Arap Lehçesi Üzerinde Bir İnceleme". Editör Kasım Şulul vd. Ankara: Berikan Yayıncılık, 2018.

- Özcan, İbrahim. “Harran Arap Lehçesi: Dil ve Üslup Özellikleri”. *Harran İlahiyat Dergisi*, sy 46 (Aralık 2021).
- Procházka, Stephan. “The Bedouin Arabic Dialects of Urfa”. AIDA 5. Conference, Cadiz, 2002.
- Procházka, Stephan. “Arabic in Iraq, Syria, and southern Turkey”. *Arabic and contact-induced change*, editör Christopher Lucas ve Stefano Manfredi, 83-114. Berlin: Language Science Press, 2020.
- Procházka, Stephan. “The Arabic dialects of eastern Anatolia”. *The Languages and Linguistics of Western Asia*. De Gruyter Mouton, 2019.
- Procházka, Stephan. “Interesting Facts on Ancient Mounds—Three Texts in the Bedouin Arabic Dialect of the Harran-Urfa Region (Southeastern Turkey)”. *Ingham of Arabia: A Collection of Articles Presented as a Tribute to the Career of Bruce Ingham*. Studies in Semitic Languages and Linguistics, 69. Leiden: Brill, 2013.
- Procházka, Stephan, ve İsmail Batan. “The Functions of Active Participles in Şāwi Bedouin Dialects”. *Arabic varieties: Far and wide*. Proceedings of the 11th International Conference of Aida, Bucharest, 2015.
- Procházka, Stephan. ““Does geographical periphery imply linguistic periphery? – The examples of the Arabic dialects of Cilicia and Urfa in Southern Turkey”. *Romano-Arabica*, Bucharest, Temmuz 2006.
- Rabin, Chim. *el-Lehecātu'l-'Arabiyyetu'l-ḳadîme fî ḡarbi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye*. Ammân: Dâru'l-Fâris, 2002.
- er-Râcihî, Abduh. *el-Lehecâtü'l-'Arabiyye fî'l-ḳırâati'l-Kur'âniyye*. İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-cem'iyye, 1996.
- er-Râfî, Sadık. *Târîhu âdâbi'l-'Arab*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'asriyye, 2002.
- er-Râzî, Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtâru's-Sihâh*. Beyrut: Mektebetu Lubnân, 1986.
- Rosenhouse, Judith. “Bedouin Arabic”. *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Ed. K. Versteegh (Chief Ed.). Leiden: Brill, 2006.
- es-Sabbân, Muhammed b. 'Alî. *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ şerhi'l-Eşmûnî li Elfiyyeti İbn Mâlik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutub, 1997.
- es-Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *Ma'âni'n-nahv*. 4 Cilt. Ürdün: Dâru'l-fıkr li'tibâa ve'n-neşr, 2000.
- es-Sâmerrâî, Fâzıl Sâlih. *Meâni'l-ebniye fî'l-Arabiyye*. 2. Bs. Dâru'l-imâr, 2008.
- es-Sâmîr, Faysal. *ed-Devletu'l-Hamdâniyye*. Bağdat: Matbaatu'l-Îmân, 1970.

- Say, Ahmet. *Müzik Sözlüğü*. Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları, 2002.
- es-Saymerî, Ebu Muhammed Abdullah b. Ali b. İshak. *et-Tabsire ve't-tezkire*. Thk. Fethi Ahmed Mustafa Aliyyuddin. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 1982.
- Sefer, Fuâd - Mustafa, Muhammed Ali. *el-Hadar medînetu's-şems*. Bağdat: Vezâretu's-sekâfe, 1974.
- es-Sevâdî, Abd Muhammed. *el-Ahvâlu'l-ictimâ'ıyye ve'l-iktisâdiyye fî bilâdi'l-Cezîreti'l-Furâtiyye*. Bağdat: Dâru's-şuuni's-sekafiyyeti'l-âmmeti, 1989.
- Sıbeveyh, Ebû Bısr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun. 3. Bs, 5 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hânci, 1988.
- es-Suyûtî, Celâleddin. *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*. Thk. Abdulhakim Atiyye. 2. Bs. Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- es-Suyûtî, Celâleddin. *el-Muzhir fî ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ*. 3. Bs, 2 Cilt. Kahire: Mektebetu Dâri't-Turâs, t.y.
- es-Suyûtî, Celâleddin. *Hem 'u'l-havâmi' şerhu Cem'i'l-cevâmi'*. Thk. Abdulhamîd Hindâvî. 3 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-tevfikiyye, t.y.
- eş-Şavâhine, Said Muhammed İsmail. "et-Tahakkukâtu'n-nutkiyye li savteyi'l-kef ve'l-kâf fi'd-dârice el-Filistîniyye". *Mecelletu camieti'l-Ezher* 11/B-1 (2009).
- eş-Şelbî, 'Abdulfettah İsmail. *el-İmâle fî'l-kirâati ve'l-lehecâti'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 2008.
- Şeşen, Ramazan. *Harran Tarihi*. 2. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- eş-Şurrâb, Muhammed Hasan. *Şerhu's-şevâhidi's-şi'riyye fî ummâti'l-kutubi'n-nahviyye*. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2007.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu't-Taberî*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fidâ'. Beyrut, 1982.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-umem ve'l-mulûk*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. 11 Cilt. Beyrut: Dâr Suveydân, t.y.
- Talay, Shabo. "Arabic Dialects of Mesopotamia". *The Semitic Languages*, Editör Stefan Weninger, C. 36. De Gruyter Mouton, 2012.
- Taymûr Bâşâ, Ahmed. *Lehecâtu'l-Arab*. Kahire: el-Mektebetu's-sakâfiyye, 1973.
- Toprak, M. Faruk. "Klâsik Arap şiirinde Luğaz". *Nüşa Dergisi*. 3 (Güz 2001).
- Turan, Ahmet Nezihî. *Ahmet Nezihî Turan, XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 2005.

- Tuzcu, Kemal. “Arap Şiirinde Recezin Ortaya Çıkışı”. *Nüşa Dergisi*, 12/35 (II 2012).
- el-Vâkıdî, Ebu Abdillâh Muhammed. *Futûhu’ş-Şâm*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, t.y.
- Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual, 2002.
- el-Velîdî, Mansur. *el-İhtilâfu’n-Nahvî fi’l-Mansûbât*. Amman: Ilmu Mektebeti’l-Hadis, 2006.
- Yüksel, Ahmet - Gündüzöz, Soner. “Arap Filolojisindeki İştikak-ı Ekber-Sünaiyye Kuramları ve Müsellesat Olgusuna Courtenay’ın Fonem Kuramı Çerçevesinde Yeni Bir Yaklaşım Denemesi”. *EKEV Akademi Dergisi* 9/22 (2005).
- ez-Zâbit, Şakir Sabir. *Tarihu’l-munazaât ve’l-hurûb beyne’l-’Îrâk ve ’Îrân*. Bağdat, 1984.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Huseynî. *Tâcu’l-’arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru’l-hidâye, 1965.
- ez-Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. *el-Fâik fî ğarîbi’l-hadîs*. Thk. Muhammed ‘Ali el-Beccâvî - Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim. 2. Bs, 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-kutub, 1971.
- ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Abdillâh. *Tabakâtü’n-nahviyyîn ve’l-lugaviyyîn*. Thk. Ebû’l-Fazl İbrâhîm. Kâhire: Dâru’l-Me’ârif, 1973.